मल्लिकामारुतम् ।

नाम प्रकरणम् ।

श्रीमदुद्दण्डि कवीश्वरकृतम् ।

वि, ए, उपाधिधारिणः

श्रीजीवानन्द विद्यासागर भट्टाचार्य्यस्याज्ञया

पण्डितवरेण

श्रीरङ्गनाथाचार्य्येण

विरचितया व्याख्ययानुगतम् ।

कलिकाता नगरे

सरस्वती यन्त्रे मुद्रितम् ।

इं १८७८ ।

मल्लिकामारुतम् ।

नाम प्रकरणम् ।

श्रीमदुद्दण्डि कवीश्वरकृतम् ।

बि, ए, उपाधिधारिणः

श्रीजीवानन्द विद्यासागर भट्टाचार्य्यस्याज्ञया

पण्डितवरेण

श्रीरङ्गनाथाचार्य्येण

विरचितया व्याख्ययानुगतम् ।

कलिकाता नगरे

सरस्वती यन्त्रे मुद्रितम् ।

इं १८७८ ।

প্রিন্টর শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়।

भूमिका ।

जयति श्रीविक्रमतः प्राप्तोद्दण्डाभिधः सवत्सभावात् ।
श्रीभोजसदसि गिरा त्रिवारं स्तुतः कविर्दण्डी ।

अथात्रैवमितिहासं पेठुः । यथा पुरा खलु श्रीविक्रमार्कराज-राज्यानन्तरं श्रीभोजराजराज्यकाले तत्सभायां कदाचिन्मिलितेषु कालिदासभवभूतिबाणदण्डिप्रभृतिषु कविजनेषु मध्ये च तेषां महा-कविपदशार्थ्यनिर्णयाय कौतुकिना श्रीभोजभूपेन भगवती सरस्वती देवी पूर्णकुम्भे समावाह्य साञ्जलिबन्धमम्ब ! कः कविरित्यपृच्छ्यत । तदा तत्र तया कविर्दण्डीति प्रतिवाक्यमुदपादि एवं प्रामाण्यसिद्धये तेन त्रिवारं परिपृष्टया कविर्दण्डी कविर्दण्डी न संशयः इत्येकमर्द्धमगादि । तदा पुनः परमरुष्टेन मेधारुद्रेण कोऽहं इति प्रश्ने त्रिवारं क्रियमाणे पुनस्तया त्वमेवाहं त्वमेवाहं त्वमेवाहं न संशय इत्यपरमर्द्धं ब्रूतेति । अतएव तस्य कालिदासस्य सरस्वत्यवतार इति प्रथितेति च । अस्य कवेरभिजननिवासप्रदेशादिप्रपञ्चः तथा श्रीविक्रमार्कान्नाम प्राप्ति-प्रकारः प्रकरणनिर्माणकारणञ्च प्रकरणप्रस्तावनायां विशदमुपलभ्यते । प्रकरणनिर्माणकालस्तु श्रीविक्रमनिदेशबहुमतिजन्यत्वेन तद्राजराज्य-काल इति स्पष्टम् । किन्तु कविशिखामणावस्मिन् भोजसभां प्रथम-प्रविष्टे तेन राज्ञा पुनरस्य परीक्षार्थे इन्दुदण्डस्य चन्द्रस्य भारतस्येह सर्वत्र इत्युक्ते । अत्र दण्डी कविर्ब्रूते सारं पर्वणि पर्वणि इत्यनेन कविना प्रतिवाक्यं दत्तम् । तदाकर्ण्य परं आनन्दपरवशेन तेन भोजेन । जाते जगति वाल्मीकौ कविरित्यभिधाभवत् । कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि इतीदं पद्यं पठितमिति इतिहासः श्रूयते । अनेन कविना च छन्दोविचितिकाव्यादर्शमल्लिकामारुतदशकुमारचरि-ताद्यो लोकोत्तराः प्रबन्धा निर्मिताः । केचित्तु उद्दण्डदण्डिनामानौ भिन्नावेव कवी तयोरुद्दण्डनाम्ना भाक्तमिदं प्रकरणं दण्डिना तु काव्यदर्शादीनि इति प्राहुः । तत्र तथा निश्चलोक्तौ बीजमत्र सदार-ऽभिचारस्यैव तूष्णीं भावं तमेवोत्तरमन्वन्त एव प्रष्टव्याः ।

उद्दण्डदण्डिशब्दयोरेकार्थवाचकत्वे विनिगमना तु । किञ्चिद्
प्रतिपाद्यते । तथाहि । उत् महान् दण्डो गर्वः यस्य सः उद्दण्डः उद्धत
इत्यर्थः । दण्डो गर्वः अस्य अस्तीति दण्डी । प्रशंसायां मतुप् । उद्धत
इत्यर्थः । दण्डो स्त्री लगुडे पुमान् इत्यारभ्य दमे यमेऽभिमाने चेति
मेदिनी । तथाच बहुव्रीहिमतुभ्यां उभयत्र अतिमात्रौद्धत्यशालित्व
बोधस्य तुल्यत्वात् उद्दण्डपदवाच्यस्यास्य दण्डीत्यपि नाम प्रथितमासीत् ।
अथवा उत् महान् दण्डो दमः (शिक्षा) पापानामित्यर्थः । यस्मिन्
स उद्दण्डः तथा दण्डः शिक्षा पापानामित्येव अस्मिन्नस्तीति दण्डी
प्रशंसायां मतुप् । इत्थं मानुषपापशिक्षकत्वाभिप्रायबोधकत्वेन उद्दण्ड
दण्डिशब्दौ समवाचिनौ । पुरा किलास्य कवेरसदृशपाण्डित्यालोकजा
नन्दपरवशेन श्रीविक्रमेण तत्काले अतिचतुरकवे इत्याकारेण कर्णव्यो
कविनिवहनिर्भरकम्पप्रदायकपाण्डित्यशालित्वाभिप्रायेण । यमकवे इत्यर्थ
बोधकं उद्दण्डविद्वन् सर्वोद्दण्डकविप्रकाण्ड इति संबुद्धिपदद्वयं सिंह
मायवक इत्यादिकप्रशंसाकालप्रयुज्यमानलौकिकव्यवहारानुसारेण प्रायो
ज्ञि । सिंहमायवकेत्यत्रेव उद्दण्डविद्वन्नित्यत्रापि उद्दण्डपदस्य विद्वत्
कर्मधारयसमासाश्रयणादभेदसंसर्गेणान्वयः । इत्थं महाराजविक्रमा
ऽऽकारितत्वेन लोकेऽप्युद्दण्ड इत्येवास्य नामासीत् । तथा उद्दण्डपद
समानार्थकत्वेन लोके दण्डीति च नामास्यासीत् । दण्डिकविरित्यत्र
तु दण्डी यमः । दण्डी द्वास्थे यमे इति नानार्थमाला । तस्यापि अर्थ
हैमैव कविपदेऽन्वयः । सर्वोद्दण्डकविप्रकाण्डेत्यत्र । सर्वेषां सर्वकवीन
इत्यर्थः । उद्दण्डकविप्रकाण्डसमाभिज्ञकविश्रेष्ठेत्यर्थः एवञ्च यमप्राय
त्वार्थवाचिनोरुद्दण्डदण्डिशब्दयोरेकार्थवाचकत्वे न कापि क्षतिः
अपि च एतत्प्रकरणप्रस्तावनायां नटोक्तप्रकरणकर्त्रभिज्ञप्रश्नप्रतिवाक्य
भूत [illegible]वधारितवाक्ये उद्दण्डो पर नामा कविर्दण्डी शैवं दण्डिकवीश्वर
कविता काचित् सुधावाहिनी [illegible] । उद्दण्डं रङ्गनाथः सुतमभव
इति प्रकरणमतैरेव वाक्यैरस्य [illegible] उद्दण्डिशब्दयोरेकार्थवाचकत्वेनो
नवद्यैः अकाट्यप्रमाणमवदातम् ।

इह पुनरेतत्प्रकरणकर्त्ता कविसहृदयः । काव्यादर्शकृतः कवे-
र्दण्डिनो भिन्न इति ये केचित् । तथा तावदनयोः पृथक्त्वपक्षे एतत्प्रकरण-
कर्त्तुः विक्रमादित्यसभाजितत्वेन महाकवित्वमखिलैरविप्रतिपन्नम् । तथा
काव्यादर्शकृतोऽपि महाकवित्वं सुप्रसिद्धम् । एवं सति उभयकर्तृकप्रबन्धयोः
बहुषु स्थलेषु वर्णनप्रकाराः परस्परमेकजातीया दृश्यन्ते । यथा अस्मिन्
प्रकरणे । स्वयं एव हृदयङ्गमः सुधार्णवहृदपि यो विभाव्यते । चन्द्र
चन्द्रपुष्पिहार मालती गन्धसार घनसारशीतलः । इति । एवमेव काव्या
दर्शे । चन्दनोदकचन्द्रांशु चन्द्रकान्तादिशीतलः। स्पर्शस्तवेत्यतिशयं बोध-
यन्ती बहूपमेति । तथा एतत्प्रकरणे सञ्चरन्ति सुजनाभिचर्चिता मे-
चकाम्बरकृतावगुण्ठनाः । प्राणनाथमभिसर्तुमुद्यताः शुभ्रवस्तिमिरदे-
शा इवेति । एवं काव्यादर्शे अतिशयोक्तिस्थले । मल्लिकामालभारिण्यः
सर्वाङ्गीणार्द्रचन्दनाः। क्षौमवत्यो न लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नायामभिसारिकाः
इति अत्र पद्यद्वये क्रमात् वर्णनीयतया प्रस्तुतयोः तमोज्योत्स्नयोः ।
मल्लिकामाल्य अञ्जनाभ्यादिकृतनायिका कायमन्येतिमा भिन्नतया वर्णना-
इतिमात्रत्वं सुखंत्र प्रतीयतयिति वर्णनीयप्र[illegible]मानम् । तथा प्रकरणे
मध्योऽस्ति वा नास्ति वा इति । एवं काव्यादर्शे संशयातिशयोक्तिस्थले
स्तनयोर्जघनस्यापि मध्ये मध्यं प्रिये तव अस्ति नास्तीति सन्देहः इति
स्थलकप्रबन्धद्वये तत्र तत्र वर्णनप्रकाराणां परस्पराभेदसंवादितया
ईदृशवर्णनप्रकाराणां एतत्प्रबन्धद्वयादन्यत्र प्रायशो दृष्टचरत्वाभावाच्च
एतत्प्रबन्धद्वयनिर्मात्रोरन्यतरस्य चौरकवित्वापातः । तथा चैवं दण्डि-
नोऽपरस्य कवितेत्युक्तिविरोधादि प्राक् प्रपञ्चितदोषापातश्चेत्यतो भव-
तामसङ्गतम् । किञ्च तस्मादयमहाकविदण्डिरचितत्वेन रूपकान्तरस्य
धर्माभावश्च । तस्मात् उद्धृतदर्शितवत्पद्यं च दण्डेत्यादिपदैव वाच्यः
व्यतिरेक एवेत्ययमेव पक्षः क्षमकः समुन्नितमभूतश्च इति ।

अथ तत्र भवान् मल्लकविरहल्लापरनामा उद्दण्डाचार्य्यः। का
यशसेऽर्थकृते**करोति कीर्त्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिषेवणम्। नायको य
सर्वैरत्र लोकोत्तरगुणोत्तरः। इत्याद्यनेकवचनप्रकारेण उत्तमनायक
स्यैव काव्यस्य निखिलश्रेयःसाधनतामनुचिन्त्य भगवतः सकललोकप्रा
णस्य वायोरवतारभूतं धीरशान्तत्वाद्यखिलगुणविशिष्टं मारुतनाम
अमात्यकुमारं नायकमुपनिबध्य तस्य मल्लिकाख्यं नायिका परिणयाय
अनयोः सखित्वेन कलकण्ठरमयन्तिकाभिधावुपनायकौ परिकल्प्य तयो
परिणयात्मकं च वृत्तमुत्पाद्य तन्मूलकमिदं श्रीविक्रमार्कसत्कारभू
मल्लिकामारुताख्यं प्रकरणरत्नं शृङ्गाररसप्रधानं दृश्यप्रबन्धभेदमक
र्षीत्। प्रकरणलक्षणं तु दशरूपे। अथ प्रकरणे वृत्तमुत्पाद्यं लोक
संश्रयम्। अमात्य विप्रवणिजामेकं कुर्य्याच्च नायकम्। धीरप्रशान्त
मपायं धर्मकामार्थतत्परं शेषं नाटकवत् सन्धिप्रवेशकरसादि
कम्। इति एतत्प्रकरणनायकस्य वाय्ववतारत्वं तु अन्ते स्फुटि
भविष्यति।

मल्लिकामारुतं

नाम प्रकरणम् ।

कल्याणं वः क्रियासुः मिलदटनियुगस्थास्नुगीर्वाण भोगि
स्तैणव्यत्यस्त कल्पद्रुम नवसु मनोनागहारावलीनि ।
नालीकाश्लिष्ट लक्ष्मीकरचल नलिनोद्दीत माध्वीकधारा
तिम्यत् फालेक्षणानि त्रिपुर हरधनुर्ज्या लताकर्षणानि ॥१॥

कल्याणमिति । त्रिपुरहरधनुर्ज्यालताकर्षणानि ज्या मौर्वीलतेव ज्या-लतेत्युपमितसमासः । धनुषो ज्यालता धनुर्ज्यालता तस्याः आकर्षणानि बाणमोचनाय कर्णोपान्त समानयनानि धनुर्ज्यालताकर्षणानि त्रिपुरहरस्य पुरत्रयसंहारोद्यत श्रीशङ्करस्य धनुर्ज्यालताकर्षणानि त्रिपुरहरधनुर्ज्यालताकर्षणानि कर्त्तृणि धनुर्ज्यालताकर्षणानां विशेषणसामञ्जस्याय त्रिपुरहरेत्युक्तं नतु केवलं शङ्करेति । त्रिपुरसंहार समयं विना अन्यदा शङ्करधनुर्ज्यालताकर्षणानां वक्ष्यमाणमिलदटनीत्यादिविशेषण वैयर्थ्यापातात् । वः कल्याणं क्रियासुः विधासन्तु डुकृञ्करणे इति धातोः कर्त्तरि परस्मैपदादाशिषि लिङ् । तानि कथम्भूतानि मिलन्त्योः चक्राकारेण कर्षणवशात् संयुज्यन्त्योः अटन्योः धनुष्कोट्योः (सुरलोक नागलोकाश्रिकयोः) कोटिरस्याटनीत्यमरः । यत् युगं युगलं तत्र स्थास्नुनो स्थिरतरे स्थास्नु-स्थिरतर स्थेयानित्यमरः । गीर्वाणाश्च भोगिनश्च एषां स्त्रैणे स्त्रीसमूहौ गीर्वाणस्त्रैणं भोगिस्त्रैणञ्चेत्यर्थः । ताभ्यां व्यत्यस्ताः विपर्यस्ताः क्रमात् गृहीता इति यावत् कल्पद्रुम नवसुमनांसि च नागा भुजङ्गाश्च एषां हारावलयः नागाभरणस्य त्रिपुरहरस्य कण्ठगता कल्पद्रुम नवसुमनोहारावलयः नागहारावलयश्चेत्यर्थः येषु तानि तथाभूतानि । त्रिपुरसंहरणकाले मूलाग्रभूत नागलोक देवलोकस्य महामेरोस्तच्चापत्वेन परिणामात् तच्चापकोटिद्वयगत सुरस्त्रैण नागस्त्रैणाभ्यां चापकोटिद्वयस्य मेलनकाले समीपवर्त्तितामापन्ने त्रिपुरहरोरसि स्थिताः कल्पद्रुमन-

हारवलयो नागहारावलयस्य सल्लोपयोगानुगुण्येन क्रमात् स्वीकृता इति भावः। अथवा मिलदटनियुगस्याग्रे गीर्वाणभोगिस्त्रैणाभ्यां व्यत्यस्ताः परस्परं विनिमयत्वेन व्यत्यासं प्रापिताः कल्पद्रुम नवकुसुमनो नागहारावलयः येषु तानि तथा भूतानि अक्षिं स्वार्थे मञ्जाः क्रोशन्तीति वत् नागहारावलय इत्यत्र नागपदस्य लक्षणया नागसम्बन्धिरत्नपरता देवलोक नागलोकभूताऽटनिद्वयमेलनकाले क्रमात् गीर्वाणस्त्रैणेन समीपवर्त्तितामापन्नाय भोगिस्त्रैणाय कल्पद्रुम नवकुसुमनो हारावलिदानेन। तथा भोगिस्त्रैणेन समीपवर्त्तितामापन्नाय गीर्वाणस्त्रैणाय नागरत्नहारावलिदानेन च स्वस्वस्थितोत्कृष्ट वस्तु विनिमयो ऽभवदिति भावः। नालीकं शरमानायात्मकं शर आश्लिष्टायाः स्तृतायाः गत्यर्थ कर्मक श्लीषशीङित्यादिना कर्त्तरि क्तः। सुभ्रुवाः करयोः चक्रे आकर्षणवशात् चञ्चले ये नलिने सरसिजे ताभ्यामुद्वान्ताभिः उद्गीर्णाभिः माध्वीकानां पुष्परसानां धाराभिः तिम्यत् तिमष्टिमष्टीम आर्द्रीभावे इति धातोर्निष्पन्नम्। आर्द्रीभवदित्यर्थः। शाम्यदिति यावत्। फालेक्षणं वक्राक्षात्मकं तृतीयलोचनं येषु तानि तथा भूतानि इति पूर्वेण सम्बन्धः। स्वभावोक्तिरलङ्कारः। स्वभावोक्तिरसौ चारु यथावत् वस्तुवर्णनम् इति लक्षणात्। इह मिलदटनियुगेत्युक्त्या नायिकाद्वैविध्यं सूच्यते। गीर्वाणभोगीत्युक्त्या नायकद्वित्वं सूच्यते। केचित्तु अत्र प्रकरणे नायकोपनायकौ प्रतिनायकप्रत्युपनायकौ इति नायकबाहुल्यसद्भावात् आकलाकर्षणानीत्यनेन गम्यं कर्तृबहुत्वं नायकबाहुल्यसूचकमिति। तत्पक्षे अर्थतः सूचितं भवति न तु शब्दतः इति बोध्यं क्लीबलिङ्गत्वात्। व्यत्यस्त कल्पद्रुम नवकुसुमनोनागहारावलीनीत्युक्त्या हारविनिमयस्वीकारप्रतीतेः विवाहः सूच्यते। तिम्यत् फालेक्षणानीत्युक्त्या वह्निं प्रथमप्रणीतेः महान् विरोधापातस्तत्परिहारस्य सूच्यते। (इह फालेक्षणपदगम्यविरोधापातेनैव प्रतिनायकसूचनसम्भवात् पूर्वमुपन्यस्तं नायकबाहुल्यसूचकमिति पक्षान्तरं किञ्चिच्चिन्त्यं) महतो विरोधापातस्य परिहारस्तु सुभ्रूकरचलनलिनोद्वान्तमाध्वीकधारेत्युक्त्या कस्याश्चिद्भगवत्याः भयप्रवाहप्रसारवशादिति सूच्यते। इत्यमर्थतः शब्दतश्च मनाक् काव्यार्थः सूचित

नान्द्यन्ते सूत्रधारः ।

चूडाशीत करस्तनन्धय सुधा नीरन्ध्र गन्धस्पृशः
क्रीडा कङ्कणपन्नगेश्वर फणा पीतावशिष्टा मुहुः ।
अङ्कासीन गिरीन्द्रजास्तनतटीहारावलीलोलनाः
सन्तापं शमयन्तु वो हरजटागङ्गातरङ्गानिलाः ॥ (२)

इत्यूह्यः । इयमेव नान्दीत्युच्यते । यदुक्तं अर्थतः शब्दतो वापि मनाक् काव्यार्थसूचनमिति । अत्र कविना पदनियमो न विवक्षितः । आशीर्नमस्क्रियारूपः श्लोकः काव्यमुखादितः । नान्दीति कथ्यते तस्यां पदानां नियमोऽपि वा इत्युक्तेः । उक्तञ्च विद्यानाथेन कैश्चिन्नान्द्यां पदनियमो नाभ्युपगत इति । नलिनोद्यानेत्यादिना नलिनपदप्रयोगात् मङ्गलं सूचितम् । मङ्गल्या मङ्गलचकाज चोकचैरव संचिनीत्युक्तेः । त्रिपुरसंहारसमये सुरैरुपस्तुतीनां चापादिकत्वेन परिणाम इत्युपन्यस्तोऽप्यर्थेषु सुप्रसिद्धतया विस्तरभिया च प्रमाणवचनं न लिख्यते । अथाप्यत्रेयं श्रुतिः पतिताः पुरोभित्तिभ्यो लोकेभ्योऽसुरान् प्राणुदत इति ।

चूडेति । हरजटागङ्गातरङ्गानिलाः वः सन्तापं शमयन्तु । ते कीदृग् भूताः । चूडा शीतकरस्तनन्धय सुधानीरन्ध्रगन्धस्पृशः । चूडायां विद्यमानो यः शीतकरस्तनन्धयः बालचन्द्रः चन्द्रकला शेखरत्वादिति भावः । तस्य सुधायाः अमृतस्य सुधांशुत्वादिति भावः । नीरन्ध्रगन्धस्पृशः निविडकणवाहिनः इत्यर्थः । शेखर सुधांशु सुधा सान्द्रशीकरवाहिनः इति भावः । गन्धो गन्धक आमोदे लेशे सम्बन्धगर्वयोरिति विश्वः । अनेन शैत्यं नाम गुण उक्तः । पुनः कीदृशाः मुहुः पुनः पुनः क्रीडाकङ्कणपन्नगेश्वर फणा पीतावशिष्टाः क्रीडाकङ्कणभूतो यः पन्नगेश्वरः वासुकिः वलयीकृत वासुकित्वादिति भावः । तेन फणया पीतेभ्य गतावशनत्वादिति भावः । अवशिष्टाः शेषभूताः अनेन मान्द्यं नाम गुण उक्तः । पुनः कीदृशाः अङ्कासीन गिरीन्द्रजास्तन तटीहारावलीलोलनाः । अनेन सौरभ्यं नाम गुण उक्तः । अत्र तु गङ्गातरङ्गानिला इत्य-

अपि च,

कण्ठालङ्कार घण्टाघणघण रणिताध्मात रोदः कटाहः ।
कण्ठे कालाधिरोहोचित घनसुभगं भावुक स्निग्धपृष्ठः ।
साक्षात् धर्मो वपुष्मान् धवलककुद्निर्धूत कैलासकूटः ॥
कूटस्थो वः ककुद्मान् निविड़तरतमः स्तोमहण्यां विहन्यात् ॥ (२)

नेन शैत्यगुणस्योक्तत्वात् सुधानीरन्ध्रगन्ध स्पृश इत्यत्र गन्धशब्दस्य परिमलमर्थं निधाय विशेषणद्वयेनापि सौरभ्यमेवोक्तमिति केचित् । तदसारं अमृतस्य दुग्धादिवत् विलक्षण जलविशेषत्वेन गन्धाभावात् सौरभ्यवाचकविशेषणान्तर सद्भावाच्च हरजटा गङ्गातरङ्गसम्बन्धित्वविशेषणन्तु अनिलानां माहात्म्यविशेष सिद्ध्यर्थम् । तथा च अनिलानां गुणत्रयविशिष्टत्वेन सन्तापशमनसामर्थ्यमस्यक्तिरिति भावः । इह विशेषणत्रयस्य साभिप्रायत्वात् परिकरोऽलङ्कारः । अलङ्कारः परिकरः साभिप्रायविशेषणैरिति लक्षणात् ।

(२) कण्ठालङ्कारेति । रुदन्त्यस्मिन्निति रोदः भूद्यावावित्यर्थः । रोदश्च रोदसी चापि दिवि भूमौ पृथक् पृथक् । सहक् प्रयोगेऽप्यनयोः रोदः स्यादपि रोदसी । इति विश्वः । तत् कटाह इव रोदः कटाहः । कण्ठालङ्कार घण्टा घणघणरणितैः आध्मातः पूरितः रोदः कटाहो येन स तथोक्तः कण्ठभूषण घण्टारावपूरित भूम्याकाश इति भावः । कण्ठे कालो यस्य स कण्ठेकालः श्रीशङ्कर इत्यर्थः । सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहाविति कण्ठपदस्य पूर्वनिपातः । अमूर्द्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे इति सप्तम्या अलुक् । तस्य अधिरोहोचितं घनं विस्तारं घनं स्यात् कांस्यतालादौत्यारभ्य विस्तारे लोहमुद्गरे इति मेदिनी । असुभगं सुभगं भवतीति सुभगं भावुकम् । कर्त्तरि भुवः खिष्णुच् सुकञौ इति सुकञ् । मनोहरीभवत् इत्यर्थः । स्निग्धं मसृणं पृष्ठं चरमशरीरं यस्य स तथोक्तः वपुष्मान् शरीरी साक्षात् प्रत्यक्षभूतः धर्मः उपनिषत् स्वरूप इत्यर्थः । पुण्यस्वरूप इति केचित् । धर्मोऽस्त्रीपुण्य आचारे इति मेदिनी ।

किञ्च

शर्वाणी पाणितालैश्चलवलय झणत्कारिभिः श्लाघ्यमानम्
स्थाने संभाव्यमानं पुलकित वपुषा शम्भुना प्रेक्षकेण ।
खेलत् पिञ्छालिकेका कलकल कलितं क्रौञ्चभिद् वर्हियूनो
हेरम्बाकाण्ड बृंहातरलित मनसस्ताण्डवं त्वां धिनोतु ॥ ४

धर्मोऽहिंसोपमायोगोपनिषत्सु अनुष्यपीति शेषः । उक्तञ्चायमर्थः स्कान्दे-शङ्करसंहितायां द्वारदेशे न तं श्वेतं कलधौताचलप्रभम् । क्वणत् किङ्किणिसन्नादैः वधिरीकृत दिङ्मुखं साक्षात् धर्मं वपुष्मन्तमित्यादिना आरुरोहाद्रि सङ्काशं महोक्षं रक्षकः सतामिति । धवलो यः ककुदः वृषभाणां स्कन्धसमीपदेशवर्त्ती मांसपिण्डविशेषः । वृषाङ्के ककुदोऽस्त्रियामित्यमरः । तेन निर्धूत कैलासकूटः परिभूतराजताद्रिः कूटेन निश्चलत्वेन तिष्ठतीति कूटस्थः निर्विकारतया चिरजीवीत्यर्थः । एकरूपतया तु यः कालव्यापी स कूटस्थ इत्यमरः । ककुद्मान् श्रीशङ्करवाहनभूतो महोक्षः प्रबलतर तमस्तोमतृण्यां प्रबलतरो यः तमस्तोमः अज्ञाननिवहः तमोगुणप्राचुर्य्यं वा शोकसमूहो वा तमः. शोकेऽपीति शेषः । सएव तृण्या तृणसमूहः तां इत्यर्थः । तृण्या तृणसमूहे स्यात् इत्यभिधानम् । विदश्यात् । खादतु । दश अदने इत्यस्माद्धातो कर्त्तरि परस्मैपदाशीर्लिङ् । वृषभाणां तृणभक्षणस्य स्वाभाविकत्वाभिप्रायेणेयमुक्तिः ।

(४)शर्वाणीति । स्थाने उचितं इत्यर्थः । स्थाने स्यादुचितेऽव्ययं इति नानार्थ रत्नमाला । अथवा स्थाने सादृश्ये साम्ये इत्यर्थः । गीतवाद्यलयसमय नृत्ये इति यावत् । लक्षणन्तु भावेऽस्तं समावेश्य स्थ्यं साम्यं प्रकीर्त्तितमिति स्थानं सादृश्येऽवकाशे इति मेदिनी । शम्भुना स्थाने सम्भाव्यमानमित्यत्र शम्भो र्हर्षातिशयस्ताण्डवपदेन सूच्यते । वीर रौद्ररसाधारमुद्धतं शङ्करप्रियमित्युक्तेः किञ्चोक्तं उद्धतन्तु महेशस्य शासनात्तण्डुनोदितम् । भरताय ततः ख्यातं लोके ताण्डवसंज्ञया इति । खेलन्त्यो विलसन्त्यः पिञ्छालयः बर्ह पङ्क्तयः यस्मिन्

आनन्दम्। नेपथ्याभिमुखमवलोक्य। आर्य्ये! इतस्तावत्।

प्रविश्य नटी। सप्रणामं पुष्पाञ्जलिं विकीर्य्य। आर्य्य! ये अस्मि।

सूत्र (५)। आर्य्ये रङ्गवल्लि! साधीयसी खलु परिषदः कुतूहलादव धानवत्ता। पश्य

आताम्रेण कराब्ज पल्लव पुटे नारात् प्रसूनाञ्जलौ
व्याकीर्णे स्तनकुम्भकोरक भरस्तोका नताङ्गया त्वया।
वेगादापतितं प्रिये! प्रथमतः केनेति न ज्ञायते
किं सामाजिक चक्षुषा कुतुकिना किं वा गणेनालिनाम्॥(६)

कर्मणि तद्यथा भवति तथा खेलत् पिञ्छालिः। केका कलकलकलितः केकारव कोलाहलविधायिनः। केकावाणी 'मयूरस्येत्यमरः। हेरम्बाकाण्ड इ त्यातरलित मनसः गजाननाऽकालगर्ज्जित लुब्ध चेतसो मेघनिर्घोष भ्रान्त्येति भावः। धिनोतु प्रीणयतु सन्तोषयत्वित्यर्थः। धिवि प्रीणनार्थं इति धातोः कर्त्तरि परस्मैपदाल्लोट्।

(५) अये रङ्गवल्लीति। रङ्गवल्लि! इति नटीसम्बोधनम्।

(६)आताम्रेणेति। स्तनकुम्भौ कोरकाविवेत्युपमित समासः। तयोः भरः तेन स्तोकानतं अङ्गं यस्याः इति विग्रहः। अङ्ग गात्र कण्ठेभ्यो वक्तव्यमिति ङीष्। तथा भूतया त्वया आसमन्तात् ताम्रेण अरुणेन कराब्जपल्लवपुटेन प्रसूनाञ्जलौ आरात् समीपे व्याकीर्णे सति हे प्रिये! प्रथमतः वेगात् केन आपतितं आधावितं इति न ज्ञायते तर्हि समापतितस्य विशेषज्ञानं विना यत् किञ्चित् वस्तुमात्रत्वेन ज्ञानं किमित्यतो वस्तुविशेष ज्ञानेऽपि वस्तुद्वयकोटिकं तदिति प्राह। किं सामाजिकेति। कुतुकिना प्रेक्षण कौतूहलिना सामाजिक चक्षुषा किं किं वा यद्वा अलिनां भ्रमराणां गणेन समूहेनेत्यर्थः। इह उभयतोऽपि आपतितमित्याद्यनुषज्यते। नयनभ्रमरयोः सादृश्यं तु अने-

तदहमुपसृत्य विज्ञापयामि परिषदम् । कृताञ्जलिरुपसृत्य । अये ! निखिलद्वीपविख्यात (७) गुणगणविमल यशो वितानित विष्टपाः सकलशास्त्रार्णवोत्तरण कर्णधाराः (८) सकलभूपाल सभाजिताः सभासदः शृखन्तु मम प्रश्रयवतीमिमां विज्ञापनाम्।

अहमस्मि सकलहरिदन्तर नगरसंसदाराधन ज्ञातसार प्रयोगपाटवो विष्टपत्रितय प्रख्यातं कुक्कुट क्रोड़ नगरमुपसृत्य कुतूहलादभ्यागतो रङ्गचन्द्रो नाम शैलूष किशोरः । अद्य खलु प्रायेण सर्व्वतः(९)कलिकाल विधुन्तुदकवलित विवेकचन्द्रमसस्सु मनसस्सु पौरोभाग्य पौरुषेषु परिषदन्त-

---

नैव कविना अन्यत्र दर्शितं यथा न पद्मं मुखरैवेदं न भृङ्गौ चक्षुषी इमे इति ॥

(७)निखिलद्वीपविख्यातेति । निखिलद्वीपेषु विख्याता ये गुणगणाः तेषां विमलयशांसि वितानानि येषां इति बहुव्रीहिः । तानि कृतानि विमलयशोवितानितानि तत् करोति इति णयन्तात् कर्मणि क्तः तानि विष्टपानि यैः तेषां सम्बोधनम् । इह वितानं उल्लोच इत्यर्थः । न च वितानितेत्यत्र इतजिति वाच्यम् । तदस्य सञ्जात तारकादिभ्य इतच् इति प्रवृत्तेः वितानपदस्य गणे पाठाभावात् ।

(८)कर्णधारा नाविका इत्यर्थः ।

(९)अद्य खल्विति । सुमनःसु सज्जनेषु कलिकाल एव विधुन्तुदः राहुः तेन कवलितः ग्रस्तः विवेक एव चन्द्रमाः येषां तेषु तथा भूतेषु सत्सु पापेन कलिना सतां विवेको लुप्ति सति इति भावः । पुरोभागिनो भावः पौरोभाग्यं दोषैक दर्शित्वमित्यर्थः । तस्मिन् तद्वा । पौरुषं पुंस्त्वं येषां तेषु तथा भूतेषु परिषदन्तेषु सभास्वित्यर्थः । अन्तरपदमिह तादर्थ्ये । अन्तरमवकाशावधि परिधानान्तर्धिभेद तादर्थ्ये इत्यभिधानात् । सामाजिकेष्विति यावत् ।

रेषु (१०) लवणापणेष्विव घनसारं अकिञ्चित्करमभिनयसारं अखिलभुवन घस्मर कराल कालकूटकवलन प्रभाव प्रकटित कारुण्यावष्टम्भस्य पुरत्रय नितम्बिनी कपोलपत्राङ्कुर कृन्तनलवित्रस्य (११) कङ्कणक्वणित स्थिरीकृत शब्दब्रह्म व्यवस्थस्य भगवतः श्रीस्थलीश्वरस्य सन्निधानात् उद्भूत तत्तादृश निर्म्मलधिषणायां अशेषकला कमलिनी विकसन बालार्कप्रभायां सभायां प्रयुज्य सफलयितुं अभिलषामि। अत्र च तत्र भवन्तःप्रमाणम्। आकाशे कर्णं दत्त्वा। किं ब्रूथ? यद्येवमुद्दाम शब्दार्थ सन्निवेश शिल्पाकल्पेन शृङ्गाररस गर्भेण नाति संक्षिप्त विस्तृत विचित्रवृत्त क्लृप्त निर्व्वहणेन केनापि रूपकेण विनोदनीया वयमिति। आर्य्ये! श्रुतः परिषदादेशः

(१०)लवणापणेषु लवणविक्रयस्थानेषु लवणविक्रेतृष्विति यावत् घनसारमिव कर्पूरमिव अकिञ्चित्करं प्रयोजनाऽनापादकं अभिनयसारं कर्म्म अस्योत्तरत्र सभायां प्रयुज्य इत्यत्र अन्वयः। यथा किल लवणविक्रेतृषु विक्रयायोपनीतं कर्पूरं अप्रयोजनकरं तथा दोषैकदृष्टिषु सामाजिकेषु परितोषाय प्रयोजितोऽभिनयसारोऽप्यप्रयोजनापादक एवेति भावः। पुरत्रयनितम्बिनीनां त्रिपुरसुन्दरीणां कपोलेषु ये पत्राङ्कुरा मकरिकाः तेषां कृन्तने लवित्रस्य लुनाति अनेनेति लवित्रं लूङ् छेदने इति धातोः अर्त्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः इति इत्र प्रत्ययः शाखादिच्छेदनसाधन क्षुरविशेषः तथा भूतस्येत्यर्थः त्रिपुरान्तकत्वादिति भावः।

(११)कङ्कण क्वणितेति। कङ्कणस्य शेषस्य क्वणितेन शब्देन वचनेनेति यावत्। इह शेषस्य कङ्कणपदेन ग्रहणात् तद्वचसः क्वणितत्वेनोक्तिः। स्थिरीकृता शब्दब्रह्मव्यवस्था यस्येति विग्रहः। श्रीभगवता शेषेणैव पतञ्जलिरूपिणा श्रीमहाभाष्यनिर्माणेन शब्दब्रह्मव्यवस्था वि

नटी। णं सुणीअदि को उण तारिसोपबंधो।

सूत्र:। स्मरणमभिनीय। हन्त! हस्तगत माणिक्यमापणे मृग्यते। ननु निर्दिष्ट गुणविशिष्टं उद्दण्डकविनिबद्धं मल्लिकामारुतनाम प्रकरण रत्नं अस्मद्वश एव।

नटी। सानुशयं। अथ दाणिं तणोसु पबन्धेषु सावहेलाक्खु लो आहोंदि।

सूत्र:। सोपहासं। शृणु मुग्धे!

(१२) प्रादुष्यात् पण्डितानां कविवचसि कथं प्रत्नन्नुत्नत्वचिन्ता विद्येरन् यद्यवद्यान्यभिजहति तथा गृह्णते स्युर्गुणाश्चेत्।

तेति वैयाकरणसमयमनुसृत्य इत्युक्तिरिति बोध्यम्। निर्वहणं सन्धिविशेषः नातिसंक्षिप्तविस्तृतविचित्रवृत्त क्लृप्तानि निर्वहणानि यस्मिन्निति विग्रहः।

(१२)प्रादुष्यादिति। नव्यत्वेन हेतुना काव्ये विदुषां सावहेलतां निरूप्य मूढानां सावहेलत्वेऽपि तत् काव्यस्य दोषाभावं समर्थयन्नाह प्रादुष्यादिति। पण्डितानां कविवचसि काव्ये इत्यर्थः। प्रत्न नूत्नत्वचिन्ता पुरातननवीनत्वेन विमर्शः कथं प्रादुष्यात् प्रादुर्भवेत् इत्यर्थः। नैवेति भावः। उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः इति प्रादुसः षत्वम्। ननु प्रत्न नूत्नत्वयोरेव काव्योपादेयानुपादेयत्व विवेकहेतुत्वात् कुत एतच्चिन्ता न स्यादित्यत आह। अवद्यानि दोषाः विद्येरन् यदि अभिजहति त्यजन्ति। तथा गुणा स्युश्चेत् गृह्णते आददते। उभयत्र सन्तः काव्यं इति कर्तृकर्मणोर्गम्यमानत्वादप्रयोगः। तथा च पण्डितानां गुणदोषज्ञानादेव काव्योपादेयानुपादेयत्वविवेकसम्भवात् प्राक्तन नूत्नत्वचिन्ता प्रादुर्भावो नेति भावः। अन्यः पण्डितेतरो मूढस्तु अन्यप्रमाणः अन्यः स्वेतरपुरुषः पण्डितेतरो मूढो वा प्रमाणं सत्यवादी यस्य स तथाभूतः सन् प्रमाणं नित्यमर्यादा शास्त्रेषु सत्यवादिनि इयत्तायाञ्च हेतौ च इति मेदिनी। अज्ञानः अविवेकितया अन्यप्रामाण्येन मृत्तिकापिण्डबुद्धिः सन् इति

अन्यस्त्वन्यप्रमाणः परमवमनुते छिद्यते तावता किं
नायं रत्नस्य दोषो दृषदिति यदिदं निप्रमन्धाः क्षिपन्ति ॥
अपि च। ये के विचित्ररसशालिषु सत्कवीनाम्

प्रथमार्थे भावः। द्वितीयेतु। लोके सतां सत्सु असतां असत्सु च प्रीतिदर्शनात्। प्रकृते मूढस्य मूढे स्वानुगुण्यात् तत् प्रमाणः सन् इति भावः। परं केवलं नूतनकाव्यमिति शेषः। अथवा परं उत्तमं काव्यं इत्यर्थः। यद्वा अन्यत् प्रथमोदितं प्रत्नकाव्यमित्यर्थः। परमित्यनुपदं वक्ष्य-माणत्वादिति बोध्यम्। तत्प्रमाणं हेतुः उत्तमत्वप्रमाजनकमिति यावत् यस्येति विग्रहः प्राक्तनकाव्यमेव उत्तमं मन्यमानः सन् इत्यर्थः। किं वा अन्यस्मिन् प्रत्नकाव्ये प्रमाणं मर्य्यादा बहुमानमिति यावत्। यस्य स तथा भूतः सन्। परं उत्तरभूतं नूतनकाव्यमित्यर्थः। इह प्रत्ननूत-त्वचिन्तेयत्र प्रत्ननूतनकाव्ययोः क्रमात् पूर्वोत्तरत्वेन पाठादिति बोध्यम्। अवमनुते तिरस्कुरुते। छेदते इति पाठे छेदते अन्यकर्त्तृकच्छेदन जातीयं छेदनं कुरुते। म्लेच्छादियोग्यं काव्यं छेदनं स्वयं करोतीत्यर्थः। तथा च न केवलं काव्यस्य तिरस्कारणं अपि तु म्लेच्छादिवत् छेदनमपि करो-तीति भावः। छेदृद्वैधीकरणे इति परस्मैपदिनः। चुरादिगणीयात् धातोर्विभाषया णिजभाववतः। कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे इति सूत्रात् कर्मव्यतिहारे आत्मनेपदिनः कर्त्तरि लटिच्छेदते इति रूपं सिद्धं तावता मूढकर्त्तृकावमननच्छेदनमात्रेणेत्यर्थः। दोष इत्यनुकृष्यते। दोषः किं नास्य दोष इति भावः। छिद्यते इति पाठे। अवमनुते इत्यन-न्तरं तत् इत्यध्याहारः। तत् उत्तमं नूतनकाव्यमित्यर्थः। तावता मूढकर्त्तृकावमननमात्रेण हेतुना छिद्यते किं हीयते किं हान्याश्रयं भवति किं इत्यर्थः। नेति भावः। अवच्छिदेलक्षणया हानिरर्थः छिदिर्भेदे इति धातोः काव्यस्य कर्मणः कर्त्तृत्वविवक्षया कर्त्तरि लटि कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रिय इति सूत्रात् कार्य्यातिदेशेन यदात्मने पदादि-विवक्षा छिद्यते इति रूपे पच्यते ओदनो भिद्यते काष्ठं इति वत् प्रयोगः। तथा च अज्ञकर्त्तृकानादरमात्रेण नूतनकाव्यस्य न हानिरिति भावः।

सूक्तिषु कर्णपथगामिषु नाद्रियन्ते ।
ते मालती परिमलेष्वपि कन्दलत्सु
नासापुटं करतलेन पिदध्युरेव ॥

कथितञ्च तेन कवितुरासाहा (१३)

(१४) सन्तश्चेदिह गुणबिन्दवो बुधस्तान्
सन्तुष्टः कवलयति स्फुटेऽपि दोषे ।
संयुक्तानपि पयसः कणान् विचिन्वन्
अम्भस्तो ग्रसति हि मंक्षु मल्लिकाक्षः ॥

नटी । सश्लाघम् । ता कीरिसाइं सुणिज्जन्ति तस्स देवस्स गीत्ताइं ।

तथा हि यस्याः दृषत् शिलेति इदं रत्नं कर्म क्षिप्रं क्षिपन्तीति यत् अयं शिलात्वज्ञानेन अन्यकर्त्तृको रत्नत्यागः । रत्नस्य दोषो न भवतीत्यर्थः । इह छेदते इति पाठेनान्वये तावता न काव्यस्य दोष इति सामान्यं निर्दिश्य तेन यह नायं रत्नस्य दोष इत्यादिना अप्रस्तुत विशेषस्य न्यसनात् सामान्येन विशेष समर्थनरूपोऽर्थान्तर न्यासः । उक्तिरर्थान्तरन्यासस्स्यात्सामान्यविशेषयोरिति लक्षणात् । छिद्यते इति पाठे नान्वये तु नूतनकाव्यरत्नयो उपमेयोपमान वाक्ययोः भिन्नयोरपि रपि धर्मयोरन्यभावदोषाभावयोर्विम्बप्रति विम्बभावेन दृष्टान्तोऽलङ्कारः । चेद्बिम्बप्रतिविम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलङ्कृतिरिति लक्षणात् ।

(१३) कवि तुरासाहा कवीन्द्रेण तुराषाड् मेघवाहन इत्यमरः ।

(१४) सन्त इति इह काव्ये गुणबिन्दवः सन्तश्चेत् वर्त्तमाना यदि तान् गुणकणान् बुधः पण्डितः । दोषे स्फुटेऽपि सन्तुष्टः सन् कवलयति स्वीकरोति । अथवा इह दोषे स्फुटेऽपि गुणबिन्दवः सन्तश्चेत् इति योजना तथा हि मल्लिकाक्षः हंसविशेषः । संयुक्तान् मिलितानपि पयसः क्षीरस्य कणान् अम्भस्तः सलिलात् मंक्षु शीघ्रं विचिन्वन् पृथक् पृथक् कुर्वन् सन् ग्रसति इति योजना ।

सूत्र:। (१५) अस्ति दक्षिणापथे दृश्यमान:कामाक्षी कटाक्षताङ्कित कविशिखण्डि मण्डलेषु तुण्डीरेषु क्षीरनदी तरङ्गितोपशल्यो लाट पुरनामा महानग्रहार:। तत्र च

तपश्चरण चुञ्चव:सकलशास्त्रमुष्टिन्धया:
स्वनुष्ठित महाध्वरा: श्रुति परायणा: श्रोत्रिया:।
महाभिजनशालिनो वदनवर्त्ति वाग्देवता
वसन्त्यतिथि सत्कृति क्षपित वासरा भूसुरा:। (१६)

तत्र च आमुष्यायणस्य आपस्तम्ब शाखाध्यायिनो वाधूलकुलतरु पल्लवस्य कवितावल्लभस्य पञ्चमोच्छ्रित कीर्त्ते रुपाध्याय गोकुलनाथ पौत्रस्य श्रीकृष्णसूनो: भट्टरङ्गनाथस्य प्रियनन्दन रघुपनाथापरपर्य्यायो दण्डिकविर्नाम।

---

(१५)अस्ति दक्षिणापथेति। तुण्डीरेषु काञ्चीप्रदेशेष्वित्यर्थः। क्षीरनदीतरङ्गितोपशल्यः, तरङ्गाः अस्य सञ्जाताः तरङ्गितं तदस्य सञ्जातमिति तारकादित्वादि तच्। क्षीरनद्या तरङ्गितं उपशल्यं ग्रामसमीपप्रदेशः यस्येत्यग्रहारस्य विशेषणं ग्रामान्तमुपशल्य स्यादित्यमरः। तपश्चरणचुञ्चव इत्यादि पद्यं। तपश्चरणेन वित्ताः तपश्चरण चुञ्चवः तेन वित्त इत्यादिना चुञ्चु प्रत्ययः। महातपस्विन इत्यर्थः। सकलशास्त्रमुष्टिन्धया इत्यत्र धेट् पाने। धयन्तीति धयाः पाघ्राध्मेत्यादिना धेटः शः। मुष्टीनां धयाः मुष्टिन्धयाः नाड़ीमुष्ट्योश्चेति खश्। अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् इति मुम्। सकलशास्त्राणां मुष्टिन्धयाः सकलशास्त्रमुष्टिन्धयाः मुष्टिग्राहं गृहीत सकलशास्त्रा इति भावः। महाभिजनशालिनः उत्तमकुलप्रसूता इत्यर्थः गोत्रञ्चाभिजनःकुलं इति हलायुधः।

(१६)तत्र च आमुष्यायणस्येति। आमुष्यायणस्य अमुष्य अपत्यमित्यर्थः। आमुष्यायणा अमुष्यपुत्रिका अमुष्य कुलिकेति चेत्यनेन सिद्धः।

नटी। सलग्घणिज्जाक्खु, सवम सुद्दी अहदिणा पसंसणिज्जेसु सिरिराम मुहाणं महापुरुसाणं चरिरासु चिठ्ठियेसु कीस उव्वाद्दणिज्जं वत्थु गहणविसंट्ठुल सघघ्मणां आरद्धं।

सूत्र:। कतूहलिनि! महानयं प्रसक्तानुप्रसक्तः प्रस्तावः संक्षिप्य तु ब्रवीमि। स किल विधिवदुपासितात् तीर्थात् अधिगतसकलविद्यो दिदृक्षु दिगन्तराणि आन्ध्रकर्णाट कलिङ्ग चोलकेरलान् अवतीर्णः मज्जन् महानदीषु पश्यन् देवतास्थानानि सेवमानःसज्जनान् अभिनन्दन् अन्तर्व्वाणीन् द्रुतमेव ताम्रचूड़क्रोड़ नगर माढौकत आढौक्य च।

(१७) आस्थान मध्यगतमुद्धत सौविदल्ल
भ्रूक्षेप चोदित नमच्चतुरन्त वीरम्।
श्रीविक्रमश्चतुरवारवधू कराब्ज
व्याधूत चामरमलोकत लोकनाथम्।

अस्तौष्ट च।

प्रत्यार्थि भूमिपाल प्रतापघर्मार्थ पुष्करावर्त्त!
विश्वम्भरा कुटुम्बिन्! विक्रमविश्वैकवीर! विजयस्व।

आन्ध्रकलिङ्गकर्णाटचोलकेरलान् उक्त नामदेशविशेषानित्यर्थः। ताम्रचूड़ क्रोड़नगरं विक्रमार्कस्थानभूतं कुक्कुट क्रोड़नगरं आढौकत आगमत्।

(१७)आस्थानमध्यगतमित्यस्मिन् पद्ये आस्थानं नृपसभा। आस्थानं नृपतेः सभेति हलायुधः। उद्धताः ये सौविदल्लाः कञ्चुकिनः तैः भ्रुवोः क्षेपेण उर्द्ध्वचालनेन चोदिता प्रणामाय प्रेरिताः अतएव नमन्तः चतुरन्तवीराः यस्य तं तथोक्तम्। इह चोदित नमच्चतुरन्तवीरं इत्यनेन

नटी । सअलकदूमण्डल सिहण्डरअणेण महा राअ विक्कमेण किं आणत्तम् ।

सूत्र: । देवोऽपि परिसरवर्त्ति कोविदकविवदनाकृष्टेन विघटमान कमलदल शीतलेन कटाक्षेण सम्भावयन् एवं सादरमिद मादिक्षत्

(१८)श्रीमन् उद्दण्डविद्वन्! निशमय वचनं मामकं कामशोगश्री वाणी नाणीयसी ते ननु वरकविता भूषिता वागविलासे। तस्मादस्माय सम्यक् प्रकरणमतुलं मल्लिकामारुताख्यं किञ्चिदग्रन्जदस्मादृ विरचय विधिना सत्कवे! सत्क्रियां मे।

नटी । इमस्स कदुणोपबन्धस्स वि णामहेयं महाराएण सअं एव्व किदम् ।

प्रणामेऽपि राजापराध शङ्कया प्रणामाज्ञाकालप्रतीक्षकत्वं चतुरन्तवीरेषु प्रदर्शितम् । भ्रूक्षेपेत्यनेन वचनाऽनर्हसमयत्वप्रतिपादनात् महासन्निधानत्वं सौविदल्लानां चतुरन्तवीरानुनीतत्वं व्यज्यते । तथा च निरुपमं प्राभवं श्रीविक्रमस्येति भावः ।

प्रत्यर्थिभूमिपालेत्यस्मिन् पद्ये । प्रत्यर्थिभूमिपालानां शत्रुनृपाणां प्रतापः प्रभाव एव प्रतापः सन्ताप इति श्लिष्टरूपकम् । स प्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदण्डजं इत्यमरः । तस्य घर्मोत्थः ग्रीष्मसमुद्भूतः यः पुष्कलावर्त्तः श्रेष्ठो मेघविशेषः तथाभूत इति विक्रमार्कस्य सम्बुद्धिः । घर्मः स्यादातपे ग्रीष्मे इति मेदिनी । पुष्कलावर्त्तानां मेघश्रेष्ठत्वं तु अभिहितं महाकविना । जातं वंशे भुवनविदिते पुष्कलावर्त्तकानामिति । इत्थञ्च यथा प्रजानां सन्तापं शमयति ग्रीष्मोत्थः पुष्कलावर्त्तः तथा शत्रुभूपानामपि प्रभावं भवान् शमयतीति भावः ।

(१८) श्रीमन्! उद्दण्डविद्वन्! निशमयेति पद्ये । मे मह्यं सत्क्रियां सत्काररूपमित्यर्थः ।

सूत्रः । अथ किम् ? ।

नटी । अच्चरीयं येदं जं इमस्सिं राअत्तणं कइ-

त्तणाण्ति ।

सूत्रः । सत्यमाश्चर्यकरमेव ।

(१८) कविहृदयेषु अनसूया कस्तूरी कर्दमेषु अमालिन्यम् ।
अचारता पयोधौ अवनौ पालेषु पाण्डित्यम् ॥

नटी । होदु अदो वरं जाणिदुं एव्व । राअहिदे-

ण किअं पअरण रयणं त्ति ।

सूत्रः । (२०) कथितमपीतन्मीमांसक चक्रवर्त्तिना मह-

र्षिपुत्रेण परमेश्वरेण ।

(२१) वेदे सादरबुद्धिरुद्धततरे तर्के परं कर्कशः
शास्त्रे शान्तमतिः कलासु कुशलः काव्येषु भव्योदयः ।
श्लाघ्यः सत् कवितासु षट्स्वपि षट्भाषासु सर्वं चितौ
सर्वाहृण्डकविः प्रकाण्डदृदसे कस्मै न विस्मेरताम् ॥

---

(१८) कविहृदयेष्विति । अस्य पद्यस्य सत्यमाश्चर्यकरमेवेत्यनेन पूर्ववाक्येन सम्बन्धः ।

(२०) कथितमिति । मीमांसकचक्रवर्त्तिना पण्डितोत्तमेन मह-र्षिपुत्रेण गोविन्दनामक महर्षेस्तनयेन इत्यर्थः । तदुक्तं ततो गोविन्दनामाभूत् द्विजो विद्याविशारदः स चतुर्वर्णजाः कन्या उद्वा पुत्रानजीनत् ॥ शयरो विक्रमादित्यः हरिश्चन्द्रोऽथ भर्तृहा । इत्येते कोविदा आसन् छूतवर्णाश्रमव्रताः ॥ इति परमेश्वरेण महाराजविक्र-मेण इत्यर्थः ।

(२१) वेदे सादरबुद्धिरुद्धततरे इत्यस्मिन् पद्ये । षट्सु भाषास्वपि संस्कृतप्राकृतापभ्रंशपैशाचमागधशौरसेनलक्षणासु इत्यर्थः ।

नटी। ता फलम्म इअ जम्म' तर सहलस्सु यिया अज्जा[।]मा' पुण्णा रिं चोली।

सूत्र:। क: संशय:। पश्य।

(२२)विद्याशाखाट्टषत् समस्तपरिषच्चित्रा कथा प्रस्तुता
वोढारश्च चतुर्विधेऽप्यनुनये प्रौढ़ां प्रतिष्ठां वयम्।
सेयं दण्डिकवीश्वरस्य कविता काचित् सुधावाहिनी
सर्वं तिष्ठतु संसद: पतिरसौ सम्यास्मकुंसी हर:॥

[परिषदं प्रति]

---

(२२) विद्येति। समस्तपरिषत् निखिल: सामाजिकजन: विद्याशाखाट्टषत् विद्यानां शाखाट्टषत् उत्तेजनशिला समस्तविद्याप्रकाशिकेति भाव:। चित्रा चमत्कृतिजनका कथा प्रस्तुता प्रस्तावविषयीकृता। वयञ्च चतुर्विधे आङ्गिकवाचिकसात्विकाऽऽहार्य्यकलक्षणे अभिनयेऽपि अभिनयति अभिव्यनक्ति पदार्थान् इतिअभिनय: पचाद्यजन्त: तस्मिन् व्यञ्जके इत्यर्थ:। तदुक्तं अभिपूर्वस्तु णीञ् धातुराभिमुख्यार्थनिर्णये यस्मात् पदार्थान्नयति तस्मादभिनय: स्मृत इति। तल्लक्षणन्तु सङ्गीतचूड़ामणौ। अभिव्यञ्जन् विभावानुभावादीन्नाटकाश्रयान्। उत्पादयन् सहृदये रसज्ञानं निरन्तरम्। अनुकर्तृस्थितो योऽर्थोऽभिनय: सोऽभिधीयते॥ आङ्गिको वाचिकश्चैव सात्विकाहार्यकाविति। स चतुर्द्धाऽभिनयस्तज्ज्ञैरिति। प्रौढां प्रतिष्ठां कार्यनिर्वाहसामर्थ्यम्। प्रतिष्ठा तु समाप्तौ गौरवेऽपि च कार्य्यनिर्वाहसामर्थ्ये इति नानार्थरत्नमाला। वोढार: वोढुमर्हा: सा विक्रमादित्यसभाचितत्वेन प्रसिद्धा दण्डिकवीश्वरस्य इयं कविता इदं प्रकरणरत्नमित्यर्थ:। काचित् अनिर्वचनीया सुधावाहिनी पीयूषतरङ्गिणी। सर्वं तिष्ठतु इदमखिलमास्तामित्यर्थ:। एवैकं उत्तमं दुर्मेलञ्च इहेदमखिलं मिलितमपि प्रबलाश्चर्य्यान्तरसद्भावात् नाश्चर्यकरमिति भाव:। किन्तदाह। असौ संसद: पति: अयं सभानाथ: असाविति

(२३)मल्लिकामारुतं नाम मनःसम्वननं नवं
प्रयुञ्ज्महे प्रकरणं प्रसीदन्तु सभासदः ।

इति परिक्रम्यावलोक्य । हन्त ! प्रवृत्तैव कलमुग्धकोकिल-संलापिनी वसन्तलक्ष्मीः । तथाहि

(२४) अमी पुनरुदञ्चिता मधुरगुञ्जदिन्दिराः
सुगन्धि मलयानिला मदनगर्वनाडिन्धमाः ।
अशोकतरुताड़नक्वणित कामिनी नूपुरा
हसत् वकुलधूलिका पटलधूसरा वासराः ॥

निर्वर्ण्य । (२५)अयमपरस्मदनुगुण मेव व्यापार मुपलम्भते कालः । तथाहि ।

श्रीस्थलीश्वरस्य हस्ततो निर्देशः । सम्बराभरणः सम्बरानटो हरः । सम्बरानटत्वेन नाट्यविद्याचार्यस्य त्रिलोकेश्वरस्य शम्भोः एतत् सभानायकत्वमितीदं खलु प्रबलतरमङ्गलमिति भावः ।

(२३) मल्लिकामारुतं नाम इति पद्ये मनःसंवननं चित्तवशङ्करं वशक्रिया संवननमित्यमरः । प्रकरणं रूपकविशेषम् । यथोक्तं नाटकं सप्रकरणं इत्यादि तल्लक्षणन्तु । अथ प्रकरणे वृत्तमुत्पाद्यं लोकसंश्रयम् । अमात्यविप्रवणिजामेकं कुर्याच्च नायकम् । धीरप्रशान्तं सापायं धर्मकामार्थतत्परम् । शेषं नाटकवदित्यादि ।

(२४) अमी पुनरुदञ्चितेति । मधुरं गुञ्जन्तः इन्दिराः भ्रमराः येषु ते तथोक्ताः मदनगर्वनाडिन्धमाः मदनस्य गर्वनाड्या धमाः पूरका मदनगर्वोद्रेककरा इति भावः । शंखश्च सुमः स्तुष्टिन्धया इत्यत्रेव ।

(२५) अयमप्यस्मदनुगुणमेव व्यापारमुपलम्भते कालः इत्यत्र अस्मदनुगुणमेव अस्माकं अभिनयप्रयोगप्रवृत्तानां इत्याशयः । अनुगुणं सहायभूतमेव व्यापारं सङ्गीतकं इत्यर्थः ।

(२६) आरब्धे तानकल्पे परभृतनिनदैः पञ्चमस्निग्धकण्ठैः
आरक्ताभिः प्रवालाङ्गुलिभिरभिमृशं चूतशाखाविपञ्चीम् ।
युञ्जानो मञ्जुरावां मधुकरपटलीतन्त्रिकां पञ्चबाण-
प्रख्यातिं गातुकामो जगति विजयते वैणिकेन्द्रो वसन्तः ॥
तदमुमेव समयमधिकृत्य प्रवर्त्यतां संगीतकम् ।

---

(२६)आरब्धे तानकल्पे परभृतनिनदैरिति पद्ये । कालस्य सङ्गीतव्यापारोपलम्भित्वमेव वर्णयन्नाह । आरब्धे इति पञ्चमेन षड्जादिसप्तस्वरान्यतमेन स्निग्धः कण्ठो येषामिति विग्रहः । परभृतां निनदैरेव निनदैः ध्वनिभिरेव ध्वनिभिः इति श्लिष्टरूपकं तानकल्पे गानक्रमविशेषे आत्मनेति शेषः । आरब्धे उपक्रान्ते सति आरक्ताभिः समन्तादरुणाभिः प्रवालाः किसलया एव अङ्गुलयः ताभिश्चूतशाखैव विपञ्ची वीणा तां अभिमृशन् आद्यन्ततः संस्पृशन् मञ्जुरावां मनोहरस्वनां मधुकरपटलीभ्रमरपङ्क्तिरेव तन्त्रिका तां युञ्जानः संयोजयन् वसन्तो वैणिकेन्द्र इति व्यस्तरूपकं वीणावादनं शिल्पमेषामिति वैणिकाः तेषामिन्द्रः वैणिकश्रेष्ठ इत्यर्थः । (शिल्पं)इति ठन् । जगति पञ्चबाणप्रख्यातिं मदनदेवप्रसिद्धिं गातुकामः सन् गातुं कामोऽभिलाषो यस्येति विग्रहः । तुं काममनसोरिति मकारलोपः । विजयते सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते । यथा च लोके वैणिकेन्द्रः प्रथमं कण्ठशुद्धिविधानादिसम्प्रदायक्रमेण पञ्चमस्वरमनोहरं कण्ठनादः तानकल्पमारभ्य स्वाङ्गुलिभिराद्यन्ततो वीणामभिमृशन् तत्र तन्त्रिकां संयोज्य पुण्यश्लोकादिकयशोगानौत्सुक्यमवगाहते तथा सम्प्रति वसन्तवैणिकेन्द्रोऽपि तात्कालिकपरभृतमिनदादिरूपतानकल्पादि गानसामग्रीसम्पत्त्या श्रीमदनदेवमहिमामानोद्योगमालम्बते इत्यर्थः । यथा च नवप्रवृत्ते वसन्तसमये सर्वतः सम्प्रसृतैः कोकिलकूजितैः आद्यन्ततः किशलयिताभिश्चूतशाखाभि र्गुञ्जद्भिर्मधुकरैश्च सर्वत्र श्रीमदनदेवस्य महिमा वितस्तारेति भावः ।

नटी । तह । इति गायति ।

(२७) मलआदो णिलयादो मअण महिं दस्स वल्लहोम्मित्ति
एसोकल अंठ सहो मरुअ कुमारो उवइ वासं दो ॥ ११ ॥

सूत्र: ।

(२८) किं कूजितं कोकिल सुन्दरीणां
किं वा निनादः परिवादिनीनाम् ।
ज्ञातं चकोराक्षि ! मनोज्ञ रागं
गीतं तदेतन्मधुरं भवत्याः ॥ ततश्च ।

---

(२७) मलयानिलयात् मदनमहीन्द्रस्य वल्लभोऽस्मीति ।
एष कलकण्ठसखः मारुतकुमार उपैति वासन्तः ॥

मलयेति । मदनमहीन्द्रस्य स्मरमहीभुजः भूभुजश्च वल्लभः प्रीति-विषयः अस्मि इति हेतोः मलयात् मलयाख्यात् निलयात् निवासस्थानात् निवासगृहाच्च कलकण्ठः कोकिलः अन्यत्र कलकण्ठनामा कुमारश्च सखा यस्य स तथोक्तः वासन्तः एष मारुतकुमारः मन्दमारुतः मारुत-नामा कुमारश्च उपैति इति योजना । इह वासन्तमारुतवर्णनप्रस्तावेन कलकण्ठनामकमित्रसंयुतो मारुतनामा कुमारः महाराजवल्लभत्वेन स्वकीयात् निवासादागच्छतीत्येवंरूपः काव्यार्थः सूचितो भवति ।

(२८) किं कूजितमिति । कोकिलसुन्दरीणां कूजितं किं किंवा परिवादिनीनां सप्ततन्त्रीवीणानां निनादः इति सन्देहः । ज्ञातं बुद्धं किं तदित्यत आह हे चकोराक्षि ! मनोज्ञरागं मनोहरगान्धारादि-स्वरं गीतं गानमित्यर्थः । कस्याश्चिदिति भावः । पुनर्निरूपयन्नाह । मधुरं तदेतत् गीतं भवत्याः तव तदीयमिति यावत् । अथवा हे चकोराक्षि ! ज्ञातं बुद्धं मनोज्ञरागं मधुरं तदेतत् श्रूयमाणो ध्वनिविशेषः इत्यर्थः । भवत्या गीतं इति योजना ।

(२९) विभ्रमैर्विश्वहृद्यैः स्वं विद्ययाप्यनवद्यया ।
केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी च्युतिम् ॥ १२ ॥

तदद्य वह्नेः कालादुचिताभीष्ट सकलाभीष्टवस्तु सन्निधान-लाभेन देशाद्देशान्तर गमनप्रयासोऽपि महते सन्तोषाय ।

(३०) वस्तुनि चिराभिलषिते कथमपि दैवात् प्रसक्तसंघटने ।
प्राक् प्राप्तान्यपि बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते ॥

नेपथ्ये । भद्र ! भरत पुत्र ! सम्यगुपन्यस्तम् । वस्तुनि चिराभिलषित इत्यादि पुनःपठति ।

सूत्रः विलोक्य । इयं खलु कुसुम पुरोपशल्याश्रमनिवासिनी, महायोगेश्वरी मन्दाकिनी सह शिष्यया मार्गासक्तया इत एव सन्निधत्ते । तदावां उचित सन्निधानाय गच्छावः

[इति निष्क्रान्तौ ।]

प्रस्तावना ।

---

(२९)विभ्रमैरिति । विश्वहृद्यैः विभ्रमैः अनवद्यया विद्ययापि हेतुभिरिति भावः । त्वं केनापि हेतुना शापादिरूपेणेति यावत् । च्युतिं प्राप्ता विद्याधरी इति मन्ये । इह अनुमानमलङ्कारः । अनुमानं तदुक्तं यत् साध्यसाधनयोर्वच इति लक्षणात् ।

(३०)वस्तुनि चिराभिलषिते इति । प्राक् अभिलषितवस्तुसङ्घटनात् पूर्वं बहुशः अनेकप्रकारेण प्राप्तानि अनुभूतान्यपि इत्यर्थः । अनेन एतत्-प्रबन्धनायकानुरागेण अन्योन्यप्राप्तैः सुचिरमुद्दाम खेदमनुभूय तदुत्तरं कथमपि भाग्यवशात् समीहितलाभे तद्धेतुत्वात् प्रागनुभूतः खेदोऽपि तयोः सुखरूपतामेष्यतीत्येवं रूपः काव्यार्थः सूचितो भवति ।

[इति प्रस्तावना ।]

ततः प्रविशति यथोद्दिष्टा मन्दाकिनी।

मन्दाकिनी। वत्से! सारसिके! सत्यमेतत् वसुनि इत्यादि पुनःपठति।

सारसिका। भअवदि! अज्ज कोउण चिरकं खि यत्थ संघटणो वसन्हो। जेण दुःखं वि सुखं होदि।

मन्दा। स्वगतम्। इयं खलु देवार्चन कुसुमापचयाय गता न जानात्यद्यतन मुदन्तम। प्रकाशम्। जानास्येव विश्वावसु-नन्दनायां मल्लिकायां मम तादृशं वात्सल्य भावम्। यत प्रयुक्तः कुसुमपुरोपशल्य वासः चिरविस्मृतदेश विरहश्च। मया खलु प्राक्।

(२१) गौरीविवर्द्धित कुरङ्गकिशोरकाणि
हेरम्ब गण्डकषण त्रुटितद्रुमाणि।
विद्याधरीभिरभिगीत हरावदाना-
न्यध्यासितानि हिमशैलतटीवनानि॥

योगविद्या सतीर्थस्य विद्याधरामात्यचक्रवर्त्तिनः विश्वा-वसोरपि विरहाधिः अनेनैव तिरोधीयते।

सार। कहं ण जाणामि भअवदी ए अं तरंगभि-णी मल्लियायं एव्व अहिरमइ त्ति।

मन्दा। (२२)इदञ्च सुप्रसिद्धम्। यत् पुनः कुन्तलेश्वरा-

---

(२१)गौरीति। अभिगीतानि हरस्य अवदानानि पूर्वानुष्ठितकर्माणि चरितानीति यावत्। येषु तानि इति हिमशैलतटीवनविशेषणं अव-दानन्तु इत्तकर्माणि खण्डने इति नानार्थरत्नमाला।

(२२)इदञ्च सुप्रसिद्धमिति। अस्मदतस्य मारुतो नाम मारुतत्वेन

मात्यस्य ब्रह्मदत्तस्य कुमारो मारुतो नाम चतुर्दशविद्या-
पारदृश्वा शिक्षितशस्त्रः प्रेषितः पित्रा महान्तं स्कन्धावारं
उपहृत्य परमाप्तबन्धोः मङ्गलेश्वरस्य चन्द्रवर्म्मणः सन्दर्श-
नाय । स मया कुसुमपुरोद्याने दृष्टः ।

सार । (२२)अत्थि । जेण राअरच्छागएण तणुलच्छीख-
ण्डिअ कुसुम कोअंडसोहग्गविब्भमेण दंसण पधाविअ
विलासिणी विह्मय विअसिआ विह्मल णिणिड्डविमाललो-
अण कुवलयप्पासादवादायणं सअलं विरइ अदि कुसुम उरं ।

मन्दा । तस्मिन्नपि मल्लिकानिर्विशेष पक्षपातं विभ्रति
मे हृदयम् ।

सार । णं णंदीयदि देसु देसु समएसु मारुदो
मारुदो त्ति भयवदीए ।

मन्दा । तदनयोः परस्पर सदृश गुणशीलरूपाभि-
जात्योः चिरकाङ्क्षित पाणिग्रहणयोरद्य दैवादेवा अमे
इतरेतर दर्शनमघटीति बहुला ममानन्दकाष्ठा ।

सार । किं द सणमेत्तेण ।

मन्दा । न केवलं दर्शनमात्रं लक्षीकृतौ च तत्क्षण

प्रसिद्धः कुमारः महान्तं स्कन्धावारं सेनां स्कन्धावारः स्यात् कटकः
इति अमरकोषः । उपहृत्य उपायनीकृत्य चन्द्रवर्मणः सन्दर्शनाय पित्रा
प्रेषित इति । पुनः इदञ्च सुप्रसिद्धं इति योजना ।

(२२) अस्ति येन राजरथ्यागतेन तनुलक्ष्मीखण्डितकुसुमको-
दण्डसौभाग्यविभ्रमेण दर्शनप्रधावितविलासिनीविस्मयविकासिता विह्वल-
स्निग्धायितविशाललोचनकुवलयप्रासादवातायनं सकलं विरच्यते कुसुमपुरम् ।

ध्यावकाशेन मकरध्वजेन (२४)निज कलम्बानाम् । मल्लि-
कायान्तु ब्रीड़ाविस्मय मन्थरैर्विदग्धजनग्राह्यैराकारैः कथित
एव गाढ़कठोरस्मरविकारः । तथाहि ।

(२५)स्निग्धस्मेर विलोलमुग्ध मधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा
यद्व्यामृष्ट विलासपत्र लतिका घर्म्मोद्गमाद्गण्डयोः ।
यच्च प्रौढ़कदम्बकुड्मल सखी क्वाप्यङ्गके विक्रिया
तत्तस्यां किमपि स्फुटं रतिपतेर्दोर्दण्ड विस्फूर्जितम् ॥

---

(२४) निजकलम्बानां स्वकीयशराणां इत्यर्थः । कलम्बो शाकभेदे स्यात् कदम्बशरयोः पुमान् इति मेदिनी ।

(२५) स्निग्धस्मेरविलोलमुग्धमधुरा इत्यत्र । यत् यस्मात् कारणात् नेत्रयोः स्निग्धस्मेरविलोलमुग्धमधुराः स्निग्धाः स्नेहपर्य्यायरतिभावानुविद्धाः । स्नेहो यथा । विस्रम्भे परमां काष्ठां आरूढ़े दर्शनादिभिः । येनान्तरङ्गं द्रवति स स्नेह इति कथ्यते । स्मेराः स्फुरत् पक्ष्म पङ्क्त्युत्फुल्लताराः । स्मेरो यथा । प्रस्फुरत् पक्ष्मतारं यत् तत् स्मेरमिति कथ्यते इति । विलोलाः धारा वाहनन्यायेन सञ्चारशीलाः लोलं यथा । धारावाहिकसञ्चारो यस्य तल्लोलमुच्यते इति । मुग्धाः अव्याजभावगर्भस्वभावाः यथा । स्वभावालोकितं मुग्धं भावगर्भमपि छलात् इति । मधुराः सन्तापहराः यथा । कटाक्षैर्हासगर्भैस्तु सम्भोगौत्सुक्यभावनात् । शीतलीक्रियते तापो येन तन्मधुरं स्मृतमिति । इह सर्व्वत्र भवन्तीत्यध्याहारेणान्वयः । यत् यस्मात् गण्डयोः व्यामृष्टविलासपत्रलतिकाः घर्म्मोद्गमाः स्वेदजलप्रादुर्भावाः । घर्म्मः स्यादातपे ग्रीष्मेऽप्युष्णस्वेदाम्बुनोरपि इति मेदिनी । यत् यस्मात् अङ्गके शरीरे प्रौढ़ानां कदम्बकुट्मलानां सखी तत्सदृशीति भावः । कापि विक्रिया रोमाञ्च इति भावः । तत्तस्मात्कारणात् तस्यां मल्लिकायां किमपि अनिर्व्वचनीयं रतिपतेः दोर्दण्डविस्फूर्जितं स्फुटं व्यक्तमित्यर्थः । अथवा

सार। कौरिसी उत्त मारुद्स्स अवत्था।

मन्दा। (२६)आमोद मन्थरदरस्मित लोभनीयां
तां मल्लिकां तरलयन्नथ मारुतोऽपि।
प्राभूत् प्रभूत सुषमामकरन्द मग्ना
नाक्रष्टु मन्य विमुखान्न कटाक्ष भृङ्गान्।

सार। तारमणिज्जं क्खु आरद्धं उहूयसंजायण विचि-
चिसिय मुहेण विहिणा।

विभ्रमा इति यत् घर्मोद्गमा इति यत् विक्रिया इति यत् मत्सर्व्वमिति शेषः। मदखिलं इत्यर्थः। तस्यां किमपि स्फुटं स्पष्टतयोपलभ्यमानं रतिपतेः दोर्दण्डविस्फूर्जितं इति निदर्शना। शृङ्गारानुभावानां रोमाञ्चादिसात्त्विकानां दर्शनात् तस्यां मदनबाधाप्राबल्यं स्पष्टमिति भावः। (२६)आमोदमन्थरदरस्मिते इति। आमोदमन्थरेण हर्षस्तब्धेन दरस्मितेन मन्दहसितेन लोभनीयां स्पृहणीयां अन्यत्र आमोदमन्थरेण परिमलपृथुलेन दरस्मितेन तदुपमेयभूतेन कुसुमेनेत्यर्थः। इह निगीर्य्याध्यवसाना-रूपकातिशयोक्तिः। लोभनीयां स्पृहणीयां मन्थरःकोषफलयोरित्यादिना पृथौ वक्रेऽभिधेयवत् इति मेदिनी। तां मल्लिकां विश्वावसुनन्दिनीं अन्यत्र तदाह्वयां लतां तरलयन् चञ्चलयन् कम्पयंश्च मारुतोऽपि प्रकृतः कुमारो-ऽपीत्यर्थः। वायुश्च ध्वन्यते अथ कात्स्न्र्येनेत्यर्थः। अथाथो संशये स्यातां मित्यादिना कात्स्न्र्यारम्भ समुच्चये इति मेदिनी। प्रभूतसुषमा प्रचुर परमशोभा मकरन्द इव प्रभूतसुषमा मकरन्दः तत्र मग्नान् अन्यत्र प्रभूतसुषमया सह मकरन्दमग्नान् अन्यस्मिन् प्रभूतसुषमेतरगोचर वस्तुनि मकरन्देतरवस्तुनि च विमुखान् पराङ्मुखान्। कटाक्षाः भृङ्गा इव कटाक्षा इव भृङ्गाश्च तान् आक्रष्टुं वहिष्कर्त्तुं न प्राभूत् न समर्थोऽभूत्। मल्लिकां मोहयन् मारुतः स्वयमपि तस्यां रक्तोऽभूदिति भावः। अत्र कुसुममनोहरां मल्लिकालतां कम्पयन्नपि वायुः तत् कुसुम-

मन्दा। किं बहुना।

(१७)वत्सयोः सुचिरवाञ्छितं मया
पाणिपीड़नफलं फलिष्यतः।
वेधसाद्य विविधं प्रयोक्ष्यते
वीजगुप्तमिव राग शाखिनः॥

सार। सानुशयं। भअवदि! णं मल्लियं राअ सुहेण
पत्थेदि आरङ्कुस्सरस्स सिरिवच्छस्स अमच्चो संवरओ।

मन्दा। सावज्ञं। ईषत्करस्तस्य तिरस्कारः।

सार। किं एदं भअवदीए चयप्पआहस्स।

मन्दा। वत्से! पश्य।

विश्वोत्तरं मारुतमाश्रयन्ती न मल्लिका शम्बरके प्रदेया
को नाम कल्पद्रुमुपाश्रयन्तीं कारस्करे कर्षति बालवल्लीम्॥

सानन्दं। श्लाघ्यः परस्परमसावनुरागबन्धः।

सनिर्वेदं। वाक्ये स्थिता जनयितुः किल कन्यका सा।

रसमन्नान् भ्रमरान् तस्मादुच्चाटितुं असमर्थोऽभूदिति ध्वनिः। समासोक्ति-रलङ्कारः। समासोक्तिः परिस्फूर्त्तिः प्रस्तुतेऽप्रस्तुतस्य चेदिति लक्षणात्।

(१७)वत्सयोरिति। मया सुचिरवाञ्छितं वत्सयोः मल्लिकामारुतयोः पाणिपीड़नमेव फलं पाणिपीड़नफलं फलिष्यतः उत्पादयिष्यतः रागशाखिनः रागः अनुरागः स एव शाखी वृक्षः तस्य वीजगुप्तं वीजगोपनं कर्म्म अद्य वेधसा विधिना कर्त्रा विविधं अनेकप्रकारं यथा तथा प्रयोक्ष्यते इवेत्युत्प्रेक्षा। प्रयोक्ष्यता वीजं गुप्तमिव इति पाठे। अद्य विविधं यथा तथा प्रयोक्ष्यता विधिना मया सुचिर-वाञ्छितं पाणिपीड़नफलं फलिष्यतो रागशाखिनः वीजगुप्तमिवेति योजना।

सवितर्कम्। स्यात् कीदृगेतत्?। सोत्कम्पम्।
अथवा पुनरीदृशेषु।

साक्षात् स एव खलु पुष्पशरः प्रमाणम्।

सार। भअवदि! बाल त्तण सुलह चावलपेरिज्जन्त जीहा किं वि विण्णवेमि।

मन्दा। वत्से! विस्रब्धं ब्रूहि।

सार। तह साअं तण बिसयभोयतिण्हम। विस्सावसु मुहेसु दिव्वलोय पुरुसेसु सोलिअ सिणेहं भविअ कहं माणुसेसु पक्खवाद परवस भअवदीए हि अअं।

मन्दा। पुत्रि। अनावेद्यं रहस्यं पृच्छसि। भवतु कर्णे एवमिव।

सार। करतलविनिह्नितवदना सविनयमाकर्ण्य। इत्थि मह्ह-प्पहावासिं मलिया। मए उण मणुअसामण्णं विआदा। अस्स हा कहं सअल लोअ लोअणासे अणसी भग्गा तारिसी लाअण्णलेहा। ईरिसं ण तारिसे स्स वा कहं भअवदी दीसे सिणेह सारम्।

मन्दा। पुनः श्रोत्रान्तर माहृत्य अथमुदन्तः।

सार। अहइं णक्खु अहं पमत्थ जीहा म्हि।

मन्दा। (२८)तदुपस्थिता स्नानवेला त्वमष्ट पुष्पिकासाध-नानि सज्जी कुरु कालिन्दी पुनरितो गृहात् गच्छन्त्या मल्लिकया सह नीता न पुनः प्रतिनिवृत्ता।

---

(२८)तदुपस्थिता स्नानवेलेति। अष्टपुष्पिकासाधनानि पुष्पाष्टक-रूपाणि पूजोपकरणानीत्यर्थः। अष्टपुष्पपूजनं तूक्तं शिवरहस्ये।

सार । तह्व । इति निष्क्रान्ते ।

मिश्र विष्कम्भः ।

ततः प्रविशति कामयमानावस्थः पटमण्डपस्थो मारुतः ।

मारुतः ।

(२८)सा विद्याधरकन्यका किमु ? भुवं पुण्यैः प्रपन्ना नृणां
लावण्याऽमृतसागरादिमथिता लक्ष्मीः किमन्योत्थिता ? ।

चम्पकं बकुलपुन्नागनन्द्यावर्तश्च पाटली । मुकुरं करवीरश्च द्रोणपुष्पं समर्पयेत् ॥ इति ।

(२८)सा विद्याधरकन्यकेति । सा पूर्वदृष्टा नायिका नृणां पुण्यैः भुवं प्रपन्ना प्राप्ता विद्याधरकन्यका किमु ? अकारणात् विद्याधरकन्यकाया भूमिप्राप्त्यनौचित्यात्. पुण्यैर्विना नृणां तद्दर्शनायोगाच्च । निखिलपुरुषपुण्यैरेतद्भूमिप्राप्तौ हेतुत्वेन भाव्यमिति भावः । विमथितात् लावण्यामृतसागरात् उत्थिता अन्या क्षीरसागरसमुद्भव लक्ष्म्यापेक्षया भिन्ना लक्ष्मीः किं ? इति संशयः । स च प्रकृतायाः मानुषकन्यकाऽसामान्यसौन्दर्यशालित्वेनेति बोध्यम् । लावण्यं नाम शोभाविशेषः । तदुक्तम् । मुक्ताफलेषु छायायास्तरलत्वमिवान्तरे । प्रतिभाति यदङ्गेषु तल्लावण्यमिहोच्यते । इति । विमथित लावण्यामृतसागरोत्थितत्वेन विशेषणन्तु लक्ष्म्याः क्षीरसागरसम्भवाया लावण्यापूर्णत्वाभिप्रायेण । ननु लक्ष्म्याः लोकितलावण्यसुधासागरसमुद्भूतत्वस्याऽप्रसिद्ध्या कथं विशेषणविशिष्ट लक्ष्मीत्वेन संशय इत्यतोऽन्येति विशेषणम् । तथा चोक्त दोषाभावः । लक्ष्मीरिति तु ततः सुन्दरायाः अप्रसिद्ध्या । आ इति स्मृतौ । आ प्रगृह्य स्मृतौ वाक्ये इत्यभिधानं मातं बुद्धमित्यर्थः । इदं मन्ये इत्यादिवत उत्प्रेक्षाव्यञ्जकं मम हृदयं भ्रमयितुं घनसारचन्दनसुधाज्योत्स्नामृणालादिभिः अत्र घनसारः कर्पूरः । आदिपदेन शीतलत्वमोहकत्वानन्दकत्वादिगुणविशिष्ट वस्तूनां संग्रहः । तथा च घनसारादिभिस्तटस्थोद्दीपनैरित्यर्थः । प्रा-

यथा, प्रातं

घनसार चन्दनसुधा ज्योत्स्ना मृणालादिभिः ।
प्रारब्धा हृदयं मम भ्रमयितुं पौष्पेषवी शाम्बरी ।

परोक्षाञ्च

ये भिन्दन्ति जयन्ति शीतमहसः पादाः सुधावर्षिणः
ते सम्भूय मुखेन्दु मायतदृशो लोभात् प्रविष्टा इव ।
गोपेदस्य कटाक्षनालगलितैः सञ्जीवयद्भिस्तनूं
धारालैरमृतैः कथं पुनरहं तस्मिन् सखी वाञ्छितः ॥

हन्त ! सर्व्वानवद्यमङ्गमम्बुजाक्ष्याः ।

इत्यादि मयन्तो निर्म्मिता पौष्पेषवी माम्मथी शाम्बरी मायेत्यर्थः । घन-सारादिर्निर्म्मिता मायेति क्रियाविशेषणे वचनात् एतद्विशेषणे च-भावानां शीतलत्वानन्दकत्वमोहकत्वरूप धर्माणां विषय परिनिच्छित्त्वा-भावे तद्धर्मयुक्त विषयि वचनासाङ्गत्यात् । उक्त धर्माणां विषयपरिनि-च्छितत्वं सिद्धम् । विषयश्चेह सा इत्युक्ता नायिकैव । तथा च विद्याधर-ग्रन्थकायां चत्वारात्र विषयहत्ति शीतलत्वानन्दकत्वमोहकत्वगुणानां सद्भावाऽभावरूपायाः संशयच्छेदिकाया विधायुक्तैः प्राप्तिसूचकम् । सा इति स्मरणं इति सूक्ष्मया इष्ट्याऽवगन्तव्यम् । इह शीतलत्वादिना धर्मेण गम्यमानेन निमित्तेन प्रकृतायाः मन्मथनिर्म्मित शाम्बरी तादात्म्य सम्भावनादुक्त विषया स्वरूपोत्प्रेक्षा । तदुक्तञ्च सम्भावना स्यादुत्-प्रेक्षा वस्तुहेतु फलात्मना उक्तानुक्तास्पदाद्यात्मेति । किंवा प्रातं बहु इह उत्प्रेक्षा व्यञ्जकत्वमविवक्षितम् । बोधप्रकारमाह । सा नायिका-घनसारचन्दनसुधाज्योत्स्नामृणालादिभिः मम हृदयं भ्रमयितुं प्रारब्धा-पौष्पेषवी शाम्बरी इति संयोज्य घनसारादिनिर्म्मित मन्मथ शाम्बरी प्रकृ-तनायिकयोः वाक्यार्थयोः शीतलत्वानन्दकत्वादिधर्म्मेण सदृशयोः ऐक्या-रोपात् वाक्यार्थवर्त्तिनिदर्शना । वाक्यार्थयोः सदृशयोरैक्यारोपोनिदर्शना

(४०)स्निग्धेन्द्रोपलसुन्दरः कचभरो वक्त्रं सगोत्रं विधोः
वक्षोजौ मणिकुम्भडम्बरमुषौ मध्योऽस्तिवा नास्ति वा।
श्रोणीमण्डलमूरु दुर्वहमहो श्रोणाब्ज तुल्ये पदे
मन्ये मञ्जुगिरो मराल महिलाऽध्येयो गतेर्विभ्रमः॥

विचिन्त्य।

(४१)यः ससर्ज कमलं रमागृहं विश्वलोचन महोत्सवं विधुः।
एष तादृगसृजन्न,गीदृशो मीनकेतन निकेतनं मुखम्॥

अथवा (४२)विसदृशदर्शनं मम तादृगिति।

इति लक्षणात्। पूर्वार्द्धे विद्याधर कन्यकात्वलक्ष्मीत्वकोटिकसन्देहनिबन्धनात् सन्देहनामालङ्कारः स्यात् स्मृति भ्रान्तिसन्देहैस्तदङ्कालङ्कृतित्रयमिति लक्षणात्। अनयोश्च परस्परनैरपेक्ष्यात् संसृष्टिः।

(४०)स्निग्धेन्द्रोपलसुन्दर इति। मध्यः अस्ति वा नास्ति वा इति मध्यस्य सत्त्वाऽसत्त्वाभ्यां सन्देहः मरालमहिलाध्येयः मरालमहिलाभिः हंसीभिः अध्येयः अध्येतुं योग्य इत्यर्थः। प्रकृतनायिकागमनविभ्रमयियक्षया हंसीनां गतिरपि सावद्येति भावः। अत्र प्रसादमाधुर्यादयो गुणाः।

(४१) य इति विश्वलोचनमहोत्सवं जननयनसन्तोषकरं रमागृहं लक्ष्मीनिवासस्थानं पद्मालयत्वादिति भावः। कमलं सहस्रदलपद्मं यो विधिः ससर्ज सृष्टवान्। एषः कमलसृष्टा विधिः मीनकेतन निकेतनं मन्मथनिवासस्थानं दर्शनमात्रे कामोद्रेककरत्वादिति भावः। ईमीदृशो मुखं कर्म तादृक् कमलभूतं असृजत् सृष्टवान् इति वितर्कः। अन्यतरस्य न्यूनाधिक्यं विना परस्पराऽभेदेन वस्तुद्वय सर्जने एकेनैव कर्त्राऽशक्यमिति भावः।

(४२)अथवा विसदृशमिति। युक्त्यन्तरप्राप्त्या स्वज्ञानस्य स्वस्य वा दोषमाह। अथवा यद्वा तादृगिति कमलभूतमिति मम दर्शनं मदीयं ज्ञानमित्यर्थः। विसदृशं अयुक्तं ततोऽप्यौत्कृष्ट्यादिति भावः। तादृ

(४१)जगन्नेत्रानन्दं वदनमतुलं पक्ष्मलदृशः
कथं कारं पङ्केरुह मनुविधातुं प्रभवति ।
अयञ्चेदाकाङ्क्षी स इह मदनकोदण्डलतया
वराको राजेन्दुः कुवलययुगं किन्न वहति ॥

तस्याः खलु विविधविलास तरलीकृतां न पारयामि धृतिं स्थापयितुम् ।

मिति दर्शनं मम विसदृशं इति वान्वयः । तन्मुखस्य कमलभूतत्वेन दर्शनं जडकस्य ममापि जडत्वेव युक्तं न स्यादिति भावः ।

(४२)युक्त्यन्तरमुपपादयन्नाह । जगन्नेत्रानन्दमिति । जगन्नेत्रानन्दं जननयनसन्तोषकरं अतुलं असदृशं इदं साभिप्रायविशेषणं पक्ष्मलदृशः वदनं कर्म पङ्केरुहं अनुविधातुं कमलभूतं स्रष्टुमित्यर्थः । कमलप्रायं स्रष्टुं इति यावत् । अत्र अनोः लक्षणेत्थं भूताख्यानेत्यादिना कर्मप्रवचनीयसंज्ञया एतद्योगे पङ्केरुहपदस्य कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीयेत्यनेन द्वितीया । ननु अनो रित्थं भूतार्थकत्वेन सादृश्यपर्यवसायित्वात् एतद्योगे तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्यामिति पङ्केरुहपदस्य न पाक्षिके तृतीया षष्ठ्यौ तुल्यार्थैरित्यनेन सादृश्यबोधकस्य अनव्ययस्यैव ग्राह्यत्वात् प्रकृते सादृश्यार्थबोधकस्य अनोरव्ययत्वाच्च कथङ्कारं प्रभवति केन हेतुना समर्थीभवतीत्यर्थः अतुलत्वान्मुखस्य पङ्कजसाम्येन सर्जने न प्रवर्त्तेत इति भावः । अथवा अनुपङ्केरुहं विधातुं कमलात् हीनत्वेन स्रष्टुमित्यर्थः । हीने इति सूत्रेण अनोः कर्मप्रवचनीय संज्ञया कर्मप्रवचनीययुक्ते इति द्वितीया । कमलसदृशत्वार्थबोधकेन तादृगिति पदेन उपमेयत्वविधया वदनस्य उपमानत्वप्रयुक्ताधिकगुणशालिनः कमलात् हीनत्वसिद्धिमभिप्रेत्य असदृशस्य नायिका वदनस्य पङ्केरुहात् हीनत्वेन सर्जने यन्मूलका विधेः प्रवृत्तिरित्याशयः । अथ हेतुमात्रेऽपि एतत्सदृशद्दुरिच्छा सम्भवे किं न स्यादित्याशङ्कां परिहरति । अयमिति । अयं विधिः आकाङ्क्षी चेत् कमलप्रायं कमलात् हीनं वा स्रष्टुमभिलाषो यदि

(४४)तत् सुभ्रु वस्तरलमन्थर मुग्धमन्द
तिस्र त्रिभङ्गि मधुरालस दृष्टिपातम् ।
वक्त्रं मनोहर मनुस्मरतः प्रयान्ति
चित्तस्य कान्यपि मनोरथचेष्टितानि ॥

त्यर्थः । विशेषस्तादृशदुरभिलषित्वपक्षे इति भावः । ह इति कुत्सायां
चञ्चलनया अप्रयोजिकया दुराकाङ्क्षया न हानिरिति भावः । ह स्यात्
सम्बोधने पादपूरणे च विनिग्रहे । नियोगे च क्षिपायां च कुत्सायामपि
दृश्यते इति मेदिनी । तत्र युक्तिमाह । वराकः ईदृक् विधिवैषम्ये
न शोचनीय इत्यर्थः । वराकः सङ्गरे शोच्ये इति विश्वः । सः राकेन्दुः
पर्वोक्तो वदनपूर्णेन्दुः । इह तच्छब्दस्य यदनपरामर्शत्वेऽपि विधेया-
भिप्रायकं पुंस्त्वम् । मदनकोदण्डलतया मन्मथचापेन साकं कुव-
लययुगं मदनबाणद्वयमित्यर्थः । तदुक्तं नीलोत्पलञ्च पञ्चैते पञ्चबाणस्य
सायका इति । न वहति किं ? न धत्ते किं ? वहत्येव किलेत्यर्थः ।
सुखस्य कमलोत्कर्षप्रतिपादकगुणविशेषशालित्वाभावे खलु हानिरिह
पुनस्तथात्वाच्चेति भावः । तथा च सुखस्य कमलोत्कृष्टगुणविशेषरूप
सादृश्य प्रतिबन्धकशालित्वात् तादृक् इति निजं स्थानं असाम्यमेवेति
भावः । अत्र कोदण्डलता कुवलयशब्दाभ्यां भ्रूविलोचनयोरुक्तयोः
चातुर्यमिति विशेषणस्य साभिप्रायत्वात् परिकरः । सुखविषयक
कमलसादृश्यस्थानस्य अयुक्तत्वसिद्धये आकाङ्क्षा चेत्र वहति किमि-
त्याद्युक्त्या सम्भावनमलङ्कारः । कोदण्डलतया कुवलययुगमित्यत्र विषयं
निगीर्य विषयिणो रूपेण विषयस्य अध्यवसानात् शुद्धा रूपकाति
शयोक्तिः । एषामलङ्काराणां क्रमेण लक्षणानि । अलङ्कारः परिकरः
साभिप्राये विशेषणे । सम्भावनं यदीत्थं स्यादित्यूहोऽन्यस्य सिद्धये । रूप-
कातिशयोक्तिः स्यान्निगीर्याध्यवसानतः । इति सम्भावनरूपकातिशयोक्त्योः
सङ्करः अनयोः परिकरस्य च संसृष्टिः । इत्यलं विस्तरेण ।

(४४)तत् सुभ्रु वस्तरलमन्थरमुग्धमन्द इति । तदिति तरलमन्थ-

सर्व्वथा दुर्लभावयव वस्तुने स्पृहयालु मनुशोचामि तपस्विनमात्मानम् ।

तां दुर्लभामपि तपोभि रनल्पतप्ते-
र्जाने तथाप्यभिलषामि कुरङ्गनेत्राम् ।
नीहार भूधर किरीट विलासमालां
भागीरथीमिव जनो मलयाचलस्थः ॥

हसेयुश्च मां मनुत्कण्ठ माने जने निबद्धाभिलाषं विदग्धा गोष्ठीमध्येषु ।

रसमुग्धमन्दितस्य त्रिभङ्गि मधुराऽलसदृष्टिपातं तरलानि लोलानि धारावाहनन्यायेन सञ्चारशीलानि इत्यर्थः । मध्यराणि मन्दसञ्चाराणि । उक्तञ्च मन्थरा मन्दसञ्चारा इति । मुग्धानि सव्याजभावगर्भस्वभावानि । मन्दानि जडानि व्रीडयेति भावः । अतएव स्वानुकूल्यप्रकाशकानि । उक्तञ्च । स व्याजालोकने नैव स्वानुकूल्यप्रकाशनमिति । तिरश्चि तिर्य्यगुदञ्चितानि यथा । तिरश्चीनिर्य्यगुदञ्चितमिति । त्रिभङ्गीनि प्रतिहष्टि प्रतिघातेन औत्सुक्यभरेण च यथा क्रममाकार प्रसाराभ्यां तरङ्गत्रयरीतिभाञ्जि । अतएवैतानि औत्सुकानि तरङ्गितानि (तदुक्तं) औत्सुक्यं मत् यदालोक्य भूयो भूयोऽवलोकनं कल्लोल इव यः कान्तिविच्छेदस्तत् तरङ्गित इति । (त्रिभङ्गीत्यत्र प्रसङ्गि इति पाठे) प्रसङ्गीनि सभ्रूविलासाश्चितवन्ति प्रसङ्ग इङ्गितविकारो यथा । प्रसङ्गं तद्भवेत् सभ्रूविलासं सश्चितञ्च यदिति । सभ्रूविलासमित्युक्त्या चतुरं नाम भ्रूकर्म सूच्यते चतुरं यथा । चतुरं किञ्चिदुच्छ्वासा मधुरा रचना भ्रुवोः इति । मधुराणि मन्मथप्रचारीणि अलसानि प्रेम्णा पुरः प्रसृतानि पश्चात् विभाव्य व्रीडयेव प्रतिनिवृत्तानि । यथा अलसन्तदभीष्टार्थात् व्रीडादेर्यन्निवर्त्तते इति दृष्टिपातानि यस्य इति वक्तृविशेषम् ।

(४५) हास्यः स एव मदनस्य मुधा शरव्यं
आत्मन्यरक्तहृदयामभिकाङ्क्षते यः ।
धन्यस्त्वसौ दधति यस्य कृते मृगाक्ष्यो
गण्डस्थलानि शरकाण्डविपाण्डुराणि ॥

माधवः ।

(४६) यत्तिर्यग्वलितं यदश्रु ललितं यच्चाञ्चले कुञ्चितं
तत्सर्वं किमु दीर्घयोर्नयनयोर्नैसर्गिको विभ्रमः ।
आहोस्विन्मदनुग्रहव्यसनिनो मारस्य लीलायितं
धिङ् मां येन गतत्रपेण किमपि प्रत्याशया कल्प्यते ॥

---

(४५) हास्यः स एव इति । हास्यः इति स एषः हास्यः यः मदनस्य मुधा निष्प्रयोजनतया शरव्यं लक्ष्यभूतः सन् आत्मनि स्वस्मिन् अरक्तहृदयां अनुरागशून्यमनस्कां अभिकाङ्क्षते इच्छतीत्यर्थः । धन्यः कृतार्थस्तु असौ यस्य पुरुषस्य कृते मृगाक्ष्यः शरकाण्डवत् विपाण्डुराणि धवलानि गण्डस्थलानि दधति वहन्ति इत्यर्थः । अत्र पूर्वार्द्धे अनुरागिभिः पुरुषैः अननुरक्तः सुभ्रू संगमो न लभ्यते इत्याशयेन मुधा कामिनः पुरुषस्य निष्फलप्रयत्नतया परिहास्यत्वोक्तिः । यथोक्तं केनापि स्युः परिभवपदं निष्फलारम्भयत्ना इति । उत्तरार्द्धे तु श्रिया दुरापः कथमीप्सितो जन इति न्यायेन सुदृशा सुलभत्वे अरक्तस्यापि पुंसस्तत् सुलभत्वात् अतिदुर्घटायुवति जनस्य गाढोत्कण्ठा यदर्थमनुवर्तते स एव पुमान् दुर्घटघटनश्लाघनीयतया कृतार्थ इति भावः ।

(४६) यत्तिर्यग्वलितमिति । तिर्यक् वलितं दर्शनोत्कण्ठया तिर्यगुदञ्चितमिति यत् । वलितं यथा । वलितं नःसंयुक्तस्य भूयस्तिर्यगवलोकनं तिर्यक्तिर्यगुदञ्चितमिति च । ललितं अश्रु इति यत् । अञ्चले अग्रभागे अपाङ्गे इति यावत् कुञ्चितं सङ्कुचितमिति यत् सङ्कुचितदृग्विकारो यथा । अपाङ्गभाग सङ्कोचो यत्र तत्कुञ्चितं भवे-

अथवा

(४७)अविभ्रमदभ्रमुवल्लभगमनाया ऐन्द्रियाणि ।
यान्यपराङ्गिकान्यलोकिषत ते ते विकाराः सात्त्विकाः ॥

तथाहि ।

(४८)पञ्चसायक महेन्द्रजालिना पाणिपद्मसमुदञ्चिता स्वयम् ।
वर्द्धनाय मनसः प्रगल्भते पिञ्छिकेव मम चञ्चलेक्षणा ॥

दिति । तत्सर्वं दीर्घयोः नयनयोः नैसर्गिकः स्वाभाविकः विभ्रमो विलासः किन्तु सुगममन्यत् ।

(४७)अथवा अविभ्रमदिति । अविभ्रमदभ्रे नुवल्लभस्य ऐरावतस्य गमनमिव गमनं यस्या इति विग्रहः । ऐन्द्रियाणि मनोनेत्रादिजन्यानि आङ्गिकानि अधर भ्रू स्तनादि जन्यान्यपि यानि इति सामान्ये नपुंसकं कर्म अलोकिषतः दृष्टानि मयेति शेषः । तेन इति विशेषाभिप्रायकं पुंस्त्वम् । सात्त्विकाः परागत सुखदुःखादिभावनात्यन्तानुकूलान्तःकरणत्वं सत्त्वं तेन निर्वृत्ता विकाराः सात्त्विकाः । यथोक्तं दशरूपे । पृथग्भावा भवन्त्यन्येऽनुभावत्वेऽपि सात्त्विकाः । सत्त्वादेव समुत्पत्तेस्तच्च तद्भाव भावनम् । स्तम्भप्रलयरोमाञ्चाः स्वेदो वैवर्ण्यं वेपथू । अश्रुवैस्वर्यमित्यष्टाविति । ननु । सत्त्वादेव समुत्पत्तेरित्युक्तया ऐन्द्रियाणां विकाराणां आङ्गिकत्वं कथमिति न शङ्क्यम् । स्वेद वैवर्ण्य वेपथ्वादीनां ऐन्द्रियत्वेऽप्याङ्गिकत्वात् यद्वा जीवत् शरीरं सत्त्वं तस्य धर्माः सात्त्विका इति ।

(४८)पञ्चसायकेति । चञ्चलेक्षणा पञ्चसायको मदन एव महेन्द्रजाली इन्द्रजालप्रयोक्ता तेन स्वयं पाणि पद्मसमुदञ्चिता करसरसिजोत्क्षिप्ता पिञ्छिकेव मयूरबर्ह इव मम मनसः वर्द्धनाय चेतसः प्रक्षोभणायेत्यर्थः । प्रगल्भते । प्रभवतीत्यर्थः । इह पिञ्छिकेवेत्युपमा । अस्याश्चैन्द्रजालिककरो [illegible]माणायाः प्रेक्षकजनमनः प्रक्षोभकत्वं लोकप्रसिद्धम् । यथोक्तं मन्त्रखण्डे इन्द्रजालेषु श्रीनिरूपणात्...

तस्मिन् समये (४९)

स्विन्नौ गण्डौ स्फुरितमधरं स्पन्दितं चूचुकाग्रं
सन्नौ बाहू मसृण मुकुले लोचने मूर्च्छ्लेव।
अङ्गादङ्गादजनि पुलकश्रेणि रूरु सकम्पौ
किञ्च श्वासास्तरलित दुकूलाञ्चलाश्चञ्चलाक्ष्याः॥

हन्त तामेव तरलेक्षणा मनुधावतो हृदयस्यान्य निक्षेपता उपालभे तावत्।

रुन्धानो विनयो गुरुर्न गणितो धूताकरं गृह्णतो
व्रीडा केलि सखो कथञ्च नमतो नेच्छन् विवेकः सुहृत्।
बाल्यादेव निरन्तरं परिचितो नाहं प्रमाणोकृतः
सा कान्तैव परीक्षिता प्रमिमुखो हा चित्तकस्ते भ्रमः॥

आश्चर्य्य मपरावस्था मन्मथस्य प्रसादकोपयोः।

सामुद्र तोयमादाय महाभाण्डे विनिक्षिपेत्। खनेत् तद्भूमिमध्ये तु मासमेकं सुरक्षितं तदुद्धृत्य विधानेन कज्जलेन तु पेषयेत्। अङ्कोल-पञ्चमिश्रन्तु उच्चूलिक रजोयुतम्। कृत्वा तु गुलिकां दिव्यां निक्षिपेत्तां नवे जले। वर्हि पिच्छेन संस्पृश्योल्लोलयेत्तु महाऽनिले। महाध्वनि समायुक्तो वडवानलसंयुतः। दृश्यते भुवनं व्याप्य महावारि निधिक्षणा दिति।

(४९) ते ते विकाराः सात्त्विका इत्युक्तं प्राक् अत्र तेषां प्रादुर्भाव प्रकारमाह तस्मिन् इति। तस्मिन् समये मदवलोकनकाले इत्यर्थः।

स्विन्नौ स्वेदयुक्तौ बाहू सन्नौ स्तब्धौ लोचने मसृणं रागपेशलं यथा तथा मुकुले सुखपारवश्यादुन्मीलिततारके उक्तञ्च मसृणं तत्तु विश्लेषमनुरागेण कषायितमिति। स्फुरित श्लिष्टपक्ष्माग्रा मुकुलोर्द्धपुटोच्छ्रिता मुखोन्मीलिततारा च मुकुला दृष्टिरिष्यते इति च। इह मुकुलत्वकथन-कारणं स्फुरित श्लिष्टपक्ष्माग्रत्व लक्षणोपलक्षितत्वात् इष्टप्राप्तिं दृष्टो-

परागैः कार्पूरैस्तुहिन सलिलैश्चान्दनरसैः
सुधाभिर्ज्योत्स्नाभिः स्नपितमिव यः प्रागकृत माम्।
स एवासौ मारः शिवशिव वियोगे मृगदृशः
करालं काकोलं किरति मयि कालानलमपि ॥ (५०)

आकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा।

वाणाग्नि मस्तककरुणो विकिरन् ममाङ्गे
प्रायो न वेत्सि विषमास्त्र वरस्व पीडाम्।
सन्ताप एष भवता किमु नान्वभावि
चोरण्डपतेरलिकलोचनगोचरेण ॥ (५१)

कस्मै पुनरिदं निवेदयामि। प्रियमित्रं कलकण्ठो नगरदर्शन कुतूहली गतो नाद्यापि निवर्त्तते। इति सन्ताप मुकुलित लोचनस्तिष्ठति।

कृर्द्धमिति निमित्त निदानोक्त्यनुसारेण इष्टप्राप्तिर्भविष्यतीति सूच्यते। एका भ्रूः चला चञ्चला इत्यर्थः। अनेन शुभं भविष्यतीति सूच्यते। यथोक्तम्। निमित्तनिदाने मूर्ध्नि स्पन्दात्स्थललाभं फाले पट्टं शुभं भ्रु इष्टप्राप्तिं दृशोरूर्द्ध्वं अपाङ्गे हानिमादिशेदिति। ऊरु सकम्पो अने द्वितीयाङ्कवर्णित भविष्यदम्बर प्राप्तिः सूच्यते। उक्तञ्च। ऊरोः स्पन्दा रतिं विन्द्यात् जर्वोः स्पन्दात् सुवाससः।

(५०)परागैः कार्पूरैरिति पद्ये। काकोलं विष विशेषम्।

(५१)वाणाग्निमस्तककरुणा इति पद्ये। हे विषमास्त्र वर! इति कामस्य सम्बुद्धिः। ममाङ्गे वाणाग्निं अस्तकरुणः निर्दयः विकिर वर्षन् त्वमिति शेषः। स्वपीडां प्रागनुभूतां वाधामित्यर्थः। प्राय प्रायेण न वेत्सि न स्मरसि इत्यर्थः। मदङ्गे निर्दयतया वाणाग्नि वर्षादेव ज्ञायते स्मृतिमत्त्वे तु नैतदनुतिष्ठेरिति भावः। लोके हि स्वय मनुभूत वाधाः परान् वाधन्ते इति मर्य्यादिः। ननु कथं मम प्रागनुभू

तत: प्रविशति कलकण्ठ: ।

कलकण्ठ:। सानन्दं परिक्रम्य। अद्य खलु कुसुमपुरं गतेन अमात्य विष्णुरात भवन रथ्यां प्रविष्टेन मया निर्विष्टं चक्षुष्मत्ताया: फलम्। तथाहि

(५२) सौधे कापि महेन्द्रनीलघटिते सौदामिनी वाम्बुदे
क्रीड़न्ती सवयोभि रिन्दुवदना दिष्ट्या मयाध्यक्ष्यत।
सा लीलावलित भ्रुसंहितवती ताटङ्क रत्नाश्रवाम्
कालिन्दी लहरी चलत् कुवलयस्निग्धान् कटाक्षान् मयि॥

परिक्रम्य। इयन्तं समयं प्रति गत एव तेन मया न दृष्टो जगदानन्द माकन्द कन्दल मलय मारुतो प्रियसखो मारुत:। अतश्चिर मुपोषिते इव लोचने तद्दर्शनामृत पारणाय स्पृहयत: कथितञ्च प्रतिहार्य्या चन्दनलतया। अद्य आश्रमात् प्रतिनिवृत्त: कुमार:। निवारित परिजन: किमपि किमपि मन्त्रयमाण: पटमण्डपमेकएवाध्यस्त इति। यावदहं अभ्यनन्तरो भवामि। इदं पटमण्डपद्वारम्। प्रवेशं नाटयित्वा विलोक्य। सविषादं स्वगतम्। कथमसौ चिन्तातिभार निष्कम्पतनु: स्तम्भित इव चित्रित इव द्राघिष्टनिश्वास-दण्ड तरलित हार प्रकाण्डकण्टकितकम्र कलेवर विड़-

---

वाधत्वं इत्यत: स निदर्शनमाह। सन्ताप इति मयानुभूयमान: खञ्जिज-सन्ताप: चण्डीपते: तत्रत्यस्य अलिकलोचनगोचरेण फालगत नेत्रविषयेण भवता नान्वभावि किन्तु? अननुभूतं किं अनुभूतमेवहीति भाव:।

(५२) सौधे कापि इति पद्ये। अध्यक्ष्यत दृष्टा इत्यर्थ:। अधूर्व्याप्ति-क्षिपि धातोरात्मनेपदात् कर्मणि लङ्।

ष्वित कदम्ब यष्टिः अन्तर्गत गाढ़कर्कश सन्ताप विसं-
ष्ठुलावस्थ इव लक्ष्यते प्रियवयस्यः। निर्वर्ण्य।

आश्चर्य्यमेतदमितं पच दिहताप
मूर्च्छाल दृष्टिरति कष्ट दशां गतोऽपि।
सञ्जायते नयनयोरतिलोभनीयः
घर्म्मावलीढ़ इव चन्दनपादपोऽयम्॥

विभाव्य। सत्यमयमिदं प्रथमसम्पात दुःसहा मारूढ़ः
पराक्कोटिं मदनावेशस्य। कथमन्यथाकारः एवम्विध हृदय-
ज्वरेण पश्यतोऽस्य निदाघ कृशस्येव भागीरथी प्रवाहस्य
अभिमतः शोभातिशयः। इदन्तु संवदते यदाश्रमगतस्य
स्मरविकार इति। भवतु प्रक्ष्यामीति समीपमुपसर्पति।

मारुतः। अनुन्मीलित चक्षुरेव। सखे! कलकण्ठ! इत्य-
र्द्धोक्ते ज्ञात कलकण्ठः।

कलकण्ठः। स्वगतं। अहो स्नेह वैक्लव्यम्। यदस्यामप्य-
वस्थायां मामेव स्मरति। प्रकाशम्। वयस्य! किमिद-
मकाण्ड एव ते कातर्य्यम्। क्व ते धिक्कृत धराधर धैर्य्यम्।

किं प्राभातिक चन्द्रकान्ति वदनं हस्तोदरे शायितं
पक्ष्माणि स्थगयन्ति किं नयनयोर्वाष्पाम्भसां शीकराः।
किं माला मतिलङ्घते च भवतः श्वासः प्रतप्ताधरः
सत्यं शंस वयस्य! किम्पुनरिदं कान्तं वपुस्ताम्यति॥

मारुतः। कस्य पुनः कथयामि। श्रूयताम्। (५२) अद्य
खलु अगलित कौसुम्भ राग एव गगनाशोक स्तवके

---

(५२) अद्य खल्विति। गगनाशोकस्तवके दिवस लक्ष्मीचरणालक्त

इदैव लक्ष्मीवरस्य यावकपिण्डे मार्त्तण्डे निर्गच्छति अपरिमित परिजन श्रुतवरयोग प्रभावां माति दुरवर्त्तिनीं मन्दाकिनीं दिदृक्षुः अचकित चमूरु चरित्रोपकण्ठं तदाश्रम मविशम् ।

तत्र पावन गम्भीर प्रसन्न मधुराकृतिम् ।
तामद्राक्षं हिमगिरेः प्राप्तां मन्दाकिनीमिव ॥ *

कल । ततस्ततः ।

मारुतः । (५४) ततश्च, कृतप्रणामं मां मकृतिमा-साधारण वात्सल्य पिशुनैः अविरलोत्पतदानन्द वाष्पानि ष्योतित पक्ष्म पुटैरालोकैरनुगृह्णती स्वागतार्घ्यादिभिः सम-मवीभवत् ।

कल । ततस्ततः ।

पिण्डे मार्त्तण्डे आदित्ये अगलितः कौसुम्भरागो यस्मात् तथा भूते निर्गच्छत्येव सति । इत्यादिना योज्यं अचकित चमूरूणां चरित्रं उप-कण्ठे समीपे यस्य इत्याश्रम विशेषणं अथवा अचकितं चमूरुचरित्रं यस्मिन् तथाभूतः उपकण्ठः यस्य इति वा विग्रहः ।

* तत्र आश्रमे पावना दर्शनमात्रेण पुनाना गम्भीरा महत्त्वविशिष्टा प्रसन्ना कामक्रोधादिकालुष्यरहिता । पक्षे प्रसन्ना शुभ्रा अकलुषेति यावत् । मधुरा पुनःपुनर्दर्शनेच्छाजनका पक्षे जलरूपत्वात् इच्छा पुनः पुनः दर्शनेच्छाजनका इति वा आकृतिः यस्यास्तां तथोक्तां हिमगिरेः प्राप्तां तां मन्दाकिनीं इत्याख्यां धर्षिणीं कर्म मन्दाकिनीं गङ्गामिव इत्युपमा अद्राक्षं अपश्यम् इत्यर्थः ।

(५४)ततश्च कृतप्रणामर्मिति आलोकैः निरीक्षितैः कृतप्रणामं मां अनु-गृह्णती सती स्वागतार्घ्यादिभिः समं अवीभवत् स्वागतार्घ्यादियुक्ता भव-तिस्म । भूधातोः लुङि अट् णिच् चङ् णिलोपः द्वित्वं सन्वद्भावः ।

मारुतः। ततश्च।

तस्मिन् क्षणे कमपि मान्मथ कार्म्मुकज्या
क्रेङ्कारतारमभिनन्दनमिन्द्रियाणाम्।
काञ्चीकलाप कुलभं करणानुकीर्णं
माकर्णय झणझणं मणिनूपुराणाम्॥

(५५) ततश्च कात्यायनी परिवसरवर्त्ति भवनाराम
वीथ्यां जङ्गममिव लता वृन्दं अग्रतः सरसीविद्धकरतलो
ल्लसितकाञ्चनवेत्रकाण्ड दर्शिता काण्ड तडिल्लता ताण्डवि
ताग्रमशिखण्डिमण्डलं उद्दण्ड मणिदण्ड चामरान्दोलन
चतुरवारसुन्दरी करतल चलित मणिवलयझणझणिताकृष्ट
परिसर सरः सारसम्। उत्तम्भित विद्रुमदण्डमण्डित धव
लात पत्रविमलविधु मण्डलतरलित जीवजीवकं आभरण
प्रभाघटित शतमखशरासन शतदन्तुरितान्तरिक्षं अत्यु
दारवेष मण्डलं अवला कदम्बकमालोकयम्।

कल। ततस्ततः।

मारुतः। ततश्च।

(५६) अर्कच्छायन्तिरयति सुधालिप्त विद्युन् मतल्ली
चक्रप्रख्यं महति सुषुमामण्डले दूरमग्नम्।

अभ्यासोऽकारस्तेत्वं तस्य दीर्घः। आम्रेडितो कारस्य गुणावादेशौ
तिङिल्लोपश्च स्वागतमुदीर्य्य अर्घ्य पाद्याचमनीयानि प्रायच्छदिति भावः।

(५५)कात्यायनीति। उत्तम्भित विद्रुमदण्डमण्डित धवलातपत्रमेव
विमल विधुमण्डलं तेन तरलिताः जीव जीवकाः चकोराः येन इति
अवला कदम्बकविशेषणम्।

(५६)अर्कच्छायमिति अर्कस्य रवेः छाया कान्तिः अर्कच्छायं विभाषा

रत्नादर्शे प्रतिफलमिव श्रीमदङ्गं वहन्ती
दृष्टा काचित् तरलनयना देवतेव स्मरस्य ॥

अथ सा चतुरमुखी दत्तकरावलम्बं नितम्बभर मन्थ-
रचंक्रमभ्रम वलितचरणारविन्द कान्ति किसलयित मही-
तलं उद्गुञ्जित मणि मञ्जीर मञ्जु पठित पञ्चशरचाटु
प्रपञ्चं वेपमानावलग्न भङ्ग भय क्रन्दित काञ्ची विलुण्ठनत-
रङ्गितदूकूलं ईषत् उत्कम्पितस्तनकुम्भस्खलदुत्तरीयं उदार-

नासुराच्छायेति नपुंसकम्। छायात्वनातपे कान्ताविव्यभिधानम्।
तत्कर्म तिरयति प्रच्छादयति। खद्योतकान्ते चन्द्रातप इव निष्प्रकाश-
वदायिनि इति भावः। सुवर्णत्वादर्कच्छायमित्युक्तिः। महति सुषमा
मण्डले परमशोभा चक्रवाले दूरे मग्नं अवगाढं महत्त्वात् परम-
शोभा चक्रवालस्य तदन्तरालैकदेशविवक्षया दूरपदप्रयोगः। सुधाभिः
प्रस्तैः लिप्ताः याः विद्युन्मतल्लयः प्रशस्ततडिल्लताः मतल्लिकाः मच-
र्चिका प्रकाण्डमुद्घतल्लजौ प्रशस्तवाचकान्यमूनीत्यमरः। तासां चक्रेण
समूहेन प्रख्यं सदृशम्। अत्र मतल्ली चक्रशब्दौ कान्त्यतिशय बाहु-
ल्यप्रकाशार्थौ। विद्युद्ग्रहणं परमशोभामण्डलैकदेश मग्नस्य
गणस्य अनुल्बणस्फुरण द्योतनार्थम्। कान्त्यतिशयशालित्वेन दृष्ट्यप-
हार पाटवद्योतनार्थञ्च। विद्युतां दृष्ट्यपहारकत्वेन भयप्रदत्वात् उप-
मेयस्यापि तथात्वापत्त्या तद्दोषराहित्येन उपमेये स्वकान्तिवशात् दृष्ट्य-
पहारकत्वेऽपि निभृतावलोकनानन्दजनकत्वरूपविशेष सत्ता प्रदर्शनाय
उपमेयगत तादृशविशेषराहित्येन अनुपमानभूतानां विद्युतां उपमा-
नत्वसिद्धये च सुधालिप्तत्वविशेषणं रत्नादर्शे प्रतिफलमिव अरुणदर्पण
इति प्रतिबिम्बमिवेत्युपमा। रत्नादर्श प्रतिफलमिवेति पाठे कुरुविन्दमणि
दर्पणगत प्रतिबिम्बमिवेत्यर्थः। श्रीमत् शोभाशालि कुरुविन्दसच्छाय-
मिति भावः। अङ्गं शरीरं वहन्ती धारयन्ती स्मरस्य देवतेव उपास्य
देवतमिव स्थिता। स्वदर्शनमात्रेण त्रिभुवनस्यापि कामवशीभावकारि-

वदन सौरभ लुब्धदलिगण सम्भ्रमचकित लोचन मरीचि
वीचि मेचकित मगनाङ्गनं उल्लसित कुन्तलशिखा चुम्बित
कुङ्कुमललामलाञ्छित ललाटतटं अव्याज विविधलास
भङ्गीतरङ्गित जनविस्मयं अस्मदभिमुख मुदचलत्।

कल। ततस्ततः।

मारुत। ततश्च। तदुपगमदर्शनकुतूहलात् ससम्भ्रम
मुत्थाय मन्दाकिनी प्रथम प्रधावित मानसेन सह मया
कियन्त्यपि पदानि गत्वा उटजाङ्गन भाजो लवली लता
लिङ्गि तस्य वालतमालतरोस्तलमध्यतिष्ठत्। ततश्च। (५७)
दुरादेव करावलम्बित सखी भ्रू संज्ञया दर्शिते।

मय्युद्दामविलास विस्मयवतीं व्यापरयन्ती दृशम्।
सा मध्ये स्तिमिताप्यसेव किमपि प्राप्ता कुरङ्गेक्षणा।
मन्दं मन्द ममन्द विभ्रमवती मन्दाकिनी सन्निधिम्॥

स्येनेति भावः। काचित् तरलनयना दृष्टा अवलोकिता। तथा चास्या
उपासना वशादेव कामः त्रिभुवनविजयीति भावः। अत्र त्रिभुवनविज-
यित्वरूप कामितार्थप्रदत्वेन गम्यमानेन धर्मेण निमित्तेन विषयस्य तर-
लनयनायाः अ[illegible]पास्य देवतातादात्म्यसम्भावनादुक्तविषया स्वरूपोत्प्रेक्षा।
लक्षणमुक्तं प्राक्।

(५७)दूरादेवेति। दुरादेव असमीप एव करावलम्बित सख्या भ्रूसंज्ञया
दर्शिते सूचिते मयि उद्दामविलासः विस्मयः अद्भुतरसस्थायी च अस्या-
मिति मतुप्। तां दृशं व्यापारयन्ती प्रेरयन्ती सा कुरङ्गेक्षणा पूर्वो-
क्तनायिका मध्ये मध्यप्रदेशे स्तिमिता आश्चर्य पारवश्येन सम्बापि
स्तम्भाख्यसात्त्विक शालिन्यपीति भावः। किमप्यनि मयासेन असेव
अस्तिमितेव इत्युत्प्रेक्षा। अमन्दविभ्रमवती सती मन्दं मन्दं अतिमन्द-
मित्यर्थः। वीप्सायां द्विरुक्तिः। मन्दाकिनी सन्निधिं प्राप्ता इति योजना।

कल। स्वगतम्। अहो तस्या अपि चुम्बितमिव हृदय मनङ्ग विकारेण।

मारुतः। यथायथा सविधमगान् मृगीदृशा
तथातथा निविड़तमै स्तदंशुभिः।
सुधारसैरिव परि पूरितेक्षणः
क्षणं ततः प्रभुरभव न वीक्षितुम्।

कल। अहो मनुजाङ्गनादुर्लभोऽयमहः सञ्चारः।

मारुतः। ततश्च
प्रत्यङ्गमक्षिनिपुणं विनिवेश्य यत्नात्
पश्यन् विलासतरु नूतनमञ्जरीन्ताम्।
सन्धाय मोहनशरं धनुषीव्रयेव
सन्ताड़ितोऽस्मि हृदये शफरध्वजेन॥

कलः। सखे। किमत्राश्चर्य्यम्।

(५८) वक्षस्थली वदनवामशरीरभोगैः
पुष्यन्ति यस्य विभुतां पुरुषास्त्रयोऽपि।
सोऽयं जगत् त्रितयजित्स्वरचापधारी
मारः परान् प्रहरतीति न विस्मयाय॥

मारुतः। ततश्च।

सृष्टिस्थिति संहारकर्त्तॄणां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामपि आज्ञानुवर्त्तितां प्रापितवतः श्रीमदनस्य पामराणां इतरेषां बाधनं अद्भुतं नेत्याह। (५८)वक्षस्थलीति। वक्षस्थली वदनवाम शरीरभागैः त्रयोऽपि पुरुषाः यस्य विभुतां पुष्णन्ति वक्षसि विष्णुर्वीक्षि ब्रह्मा नाम शरीरे महेश्वरश्च लक्ष्मीश्रियं वहन्ती प्रविष्टेऽति भावः। शेषं स्पष्टम्।

(५९) सूनैर्नन्दन देवताश्रित सखे त्वद्गुम्फिता मालिका
काप्यस्याः स्तनमण्डलप्रणयिनी भाग्योत्तरा लक्षिता ।
रिक्तीकृत्य तदा श्रमद्रुमलतापुष्पाणि पुष्पन्धयाः
वक्त्राम्भोरुहि यत्र च भ्रमभृतो दोलायितं नात्यजन् ॥

कल । (६०) इदमपि तस्याः स्फारयति अनितरसाधारणं साभिजात्यम् । ततस्ततः ।

मारुतः । ततश्च सा

(६१) तत्र क्षणे स्तनतटच्युतमुत्तरीयं
मुग्धेन पाणिकमलेन निवारयन्ती
आमुञ्चति स्म मयि मन्दसमीर धूत
नीलारविन्द तुलितान् तरलानपाङ्गान् ॥

---

(५९)सूनैरिति । नन्दनदेवताश्रित सखे: सूनैः उद्गुम्फिता अस्याः प्रकृतनायिकायाः स्तनमण्डलप्रणयिनी अतएव भाग्योत्तरा कापि मल्लिका लक्षिता दृष्टा पुष्पन्धयाः मधुलिहः तदाश्रम द्रुमलता पुष्पाणि तस्याः मन्दाकिन्याः आश्रमे वर्त्तमानानि यानि द्रुमलता पुष्पाणि तानि रिक्तीकृत्य स्वेषामभावतः शून्यतया विधायेत्यर्थः । वक्त्राम्भो रुहि प्रकृतनायिकायाः मुखाम्बुजे यत्र मालिकायां च भ्रमभृतः औभयत्रिकसौमभ्यातिशयेन उभयत्र मोहयन्तः सन्तः दोलायितं पुनःपुनरन्यतरस्मादन्यतरगमनं यातायातमिति यावत् । नात्यजन् न त्यक्तवन्तः । सा मल्लिका लक्षितेति पूर्वेण सम्बन्धः ।

(६०)इदमपीति । साभिजात्यं कुलीनताम् ।

(६१)अथ तात्कालिकीं अनुरक्त युवतिजनसाधारणेन प्रत्ययार्हां सालम्बनां अनुरागपूरितान्तरतया पार्वणपीयूषकिरणच्छटा पातोद्धूरवारिधि तरङ्ग वल्लोच्छलनन्यायेन बहिःस्फुरितां शृङ्गारचेष्टामाह । सा तत्र क्षणे इति । अपाङ्गान् कटाक्षान् इत्यर्थः । कटाक्षलक्ष-

ततश्च तस्याः

(६२)वेलालङ्घि विलासयो विकसतो र्व्याजिह्मयो र्मन्दयोः
स्मेराकेकरतारयोस्तरलयोः साकूतयोः साश्रुणोः।

यन्तु सङ्गीतरत्नाकरे यद्गतागत विश्रान्ति वैचित्र्येण विवर्त्तनं तारकायाः कलाभिज्ञाः कटाक्षं तं प्रचक्षते इति। शेषं स्पष्टम्। इह स्तनतटच्युत मुत्तरीयमित्यादिना तात्त्विकानुभविकाङ्गव्यक्तोभावादि चेष्टा प्रादुर्भावोक्त्या नायिकाया स्वानुरक्तत्वं संसूच्यते। यदाह कल्याणमल्लः। व्यनक्ति गात्रं कुरुते च हास्यं दद्या कटाक्षं नयने विदध्यात् इत्यारभ्य इत्यादिचिह्नै रनुरागयुक्तां ज्ञात्वा विदग्धां मृगशावाक्षीमिति।

(६२)अतएव तत्र मदालम्बनाः शृङ्गारदृष्टिविशेषाः। बहुप्रकाराः प्रादुरासन्नित्याह। ततश्च तस्याः वेलालङ्घीति। ततश्च उक्तरीत्या कटाक्षपातनानन्तरमपि। सः शृङ्गारचेष्टालम्बनभूतः अहं तस्याः प्रकृतनायिकायाः द्राघीयसोः आयतयोर्नेत्रयोः शृङ्गारदृष्टिविशेषाणां इति यावत्। भाजनतां पात्रत्वं चिरतरं अतिचिरं अगां अभजम्। उक्तञ्च। प्रसादललिता कान्ता शालिनी मन्मथाश्रया विचलद्भ्रू कटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते इति। तान् विशिनष्टि। वेलालङ्घीति। नेत्रयोः कथं भूतयोः वेलालङ्घिविलासयोः वेलालङ्घिनः अतिवेलाः विलासाः दयितावलोकन कालिक विशेषाः ययोस्तयोः। विलासो यथा। तात्कालिको विशेषस्तु विलासोऽङ्गक्रियादिषु इति। ततः विकसतोः विषय विशेषग्राहिणोः। विकासो यथा। विकासं तत्तु विषये विशेषमवगाहते इति। ततः व्याजिह्मयोः वक्रयोः अरालं वृजिनं जिह्ममित्यमरः। ततः मन्दयोः विषयान्तरागमनाशक्तयोः अनेन मन्थर दृष्टिरुक्ता। यथा। मन्थरा मन्दसञ्चारे इति। ततः स्मेरा केकरतारयोः स्मेरे विषयमात्र विश्रान्तिविरहिणि स्फुरद्भ्रू पक्ष्मणि विशृङ्खल हसित्व मदमन्थर मीलितत्वादि गुणशीले च। आकेकरे पुनरुन्मेष जिह्मे आत्मव्यापारगुर्व्यौ च। यद्वा आसमन्तात् के शिरः समीपे सञ्चारं कुरुतः इति आकेकरे चक्रा-

सम्भूताम्बुवयोः सबाष्पलवयोः संमुग्धयोः स्निग्धयोः

सोऽहं भाजनतामगाश्चिरतरं द्राघीयसोर्नेत्रयोः ।

कस्य: । नह्ययमनिमित्तो विकारो नायक: ।

तस्या भ्रमणात्क इत्यर्थः । तारे कनीनिके ययोरिति विग्रहः । भूत

भावप्रकाशे । अपरिच्छिन्नविषयं मदमन्थरमीक्षितं स्फुरद्भ्रूपक्ष्म ता

यत् तत् घोरमिति कथ्यते इति । ततः तरलयोः चञ्चलयोः प्रियद

प्रतिघातेन कौतुकभरेण च यथा क्रममाधार प्रचाराभ्यां अङ्गीकृतत

भङ्गिकयोरित्यर्थः । अतएव ते कौतुकास्तरङ्गिताश्च । तदुक्तम् । कौ

घकं तद्दालोक्य भूयो भूयोऽवलोकनं कल्लोल इव यः कान्तिविच्छे

कौत् तरङ्गितमिति च । अथवा । तरलयोः धारावाहिन्यावेन सञ्चा

यीलयोः उक्तञ्च । धारावाहिकसञ्चारो यस्य तल्लोलमुच्यते इति । त

चाकूत साभिप्राययोः चाकूतं स्यादभिप्राय इति हलायुधः । त

घास्नुचोः आनन्दसलिलपूरितयोः ततः सम्भूताम्बुवयोः चतुराश्च च

कर्मव्हितयोरित्यर्थः । उक्तञ्च । चतुरं किञ्चिदुच्छ्वासा मधुरा र

म्भ्योरिति । अनेन प्रवङ्गास्को दृग्विकार उक्तः । यथा प्रवङ्ग तद्ग

सभ्रूविलासं सचितं च यदिति । ततः अतएव सवाससयोः अस्तुवि

द्याशिनो: इत्यर्थः । सदैयो यथूताम्बुत्वयात् स्निग्धयाग्योरिति भाव:

वयो रामतुते लेये विशाले च्छेदने च ना इति नानार्थरत्नमाला । त

संमुग्धयोः सव्याजभावगर्भस्वभावयोः । यथा स्वभावावलोकितं सुग

भावमर्भमपि व्यक्ताद्रिति । ततः स्निग्धयोः स्नेहयुक्तयोः स्नेहपश्यी

रतिभावानुविद्धयोरित्यर्थः ।

स्नेहो यथा । विस्तम्भे परमां काष्ठां आरूढे दर्शनादिभिः । येन

भरकं द्रवति स्नेह इति कथ्यते इति । इह पुनरिमे श्रृङ्गारदृ

विशेषाः सङ्गीतकथाशास्त्रीय विनियोगोदाहरण तत् संवादित्वादि प्र

र्शने ग्रन्थविस्तरभिया संक्षेपतो व्याख्याताः । किन्तु मो मन्तव्यस्यादिभे

भिन्ना स्थानभवमात्र वेद्यत्वेन सर्वसंवादश्रीमा अनन्ताश्च । तदुक्तम्

।राव । (६३)मुग्धाख्या निरुपधि विभ्रमैः कटाक्षैः
प्रत्यङ्गं प्रति फलितैर्निपीतोत्थितेन ।
तत्काले मम वपुषा सहस्रनेत्री
सङ्कीर्णा शतमखमूर्त्तिरन्वकारि ॥

कल । तदिदं तरङ्गितायां दृष्टेर्विलसितम् ।

माव । सखे ! ततःप्रभृति (६४) सञ्जातविचिकित्सस्त्वयि-
तिष्ठे तावत् । शृणु

(६५) इदन्तावद्युक्तं द्रुतहिमकरस्यन्दिशिशिरे

त्यु ......दो शोके दृष्टिमार्गमुपागताः । षट्त्रिंशत् किन्तु ......
...ः ताराभ्रूपुट कर्मणा । ...... प्रत्येकं ......
...मा इति ।

(६३) मुग्धाख्या इति । मम ...... । प्रत्यङ्गं प्रत्यवयवं
...तिफलितैः दर्पणान्तरे इव प्रतिबिम्बितैः निरुपधिविभ्रमैः ......
...ः । कपटोऽस्त्रीव्याजदम्भोपधय ...... मुग्धाख्याः
...न्दरदृशः कटाक्षैः दृष्टिविक्षेपैः निपीतोत्थितेन ...... निर्विष्टते-
...ति यावत् । मम वपुषा शरीरेण कर्त्रा तत्काले प्रत्यङ्गप्रतिफलित
...टाक्षनिपीतोत्थितत्वावसरे सहस्राणां नेत्राणां समाहारः सहस्रनेत्री
...या संकीर्णा आसीर्णा व्याप्तेति यावत् । शतमखमूर्त्तिः महेन्द्र-
...रीरं अन्वकारि अनुकृता । तथा च सुन्दरदृशस्तस्या अकपटविलास-
...ङ्गी तरङ्गित कटाक्षप्रतिबिम्बपूरितावयवमालिनि स्वशरीरे तस्य अपरि-
...त नेत्रपूरितत्वात् महेन्द्रस्य ...... मूर्त्तिरनुकृतेति भावः ।

तदिदमिति । तदिदं शतमखमूर्त्त्यनुकरणमित्यर्थः । तरङ्गित-
...ष्टिविलसितमत्र ...... पद्यव्याख्याने स्पष्टीकृतम् ।

(६४) सञ्जातविचिकित्सः सञ्जातसंशय इत्यर्थः ।

(६५) इदमिति । द्रुतहिमकर स्यन्दिशिशिरे द्रुतः द्रवीकृतः यो

कटाक्षे वामाक्ष्या निपतति यदङ्गे पुलकितम् ।
कथं नामैतत् स्यात् कथय मम तत्रैव समये
यदुद्भिन्ना मल्लीमुकुलपृथुला स्वेदकणिकाः ॥

कलः । सस्मितं । (६६)

ह्लादन तापन शक्ती सहजेस्तः सुभ्रुवां कटाक्षेषु ।
तत्राद्या प्रबला स्यान्नेदीयस्त्वे परा दवीयस्त्वे ।

माह । अथ परैरनुपलक्षितेन चतुरमुखी कराङ्गुलि-
चलनेन किञ्चिदिव चकिताङ्गी व्यावृत्य मदभिमुखं मुखं
मन्दाकिन्यभिमुखी

हिमकरः चन्द्रः तस्य स्यन्दवत् शिशिरे शीतले वामाक्ष्याः सुन्दरदृशः कटाक्षे दृष्टिविक्षेपे निपतति सति अङ्गे शरीरे पुलकितमिति यत् इदन्तावत् युक्तं न्याय्यमित्यर्थः । अस्ति शीतलवस्तु सम्पर्के रोमोद्भेदस्य आनुभविकत्वादिति भावः । तत्रैव समये शीतलकटाक्षनिपतनसमयेव मल्ली मुकुलपृथुलाः स्वेदकणिकाः मम अङ्गे उद्भिन्ना इति यत् एतत् कथं नाम युक्तं स्यात् कथय । उष्णकार्य्याणां स्वेदकणिकानां शीतल-वस्तुसम्पर्कादुद्गमः कथं न्याय्य इति शङ्केति भावः ॥

(६६)ह्लादनेति ह्लादनाच तापनाच ह्लादनतापने तेच ते शक्तीचेति विग्रहः । ह्लादन शक्तिस्तापनशक्ति रिमे द्वे चेत्यर्थः । सुभ्रुवां कटाक्षेषु सहजे स्वभावसिद्धे स्तः वर्त्तेते संशय समाधायकं हेतुमुपन्यस्य तं परि-हरति । तथाच कटाक्षाणां उक्तशक्तिद्वयरूपकारणशालित्वात् तन्निपतने शक्तिद्वय कार्य्यभूतपुलकितस्वेदकणिकानां एककालिकतया समुद्भवो युक्त एवेति भावः । तयोश्च शक्त्योर्विशेषस्तु कालभेदेन इत्याह । तत्रेति । तत्र ह्लादनतापनशक्त्योर्मध्ये आद्या ह्लादनशक्तिः विषयस्येतिशेषः । विषयस्य कटाक्षविषयीभूत वस्तुनः नेदीयस्त्वे सामीप्ये प्रबला स्यात् परा तापनशक्तिः दवीयस्त्वे दूरस्थत्वे प्रबला स्यादिति योजना । तथाच

आरक्त कोकिलकलस्वनभङ्गिभाजा
वाचा नमो भगवतीति समालपन्ती ।
सा मन्मुखादनपकृष्ट कटाक्षमेव
मूर्द्धाचलन्मधुकरेण शनैरनंसीत् ॥

कलः । उचितं तद्विदग्धिन्नो यत् सदाचारे प्रवर्त्तनम् ॥

मारुतः ।

(१७) कण्ठे निवेश्य विधृतां स्फटिकाक्षमालां
मन्दाकिनी स्पृशति तां शिरसा करेण ।
वत्से ! लभस्व पतिमात्मगुणानुरूपं
इत्याशिषं व्यधित मामवलोकयन्ती ॥

कलः । स्वगतम् । एतेन वयस्य एवानुगुण इति दर्शित-
न्तया ।

मारुतः । गृहगमनाय कृतप्रणामाञ्च तां वत्से !

शक्तिद्वयस्य क्रमाद्विषयवस्तु नेदीयस्त्व दवीयस्त्वाभ्यां प्राबल्य सम्भवेऽपि तत्-
काले शक्तिद्वयेऽन्यतरस्यापि स्वभावसिद्धत्वेन यथावत् सार्वदिक् कटाक्षदृष्टि-
मत्ताया न हानिरित्यतः ह्लादनशक्ति प्राबल्य कार्य्यभूत पुलकोद्गेदसमये
तापनशक्ति कार्य्यभूतस्वेदकणोद्गेदाऽन्याय्यत्वशङ्कायाः परिहार इति
बोध्यम् ।

(६७) कण्ठे निवेश्य विधृतां स्फटिकाक्षमालामित्यत्र । मन्दाकिनी
कर्त्री करेण विधृतां स्फटिकाक्षमालां शिरसा शिरोमार्गेण स्वस्येति शेषः ।
स्वस्य कण्ठे निवेश्य तां नायिकां स्पृशति अस्पृशत् वर्त्तमानसामीप्ये
वर्त्तमानवद्वेति भूतस्य वर्त्तमानासन्नत्वाद्वर्त्तमानप्रयोगः । स्पृशतीत्यत्र
करणस्य करेणेत्यस्य गम्यमानत्वादप्रयोगः । उत्तरार्द्धे च मन्दाकिनीत्येव
कर्त्तृपदम् । स्पष्टमन्यत् ॥

५

सोऽयं कुन्तलेश्वरामात्यस्य निजतनयप्रभावापवर्जित सकलचतुरन्तवीर मणिमुकुटोल्लिखित चरणपीठस्य विशद यशः कलिका कल्पितदिक्पाल कामिनी कर्णपूरस्य भुवन मङ्गलपुण्यावदात कर्म्मणो ब्रह्मदत्तस्य चीराम्बुधे-रिव कलानिधिश्चन्द्रन गिरेरिव गन्धवाहः गौरी प्रसाद-लब्धः सहजहार प्रकाण्ड लाञ्छनः कुमारो मारुतो नाम सम्भाव्यता माप्रश्नेनेति व्याहृतवती ।

कलः । सविस्मयम् । अहो महाप्रभावा मन्दाकिनी । यतः । हिमगिरि कटकादागतापि अपरिचितमेव तात जानाति वर्णयति च वरलाभवृत्तान्तम् ।

मारुतः ।

इति वर्णिताभिजन्मनि मयि वाला पृच्छतीव नयनेन ।
सानन्दं सानुनयं स स्पृह सव्रीडसबहुमानेन ॥ (६८)

(६९) अथ मया सम्भावितोऽस्मि भगवति सकलेन्द्रिय संवननेन दर्शनेन मण्डयतु महान् नन्दयतु चरणविरह निःसहान् बन्धुजनान् इति व्याहृते ससम्भ्रम सौविदल्ल-

---

(६८)इति वर्णिताभि जन्मनि इति ॥ मयि इति उक्तप्रकारेण वर्णि-ताभि जन्मनि परिकीर्त्तितान्वये सति वाला सानन्दं सानुनयं यथा तथा सस्पृह सव्रीडसबहुमानेन नयनेन पृच्छतीवेत्युत्प्रेचा । नयनाव-लोकनेन प्रश्नः प्रतीयते इति भावः । पृच्छतीवेत्यत्र भूतकालिकस्य प्रश्नस्य वर्त्तमानकालासन्नत्वाद्वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वेति वर्त्तमानप्रयोगः । तथा च अपृच्छदिवेत्यर्थः ॥

(६९) अथ मया सम्भावितोऽस्मीति । सकलेन्द्रिय संवननेन इन्द्रियग्रामवशङ्करेण वशक्रिया संवननमित्यमरः । कण्ठीरवस्य प्रवञ्चना-

दर्शित सरणिः आश्रमाभ्यर्णतः तस्य कर्णीरथस्य सविधं वह परिजनेन मम चेतसा च गतवती ।

गमनसमये साचीभूत त्रिभागमुखी सखीं
किमपि किमपि स्मित्वा स्मित्वा वदन्त्यनुयायिनीम् ।
मदिरनयना मध्ये मध्ये कटाक्ष मनुक्षणं
मम हृदि सखे ! मारब्रह्मास्त्र कल्पमकल्पयत् ॥

(७०) तया गाढं मुक्तो भ्रुवि धनुषि सन्धाय निशितः
कटाक्षेषुर्नान्यैः सह पठनयोग्यः शरगणैः ।
पतन् गात्रे गात्रे परममृतमास्नौदिव तदा
दवीयान् अद्यायं दलयति पुनर्न प्रणयति ॥
कलः । दुर्मोचोऽयमिति गाढोऽभिनिवेशः ।

स्यस्य राजदारादि योषिदारोहणार्थं रथविशेषस्येत्यर्थः ॥ कर्णीरथं प्रवहणं डयनञ्चेति कथ्यते इति हलायुधः ।

(७०) तयेति । तया भ्रुवि धनुषि इति व्यस्त रूपकं सन्धाय संयोज्य गाढं दृढं मुक्तः निशितः तीक्ष्णः अन्यैः शरगणैः लोकप्रसिद्धैः रामबाणादिभिरित्यर्थः । यद्वा अर्द्ध चन्द्रभल्लप्रभृतिभिरित्यर्थः न सह पठनयोग्यः सह भावोक्त्यनर्हः तेभ्योऽप्यौत् क्रष्यादिति भावः । कटाक्षो दृष्टि विक्षेप एव इषुः गात्रे गात्रे प्रत्यवयवं वीप्सायां द्विरुक्तिः । पतन् सन् तदा पतनसमये परं केवलं अमृतं सुधां आस्नौ दिव अभ्यषिञ्चदिव इत्युत्प्रेक्षा । अयं पूर्वोक्तः कटाक्षः अद्य दवीयान् दूरस्थः सन् विषय भूतमदवयवानां असमोपवर्त्ती सन् इति यावत् । दलयति खण्डयति प्रत्यक्षा भावान्मिथ्या इति शङ्कां परिहरन्नाह ॥ पुनः किन्तु न प्रणयति प्रणयुक्तं न कुरुते ॥

मारुतः ।

सा बाला मम हृदयं तस्मिन्नेव क्षणे प्रविष्टाभूत् ।
लावण्यामृतधारा परिपीता नेत्रचुलकाभ्याम् ॥ (७१)

साश्चर्य्यम् ।

(७२) ग्रसति कोऽपि विमोह विधुन्तुदो
हृदयचन्द्रमसं मम दारुणः ।
तदपि हन्त तदन्तर शायिनी
लगति चिह्न मृगीव मृगेक्षणा ॥

अद्य खलु

किं तिष्ठामि किमु व्रजामि किमहं जागर्मि निद्रामि किं

---

(७१) सा बालेति पद्ये । नेत्रे एव चुलकौ करतलमध्यदेशौ ताभ्या इति मयूरव्यंसकादि समासात् परिणामः । अन्यथा नेत्रयोः पानक्रियायां करणत्वस्य आनुगुण्याभावात् ।

(७२) ग्रसतीति । दारुणः कोऽपि अनिर्वचनीयः विमोह एव विधुन्तुदः राहुः हृदयमेव चन्द्रमाः तं ग्रसति । तदपि तथापि हन्त इत्याश्चर्य्ये । मृगेक्षणा कर्तृभूता चिह्नमृगीव । इत्युपमा तदन्तर शायिनी हृदयान्तरालवर्त्तिनी अन्यत्र चन्द्रान्तरालवर्त्तिनी लगति सङ्गच्छति । लगे सङ्गे इति धातोः परस्मैपदाल्लट् यथाच चिह्नमृगी स्वाधारे चन्द्रमसि ग्रस्यमानेऽपि स्वयमनुपद्रुता तदन्तर्वर्त्तित्वेनैव तत्र सङ्गच्छति तथा सम्प्रति भावनानायिकापि स्वाधारे मनसि मोहेन विलुप्यमानेऽपि स्वयमनुपद्रुता तत्र तदन्तर्वर्त्तित्वेनैव सङ्गच्छति इत्यत एव आश्चर्य्यमिति भावः । इत्यञ्च मम मोहविलुप्तहृदयत्वेन सर्वस्मृतिनाशसम्भवेऽपि अयिका स्मृतिर्न नश्यतीत्यहो इति निष्कर्षः । इह विषयविजन्तु आधारस्य मनसो नाशेऽपि आधेय भूतसंस्कारसम्भाया नायिका स्मृतेनाशाभाव इत्येवेत्यवगन्तव्यम् ॥

किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा सुख्यामि,दुःख्यामि वा।
किं नास्म्यस्मि किमित्यनल्पकलिते न क्वापि पक्षे स्थितः
प्राप्यानिर्वचनीयमेव कमपि क्रूरं विकारं सखे!॥ (७३)

कल:। अपि श्रुतानि तस्याः कुलनिवासनामानि।

मारुतः। अथ तस्यामारूढ़कण्ठी रथायां गतायां कुतूहल्यपि (७४) नियमातिपातमाशङ्कमानो नाप्राक्षं मन्दाकिनीम्। अपि तु प्रत्युस्य शिबिरमागत एव। अथवा अलं श्रुत्वा।

यदि सा मानुषकन्या जन्म च निर्णीय तां अहीनकुले।
उत्पन्ना चेल्लक्ष्मीः पयः पयोधेर्न पल्वलतः॥

कलः। श्रुतानुसारेण कलयामि। तस्या अपि हृदयप्रविष्टो मकरकेतुरिति। पश्य

रोमाञ्चस्फुरणमथोत्तरीयकम्पो
भ्रूवल्लौ लसितमपाङ्गरिङ्गणानि।

---

(७३) किमिति। हे सखे! अनिर्वचनीयं क्रूरं कमपि विकारं विकारविशेषमित्यर्थः। प्राप्यैव अहं कर्त्ता तिष्ठामि किं? व्रजामि किमु? जागर्मि किं? निद्रामि किं? जानामि किं गोचरज्ञानवान् वा इत्यर्थः भ्रमामि किमु? सुख्यामि किमुवा? दुःख्यामि किं? नास्मि किं? अहं न मारुतो न भवामि किं? इत्यर्थः। अस्मि किं? मारुत एव भवामि किं? इत्यर्थः। इति उक्तप्रकारेण अनल्पकलिते बहुप्रकारकल्पिते पक्षे क्वापि एकत्रापि एकस्मिन्नपि पक्षे इति यावत्। न स्थितः इति योजना।

(७४) नियमातिपातं नियमस्य परदारवैमुख्यरूपस्य अतिपातं अतिक्रमं भङ्गमिति यावत्।

कान्तानामिति परमाप्य रागचिह्नं
प्रस्थाने विर्वलित वक्त्रमोच्छितञ्च ॥

मारुतः । ननु स्वाभाविकान्यपि विभ्रमनीयानामेतानि
चेष्टितानि । अथवा स्फुटीभवत्य चिरेणैव ।

कलः । विलोक्याश्चर्य्यम् ।

(७५) विताने माल्यानि प्रति नवसुधा स्रज्जि जहतः
पलायन्ते भृङ्गाः किमिति कलझङ्कार मधुराः ।
अये ! घ्राणायुष्यं कथमपि समीरैर्धृत भरः
प्रतीहारद्वारात् परिवहति कोऽयं परिमलः ॥

मारुतः । तस्यास्तन तटविलास लासिकाया
मालिकायाः सौरभं संवदति मेदुरोऽयमामोदः ।

प्रविश्य प्रतिहारी । प्रणम्य । जेदु जेदु कुमारो । एसा
कावि करगअ समग्ग समुग्गअ दिव्वपरिमलभमिर भमर
माला संकुलिआ अमणमग्गा अवरेव कालिन्दी कुमार
दट्ठु कामा पडिहार भूमिं मि वट्टइ ।

मारुतः । प्रवेश्यतां ।

प्रतीहारी । तह । इति निष्क्रान्ता ।

मारुतः । कथं ते प्रतिभाति ।

कलः । अनन्य साधारणमेतत् सौरभाद्वैतम् । तेन
तर्कयामि सैव मालिका समानीतेति ।

---

(७५) विताने इति । पतिनवसुधा स्रज्जि अभिनवाहृत मालि...
इत्यर्थः । घ्राणायुष्यं घ्राणस्य घ्राणेन्द्रियस्य आयुष्यं आयुष्करं
तथा कथम... यासंकार्कश्येनेत्यर्थः । परिवहति इति ...

मारुतः । निःशृङ्खलमनोरथ गगनलता कुसुममपि शेखरयितु मिच्छसि । अथवा अनुपदमेव ज्ञास्यते ।

ततः प्रविशति प्रतिहार्य्या निर्दिश्यमान मार्गा यथोद्दिष्टा कालिन्दी ।

कालिन्दी । सविस्मयम् । स्वगतम् । उदारा क्खु मारुअस्स विभुदा सामग्गी । एद ख्खि । दोव्वारिआ वारिअदंसणो अंगराअ मेत्त मंडणमंडिए क्खदेसो ज्जमिअ दोघट्ट करपुक्ख रक्खित्त सदसलाहच्छत्त सिहरत्थ वाढ़ त्त नक्खत्तमाला विच्तिय हिअहो पविसंतणो सरंत वारसुंदरी चरण मणिसद्दाल मुहरपेरंतो महाराआणं विअ पड़िहारो परिक्कामइ ।

प्रती । यिदो यिदो ।

कालिन्दी । सर्वसुखमनुभूय । स्वगतम् । ओदिअहंमि विचंदिआलिंगिअं विअ सरीरं विभाव्य । मारुअस्स द्दार जखाए जोण्हाए होदव्वं । साश्चर्य । (७६) अवि णाम पिअसहीए मल्लिआए बअणं अणुरजजइ महाभाओ ।

प्रति । प्रतिषिद्धं पडमणुपदुवारम् ।

उभे प्रविशतः ।

कालिन्दी । जेदु महाभाओ ।

मारुतः । भद्रे ! इतस्तावत् ।

कालिन्दी । कलकण्ठं विलोक्य । स्वगतम् । कोएसो । कणअ-

---

(७६) साश्चर्यं अप्राप्तस्य प्राप्तुमिच्छा आशंसा तया साकमित्यर्थः ।

कस्सोरगोरं णो अवरो तरुणो। विमृश्य। मसे मारुअस्स पिअमित्तं होज्ज। जो कलकण्ठोत्ति सुणीअदि। प्रकाशम्। महाभाअ! अहं खु भअवदीए मन्दाय णीये अन्ते वासिणी कालिंदी णाम।

मारुतः। ननु दृष्टैव मया तस्मिन् व्यतिकरे।

कालि। महाभाअ! जा किल एक्क सरिए दिट्ठा कस्सआ सा उण भअवदीए हिअअ णिव्विसेसा अह्माणं पिअसही म-म्मह मणोहरस्स महाभाअस्स दंसणेण चंदोदिएव कुमु-दिणी विअ आणंद परवसा थरंगदुय णिअकंधरावलं विणिं णिच्चणबं मालिअं महाभाअस्स हिअओइ एत्ति पेसिदवदी। एत्थ पढमदंसण मेत्तदिस्स वीसंभा अविस्सा-दाहंकार पेसल गम्भीरा हिअअ हारिणी महाभाअस्स आकिदी एव्व पणअ च वलं तं जणं करेइ। ण उण कुलक-ससा विरुद्धा पअबभदा। इति पेटकं विघटयति।

मारुतः। सखे! प्रसन्नस्ते तर्कः।

कालिन्दी। मालिकां हस्ते गृहीत्वा। इयं सा।

मारुतः। कालिन्दि! अत्युदारा खलु तत्रभवती। यत् सकृत् दृष्टेऽपि जने एवं नाम प्रसीदति। ततः कथय-कस्य कुलं परिष्करोति। कुतः पुनरस्याधिगम इति।

कालिन्दी। परितो विलोकयति।

मारुतः। चन्दनलते! नियोगमशून्यं कुरु।

प्रति। प्रणम्य। तह। इति निष्क्रान्ता।

मारुतः। जीवितमेवैषः।

कलिन्दी। सुणादु महाभाओ अत्थि विस्सावसुत्ति दीसंत वीसंत धवल कित्तिप्पभाभारदिसजोण्हा कवलणातिण्हा च वलचओर जुअलो महाराअस्स चंदवम्मस्स वहुप्पई विअ महिंद स्स अमच्चो।

मारुतः। केन न ज्ञायते प्रज्ञागाम्भीर्य्यं सत्य सत्वनिधिः स भगवान् विश्वावसुः।

कालिन्दी। सोहि। अणवच्चदा सोएण दिवाणिसं डज्झंत हिअओ सअलभुवणेक्कमाई कोमलचरणं गुलो पल्लव पल्लत्थ बुद्धी अवच्चं अत्थ अडो कुसुमउरोवकण्ठ वासिणिं भअवई गोरिं आराहअंदो आसि एक्कदा उण सिविणअं मिवच्च वोसवसो पसस्सिह्मि तुह असाहारणाए भत्तीए दिस्सं वाणयारअणं दिव्वमालिअं पहादे मज्झउज्झाणम्मिमज्झंतुएत्ति आणत्तो देवीए।

मारुतः। सविस्मयानन्दं जनान्तिकं। सखे! सत्यमिदमेव तत् कन्यकारत्नम्।

कालिन्दी। अह देण हरिस परवसेण पच्चूसे पड़ि पत्थिअंगदुअ जहणिहिट्ठारामपेरंत मल्लिआ मूलकलिए किसलय सअणिज्जम्मि चंदणवसं चार रा अ कुम्मलदामवं च्छिआ तवस्सिणी(७७)कावि दिट्टा। कस्सआ तां अ घेत्तूण गज्जलिअ जज्जरिअंगेण जं मल्लिया मूले दिठ्ठा देण मल्लि-

---

(७७) तपस्विनी दयनीया इत्यर्थः। करुणाप्रतिपादने तपस्वीचेति हलायुधः।

सूतैर्मध्य महेन्द्र रत्नकिरण श्रेणीभिराराञ्जिता
यत्कान्तिर्यमुनोर्मिमिश्रख सरित् कल्लोल हल्लो हला ॥

मारुतः । वयस्य ! वर्णननिपुणोऽसि ।

कालिन्दी । णं जाणीअदि एसो जो सहज्जो त्तिवखिदो भअवदीए ।

कल । तदेनमपि कृतार्थय तव भवत्या ।

कालिन्दी । स्वगतं । मसे मारुअदंसणेण किं पि उक्कंठी एव्व मल्लिआ ता अह्मे हिं एव्व पत्थणिज्जो संदाव संतीए । प्रकाशम् । रमणिज्जो क्खु तुह्माणं विणिमओ अहं तु जहणिहिट्टं करेमि ।

मारुतः । हारं कण्ठादवरोप्य । कालिन्दि ! न केवल-मसौ हारो दीयते हरिणीदृश्ये अहं च तद्गुणक्रीतो दत्त एवास्मि गृह्यताम् ।

कालिन्दी । हारं गृहीत्वा सस्मितम् । स्वगतम् । महाराअ

अङ्गुलीनिर्दिश्यमान वस्तु इत्यर्थः । विधेयाभिप्रायकं पुस्त्वं मन्दरभि-न्नचन्द्रशकलप्रख्यैः सूतैः गुम्फितैः मौक्तिकैः कृतः अतएव मम सख्युः आ-नन मलहारिणी विलासस्मित स्पर्धी हारः मध्य महेन्द्ररत्नकिरणश्रेणीभि-राजञ्जिता यत्कान्तिः यस्य हारस्य कान्तिः यमुनोर्मिमिश्र स्वसरित् कल्लोल हल्लोहला यमुनायाः ऊर्मिभिः मिश्रा या स्वसरित् गङ्गा तस्याः कल्लोलानां हल्लोहल इव हल्लोहलः क्रीडेव क्रीडा यस्यामिति विग्रहः यमुनासङ्गत गङ्गातरङ्गलीला शालिनीत्यर्थः । प्रयुक्तश्च हल्लोहलपदं शामकेश्वरतन्त्रे । यथा, काल हल्लोहलोल्लोल कलनाशमकारिणी-मिति । तादृशो हार इति पूर्वेण सम्बन्धः ।

खु वअस्सो होहि। प्रकाशम्। गहोदो एव्व अग्गे हिं ता गच्छेम्ह आसाकरणम्ह।

मारुतः। तथा।

कालिन्दी। निष्क्रान्ता।

मारुतः। सखे!।

ज्ञातं कुले महति जन्म वराङ्गनाया:

प्राप्ता च तत् कुच युगान्तर लालिता स्रक्।

भावोदयस्य सुतनोरपरिस्फुटत्वात्

तापस्तथापि हृदये तदवस्थ एव॥

कल। स्फुट एव माल्यदानादिभिरनुरागोऽपि।

मारुतः।

(८०) माल्यदानात् कथं नाम रागसत्ता प्रकल्प्यते।

अन्यदौदार्य्य सौहार्द्दं मन्यदाकूति चेष्टितम्॥

सन्तापं प्रकटयन्।

(८१) नीवाराच्च गवाक्षतः प्रभवति द्राक् तत्तदर्थं गृहे

---

(८०) माल्यदानादिति माल्यदानात् हेतोरित्यर्थः। रागसत्ता कथं नाम प्रकल्प्यते न कल्पनीयमित्यर्थः। कुतस्तदाह। औदार्य्यञ्च सौहार्द्दञ्च अनयोः समाहारः। औदार्य सौहार्दं अन्यत् एकं आकूतचेष्टितं आकूतेन अभिप्रायेण चेष्टितं साभिप्रायकं कर्मेत्यर्थः। आकूतः स्यादभिप्राय इति हलायुधः। अन्यत् अपरं अस्तीति शेषः। तथाचौदार्य्य सौहार्दाकूतचेष्टितान्यतरत्व सन्देह विषयत्वात् माल्यदानस्य अनुरागसत्ताहेतुत्वेन कल्पनं अनुपपन्नमिति भावः।

(८१) अत्र तु प्रथमार्द्धेन वाप्यसंस्कार मोषरूप प्रनिबन्धसद्भावात्

स्मर्त्तुं प्रागनुभूत वस्तु न तथा संस्कारमोषादलम् ।
अद्यान्धं करणेन केनचिदहो पापेन मूकं मनो
मध्याह्ना तप मूढकैरव पुटी मध्यद्विरेफायते ॥

नेपथ्ये वैतालिकौ ।

जय जय जगन्नयन चकोर चन्द्र ! सुखाय ते भवतु माध्यन्दिनी सन्ध्या ।

एकः । नवं पच मधुद्रवं नलिनगर्भमिन्दिन्दिरो
विमुञ्चति सुगीकरे शिशयिसुर्द्दिपानां कटे ।
द्रुतं सरसि शैवलोदर कुडङ्ग मृणालवो
विशन्ति विवशा झषा दिनकरै ललाटन्तपे ॥

वीक्षण स्मरणा पाटवनिरूपणद्वारा आत्मनः अपरेणार्द्धेन माध्यं दिनप्रकाशमुकुलित कुमुदमध्यगत चञ्चरीकवदाचरणकथनद्वारा मनसश्च सन्तापातिशयं निरूपयति ।

नेत्रेति आत्मा कर्त्ता अक्षतः नेत्राभ्यां करणभूताभ्यां तृतीयार्थे तसिः । अक्ष नेत्रे तनुत्वपोत्यभिधानम् । द्राक्झटिति तत्तदर्थग्रहे विषयभूत तत्तद्वस्तु ज्ञाने अश्रुगवा नयनजलेन हेतुना वाष्पेणेति भावः । नो क्षमा प्रभवति नैवार्हतीत्यर्थः । वा शाद्दशेत्र विकल्पे च समुच्चयेऽवधारणे दत्यभिधानात् । अयं भावः कार्य्य भूते घटादिकविषयवस्तु ज्ञाने कारणयोर्नयनयोः वाष्परूप प्रतिबन्धकवत्ता हेतोः आत्मा कर्त्तृभूतो न समर्थो भवति तथा यथा तत्तदर्थग्रहे न प्रभवति तद्वदित्यर्थः । प्रागनुभूतवस्तु [illegible] स्मर्त्तुं स्मरणविषयीकर्त्तुं संस्कार मोषात् स्मृतिहेतुभूतो गुणः संस्कारः तस्य मोषात् अपहारात् हेतोः नालं न पर्य्याप्तः । अयं भावः । [illegible] भूतस्य संस्कारस्य नाशात् तत्कार्यभूता मनुभूतवस्तु स्मृतिं [illegible] जनतीति । अद्य इत्यमात्मनः सन्तापकाले अन्धकरणेन अन[illegible]

कुर्वन्त्यनेन अम्बङ्करणः तेन आद्य सुभगस्य सपलितेत्यादिना स्थानं स्थान-शून्यत्वापादकेनेत्यर्थः । इक् शून्यत्वापादकत्वञ्च ध्वन्यते केनचित् अनिर्व-चनीयेन पापेनेति पाठः तुच्छः तापेन हेतुना मदनामलजन्मना सन्तापे-नेत्यर्थः ।

मूकं इन्द्रियसंयोगादिव्यापार शून्यं गुञ्जनादिव्यापारशून्यत्वञ्च ध्वन्यते इदन्तु गुञ्जनादिव्यापारशून्यत्वं उपमानभूतस्य द्विरेफस्येति ध्येयं । मनः कर्त्तृ मध्याह्नातपेन मूढं सङ्कुलितं यत् कैरवं कुमुदं तस्य पुटीमध्ये प्रदेशान्तराले विद्यमानो यो द्विरेफः तद्वदाचरतीत्यर्थः । तादृशद्विरेफ सदृशावस्थोऽस्तीति भावः । अत्र मध्याह्नातपग्रहणं अन्तर्वासानर्ह सन्ता-पातिशय सूचकं इत्थं त्वे अत्रैवाऽनुपदं वक्ष्यते । यथा नखस्यच मधुद्रवं नलिनगर्भमिन्दिन्दिरो विमुञ्चति इति । मूढपदं वहिर्भावयोग सूचकम् । अहो अद्भुतं इत्यर्थः ।

इयन्तु खेदोक्तिः । ईदृशः सन्तापोऽश्रुतदृष्टपूर्व इति भावः । अत्र वीणया स्मरणाऽपाटवकथनात् प्रयोजनान्तरपरित्यागः सूचितः । अनु-पदवक्ष्यमाणेन यत्र चिपामि दृशमन्यदिदृक्षयाहमिति पद्येन मनसा-हृत कान्तत्वं आत्मरामत्वञ्च द्योत्यते । अतो वक्ष्यमाणोऽयं मनसः सङ्गाख्या तृतीया मदनावस्था । तदुक्तं रतिरहस्ये । मनसा हृतकान्ताश्च विसृज्यान्यप्रयोजनं आत्मारामा भवेत् यत्र चित्तसङ्गरतिर्यथेति । इह वाष्पभरस्मरणाभाव मनःखेदाः नायिका गुणसङ्कीर्त्तन जनित मूर्च्छावशा देव ।

तदुक्तं रसाकरे । वियोगा योगयो रिष्टगुणानां कीर्त्तनात् स्मृतेः साक्षात्कारोऽथवा मूर्च्छा दशधा जायते यथेति ननु । श्रवणं चक्षुःप्रीति मनः संयोगोऽथ सङ्कल्पः । निद्राच्छेदस्तनुता विषयनिवृत्तिस्त्रपानाशः ।

मोहो मूर्च्छामृतिरित्येकादशधा स्मरावस्थाः । स्त्रीणामपि पुरुषाणां एताः सन्दर्शनाज्जाता इति वचनात् । मूर्च्छाया उपान्त्यदशात्वेन कथ-महशात् मनः सङ्गाख्य तृतीयदशायां वाष्पभरादीनामद्भुतत्वं इति चेत् । साक्षात्कारोऽथवा मूर्च्छा इति वचनप्रामाण्यात् । इह मूर्च्छानाम

अपरः । (८२)

तोयं तोयमिति ब्रुवन्ति तृषिताः केलीशुकाः पञ्जरे
धारावारि पृषन्ति यन्त्रभवने लीढे मयूरार्भकाः ।
उद्यानोदर सारिणी परिसरे क्रीडा मृगाः शेरते
याता सम्प्रति नूनमातपभिया च्छायापि मूलं तरोः ॥

इष्टगुणस्मरणकीर्त्तनान्यतर जनितो वाष्पभर स्मरणाभावमनःखेदल-क्षणः तत् क्षणिको विकारविशेषः । तत् उपान्त्यदशात्वे तु मोहाधिक्या दशक्रान्त्या तु मूर्च्छाज्ञानक्षयो यथेति । रतिरहस्य वचनात् पूर्वं पूर्वदशा-प्राबल्यक्रमेण मोहदशाप्राप्त्यनन्तरं तद्दशाधिक्याऽशक्त्युभयजन्यो इष्ट-प्राप्तिमरणान्यतररूप परिहारावविवेकोज्ञानक्षयो मूर्च्छा इति विवेक-सद्भावाच्च । अस्मिंश्च विषये उत्सङ्गे वा मलिनवसने सौम्य निक्षिप्य वीणां-साससन्यस्ताभरणमवला पेशलं धारयन्तीति मेघसन्देश पद्यद्वयव्याख्याने निखिलमपि विशदम् । इह उपमानोपमेययोर्मनोभ्रमरयोः उपादान-मस्ति साधारण धर्मस्य खेदस्य तु नोपादानं अतो धर्मलोपः खेदेन मध्याक्रान्तपमूढकैरवपुटीमध्य द्विरेफायते इत्यपि वक्तुं शक्यत्वात् द्विरे-फायते इत्यत्र द्विरेफवदाचरतीति कर्तृरूपादुपमानात् सुबन्तात् सदृशा-चारे क्यङि क्रियमाणे मध्ये उपमावाचकस्य लोपात् वाचक लोपः इत्य-सुपात्तोपमानोपमेयकत्वे सति लुप्त धर्म वाचकत्वात् धर्मवाचकलु-प्तोपमालङ्कारः । अथवा तापेनेत्यस्य द्विरेफवदाचारे हेतुता तथा च द्विरेफवत् परितप्यते इति भावः । अस्मिंश्च पक्षे तापेनेति साधार-णधर्मस्याप्युपादानात् वाचकलुप्तोपमालङ्कारः । यथोपमानधर्माणामुपमा वाचकस्य च एकद्वित्र्यनुपादानात् भिन्ना लुप्तो पमाष्टधेति लक्षणात् । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं मसजसताः शार्दूलविक्रीडित केन गौरविवि-र्यतिरिति लक्षणात् ।

(८२)तोयं तोयमिति । लीढे लेढीत्यर्थः । लिह आस्वादने इति

उभावाकर्णयतः ।

कल्प । स्वगतम् । भवत्वस्मादभिषङ्गात् आक्षिप्य मज्जनगृहं नयामि । प्रकाशम् । अतिक्रामति स्नानकालः । पश्य । परितो घटित घटीयन्त्र वान्तजल शीकर शीतलाराममारुत सञ्चार सञ्जातापोदयं समयम् ।

मारुतः । विलोक्य । सखे !

यत्र क्षिपामि दृशमन्य दिदृक्षयाहं
तत्राग्रतः स्फुरति केवलमेतदेव ।
तद्वक्त्र विम्वमरुणाधर लोभनीयं
ते लोचने तदलसालसमीक्षितञ्च ॥

साभिलाषम् ।

मन्येऽद्य श्रमवारि भिन्नतिलका मेवेत वल्लीगृहान्
आलीनां करताल वृन्त पवनैः संवाह्यमाना शनैः ।
आहोस्वित् विसभङ्ग कङ्कणवती पत्राम्बु सिक्ताम्वरा
कर्पूरार्पण पाण्डुरस्तनभरा वर्त्तेत धारा गृहे ॥

निश्वस्य । (८३)

पश्यामि चित्तफलके लिखितां सङ्कल्प शिल्पिना बालाम् ।
साकूतमीक्ष्यमाणां स्मयमानमुखीं सविभ्रमं यान्तीम् ॥

प्रविश्य प्रतिहारी । कुमार ! भट्टिणो सविहं पेसिदो

क्षरितेतो धातोः कर्त्तरि लडात्मनेपदैक वचनम् । सारिणी कुल्या स्वल्पनद्याञ्च सारिणीति मेदिनी ।

(८३)पश्यामीति । सङ्कल्पोऽध्यवसाय एव शिल्पी चित्रकारः तेन कर्त्री चित्तं मम एव फलकं तस्मिन् लिखितां सुगममन्यत् ।

भमरश्रो कुंतलेसर णअरादो पच्चागओ कोमल दुजल-
मुहिअ चित्तफलअ हत्यो दुआरम्मि वट्टइ। सोहि चित्त-
फलओ पाहुडीकियो (८४) सिह्मल दीवागएहिं णाविएहि
अह्माण महाराअस्स।

कल। ननु विशिष्टवस्तु दर्शं प्रेषयति वत्सलो महाराजः

मारुतः। जनान्तिकं। किं चित्रान्तरदर्शनेन। पश्यामि
चित्तफलक इत्यादि पुनः पठति।

कलः। स्वगतम्। दुर्निवर्त्योऽयमत्यासङ्गः। प्रकाशम्
चन्दनलते! स्नानाय उच्चलितो वयस्यः मज्जनगृहमाग-
च्छतु भ्रमरकः।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति श्रीमत् कविकुलतिलकेन श्रीसरस्वती विक्रमार्क-
प्रमुख बहुमतसाहित्यवैभवेन श्रीदण्डग्राचार्य्येण विरचिते
श्रीविक्रमार्क राजन्य सत्कारभूते मल्लिकामारुते प्रथमोऽङ्कः।

(८५) उद्दण्डं रङ्गनाथः सुतमलभत यं रङ्गदेवी तथाम्बा,
त्रैविद्येशो महर्षिं निरवधि महिमा यद्गिते जागरूकः।

---

(८४) पाहुडीकिओ प्राभृतीकृतः उपायनीकृत इत्यर्थः। प्राभृतम्
प्रदेयम् उपायनमुपग्राह्यमित्यमरः।

(८५)उद्दण्डमिति त्रिविधा आध्यात्मिकाऽऽधिभौतिकाऽऽधिदैविकत्वेन
विद्या त्रिविधा तां विदुः त्रैविद्याः अङ्क चतष्प्रम त्रिपूर्वाद्विद्यान्ताद्वेति
वक्तव्यमिति ठक् प्रतिषेधः। तेषां ईशः त्रैविद्येशः त्रिप्रकारक विद्या-
प्रवीणवर्य्यं इत्यर्थः इति व्युत्पत्त्या हृया च त्रैविद्येशनामा निरवधि-

तस्य श्रीविक्रमाङ्गा बहुमति रचिते मल्लिकामारुतेऽस्मिन्
आद्यः प्रागात् दशानां प्रकरणतिलके निष्कलङ्कोऽयमङ्कः।

द्वितीयोऽङ्कः।

ततः प्रविशति चेटी।

चेटी। सविषादम्। हृत्थि वलियं खु उमादिआ सि-
रीस कोमलंगी भट्टि दारिया पवलेण दिणअरस दावेण
अह वा मं महेण वा। जं मज्झस्स विअ धाराधरगब्भ
कुसुमस्स अणुह्मले वि आअवेण णिग्गच्छइ। मस्से तस्स

महिमा महर्षिः यस्य उद्दण्डकवेः हिते जागरूकः निस्तन्द्रः उपेक्षा-
रहित इत्यर्थः। जागरूक इति सूत्राज्जागर्त्तेः ऊक् प्रत्ययः जागरूको
जागरित इत्यमरः। निर्गतः कलङ्को यस्मात् स निष्कलङ्कः दुराध्व
निर्देशादिदोष शून्य इत्यर्थः। यदुक्तं अङ्कदोष प्रस्तावे। दूराध्वानं
वधं युद्धं राज्यदेशादिविप्लवम्। संरोधं भोजनं स्नानं सुरतं चानुलेपनं
अम्बरग्रहणादीनि प्रत्यक्षाणि न निर्दिशेदिति अङ्कलक्षणन्तु समस्तपात्र
निष्क्रामावसानोऽङ्कोऽभिधीयते इति।

इति मल्लिकामारुतव्याख्याने
प्रथमोऽङ्कः।

एव्वं महाभाअस्स वअणया मुणाईगअं विसमअं। (१) साशंसं। अवि णाम सो वि एव्व हवे तदो किस्साम णाजियं परम्परा-णुराअ घडणा सिलाह णिज्जेण भअवदा रइ वल्लहेण। पुरतो विलोक्य। एसा पियसही महाभाअ मारुआणुअर स्स वल्लहा कंकेल्लिआ कंकेलि पल्लव पाण्डु दुजल वासिणी किं वि हरिस परवसा इदो एव्व आअच्छइ।

ततः प्रविशति कङ्केलिका।

कङ्के। पियसहिए णो मालिआए मुहादो भट्टिदा-रिआए पवुत्तिं जाणामि।

प्रथमा। उपसृत्य। सहि! मअं एव्व किं वि किं वि मंतअंती समो वट्टिअं वि मं अणालवंदी धावसि।

कङ्के। विलोक्य। सहि पवालिए! मा कुप्प मए खु कज्जंतर खित्त हिअआए णालक्खिआसि।

प्रवा। सहि! महुरिए! ण तक्केमि आगओ तुह पडि-वद्धओ सो मारुओ त्ति।

कङ्के। सव्रीड स्मितं। सहि! सच्चं आगओ अदो एव्व मह पहट्टं सम अब्वि लंबो णमुक्कं मित्तेण चिरदिट्ठेण तेहिं आलावेहिं।

प्रवा। सहि! कहं णाम मुंचइ कंकेलिअं भमरओ।

साशंसं अप्राप्तस्य प्राप्तुमिच्छा आशंसा तया सह यस्मिन् कर्मणि तद्यथा भवति तथा अवश्य लब्धव्यमिदं कथं लभ्येत इत्याशयेन साकम्। इत्यर्थः।

अहकंहियो मारुअस्स वावारो किं सुणाइ किं भणाइ किं कुणाइत्ति

कङ्क । एत्तियं कहिअं अदिसईए लोअस्सआए दिव्वं तराअं चित्तफलए पडिच्छंदं विलोअअंदो सअं वि चित्तप्पिओविअ चिट्ठइत्ति । खडिअखु आसातंतुणा एसाखु । तवस्सिणी तस्स पुढमदंसणविअग्गिम्मु च्छदा विदस्स व्वमुहमोरी अहिअदरं किलंमइ । प्रकाशं । सहि ! किं तं कज्जंतरं जेण अक्खित्त हिअआसि । तेणहि एदं पविद्दिहं अंवरंदादूण समाणयंतेण णियसामिव अणादो अह्माणं भट्टिदारिअं दट्ठु कामेण अग्गदो पवुत्तिविसाणि णिउत्तह्मि ।

प्रवा । स्वगतं । एण किंविसा सं हिअअं ।

प्रकाशं । सहि ! दुज्जलव्वसंगेण निवेदेमि अज्ज रअण वदिणामहेयेण सत्थवाह च क्कवट्टिणा भट्टिणाऽमिच्चस्स उवाअणो किअं वालग्गण कुय कुप्पल सरसे रत्तकरंडए वड्डिअं दिव्वं तराणोदं एक्ककिमिहर बसणं ।

कङ्क । किं तुए दिट्टं ।

प्रवा । भट्टिणा आवट्टिअंम विघडिय घरं सअं एव्व देवोदं सणाध आए भअवदीए मंदाइणीए हत्थे ओव्विअं दिज्जउ तुह्मवच्चाए मल्लिआ एत्ति ।

कङ्क । तासुलहंखु तस्स दंसदं अह्माणं । अह्म-कहेह्नि को उण संवरअस्स किए राअणिव्वंधसस पसंगो ।

प्रवा । पमासमाहिदो खु भट्टिणाऽमच्चेण मल्लिआए णाहं प्रमाणं अविदु भअवदी कत्वाइणी एव्वेत्ति ।

कन्द । सानन्दं । सुठ्ठु पज्ञा कखादो इदासो संवरओ कहेहि तुमं उण कुदो आअच्छसि ।

प्रवा । अहं खु अज्ज गोरीघरादो पड़िणिवुत्ता भट्टिदारिआ सूरल्लि सूरगहत्थीहिं कवत्थि अत्ति सुणिअ उम्भम्भन्तीए आणात्ताविन्दि अवुत्तं दाणि वट्टेमि ।

कन्द । जइ एव्वं कहेहि भट्टिदारिआ कहिं वट्टइ ।

प्रवा । कस्साणुमेअ फलिहभित्ति भाउक्किस चंदमंडलव्वणाल वोलोण जंतवारि तुसारो सारजभ्भड़िले कोमलजलोहावि आणलंविअ मालइ मालहारिणो वप्फदक्खमोत्ति । अक्खोदवालु आ वलणल्लीण वासकित्ति सारखोसरत्त चंदणवारि वचहेधाराघरमुणालमेत्ता हरणा सीअल चंदमणि सिलाघंसिअ विअट्टि उच्चंगविस्थारिए कुसुमसअणिज्जे दलि अक्कोलोदल कोलं तलवेट्टाए वोज्जंतीए पिअसहीए णोमालिआए उवासिआ कालिंदो मुहादो मालिआ अणुवुत्तंदं साअरं आयेस अंदो वट्टइ ।

नेपथ्ये ।

हला कालिन्दि ! उभे आकर्णयतः ।

प्रवा । सहि ! दाहिणेन केलिदोहिअं सुणीअदि कोइलपंचमकोमलो भट्टिदारिआए आलावो मखे हवभिअ धाराघरा मात्तिअ मंडवं आगअत्ति ता ज्जुत्तणि वारिअ परिअणाए परिसरे ठादुं ।

इति निष्क्रान्ते ।

प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति उत्कण्ठितोपविष्टा
मल्लिका कालिन्दी नवमालिका च

मल्लिका । तदो तदो ?।

कालिन्दी । तदो अदेण महाभाएण साणुणअं सप्पणअं व्व णाम आणत्ता हाणोवअरणतुवरंदवार सुंदरीकरोदृञ्चि अकंच कुंभं पिंजरिआ अवेण दुवारेण णिग्गमिअ आअदह्मि ।

मल्लिका । स्वगतं । सहि ! सहजे मालिए धण्णातुमं सिला घणिज्ज सोभग्गा सित्त मुहुत्त जाआणं वि अह्माणं हविइं एव्व कङ्कू फलं ज एक्क वदंच्चिअ ईसि विहसत्ततावेच्छ णामलकोमलंगस्स तस्स णोसंकक्कंटग्गह भाअणं संवुत्तासि ।

नवा । दिट्ठिआ ण कओ महाभाएण पढमव्वणारभंगो ।

कालिन्दी । जादे ! णं णिअकंधारादो अवरो विअ सह एव दिण्णो सरअतरो णिपंधरो हारो सो एसोत्ति । मल्लिकायाः कण्ठे हारमासञ्जति ।

मल्लिका । सहर्षरोमाञ्चं । स्वगतम् । संस्कृतमाश्रित्य ।

तानालोकरहस्यशीतलविधीनारभ्य तद्दर्शनात्
यामन्ये वड़वानलानिव वपुर्दाहे न मोहाकुला ।
सा जाता तदङ्ग सङ्ग सुभगे हारेऽधिरूढ़स्तने
सर्व्वाङ्गे स्थगितेव साम्प्रत महो सीवाकरैः मण्डलैः ॥

नवमालिका । जनान्तिकं । सहि कालिन्दि ! जदच्चिअ सट्ठकंदोट्ठदलदामदीहरसिणि द्धेहिं दिट्ठि वाएहिं सह्णो कियो सो महाभाओ । तदप्पहुदि अणुक्खणवढ्ढतेण

अणंग रूवेण केणवि अणलेण वलिअं किंमदु भट्टिदारिआ वेअणा किलि किलिअ मंजुव अण्णो सुपंजर जसेसिण णिव कइ सुलहमलअ मारुअं कीलाप्पासादंगुण गुंजइण्णं उव एसु सहअरी संलाविसु ढढ्ढुलउण परमुणालं घड़िय हारा धारावरेसु वेढ़इ विहडिदमालं रहल मोसालिए वलव सअणिज्जेसु गुम्मइ वोम्मणि दल धविचदल संचारिएहिं मारुएहिं हुल्लइ पुणो पुणोवि पक्खि आदो वअणादो मंवइ खणेखणे णिंहुअ णिम्मिणी रसासं। अज्जउण सव्व त्तमाम्मित्थ।

कलयति तदुदन्ताकर्णनेषु प्रसक्तिं

कमपि कमपि मध्ये निश्चला ध्यायतीव।

अपिच वहति हारस्पर्शमात्रेण वाला

पवनचलकदम्बोद्भेदतुल्यामवस्थां॥

ता लज्जाणुआणभणइ अप्पणोव्व अवलं तिणो मअणावेसं। अह्मे उण वाअइ सामो मित्तसंकाम्मिदो ख सज्झो होज्ज संदावो। मल्लिकां प्रति। सहि! कालिन्दी भणइ रंजण लक्खणा राआणो सेवा लक्खणो वरिअणो विम्मल लक्खणाइ मिहुणाइ वीसंभ लक्खणाइ मित्ताइ ता महपंसुकीलणादो आरहिअ अविभत्तसुह दुक्खे जणे णजुत्ता अवहित्थेत्ति ता कहेहि मसे भव संविभाएण लहुकरेहि सन्दावं।

मल्लिका। स्वगतं। णसक्कुणोमि पुणोपुणोवि वत्तुं का मा वीलाणिअं ति अजीहा किंवि आअक्खिदुं हलि!

तहवि कहम्मि कहइस्सं । प्रकाशम् । सहि ! तस्स महा-
भाअस्स इत्यर्धोक्ते लज्जया वाष्परुद्धकण्ठी विरमति ।

नव । सकरुणमङ्गमालिङ्ग्य । सहि ! अलं पुणरुत्तेण
वअणं कहिअं एव्व णिदाहअर किरणमिलायन्तसिरीसद-
लदअणिव्वेहिं अङ्गेहिं । सहि ! साफल्लो क्खु जम्मणो तस्स
महाभाअस्स जुव्वणस्स । जम्मिं तुमं लच्छिव्व पुरुसोत्तमे ।
कौत्थुहमणिव्व किरणमालिणि । अणुराअं बन्धेसि ।

मल्लिका । सनिश्वासं । सहि ! सोअणिज्जो क्खु सो अणु-
राओ जो अपरत्थस्स ।

कालिन्दी । सहि मल्लिए ! मा एव्वं भण सोवि सरि-
साणुराअ घडणव्वावुदेण भअवदा मअरद्धएण गोअरीकिदो
अमोहाणम् विसिहाणं । वेक्ख । संस्कृतमाश्रित्य ।

> तस्यापि वाष्प कलमपि वपु विवर्णं
> म्लानं मुखं परिसरे प्रियमित्रमेव ।
> किञ्च श्रिया तव गुणानभिष्टुवतश्च
> प्रत्यक्षरं पुलकशालि कपोलमूलम् ॥ (२)

मल्लिका । कालिन्दि ! एआरिसा क्खु सद्दोअणस्स आ-
सासणा विप्पलम्भा ।

नव । अत्थ सो विप्पलम्भो । एदम्मि किसलअलवसिअ

---

(२) वक्ष्यति मारुतस्य सात्त्विकोद्भोधादिवर्णन [illegible] निरूपणेन मदन-
मार्गणगोचरीभूततां प्रतिपादयन्ती मल्लिकां समाश्वासयति । तस्यापीति
तवापि मारुतस्यापि इत्यर्थः । अपिशब्देन न केवलं तवेत्यर्थ प्रतीतिः
[illegible] वाष्पकलमित्यादि योजनं क्रमेणैव ।

पुढमदंसणविम्हमार्णादविशारि उत्तालतरं ततारम्भारो दंसेहिं द्दिसि तिरच्छिं जिम्हिआवश्वरीवण तरङ्गिअसम्भमेहिं ठलाय वीहिं विम्हिमालिङ्गिअ कुवलाअतरलधवलमुद्दमगु रेण किरणसन्ताणेण अङ्गमङ्ग मिलद्दाविआहि। सविलज्जं अहवा मरम्मम भङ्गसिणिद्धसरीरच्च तच्च दंसणार्वभमि ण जाणिओ एव्व तक्कालजणिओ वुत्तन्दो जा तुमं भअवदीए मन्दाअणीए वण्णणादोंवि वमत्ता समुद्दाआरकल्लोर भीरुआए मए करिंगुलिवलवेण कहंवि अप्पाणं जाणावि आसि।

मल्लिका। सविलज्जस्मितम्। सहि! ठाणे उवालहंमि।

कालिन्दी। सहि! सव्वहा मादे अणासासक्कं होदु। पंतेण पुढमं मण्णाकमणिओ पच्छा हारो।

नव। कालिन्दि! दाणक्कमेण पडिग्गहिअं पिअसहीए वि णं पुढमं ससाभाओ हिअअं आरोविओ उवरिअ हारो।

मल्लिका। स्वहस्तं हृदयं विलोक्य। महाभाअ! अव्वेरं तं सअललोअचित्तकलामोहि हरण किवणस्स उदारत्तणं पि ज्जेण तिहुवणेक्कमण्डणं अणग्घो अप्पाविदिओ ता मइ हारो विअ अत्ताणं ण दंसेसि उक्कण्ठिआणं मह णअ णाणं मो मोहि वअणं होज्ज।

नवमा। सौत्सुक्यं। कालिन्दि! एसा खु तवसिणी हिअअट्ठिअ सव्व एव्व मणेइ किलिसंदाव।

मकरन्द। सहि कालिन्दिए! मणे किं णासामहदंसणं बहु मण्णेइ णादु ण वेत्ति वि दुच्छंदो हिअअंपि अणि भुड़त्ति।

मालिका। स्वगतं। जइ एव्वं उत्तम्‌: तेणच्छुद्दा
रेण अरिकल्लिणिज्जाखु कुहुरणी मच्छ मइणजापेवि
क तथ मदंसणीयं (२) कुञलम्मि मम्म वाऊ णिव्विसेव
वत्थम्। संस्कृतमाश्रित्य।
आधि:कश्चन दारुणो वितनुते तद्दर्शनाद्द्य मां
मूर्च्छालां कलुषीकरोति कलुष ग्रामं विमोहो महान्।
धारावाहि तदेकगाहि किमपि ध्यानाद्वयं तायते
किं वाचा हृदयस्थितेन तदिदं तेनैव विध्नावते॥
नवमा। जनान्तिकं। कालिन्दि! पेच्छ एमाणिञ्जो
भट्टिदारिआए अणुराअप्पआरो। संस्कृतमाश्रित्य।
पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुन: पुनर्मुग्धा।
वर्धितमदनातङ्का वाष्पवतीं भावमन्थरां दृष्टिम्।

---

(२) कुक्कुलम्मि मर्कुवाधात् विभक्त तुषानलाधिवासात् निर्विशेषां विशेष मूर्च्छां वक्ष्यामित्यर्थः। अथवा यङ् कुकीर्ण मर्माग्निभागवास-निर्विशेषामित्यर्थः। कुकूलं यङ् वक्षीर्णे मुखे पुंसि तुषानले इति नानार्थ रत्नमाला।

आधिरिति। तद्दर्शनात् माहतदर्शनात् जात इति शेषः। दारुणः कश्चन आधिः मनोव्यथा अद्य मां मूर्च्छालां मूर्च्छावतीं प्राणिस्था-दातोलजन्यतरस्यामिति मूर्च्छाशब्दात् मत्वर्थे लच् प्रत्ययः। वितनुते महान् विमोहः दुःखानुचिन्तनोत्था विचित्तता विषयि ग्रामं इन्द्रियस-मूहं कलुषी करोति अन्नानभ्रमाघात घूर्णनाऽदर्शनादिभिः क्षुब्धं कुरुते त्यर्थः। यदुक्तं मोहोविचित्तता भीति दुःखावेशानुचिन्तनैः तत्रा-न्नानभ्रमाघातघूर्णनादर्शनादय इति।

धारावाहि एकस्य तदेकः तं गाहते प्राप्नुते इति तदेकगाहि

मारुतेतरविस्तुसमित्यर्थः। धारावाहि बलिकाकारवत् विच्छित्ति राहित्येन एकाकार प्रसरणशीलं ज्ञानाख्यं अद्वितीयमन्नं कर्तृ एकमेव ज्ञात्मकमिति यावत्। किमपि अनिर्वचनीयत्वेन तायते विस्तृतं भवति। ताय् सन्तानपालनयोरित्यनुदात्ते तो धातोः कर्त्तर्यात्मनेपदाल्लुट्। वाचा वचनेन किं प्रयोजनमित्यर्थः। अत्र कारणमाह तदिदं अक्रमविषमित्यर्थः। हृदयस्थितेन इदं वाभिप्रायविशेषणं। तेन मारुतेन विज्ञाय तयेव। अनवरत निज हृदयाधिष्ठितेन मारुतेन स्वाधिष्ठानदुरवस्थाया स्वतो विज्ञायमानत्वात् स्वयमपि तत् प्रपञ्चने पिष्टपेषण न्यायेन प्रयोजनाभाव इति भावः। अथवा किं वाचा कथनेन किं प्रयोजनं इत्यर्थः वक्तुमशक्यत्वादिति भावः। तर्हि तत् कथं बोध्यमित्यत आह तदिदं हृदय स्थितेन तेनैव विज्ञायते इदं हृदयदौरवस्थ्यं हृदयवर्त्तित्वात्तेनैव मारुतेन विना न केऽप्यन्ये न बोधं शक्यमिति भावः। इह हृदयस्थितेन तेन इत्युक्त्या मनसाहृत कान्तत्वमुक्तम्। तदेकगाढीत्यनेन आत्मारामत्वञ्च विषयिग्रामं कन्नु मोक्ष्योति इत्युक्त्या प्रयोजनान्तरपरित्यागश्च। इत्यञ्च हङ्मनःसङ्गसङ्कल्पजागराः कृशता रतिः ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छान्ता इत्यनङ्गदशा दशेत्युक्तासु दशसु अवस्थासु मनःसङ्गाख्यद्वितीया मदनावस्था प्रतिपादिता विद्यानाथादयस्तु द्वादशधा स्मरावस्थेत्याहुः रतिरहस्यापर नाम्नि स्मृङ्गार प्रबन्धप्रदीपे तु एकादशधा स्मरावस्थेति हरिहरः। तत्तन्मते तु तत्तद्वचनानुसारेण कल्पनीयं मनःसङ्गावस्था लक्षणन्तु। मनसाहृतकान्ताय विरक्तान्य प्रयोजनम्। आत्मारामा भवेद्यत्र चित्त सङ्गरतिर्यथेति। न च मूर्च्छात्वादुग्रत्नया तत्तन्नामक मदनावस्थावत्त्वं शङ्क्यं तत्र प्रयोजनान्तर वैतृष्ण्य सद्भावेऽपि सम्प्रति प्रतिपादितयोः मनोहृतकान्तत्वात्मारामत्वयोः अभावात् किञ्च मूर्च्छा मोहयोः परस्पर किञ्चिद्भेदभिन्नयोः गुणयोः मनःसङ्गावस्थायामीष्टवस्तु गुणकीर्त्तनादि जन्यत्वेनोपपत्ति सद्भावात्। यथोक्तं रत्नाकरे। वियोगायोगयोरिष्टगुणानां कीर्त्तनात् स्मृतेः साक्षात्कारोऽथवा मूर्च्छा दशधा जायते यथेति। तथा मूर्च्छा मोह शब्दयोः तत्तन्नामकावस्था वाचकत्वे मूर्च्छावस्था प्रतिपादनानन्तरं ततोऽपि प्रथमाया मोहावस्थाया अत्र प्रतिपादितत्वेन

सविषादम्। का एत्थ पड़िवत्ती। एदाए उण धीर: पत्थ सक्खु उब्बसो एसो मअणावेसो।

प्रकाशं। सहि! णं एसो भावणा मात्तओ हिअअं मि णिट्ठइ।

मल्लिका। सह ज्जो हृत्थि! हृत्थि! किं भावणा मात्तओ एव्व अहं खु मूढ़ा तक्के मि सच्चो एसोत्ति। सनिश्वासं। अवि णाम दक्खिस्सं अअलङ्कहरिणङ्क सुन्दरं पुणोवि तस्स मुहविम्वम्।

नव। सहि! मा खु एव्वं काअरा होहि णं पड़िच्छन्द दंसणादि हिंसुलहं मणो विणोदणं उक्कण्ठिअस्स जणस्स।

कालिन्दी। सच्चं मन्ते दि णोमालिआणं पियजणुक्कण्ठा तत्तिल्ल चित्ताणं तग्गुणवसणं तव्भुसणलाहो तप्पड़िच्छन्द दंसणं ति महन्तो आलम्बो।

मल्लिका। कहं णाम लिहज्जदु करअलेणावआव उणो एसो पहाण माणस सङ्गसंवादिसुन्दरस्स तस्स पडिच्छंदो। अहवा जहसत्ति लिहिस्सं आणेहि चित्तमालादो सवणिअं चित्तफलअम्।

नव। तह। इति उत्थातुमिच्छति।

प्रविश्य प्रतिहारी।

प्रतिहा। एसा दन्दकरणहत्था भअवईए मन्दाइणीए विअ सिस्सा सारसिआ।

पौर्वापर्य्य व्यतिक्रमदोषापत्तेश्च इत्यन्येऽपि विशेषाः सम्यगूह्याः विस्तरभयाव् विरम्यते।

मल्लिका। कीस अविलम्बिअं ण पविसदि।

निष्क्रान्ता प्रतिहारी।

हला हला हि खणं चिट्ठ।

ततः प्रविशति सारसिका।

सार। सच्चं कहिअं भअवदीए मल्लिआ उत्तन्द वसणं चिन्तिअत्ति एदस्स दिव्वं वरस्स आअमणम्। अव्वो रक्ख उद्दत्थगअन्ति सुणिअ वेवन्ति मे अङ्गाइं। सस्मरणम्। जं ण दिट्ठो सीमन्तमणी जस्स फस्स मेत्तेण मुच्छन्तीणं अणालाहो होइत्ति उवदिट्ठं भअवदीए। पुरो विलोक्य सानन्दम्।

एसा खु इह वइ आगच्छिआ अग्गदो वट्टइ मल्लिआ। निर्वर्ण्य। हुं माला पदे हाखरा अहि सित्ती सच्चं कहिअं भअवदीए। मल्लिआए आआरेहिं तुह्मिओ एव्व सर विआरोत्ति। संस्कृतमाश्रित्य।

ललितमधुरैः सेयं सद्यस्फुटद्दलकेतकी
कपिशधवलैर्वक्त्रे वाङ्गैः स्मराभिभवं नवम्।
भवतु सफलः सर्गक्लेशो विधातुरनुत्तमः
समुचितवरप्राप्त्या रमन्तु च बान्धवाः। (४)

---

(४) ललित मधुरैरिति। ललित मधुरैः ग्लान मनोहरैरित्यर्थः। केतकीनां पुष्पाणि केतक्यः पुष्पमूलेषु बहुलमिति लुप्। केतकी तु श्वेत-केतकी स्वर्णकेतकी चेति द्विविधा तयोरत्र स्वर्णकेतक्याः विवक्षा श्वेत-केतकीत्वे सर्वथाऽसम्भाव्यकपिशवर्णस्य तत्कुसुमस्य केवलधवलत्वात् प्रस्तुत साधारणधर्मभूतकपिश धवलत्वैश्विष्ट्याऽभावेन उपमानत्वविरोधापातः सद्य स्फुटन्ति तत्कालविकासीनि दलानि यासां तास्ता ताः केतक्यस्ता इव

मल्लिका। स्वगतम्। हन्त दुल्लहजणाहिणिवेसिणी मह पञ्चाशा।

सार। पुणा भअवईए आसीसाहिम्।

इति लुप्तोपमा। कपिशधवलैः श्यावशुक्लैः स्वतः कपिशत्वं चार-मोदया किञ्चित् पाण्डुत्वञ्चेति भावः। एवञ्चुपमानपक्षेऽपि स्वतः कपिशत्वं सद्यः स्फुटनात्मकोपाधिवशात् किञ्चित् पाण्डुत्वञ्च अतएव तत्र सद्यः स्फुटद्दलविशेषणम्। तेषां चिरस्फुटित दलत्वे केवलक-पिशत्वात्। अङ्गैः अवयवैः नवं चाराभिभवं नूतन चारपीडां वक्त्रेव चाराभि भवस्य चिरन्तनत्वे अङ्गानां केवल धावल्यसम्भवेन कपिश-त्वाभावप्रसङ्ग इति भावः। तथा च भगवत्युक्तं सत्यमिति भावः। एवं चारविकारस्य सत्यत्वोपलम्भे सति तत्प्रयोजनमाशास्ते भवत्विति समुचितोऽनुगुणो यो वरो मारुतरूपो जामाता तस्य प्राप्त्या हेतुना विधातुः अनुत्तमोऽसदृशः अति महानिति यावत् सर्गक्लेशः मल्लिकासृष्टिविषयक प्रयासः सफलः सप्रयोजनो भवतु भूधातोरभीष्टार्थे लोट्। तथा च प्रयोजन प्राप्त्या श्लाघ्यो भवत्विति निष्कर्षः प्रयो-जन प्राप्त्यभावे तु विधेरनायास सृष्टिभूतानां तृण पिपीलिकादिनि खिलवस्तुनामपि साफल्ये सति सौन्दर्य्यातिशय तर्क्यमाणाऽसदृश प्रयास प्रयोज्यस्य मल्लिका सर्गस्य वैफल्यापात इति महानियतकालोपार्ज्जित प्रतिष्ठासम्भाजकः परीवादनवावतारोऽस्या भविष्यदिति भावः। किंवा स फलोभोगयुक्तः सुखरूप इति यावत् फलमित्यमरे सस्ये फलके जाती-फले धने फाले। भोगे वीजे लाभे इति नानार्थरत्नमाला। एवञ्च वस्तुनि चिराभिलषिते इति पद्योक्त न्यायेन विधेः स्वकीय महाप्रयास प्रयोज्यमल्लिकासर्गानुगुणवरत्वेन चिराभिलषितस्य मारुतरूपस्य वस्तुनः कथमपि भाग्यवशेन प्राप्त्या प्राक् मल्लिकासर्गार्थं सम्भावित महाप्रया-सोऽपि सुखरूपतामेष्यत्विति भावः। च किञ्चेत्यर्थः। समुचितवरप्रा-प्त्येति काकाक्षिन्यायेन अत्राप्यन्वयः। बान्धवाः रमन्तु ईदृशकुलीनत्वा-

मल्लिका । सानन्दम् । का ।

सारसि । णं तुमं एव्व ।

मल्लिका । एहि सारसिए किं णाआसि अदि ।

सारसि । एक्कसरिअं । तव्वत्ति एक्कवट्टइ भअवई दिवसिदं अ एदं अम्बर गवभिणं तद्दन्तकरण्डअम् ।

इति मल्लिकाया हस्ते ददाति ।

मल्लिका । सबहुमानमादत्ते ।

नव । सहि ! कहिदं एदस्स आअमणं धाराधरं मि आअदाए पवालिआए भट्टिणो अमच्चस्स रअणवदूणा सिम्हलदीवाणीअं वाहुडीकिअन्ति ।

सारसि । सच्चं एदं एव्व ।

मल्लिका । अज्ज कहिं वट्टइ भअवई ।

सारसि । अन्ते उरंमि देवीए सविहे अमच्चस्स मुहादो किंवि सुणन्ती वट्टइ ।

नवमा । मस्से तं एव्व कोलीणं भट्टिदारिअं संवरओ राअमुहेण पत्थेदित्ति ।

मल्लिका । । सजुगुप्सं स्वगतम् । जं कहं मं अस्सो जणो पत्थेदि ।

सारसि । ता अणुमस्सेदुं मं पिअसही ।

मल्लिका । सहि ! ण पारेमि वारिदुं भअवईए सविहं गच्छसित्ति । निष्क्रान्ता सारसिका ।

विशिष्टानुगुणवरलाभेन सूत्रन्त्वित्यर्थः । बान्धवाः कुलमिच्छन्ति इति वर्णनादिति भावः ।

मल्लिका। सहि ! णाणेहिं दाणिं विस्तफलअम्।

नवमा। भअवईए पेसिदं अम्बरं दट्ठुण्‌ भंसि आ-
णइस्सम्। इति करण्डकमादाय विघटय्य दुकूलमुद्धरति। सस्मितम्।
अम्हे हि उव्भिज्जन्तवालकदली गव्भपल्लवणिव्विसेस
मादुको एदस्स फंसो। सहर्षम्। भट्टिदारिआ कुम-
लालिआए मालिआए विअ परिमलो एदस्स। विस्तारयति।

कालिन्दी। विलोक्य। सकौतुकं। सहि ! वेरत्ते चित्तं
वि दीसइ। निर्वर्ण्य। ण केवलं चित्तमेत्तं पिअसहि ! वेच्छ
वेच्छ आअस्स दीहरेहिं णअणेहिं महाभाओ एव्व आलि
हिओ।

मल्लिका। सविस्मयानन्दाभिलाषम्। आलोक्य।

सहि णोमालिए ! सो एव्व। संस्कृतमाश्रित्य।

तद्वक्त्रं श्रवणान्तचुम्बिनयनं सा बन्धुरा कन्धरा
तावाजानुविलम्बिनौ मरकतस्तम्भाभिरामौ भुजौ।

तद्वक्षो विपुलम् वलितं। सएष सहजो हारोऽ-
प्यमुष्मिन्नहो

तावूरू करिराजहस्तरुचिरौ ते एव ताम्रे पदे॥

निर्वर्ण्य। हला एत्तिओ एव्व भेदो गअणिमिसाहिं
अच्छीहिं एसो दिव्वपुरुसो सो माणुसोत्ति।

नवमा। चित्रं निर्वर्ण्य। सहि ! एसा भट्टिदारिआए
हत्थ विस्साणवे अत्थिं अणुहरइ रमणिज्जा णिम्माण लेहा।

मल्लिका। सोत्कण्ठा करुणम्। स्वगतम्। पच्चभिस्सा

विअ एदस्सिम्। पुनर्निर्वर्ण्य। सहीओ पेच्छइ।

एदस्स काएवि महाभाआए उवरि सहूरारूढ़ गाढु-

कण्ठा पिसुणो आअदो । संस्कृतमाश्रित्य ।

बर्हान्तरेण विसकाण्डसहोदरेण

स्पृष्टं शरीरमकठोरकरीरमुग्धम् ।

प्रध्यायतीव किमपि श्वसिता निलेन

बिम्बाधरोऽपि कुरु विन्दरुचाभिरामः ।

अनिर्वेदम् । हन्त मूलंमि लूणो सव्वोवअण संभिल

पिक्को पच्चासालदांकुरो । अण्णा खु सा पुण्ण भाइणी जाए

सो महाभाओ बालचन्दलापण्डरे हिं अङ्गेहिं अक्खरं

कहेइ । णिक्कलुणा असा जाइमससिं देरिसावत्थे उदासीणा होइ । मदनपीड़ां नाटयन्ती सखेदं निश्वस्य । मुद्ध

हिअअ ! कीस अणसंकंत माणसे जणे पुणो पुणो णिवधसि माणाइ इणं मज्झ अज्जवि निप्फलमणोरह विसस्वदस्स तुह कहिं णु गआ तारिसी लज्जा । अहवा मम्महो एव्व

उवालंभणिज्जो । जेण तुमं एव्वं तिक्खतिक्खेहिं

वाणेहिं तथ्विं जणे दिढ़ं कीलिअं सि । आकाशे । भअवं

अवलाजण दंसिअ भुअसुंडीर सार मम्मह भीअणोसि

तुमं णअर चलादिम्बभुअदण्डमण्डणाहो , महाभाआदो

जेण पलाअणल भीषणा मह हिअअं विप्पअन्ता वि तहिं

चित्त अट्ठिए तुह रवलच्छी कुम्भीलेण तथ्विं जणेण ण

णिवसवसती तुज्झ मग्गणा अवणि पड्डिअ जेण काएवि

अट्ठे मुद्ध महुर पण्डर गण्डमूलो लक्खिज्जइ एसो ।

इति बाष्पं निवर्णयति ।

कालिन्दी । सकरुणम् । जनान्तिकम् । अहो एदाए वेआरि सखो । संस्कृतमाश्रित्य ।

(५) चित्रदयितेऽपि तैस्तैराकारैरन्य सङ्ग शङ्किन्याः
अस्या रोष विषाद व्रीडोत्कण्ठा परिप्लुते नयने । ८ ।

प्रकाशम् । सहि । जइ अवसिदं चित्तकम्मं वअणं ता अहंवि किंवि पण्णिस्सम् ।

मल्लिका । स्वगतम् । मण्णे एसा सिणेहमेत्तदंसिणी आ-आसणे पवट्टइ । प्रकाशम् । कालिन्दि ! किंविअ ।

कालिन्दी ! अहं खु तक्केमि केणविहत्थविण्णाणेवुत्तं पआसइदुकामेण णिअबुद्धि मेत्तकप्पिओ कोवि लिहिओ घुणक्खरणायेण उण महाभाआ हिदीए संवादो जाओत्ति ।

मल्लिका । ण खुट्ठु दिट्ठं तुए काएवि महाभाअ दंसण परवस हिअआए णिओक्कण्ठाविणोदण साहणं समाणुराअस्स तस्स पडिरूवं यथासुए लिहिअन्ति भणिदव्वं ण एत्थ लोअणा अज्जवि दीसन्दि णअण पडि-आवाह णीसालिया अज्जणविन्दुणी ।

कालिन्दी । सहि ! णआभिट्टइ एदं कहिंणु दिव्वं

---

(५) चित्रदयितेऽपीति । चित्रदयितेऽपि आलेख्यमात्रात्मक नायकेऽपीत्यर्थः । न तु यथार्थनायके इत्यर्थः । शङ्कया अत्यन्ताऽविषये इति भावः तैस्तैः पाण्डुरगण्डमूलत्वादि लक्षणोपलक्षितैः आकारैः अन्यसङ्ग-शङ्किन्याः स्वेतरनायिका सम्पर्कमाशङ्कमानायाः इत्यर्थः । अन्यस्याः सङ्ग इत्यत्र सर्वनाम्नो वृत्ति मात्रे इति अन्यशब्दस्य पुंवद्भावः । अस्याः नयने रोषविषादव्रीडोत्कण्ठापरिप्लुते अन्यसङ्ग शङ्कयारोषः किमत्र कर्त्तव्य-मिति विषादः । ईदृगाशयस्फुटीभावे सख्यः पश्यन्त्विति व्रीडा । प्राणदयित इत्युत्कण्ठा । एताभिः परिप्लुते सम्भृतेस्ताः इति शेषः ।

दूरे वंसस्स होज्ज महाभाअस्स कावि अविअ पञ्च-
विअ अ एदं णं कण्ठइचिअ मसुए दिट्ठो ण उण तारा-
एव्वं त्तिह पडिलो । सचिन्तम् । दाणिं होइअ ।

मल्लिका । स्वगतम् । जुत्तिजुत्तम् । इमाइ एदाए वअणाइ-
हिअअं ईसिससा सही णिहि । प्रकाशम् ।

कालिन्दि ! अत्थु आकिदि संवादो कहं दीवन्तरट्ठि-
एण चित्तसिप्पिणा एसो हार मज्झम्मि महिंद मणीवि-
लसिओ ।

कालिन्दी । विहस्य । ण जुज्जइ अड्ढ जरई णाओ
अड्ढसन्दइ अड्ढक्खे त्ति वेच्छ । संस्कृतमाश्रित्य ।

सत्कवीन्द्र मतिवत् यदृच्छया चित्रशिल्पिकरवर्णतूलिका ।
तत्तदुल्लिखितु मप्यलक्षितं वस्तुतत्वमखिलं प्रगल्भते ॥ ६ ॥

मल्लिका । सवितर्कम् । इत्थि सन्देह डोलाएहिं दोल-

---

(६) कथं द्वीपान्तरस्थितेन चित्र शिल्पिना एष हारमध्य महेन्द्रमणि-
विलिखित इति मल्लिकायाः शङ्कां दृष्टान्तमुखेन समुच्छिनत्ति ।

सत्कवीन्द्रेति । चित्रशिल्पिनः करे विद्यमाना वर्ण तूलिका
लेखनी चित्रशिल्पकर वर्ण तूलिका कर्त्री सत्कवीन्द्रमतिवत् महाक[illegible]
प्रश्नेव अलक्षितं अदृष्टमपि तत्तत् उल्लिखितं अखिलं वस्तु कर्म त[illegible]
सत्यभूतं स्वस्वगुणाव्यवहितमिति यावत् इति विधेय विशेषणं [illegible]
वस्तुतत्वमित्येकपदं वस्तुस्वरूपमित्यर्थः । तत्वं स्वरूपे परमात्मनि इ[illegible]
मेदिनी यदृच्छया प्रयत्नेन विना उल्लिखितं कचित् फलकादौ वि[illegible]
खितुं उल्लेखविषयीकर्त्तुं प्रगल्भते प्रभवति सत्कवीन्द्रमतेरिव [illegible]
शिल्पिकर वर्णतूलिकाया अपि अदृष्टचर वस्तुतत्त्वोल्लेखने अनाय[illegible]
निपुणत्वेन तत्र तदीयशङ्काया अनवकाश इति भावः । पूर्णोपमालङ्कार

व्व हिअअं । वाग्वैयर्थ्यम् । जं होदि तं होदु तह सच्चो कुवलो मआए मए दिट्ठिआ लद्धो तस्स पडिच्छन्दो ।

नवमा । सव्वहा माहि संसओ होदु एसो क्खु मुसाहि अथन्तिं उवालद्धो सव्व वअणं कादुं चित्त मिस्सेव ताणं पआवेदि दूमइम तुज्झ अण्णहा संभावेव । ता चाल धवलोहारो विअ अवहदि तुह हिअअ सङ्कसो-अम् । इति उत्तरीयपटे संलग्नयति ।

मल्लिका । कौतुकस्य सरभसहर्षं वितर्कम् । स्वगतम् । किन्तु एतत् । तदाश्रित्य ।

> अस्मिन्नु पेयुषि कुचस्थल मुत्तरीये
> निर्वीजमङ्कुरति काचिदनुस्मृतिर्मे ।
> स्निग्धास्य चिरमयितस्य समेत्य सङ्गं
> अङ्गं तदङ्ग परिरब्धमिव प्रहृष्टं ॥

नवमा । सहि ! वप्फ मंथरणिप्फन्दलोअणा किं ायसि ।

मल्लिका । हला एदस्स दंसणे चाट्ठलद्ध विअ संजा-णअभिस्स विअ सव्वं एव्व किं वि किं वि उल्लुहइ हिअअं

नवमा । कालिन्दि ! अवेरं एदं ण दोवंदरट्ठिअस्स व्वं वरस्स आअमणं जं वि तस्स दंसणेण पच्चभिण्णा ।

कालिन्दी । किं एत्थ अच्चेरं जं जणस्स पत्थुदं ास दूरट्ठिअं वि पसत्तं आअच्छइ । वेच्छ । संस्कृतमाश्रित्य ।

पे देशविप्रकृष्टात्यहृष्टपार्श्वे हुतं विकृष्टानि

जननान्तरेऽपि झटिति स्वामिन मनुधान्ति हि स्वामि

पयसिया उच मवभुदेव महवा मल्लिमामूले

सहज कालेत्ति मवभुदो एव्व एदाए मबोवुत्तन्ते । मो

भट्टिदारी । भट्टिदारिए ! एसो कोवि कहे लिआहि

मग्गो भमरओ णाम कवच्छुत्तलिङ्गिमम् सहूरं मा

ववलंवरवेढिअं पि वीसु वसन्तमोह पुं म अ वाव

दिट्ठ सण्णिवेसं करमले किंपि एक्कं धारयन्तो तुम

दं मिवट्टइ । कहे लिया भवइ मोहिर मज्ज

भअवदीए असमे समावत्ति दिट्ठेण हिच मन्ता

भट्टिदारिअं दट्ठुं खन्धावाराहो यथा आमहन्ति ।

मल्लिका । वचोऽर्थसमवलोकयति ।

नवमा । जुम्हइ एसोक्खि कहे लिआए विच्छ वो

महाभाअस्स मवभन्तरो भमरओ ।

मल्लिका । कणमलए ! पवेसयिज्जो ।

इति । तथेति निष्क्रम्य यथोद्दिष्टेन भ्रमरकेण सह प्रविश

भ्रमरकः । अहज्ज महभावमरिअस्स एदस्स

वरस्स पवेसे कंबेलिआ दुवारं वासि । परिक्रम्य स

उदारसीलो खु वाहो मावओ जेव महाराआण पेसिदो

व्वन्तराअदो बालक पाढ़ओ एदोवि मणी हिदो । अ

तारिस मालिआदंसणम उच्चं एव्व का उच

अभिहारेसु । निरूप्य । कोव सत्थवाह हृदयेव उवा

णोकिणो अणकखमूलं नन्तविसफलअ कोसअ

हारएण वा वेसिअम् । अज्जिं आणीअ मेच

ण गोणाए सिप्पीए दीवा मद्दाए वित्तआए हंसपीव
ओविअ पाअच्चिअदिट्ठी पिट्ठइ पाइ माहवो ।
कूरे कुल बोलाइ अणाआसलाएवि अविद्दव्व । वनि-
कू एइव्वीसमि विअरम्पि काउ इविअवच्छी सुन्दे
ङ्गभआ तारिसी सव्वा होन्ति अवआ ।

मकाय । एसा भट्टिदारिआ ।

भ्रमरकः । सानन्दम् । सगतम् । हुं कआ एसा कव मा
सम द्दामरमहिन्नही महाभाआ आ किल मम अलोअ
हएण णिप्पकम्प मन्थर सिणिद्धेहिं लोअणेहिं पुलो-
अइ । अहो एव्व लुब्भइ ताए कुपट्ठललिहिआ काबि-
वि । सायंसम् । ताला सु वंमहो वंमहो आआ लहि
म एत्थवि अणे सुवइ अट्ठेवावे । नाति समीपस्थ एव
हमामि ।

मल्लिका । सगतम् । तहस परिस्सपच्चित महल्लोसु एद-
ं वट्टमाणो । पुप्फवन्तासु एदे जे भमरो हव्वसामलं
भआमं सफलणिं माबेहिं दिट्ठीहिं णीसंकं सद्दविअ
ह्लत्ति । जनान्तिकम् । कालिन्दि ! उद्धं कवहर ।

कालिन्दी । भमरअ ! इंसि समीवे होहि ।

भ्रमरकः । सगतम् । कहं णाम हेमं वि भवणमं ए-
हिम् । समीपमुपसर्पति ।

प्रति । पढवहो विअ पडिहारंमि ता गच्छामि ।
ते निष्क्रान्ता ।

सखी । जनान्तिकम् । उहम वेरुणी सु कणअकणा ।

भ्रमरकः । मल्लिकां निर्वर्ण्य । स्वगतम् । एदाए वि-
कंड पंजर मज्झमूल वक्खाद मम्मणावेममलल्ल-
पुव्वणिवंधो । इमा जह वीविम रमणसालहिङ्क कुसु-
कुमममवल मज्झेर पाडसुम हारयट्ठी । इत्त च वेलु
हारयट्ठी णाहोवि माधवो उत्तरिज्ज वल्लवो वलम्बो इ-
चिम कीलइ ।

कालिन्दी । भमरम ! कोतथ ग्रावारो महाभाअस्स
अवअवहामि काणिवा आदे सवअणाइ तुह वअणं णादि-
आइ ।

भ्रमरकः । सुणोअदु अत्थि रमणवइणामहेअ-
मंजलि अवरेण । (सांयात्रिक वरेण) महाराअं महारा-
अस्स दिव्वं अवहं रमणम् । एक्कम्मिला णाअणाचितं-
बन्ध सण्णिवेस जोग्गो अमुणि अगघो सीमन्तमणी ।
अधं चित्तमग्गं समल सीअ लोअणसंवणणं लावण्णमअं
किंवि कण्णा रमणम् ।

मल्लिका । स्वगतम् । अह्वहे ण संच्छादिओ पमाहण-
घणुंसुअगओ महाभाअ पडिच्छन्दो । व्याजेन संच्छादयति ।

सख्यौ । जनान्तिकम् । किं एसो एव्व रमणवई ।

कालिन्दी । तदो तदो ।

भ्रमरकः । तदो भणिअं तेण सोअमणिअ चित्तफलअं
अप्पंवि किंवि हल्लकरणअ गवभमअं दिव्वं वरं सिंवल-
दीववरन्ते । (सिंहलद्वीपप्रान्ते) लंकादो उत्तरपुव्वमि दिसा
भाए मणुअ सञ्चार सुण्णे सुअरअमज्झंमि अब्भं कस

[illegible]हरम्स कमसवि वड्ढक्खम्स ईट्ठठठके वाहाय
[illegible]ट्ठ पड्ढिट्ठ विग्रं मग्गवट्टठ्ठेहिं [illegible] ह्रिट्ठन्ति।
[illegible] विजयं नाटयन्ति।

कालिन्दी। जनान्तिकम्। मसे तं एव्व दृढं दिव्वं वरम्।

प्रकाशम्। तदो तदो।

भ्रमरकः। तदो भदृसिमदिव्वं वरो एव्व गहिगहिअ
परितोसिओ जहेच्छं गओसो रअणवई।

सर्व्वाः। स्वगतम्। गओ संसओ।

कालिन्दी। तदोतदो।

भ्रमरकः। अह वअलेण भद्दिणा मह हत्ते पेसिअं
तं रअण जलिअं दट्ठुण णाहमाइओ सहत्येण गणिअ
तं चित्तकसअं विह्मआणंदसिवभरेहिं ण अणेहिं विअट्ट
पुंडरीअदल माला जालेहिंविअ अच्चअंदो संजाय पच्च-
भिज्जो चिरंठिओ।

मल्लिका। सनिर्वेदं निश्वस्य। स्वगतं। हन्त मह जीविआलं
वणं मणोरह मज्ज दज्जो तुम्ह जलंजली। जनान्तिकम्।
कालिन्दि! विसंवदिआ तुह उववत्तीओ।

कालिन्दी। जनान्तिकं। सहि! वअण सेसं असुणिअ
कीसि तम्मसि। प्रकाशं। तदो तदो।

भ्रमरकः। तदोअ तं कणअं सच्चं मणन्तो सीमन्तवदे
तंमणिं करअलेण पुणो पुणो विहितवन्दो।

मल्लिका। जनान्तिकं। सुदं वअण सेसंवि।

मदना। स्वगतं। भअवं मन्दाउत्तं खिदं सुहहिअअं

कुलक्खग्रा जणं तस्सिं महाभाए दिठ लग्गहिग्रग्रं काए
विग्र तं उण ग्रखि संकामेसि ।

कालिन्दी । स्वगतं । किं णु खु एदं । ग्रहवा ग्रसं पु
एव्व वग्रणं । प्रकाशं । ग्रहो महंतो खु ग्रणुराग्रो मा
जणे महाभाग्रस्स । ग्रह काए विग्र तीए ग्राकिदी ।

मल्लिका । सागूतं शृणोति । एदं हंसमग्रं सुणोमि
काएवि तीए सरिसी णात्थित्ति ।

मल्लिका । सनिश्वासं । स्वगतं । ग्रदो खु महाभाग्र
लोग्रणाणं ग्रणुरुहा (ग्रनर्हा) । जाग्रह्मि ।

कालिन्दी । कीस एदहंसमग्रंति सासंकं विग्र वग्रणं ।

भ्रमरकः । एत्ताणे उण । इत्यर्धोक्ते । उद्दग्राणु इ
ण जाणीग्रदि जह दिट्ठं भणामि ।

मल्लिका । निर्दिश्य । एमेग्र वट्टइ ।

मल्लिका । सोच्छ्वासं । दिट्ठिग्रा वरिच्छवग्रं पि ग्रारो
विग्रह्मि ।

उभे । जनान्तिकं । सहि ! दिट्ठिग्रा वड्ढामो तुमं
एव्व तहिं ग्रालिहिदा ।

मल्लिका । कहं सारिस्स मेत्तेण ग्रहन्ति भणीग्रदि ।

कालिन्दी । तुमं दट्ठुणा ग्रणाए वडिढव्वं महाभाग्रो
ण वेच्छ इत्ति ।

मल्लिका । ग्रहो सिणेहो ।

कालिन्दी । प्रकाशं । भमरग्र ! किं एत्थ ग्रणुइग्रं णहि
ग्रग्गि सह उवारिए जोहाढज्जइ णं ग्राकिइ सारिसं होइ ।

भ्रमरकः। ण ण वर सारिसमेत्ति सच्चं तत्तहोदीए एव्व अज्ज णाहस्स दिण्णाए मालिआए हं लिहिदा। सर्वो अपि स्वयं नाटयन्ति।

कालिन्दी। जनान्तिकं। सहि! किं अज्जवि सारिस्स मेत्ति।

मल्लिका। सानन्दं। सहि! कहं दीवन्दरे महपड़िच्छदो।

कालिन्दी। जह महाभाअस्स। प्रकाशं। अचिरं एद्द तदो तदो।

भ्रमरकः। तदोअ पियमित्तेण णाह कलअण्ठेण ण एसा सच्चेत्ति णिवारिए णिवुत्तो सीमन्त मणि णिवेस पआसादो महाभाआए एव्व जोग्गोत्ति अहं एदस्स दाणे आणत्तोम्हि। इति मणिमम्बराद्वुत्कृत्य कालिन्दी हस्ते समर्पयति।

कालिन्दी। भमरअ! परवई खु अम्हाणं पिअसही महाभाएण ता जह णिद्दिट्ठ करम्ह। इति मणिमादाय मल्लिकायाः प्रदर्शयन्ती। जनान्तिकं। संस्कृतमाश्रित्य।

तदिदं हाटक सूत्र स्यूतं सखि! पाटलं रत्नं।
प्रेषित मनुराग धरं मन इव सारेणुणा विश्वं॥ (७)॥

मल्लिका। सोत्कण्ठमालोकयति।

नेपथ्ये।

---

(७) तदिदमिति। हे सखि मल्लिके! सारेणुना विद्यं अतएव अनुरागधरं त्वद्विषयकरागयुक्तं रक्तवर्णयुतञ्च सूत्रं शरीरविशिष्टं मनःचित्तं निवसितमित्युत्प्रेक्षा। हाटकसूत्र स्यूतं पाटलं तदिदं रत्नं प्रेषित मित्यन्वयः।

एषा सम्प्रति चक्रवाकरमणी दृष्ट्वा मिलद्दाप्यया
पश्यन्ती चरम क्ष्माधर तटी सीमन्त रत्नं रविं ।
संप्राप्तेव भवान्तरं शिव शिव व्यामुह्यता चेतसा
पार्श्वस्थस्य न वेत्ति वल्लभ महो शापस्य दुर्लङ्घता । (८)

सर्वे आकर्णयति ।

मल्लिका । स्वगतं । हन्त अहं त्रिय्र तवस्विणी चक्कवाईवि ।

पुनर्नेपथ्ये ।

त्यज चक्रवाकि ! शोकं वधान धैर्य्यं सहस्व समयमसुं ।
अयमेव वासरमणि र्हरिष्यते शाप मूर्च्छान्ते । (९)

---

(८) एषेति । सम्प्रति एषा चक्रवाकरमणी चक्रवाकी स्त्रीलिङ्गात् मल्लिकेति च ध्वनिः । मिलद्दाप्यया दृष्ट्वा चरमक्ष्माधरतट्या सीमन्तरत्नं शिरोमणीभूतं शिरोमणिस्य रविं पश्यन्ती सती अन्यत् जन्म संप्राप्तेवेत्युत्प्रेक्षा । शिव शिव इति खेदे व्यामुह्यता मोहं प्राप्नुवता विज्ञानपाटव शून्येनेति यावत् । चेतसा पार्श्वस्थस्य समीपवर्त्तिनमपि वल्लभं चक्रवाकं प्राणदयितं भावतस्य न वेत्ति न जानाति शापस्य दुर्लङ्घता अहो अद्भुतमित्यर्थः । अत्र प्रस्तुतसन्ध्याकालिक चक्रवाकी वृत्तान्तवर्णनेन प्रस्तुत एव सीमन्तमणि दर्शनादि मल्लिकावृत्तान्तोद्योतित इति प्रस्तुताङ्कुरालङ्कारः । प्रस्तुतेन प्रस्तुतस्य द्योतने प्रस्तुताङ्कुर इति लक्षणात् ।

(९)त्यजेति । हे चक्रवाकि ! स्त्रीलिङ्गात् मल्लिकासम्बन्धेन ध्वनिः शोकं त्यज धैर्यं वधान अमुं समयं सायङ्कालं वर्त्तमानकालस्य सहस्व । तत्र हेतुमाह । अयं निशोऽवसान एव वासरमणिः सूर्यः शिवामणिस्ते शाप मूर्च्छां दयितेक चिन्ताद्युपक्रमणात् जायमानं मोहविशेषमित्यर्थः । शपथाक्रोशयोः शाप इति नानार्थरत्नमाला ।

नव । भट्टिदारिए खु वन्दिणो भट्टिणो अमच्च सार्ग्गं सच्छंदं घोसयन्ति ॥

अमरकः । अणुमणंतु मं महाभाआओ । जाव णाह- स्स इमं वुत्तन्तं णिवेदेमि ॥

कालिन्दी । एद्दिणा संजमण मन्तेण विम्हामिअ जह णेउर उर सद्देण जाणीअदि देवी पिअवहिं दट्ठुं आअच्छइ । इति निष्क्रामति ।

नवमा । अम्हे वि पच्चुगच्छम्ह देविं ।

मल्लिका । स्वगतं । अज्जवि अणासंघं हिअअं ।

सविस्मयं । कहं णु दिव्वंदरे मह वहिच्छन्दोत्ति वामनं । सुट्ठु भणिअं कालिन्दीए जह महाभाअस्सत्ति ।

अम । सहर्षं । स्वगतं अणट्ठिओ णाहस्स आदेसो दिट्ठोम [विआरेहिं पडिरव्व धारणे णाम] णाहे एदाए अणुराओ । वआसिओअ । (प्रकाशितव) णाहस्स भावो ।

मल्लिका । सहि ओ गच्छम्ह इति निष्क्रान्ता सर्वे ।

इति मल्लिका मारुते द्वितीयोऽङ्कः ॥

स्फुरिष्यते चपलीदिष्यति । स्फुर्स्फरणे इति धातोरात्मनेपदात् भवि- ष्यदर्थे लृट् । प्रस्तुताङ्कुरोऽलङ्कार । इति श्रीमन्मल्लिका- मारुतव्याख्याने द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति मन्दाकिनी ।

मन्दाकिनी । अहो ऐदं धर्मसुदासुकूले विधातुः ॥

तथाहि ।

> अद्योजनस्य: सहृद्योऽनुरागो
>
> अम्बालिका मातृतयो विगाढ़: ।
>
> यत्रानयोः सङ्गममाशु शंसन्
>
> सौभस्य सीमन्त मर्यास लाभः ॥

धात्र ॥ दिव्याम्बरोत्तरीयं शिखा मणिन्यासरुचिर सीमन्तं ।

पश्यन्तीवपुरस्या प्राप्यं अम्ब स्मरामि वत्सायाः ॥

सहर्षं वितर्के । एतयोः खलु ।

> जन्मन्येव प्राक्तने लब्धदार्थः
>
> प्राप्तो दीप्तिं दर्शनादद्य भूयः ।
>
> मन्ये यावद्दुर्विभाव्य प्रतिष्ठो
>
> माञ्जिष्ठोऽयं वत्सयो रागबन्धः ॥ (१) ॥

---

(१) जन्मनीति । प्राक्तने विद्याधरामात्यचक्रवर्त्ति विश्वावसु तन-याल रूपे जन्मन्येव लब्धदार्ढ्यः प्राप्तस्थैर्यः । अद्य साम्प्रतिके चन्द्रवती-मात विश्वावसुनन्दनात्मरूपे जन्मनीत्यर्थः । भूयो दर्शनात् पुनरवलो-कनात् दीप्तिं प्रकाशं प्राप्तः दुर्विभाव्या दुरनीति चिन्तनाऽनर्हा प्रतिष्ठा-स्थितिः गौरवं वा यस्य स तथोक्तः । चरित्रस्थीर इत्यर्थः प्रतिष्ठा तु समाप्तौ गौरवेऽपि चेति नानार्थरत्नमाला । वत्सयोः मल्लिकामालतयोः रागबन्धः माञ्जिष्ठः माञ्जिष्ठरागः इति मन्ये यावत् निश्चयेन जाने इत्यर्थः यावत् पुरा निपातयोर्लट् इति निश्चयार्थको यावदिति निपातः अत-एव लट् च ।

तदुक्तं अनुरागतत्त्वविद्भिः ।

यूनोःस्थिरप्रकाशः स्थिराप्रकाशोऽस्थिरप्रकाशश्च ।

उत्तम मध्यम नीचा रागा माञ्जिष्ठ नील कौसुम्भाः ॥(२)

यदवं । वर्णितस्य कालिन्द्या मल्लिकाया महिमा तथा ।

दीना वल्ली भवन कुहरे पञ्जरस्थाचकोरी

पश्चात्त्रस्तं शशिकरकणं वीक्ष्य मूर्च्छामुपैति ।

लीलारामात् पिक मुखरितात्का कथा या बिभेति

स्वालापेभ्यश्चकितनयना यस्त्वृद्ध कोमलेभ्यः ॥ २ ॥

---

(२)प्रकृतनायकयो रागश्चञ्चो माञ्जिष्ठ इत्युक्तं तथात्वे तद्दोषः किं ततु गुण इत्यतस्तस्य सहेतुकमुत्तमत्व प्रतिपादक मङ्गत् सम्वादमाह । तदुक्त-मिति ॥ प्रामाण्य विषये अनुराग तत्त्वविद्भिरिति स्थिरश्च प्रकाशश्च स्थिर-प्रकाशः स्थिरश्च अप्रकाशश्च स्थिराप्रकाशः । अस्थिरश्च प्रकाशश्च अस्थिर प्रकाशः च चकारादित्येते माञ्जिष्ठ नीलकौसुम्भाः रागाः अनुरागाः अन्यत्र यथाच यूनोः क्रमात् उत्तममध्यमनीचाः इत्यन्वयः । तथाच क्रमात् स्थिरप्रकाशत्व स्थिराऽप्रकाशत्वाऽस्थिरप्रकाशत्वरूपगुणवैशिष्ट्येन क्रमादुत्तममध्यमनीचानां पटादिरञ्जकमाञ्जिष्ठनीलकौसुम्भरागाणामिव यूनोः परस्परनिष्ठानुरागाणाम् स्थिरप्रकाशत्वादिगुणवैशिष्ट्यक्रमेण उत्त-मत्वादि कल्पना क्रमशालित्वा देतेषां तत्क्रमेण माञ्जिष्ठादि पदेन व्यव-हारः । अतोऽत्र प्रस्तुतस्य स्थिरप्रकाशत्व गुणवैशिष्ट्येन माञ्जिष्ठाख्यस्य रागस्य उत्तमत्वमिति भावः ॥

(२) इह मल्लिकया अनुभूयमानस्य मदनातङ्कस्य कालिन्दी स्वाव-र्णित प्रकारं निरुध्य तत्र अनन्तु तत्वाऽऽस्वादकयुक्तिभूतं तदातङ्कप्रकार-विशेषं वर्णयति । दीनेति ॥ वल्लीभवनकुहरे दीना सती पञ्जरस्थां कृत्वा स्थितोपरितनपक्षाणां रन्ध्रात् काचित्कच्छिद्रात् चकोरीपक्षयोः प्रकाशात् त्रस्तं गलितं शशिकरकणं चन्द्रकिरणलेशं व्योत्स्ना

इति। विनय गाम्भीर्य्य विधिः मारुतोऽपि निरवधि क्षेममारूढ एव। तथाहि।

इच्छति दर्शनमनिशं पृच्छति वार्त्तामपि कथयति रहस्यम्।
चिरपरिचयैकलभ्यं विस्रम्भं प्राप्य कतिपयैर्दिवसैः॥ ६॥

सुविहितस्य परस्पर प्रतिच्छन्द दर्शनमात्र विनोदितोत्क-
ण्ठयो र्वत्सयो र्भूयो दर्शनाय कालिन्दी सारसिका मुखेन वसन्तोद्याने निपुण उपायः। चिन्तितं। इदानीं ग्रन्थस्य ग्रान्थरी प्रतिविधेया। आकाशे।

साधु सर्वमङ्गलाचरणेश्वर विश्वावसो! साधु प्रजहतैव माधुर्य्यं प्रत्याख्यातो राजनिर्बन्धः।

स्वगतमिति यावत्तृतीयस्य मूर्च्छां ग्रानाभाव लक्षणं गुणविशेषं उपैति उद्दीपनदर्शनादिति भावः॥ तथा पिकस्वरितात् लीलारामात् विमेति इति का कथा उपन्यस्तप्रकारद्वैविध्येन किंवचनं अनावश्यं करत्वादिति भावः॥ तत्र कारणमाह। यत् यस्मात् कारणात् सा मूर्च्छाप्राप्ति भीति प्राप्तेः कर्तृत्वेनोपन्यस्ता मल्लिका कुहूकोमलेभ्य कोकिलालाप मञ्जुलेभ्यः कुहूस्तो कोकिलालापे इति मेदिनी इदं साभिप्राय विशेषणं लालापेभ्यः आत्मकर्तृकाभाषणेभ्यः चकितनयना कोकिलालाप भ्रमेण त्रस्तलोचना भवतीति शेषः। कोकिलालाप भ्रमेण स्वकर्त्तृकालापेन तस्यन्तानन्तां उपन्यस्त पूर्वं उद्दीपन भूतचन्द्रकिरण कोकिलालाप साक्षात्कारहेतुके मूर्च्छाप्राप्ति भीति प्राप्तीनाङ्गते इति भावः॥ अत्र नायिकायाः आत्म-कृते लालापविषयककोकिलालापभ्रमहेतुकत्रासभवसम्भवे वर्णिते आक-ङ्क्षितस्योद्दीपनभूतचन्द्रकिरणकोकिलालापसाक्षात्कार हेतुकमूर्च्छाप्राप्ति भीतिप्राप्ति सम्भवस्य कैमुत्येन लब्धत्वात् प्राकरणिकेन प्राकरणिकाक्षेप रूपोऽर्थापत्तिरलङ्कारः। कैमुत्यन्यायतः सा स्यादर्थापत्तिरलङ्कृतेति

यदस्या मल्लिकाया वरनिर्णये नाहं प्रमाणं। अपितु भगवती कात्यायन्येव इति। सानुशयं। हन्त प्रभ्वरक्तनयस्य कौटिल्य मापद्य अनाश्वासं हृदयं।

प्रविश्य ससम्भ्रमा सारसिका।

सारसिका। भअवई अणुट्ठिओ आदेसो वसन्तवणुज्जाणे अदिमुत्तलआमण्डवंमि पडिट्ठाविओ मए भमरअमेत्तसहाओ माहओ। कालिन्दीएवि तहिं अणिअइ अम्हमाहरणच्छलेण णोमालिआ दुईआ मल्लिआ।

मन्त्री। सानन्दं।

अस्तु भूयो दर्शनेन किमप्याश्वासनं वत्सयोः।
इमौ प्रकृत्या सुकुमार गात्रौ कथञ्चिदातङ्क ममुं सहेते।
परस्पराङ्ग व्यतिषङ्गहृद्यौ यन्माल्यहारौ प्रतिधारयेते॥ (४)

विलोक्य। वत्से! कुतो विभ्रान्तलोचना वेपमानाङ्गी ससम्भ्रमेव लक्ष्यसे।

च्छायत्वात् नयाच्च सर्वं स्वमूलं। दण्डापूपिकयाऽर्थान्तरा पतनमर्थापत्तिरिति॥

(४)इमाविति। प्रकृत्या स्वभावतः न तु क्लिन्नत्वेन सुकुमारगात्रौ मृदुशरीरौ सन्तापासहाविति भावः इदं साभिप्राय विशेषणं इमौ मल्लिकामाधवौ कथञ्चिदिति प्रयासेन असमातङ्कं ज्वरसन्तापं सहेते। तत्र युक्तिमाह यत् यस्मात् कारणात् परस्पराङ्गयोर्व्यतिषङ्गेण संसर्गेण हृद्यौ सुखकरौ माल्यहारौ कर्ण्णं व्यति धारयेते परस्परं धारयत इत्यर्थः। माल्यहार धारणं अन्यायेन परस्परं कारयत इति यावत्। धृञ् धारणे

सार । भअवदि ! अज्ज आयत्तो किल अमच्चो महारा-
एण विस्सासस्स एहिं पुच्छिदव्वं तुए गोरीघरं बट्टुअ
मल्लिआ कस्स दिण्णेत्ति । जधू कव्वइस्सदि अअवदी
सव्वरअस्स सत्ति माला अण्णट्ठेजो तुए गोरीए आदेसोत्ति ।

मन्दा । साश्चर्य । ततस्ततः ।

सार । अह तह्वेत्ति पमावण (प्रमापन्न) रामसासणो
परिवट्टो रामपुरुषेहिं गारीए घरम्मविसन्तो अज्ज आम-
च्छन्तीए मए दिट्ठो अमच्चो । एदं उण भअवदीए अत्ति
णिवेदेमित्ति आअदम्हि ।

मन्दा । हन्त ! शङ्कितमेवोपस्थितं । प्रकाशं वत्से !
अहमपि गौरीदर्शनाय प्रस्थितास्मि । तदादेशय मार्गं ।

सार । इदो इदो । उभे परिक्रामतः ।

मन्दा । वत्से सारसिके ! मन्ये मल्लिकामारुतयो-
रति प्रकटमनुरागमुपलक्ष्य किमप्ये तदारब्धं अम्बरेण ।

सारसिका । हुं महाराओवि तस्स अणुअलो संवी-
अदि ।

मन्दा । मुग्धे ! त्रिभुवन दुर्लभ यासमा नहि राजया-

इति धातोर्हृतुर्मतिर्येति अध्येषणार्थक णिचि कर्तरि कर्म्मव्यतिहार-
यित्वनेन परस्परकरणरूपकर्म्मव्यतिहार द्योतकं वर्त्तयोत्मनेपदं तत
लट् । कथेह परस्परमित्युपपदस्य अध्याहर्त्तव्यत्वनियमे सति परस्प-
रोपपदाद्येति वक्तव्यं रचनेन तत्प्रतिषेधाभावः कथमिति चेन्न ।
परस्परकरण रूपकर्म्म व्यतिहारद्योतकत्व विवक्षयैव चारितार्थेन
अवश्य परस्परपदस्य अनध्याहर्त्तव्यत्वात् ।

जनानुवर्तिनी भगवती कात्यायनी । विहस्य । (५) निसर्गसुकुमारञ्च खलजनेषु घोरतमञ्च देव्याश्चरितं । पश्य ।

सेयं कुले प्रथममद्रिपतेरपर्णा
विश्वत्रयस्य जननी कृपयावतीर्णा ।
भर्तुः स्तनाविव विलासविलोभनीये
रङ्गी चकार वपु रर्धमनङ्गशत्रोः ॥

सारसिका । संजीविदो क्खु पुरिसोवि हीरदाल दहण भव्विदो कंदप्पो विव्भम कोमलेहिं देवीए अङ्गेहिं

मन्दा । सैषा पुनः ।

चण्डानां दानवानामधिरण मुरुणा मण्डलाग्रेण मुण्डं
खण्डं खण्डं दिशन्ती प्रमथ मृगदृशां कान्दुक क्रीडितानां ।
कण्ठं कण्ठी रवस्य प्रचल सितसटा मण्डलं मण्डयन्ती
घण्टा घङ्काभिशाङ्कं त्रिभुवनविशिखोद्दण्डपण्डञ्जिद्दिण्डे (६)

---

(५) निसर्गं सुकुमारञ्च खलजनेषु घोरतमञ्च देव्याश्चरितमित्युक्तं प्राक् तत्र निसर्गं सुकुमारं देव्याश्चरितं व्यावर्णयति । पश्य सेयं कुले प्रथममद्रिपतेरपर्णा इत्यादिना ।

(६) खलजनेषु घोरतमं देव्याश्चरितं व्यावर्णयति सैव पुनश्चण्डानामिति । सैव पुनः निसर्गं सुकुमारचरिता देवेत्यन्वयः कण्ठीरवस्य स्ववाहनभूतस्य सिंहस्य सिंहस्तस्य मत्स्वाद इति पुरुषोत्तमः प्रचलसितसटामण्डलं कण्ठं मण्डयन्ती अलङ्कुर्वती स्वाधिरोहणेनेत्यर्थः । अधिरणं युद्धे उरुणा मण्डलाग्रेण महासिना कौक्षेयकं मण्डलाग्रमित्यमरः । मुण्डं शिरः मुण्डा मुण्डीरिकायां स्यात् क्लीबायामङ्गीठ मूर्द्धनि इति मेदिनी । खण्डं खण्डं इति कदन्तावग्रयम् । खण्डयित्वा खण्डयित्वा इत्यर्थः । आभीक्ष्ण्ये च णमुल् चेति णमुल् । नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वम् । अन्यो जन्त इत्यव्ययत्वम् । प्रमथ मृगदृशां

सारसिका। गिराणं दूरे क्खु मह्निम करपेवमाए चंड़िआए विक्कमो।

मन्दा। अतो न प्रभवन्ति सुरेन्द्राणामपि माया महामायां।

सार। सच्च एदं। अपनतो विलोक्य। एदं सुसह कालं वुद् भिषिद्द तमाल सन्ड पिण्डिअंधआरं गोरीघरं।

मन्दा। वत्से! अत्र स्थित्वैव श्रोष्यामो दूरस्थितानामेव सुलभोऽयं वचसा विशेषः। नेपथ्ये।

मातर्नमोऽस्तु तुभ्यं प्रसीद कल्याणि देवि! शर्व्वाणि!
ब्रूया वरं वरेण्यं वत्सायास्त्वत् प्रसादलब्धायाः॥ (७)

मन्दा। आकर्ण्य। तदिदं धीरप्रशान्तगम्भीरस्वरस्य विश्वावसोरनुनाथनं। (८) पुनर्नेपथ्ये। वत्स विश्वावसो! आयतां शम्बरको मल्लिकाया वर इति।

कन्दुक क्रीड़िताय दिशन्ती प्रयच्छन्ती सती चण्डानां दानवानां वराटाश्च शङ्खाश्च कवयश्च शार्ङ्गाः चापानि च शार्ङ्गः कार्मुकमात्रेऽपि विष्णोरपि शरासने इति मेदिनी॥ शिखिखानि त्रिशूलानि च विशिखाः बाणाश्च एभिः उद्दण्डं अत्युद्धतं यत् चण्डं समूहः तत्कर्म जिहिड़े अभिबभूव॥ हिडि गत्यनादरयोरिति धातोरात्मनेपदात् कर्त्तरि परोक्षे लिट्॥ षण्डपद्मादि सङ्घाते इत्यभिधानात्। अचेतनवस्तुसमूह वाचिनः षण्डपदस्य अत्र प्रयोगमहिम्ना सचेतनमपि दानवसमूहं अचेतनवस्तु सङ्घातमिव अनादृतवतीति भावो द्योत्यते॥

(७) मातर्नमोऽस्तु तुभ्यमिति पद्ये। वरेण्यं श्रेष्ठं इत्यर्थः॥

(८) तदिदं धीरप्रशान्तगम्भीर स्वरस्य विश्वावसोरनुनाथनं इत्यत्र अनुनाथनं अभ्यर्थनमित्यर्थः॥

मन्दा। पुनरावर्त्त्य। कथमियं तमालं पश्च गृहीत्वा करभ घर्घरस्वरा प्राकाशवाणी। सरोदवारेच चच्चुः प्रेम। पश्च सारस्विके! तमालस्कन्धे लग्नात्मजः कोऽपि पुरुष इव।

सार। विलोक्य। भअवदि! सच्चं पुरुषो एव्व चील-पड़ाव कुण्ठिओ तमाल पल्लव पुंज णिव्विसेसो चेव्वइ (जल्पति)

मन्दा। अहो! प्रव्वरकस्या विनयः। यत् निपुण प्रतारणोत्सुकहृदयो विश्वावसुं वञ्चयितुं चेष्टते।

सार। अह्मे उण अंते उरं गदुअ सव्वं एदं पआ-सइस्सामो।

मन्दा। वत्से! मामेवं। कालिन्दीं विना न क्वापि प्रकाशनीयोऽयमर्थः।

सार। अह को एत्थ पडिआरो।

मन्दा। ननु वञ्चनस्य वञ्चनमेव प्रतिक्रिया॥

कुमन्त्रिणं कूटविधान चुञ्चुं (८)
कुटैः सुगूढ़ै रति सन्दधामि।

---

(८) कुमन्त्रिणमिति॥ कूटविधानचुञ्चुं मायां निर्माणे चतुरं तेन वित्त इत्यादिना चुञ्चु प्रत्ययः॥ कूटोऽस्त्री निश्चले राशौ लोह-मुद्गर दम्भयोः मायाद्रि शृङ्गयोस्तुच्छे इति मेदिनी॥ कुमन्त्रिणं कुत्-सितगुह्यवादशालिनं अव्वरकं कर्म मन्त्रोवेद विशेषे स्यात् देवादीनाञ्च साधने। गुह्यवादेऽपि च पुमानिति मेदिनी। सुगूढैः कूटैःमायाभिः अति सन्दधामि वञ्चयामि इत्यर्थः॥ यत् यस्माद्धेतोः परवञ्चतानां वञ्चकानां

यत्नकष्टकानां वरभ्रमतानां

निष्कासनं कण्टकतो लघीयः॥

सार। सच्चं जुत्तइ एदं।

मन्दा। सानुकरणं। मारुतस्य प्रियसखः कलकण्ठो विष्णु रातपुत्रीं रमयन्तीं कामयते॥

सार। अत्थि दुवेणंवि अणुराओ कहिअं मह्नुअरिआए रच्छागअं। (रथ्यागतं) कलअण्ठं दट्ठुणा मदन्तो मअव संज रोविअ सहीए रमयन्तो एति।

मन्दा। सा खल्वद्य सोमरसरचि सिसिणास्तु गंतवती त्वं पुनरमुं आकाशवाणी वृत्तान्तं कालिन्द्याः कर्णे निवेद्य कलकण्ठमपि तत्तीरं संश्लेषय। अहमपि गौरीं दृष्ट्वा यावद्विश्वावसुसकाशात् भ्रमात् निवर्तयामि।

सार। तह। इत्युभे निष्क्रान्ते।

मिश्रविष्कम्भः।

ततः प्रविशति उद्यानस्थो मारुतो भ्रमरकश्च।

मारुतः। (१०) सत्यमिदं ताच्चिन्त्यात् ताद्रूप्यं नामेति तथाहि।

निष्कासनं वहिष्करणं कण्टकतः तृतीयार्थे तसिः कण्टकेन करणेनेत्यर्थः॥ लघीयः अतिलघु सुकरमिति यावत्॥

(१०)सत्यमिदमिति॥ ताच्चिन्त्यात् अपरिच्छिन्नैक विषयक ध्यानात् ताद्रूप्यं ध्येय वस्तु सारूप्यं इति अयं प्रकार इत्यर्थः। इति हेतौ प्रकाशने निदर्शने प्रकारे स्यात् इति मेदिनी। सत्यं नामेति स्मरणे। नाम कोपेऽप्युपगमे विस्मये स्मरणेऽपि चेति मेदिनी॥ तथाच ताच्चिन्त्यात्-

(११) तदा मुग्धं वक्त्रं किसलय सखः सोऽधरमणिः
विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुलता !
सलीलं तद्यातं जननयनसञ्जीवन सुधा
प्रिया सा सा सा सेत्यजनि हृदयं तन्मयमहो ॥

तद्रूप्यमिति वाक्यप्रतिपाद्यार्थस्य संप्रति स्वानुभव गोचरी भावात् अहमिति सिद्धान्तभूतस्य श्रुतपूर्वस्य तस्य वाक्यस्य अदृष्टपूर्व गोवदय पदार्थभूतगवय दर्शनात् श्रुतपूर्वस्य गोवदयपदस्येव सत्यता स्मरणमित्यवगन्तव्यम् ॥ अहमिति सिद्धान्तस्तु अथातो ब्रह्मजिज्ञासा तमेवं विदित्वाति मृत्यु मेति । मयि सर्वात्मके भावे मत् सामीप्यं भजत्ययं । सैव सालोक्य सारूप्य सामीप्या मुक्तिरिष्यते । गुरूपदिष्टमार्गेण ध्यायन्मद्रूपमव्ययं । मत्सायुज्यं द्विजःसम्यक् भजेद् भ्रमरकीटवत् । ध्यानात् कैवल्य माप्नोति अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः । तस्याहं सुलभः पार्थ ! नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ इत्यादिभिरनेकप्रमाणैः अपरिच्छिन्न ब्रह्मध्यानेन ध्याता ध्येय सारूप्यमश्नुते यथाच लोके शाकिन्यादि पत्र शाक संस्योगात्तत्तवर्णः कीटविशेषः कुलालनाम्ना शोभनचिता भ्रमरविशेषेण सुकल्पित सद्म विशेषसंस्थापितः सन् भ्रमत्कुर भ्रमर चिन्तनेन तत्सारूप्य मयते तथेति । विस्तरस्तु तत्तत प्रबन्धेषु द्रष्टव्यः । प्रतिपादितश्चैतदस्मदीयस्तोत्र रत्नमालायां भक्तिभावितस्तमोपि देव त्वं सरूपतां जनस्य नूनं भवुको मयूरसारिणीन्द्राद्यौषधी विभाविते रवैर्वा इति रवेः शुल्लस्य भवुकः भवुपामाण इवेत्युपमा एतत् प्रपञ्चस्तु रसपादस्वखेषु द्रष्टव्यः । यद्यप्यत्र प्रकरणेषु यद्वक्तव्यं विस्तरभयाद्विरम्यते ॥

(११)तान्निलग्राचारूप्यमिति वाक्यप्रतिपाद्यार्थस्य स्वानुभवगोचरी भाव प्रकारमाह ॥ तदाहीति ॥ आसुग्धं वक्त्रं आसुग्धत्व विशिष्ट वक्त्र पदवाच्यं वस्तु इत्यर्थः । तत् पूर्वदृष्टं मल्लिका वक्त्र मित्यर्थः ॥ नान्यदिति भावः । किसलय सखोऽधरमणिः किसलय सखित्व विशिष्टाऽधरमणिपदवाच्यः सः पूर्वं दृष्टो मल्लिकाधर मणिः नान्यइति भावः । एवमेव विशाले नेत्रे ते स्तनभरनता तनुलता सा सलीलं यातं तत् इत्यत्रा-

र्थः कल्पः । अगणय्य बह्वीमन ... प्रिया अगणयन बह्वीव
गुणात्व विशिष्ट प्रियावल्लभाख्या । सा सा सा सा पूर्वदृष्टा मल्लिका
इति एवं प्रकारेण ताद्भिन्नयादित्यनुकर्षः ॥ ताद्भिन्नयात् तदेकध्याना
हृदयं ध्यातृ तन्मयं ध्येयात्मकं मल्लिका स्वरूपमिति यावत् आ
आसीदित्यर्थः ॥ सा सा सा सेति आदरात्सत्वरं सूक्तिः ॥ उक्तञ्च भट्टो
जिना सम्भ्रमेण प्रवृत्तौ यथेष्टमनेकधा प्रयोगो न्याय सिद्ध इति ॥ न
चात्र स्वानुभव गोचरी भाव प्रकार प्रयुक्ते तन्मयमिति पदे स्वरूपार्थं
मयट् प्रयोग सामर्थ्यात् सायुज्य मुक्तं भवति ईदृश स्वानुभव गोच
भावस्य विषयस्तु सारूप्य पदवाच्योऽर्थः इति प्रागुपन्यस्तं । सारूप्यं ना
रूपमात्रेण परस्पर सादृश्यं सायुज्यं नाम ध्यातृ ध्येययोः पर
सम्पर्कित्वं । इति परस्परभेदसद्भावात् अनयोर्विषय विषयिणोः असाङ्क
पात इति चेत् उच्यते सारूप्यं नाम रूपतः परस्परमपृथक्त्वं सायुज्
नाम परस्परमपृथक्त्वं एवमेव चतुर्विध मुक्ति वाचकपदैरपि ध्या
ध्येययो रभेद एवोच्यते अतो नैतेषां सायुज्य सारूप्यादीनां पर
भिन्नार्थकत्व कल्पना प्रयुक्तदोषकल्पनाया अनवकाशः। यतश्च सैव सालो
सारूप्य सामीप्या मुक्तिरिष्यते इत्यादीन्यनेक प्रमाणानि तथाच न मुक्ति
तारतम्यं सर्व्वासामपि तासां ध्यातृ ध्येययो रभेद सिद्धि रूपत्वात्
ननु भ्रमर कीट न्याये कीट भ्रमर भेदेन द्वित्व विशिष्टयोर्ध्यातृ ध्येय
अभेदसिद्धिस्तु रूपमात्रेण नत्वेक पिण्डीभावेनच । अतोऽत्र अभेदसि
रपि भ्रमर पिण्डत्वेन पुनरपि द्वित्व प्रतीति रस्त्येव इति ध्या
मुक्त्यैक्य समर्थनाऽसमर्थोऽयं उपमानोपन्यास इति चेन्नैवं। इह उप
मान पक्षे ताद्भिन्नय प्रयुक्त कीटत्व नाशोत्तर भ्रमरत्व प्राप्तिमात्र
धर्मविवक्षया ताद्भिन्नय प्रयुक्ताऽविद्या नाशोत्तर ब्रह्मत्व प्राप्तिरूपोप
धर्मेण सह बिम्बप्रति बिम्बभावेन उपमानस्योक्तिः । अपरञ्चास्य
आर्थिक सत्ता सम्भविष्णु दुपमेय प्रकारोपन्यासस्य सत्यत्व बोधार्थं
यथोपयोग धर्म विवक्षया व्यावहारिक सत्तायां भ्रमरकीटीय भावे
प्रसक्तमन्याय्यं नहि दृष्टान्ते सर्वसाम्यं इति न्यायात् भवेद्भ्रमरकी
वदित्यादि वचनस्य प्रमाणत्वाच्च । किञ्च श्रुति प्रसक्ते एकमेवाऽद्विती

परितो विज्ञेया। अहो विस्मापकोऽस्य विरिञ्चस्य प्रपञ्च निर्माण प्रकारः।

विम्बाः काम्बुशिरःसु शीत मसृणां विम्बीफलेनाङ्किताः।
कुम्भा व्योमनि कुम्भिनी पुलिनसम्भाराश्च रम्भागगाः॥
अम्भोजानि दले दले धृत विधून्य तत् समस्तं पुनः
शम्पा वल्लिषु तन्मयश्च भुवनं किं नाथ विज्ञोयते (१२)

अत्र इत्याद्यनेक प्रमाण विरोधाच्च इत्यहेति सिद्धान्तः। एतत् प्रपञ्चस्तु वयमिह प्रकरण भङ्गभिया विरमामः। केचित् तु आमुग्धं अति सुन्दरं तत् वक्त्रं पूर्वदृष्टं मल्लिका मुखं किसलय सखः सोऽधर मणिः पूर्वदृष्टोऽधर मणिः एवमवशिष्टमपि कल्पनीयं प्रियावक्त्रस्य निवार माहत्तिः जननयन सञ्जीवनसुधा सकल जनानन्दकारिणी साप्रिया२ साप्रिया२ पूर्वदृष्टा मल्लिका२ पूर्वदृष्टा मल्लिका२ इति ताश्चिन्त्यात् इत्यादि पूर्ववत् इति योजयन्ति।

अन्ये तु तत्वक्त्रं पूर्वदृष्टं मल्लिकाया वदनं आमुग्धं अति सुन्दरं सोऽधरमणिः पूर्वदृष्टोऽधरमणिः किसलयसखः। एवमेव शेषमपि योजनीयं। जननयन सञ्जीवन सुधा साप्रिया पूर्वदृष्टा मल्लिका सा सा सा उपन्यस्त वक्त्र सौन्दर्य्यादि गुणविशिष्टा (निवारसूक्तिः) इति ताश्चिन्त्यादित्यादि प्राग्वत् इति योजयन्ति। अपरे तु तद्वक्त्रं आमुग्धं आसएवं शेषमपि संयोज्यं जननयन सञ्जीवन सुधा साप्रिया सासा उपन्यस्त गुणविशिष्टा आस बभासे। अस गति दीप्त्या दानेष्विषु भय पद्दिनो धातोः कर्त्तरि परस्मैपदाल्लिट्॥ इति ताश्चिन्त्यादित्यादि प्राग्वदिति योजयन्ति एवमन्वय द्वैविध्येऽपि ताश्चिन्त्य प्रकारो भावस्य मासम्पत्तिः इत्यलं पल्लवितेन॥

(१२) आकूतविशेषं मनसि निधाय तं विरिञ्च कृत प्रपञ्च निर्माण प्रकार विस्मापकता वर्णनेन परिष्कारोति। विम्बा इति अन्वय स्फुट एव। तथाच विम्बो फलाङ्कितत्वं चन्द्र विम्बानां तथा शङ्खाग्र-

मकर । अमतं । सो एसो उज्जाहक्ख पारथी । मकार थाह ! मारसिणावमणादो जाणीयति मम्म सुरहं तत्त होदीप दंसयन्ति ।

मारुतः । सत्या बहूर्ण ।

मत्वागमं प्रियायाः सोऽहं मदनाकुलः समुच्छ्वसिमि
आलोक्य चन्द्रिकोदयमात्तश्यामामुखे चकोर इव । (१३)

निषस्य । (१४) तस्याः खलु तरलेक्षणायाः सौभाग्यमनुराग सत्वं तत्त्वतो निवेत्तु मभिलषामि । सायंसं ।

वर्त्तित्वं बिम्बीफलाकृत चन्द्र बिम्बानां तथा गगनवर्त्तित्वं कुम्भि कुम्भानां तथा कदलिकाण्ड वर्त्तित्वं सिकता पुञ्जानां तथा प्रतिष्ठ ष्टतेन्दुत्व मम्भोजानां । तथा विद्युल्लताण्ड वर्त्तित्व सुपक्षस्य निर्विश ष्णपि । तथा तादृश तडिल्लता प्रचुरत्वं मुधनस्य । इत्येव सुपक्षस्य प्रकारे एवैकस्याप्यद्भुतत्वात् किं मदनायथं कर मित्याक्षेपः । बिम्बीफलपदेन अधरस्य शीत मयूः पदेन मुखस्य कम्बु पदेन ग्रीवायाः कुम्भिकुम्भपदेन वक्षोजस्य व्योमपदेन मध्यस्य पुलिनसंभारपदेन जघन प्रदे शस्य रम्भापदेन ऊरोः अम्भोज पदेन पाणिपादस्य दलपदेन अङ्गुलीनां विधु पदेन नखरस्य शम्पावल्लि पदेन अवयवस्य संग्रहः इति । बिम्ब निमीलनं तस्य विषयनिरूपेण अध्यवसानात् रूपकातिशयोक्तिः । लका वकार मकाराणां पौनःपुन्यात् इत्यनुप्रासः । एतयोश्च परस्पर नैरपेक्ष्यात् संसृष्टिः ।

(१३) मत्वेति ॥ मदनाकुलः सोऽहं प्रियाया मल्लिकाया आगम मत्वा ज्ञात्वा श्यामा मुखे निशामुखे सायंकाले इत्यर्थः श्यामो वटे इत्या रभ्य यमुनायां निशायामपिति मेदिनी। चन्द्रिकोदयं आलोक्य आसीं विरह पीड़ितचकोर इव समुच्छ्वसिमि जीवामि इत्यर्थः । उपमा लङ्कारः ॥

(१४) तस्या इति ॥ अनुराग सत्वं राग सद्भावमित्यर्थः ॥

कुवलयदृशोऽप्येवं चेतो विशेद्यदि मन्मथो
नियत मियता पूर्णाः कामा विनापि च सङ्गमं ॥
सरसि नलिनी व्योम्नि ब्रध्न स्तथापि परस्पर
प्रभव सरसे भावे ख्याते तयोर्मिथुन प्रथा॥ (१५)

---

(१५)तदीयानुराग सद्भावतत्वनिश्चये किं फलमित्यतः सङ्गमाख्यं समा-से ॥ कुवलयेति एवं मन्मर्णेष प्रवेश प्रकारेण कुवलयदृशोऽपि चेतः मे मन्मथः विशेद्यदि। इयता चरणो भव मनः प्रवेशमात्रेण परस्पर भोग विषयेच्छाविशेष स्पृहा पर पर्याय प्रमोदात्मक मनोवृत्ति विशेष-मात्रेण इत्यर्थः॥ रत्याख्य शृङ्गार स्थायिमात्रेणेति यावत्। तदुक्तं भाव प्रकाशे। सम्पन्नैश्वर्य युक्तयो रन्येन गुणयुक्तयोः। नवयौवनयोः आढ्य प्रकृत्योः श्रेष्ठ रूपयोः॥ नारी पुरुषयोस्तुल्या परस्पर विभा-वका। स्पृहाद्या चित्तवृत्तिः रतिरित्यभि धीयते इति स्पृहा च मनःस्थ तत्त्वेव। आलोप भोग करणं स्पृयन्ती प्रियवर्त्मना या तत्रातो-न्तरान् भोगान् वा स्पृहेत्यभिधीयते इति च॥ कामाः सुखापर नामानः स्त्रीपुंसयोः परस्पर विमर्दजानन्द प्रमोदाः॥ उक्तञ्च॥ कामोपचारः सम्भोगः काम स्त्रीपुंसयोः सुखं। सुखमानन्द प्रमोदः परस्पर विम र्दः। उपचार सदानन्दकारकं कर्म कथ्यते इति॥ सङ्गमं स उक्तञ्च कामोपचारामर पर्याय सम्भोगमित्यर्थः॥ विनापि च॥ अपि-इति अव्ययपदद्वयेन परस्परानुरागस्य, मनः सङ्गाख्य द्वितीय चरदशा ... सङ्गत्याद्युत्तरोत्तरदशा पादकत्वेन सङ्गमैकहेतुत्वात् सङ्गमविना भावो ... सम्भवित्वात् सचण विधि वैचख्यात् सार्थिके तथात्व सम्बन्धेऽपीत्यर्थो द्योत्यते। इदञ्च सहृदय हृदयैक साक्षि। नियतं निश्चयेन पूर्णाः ... प्राप्तवन्तः स्युरिति शेषः। तथाच कारणभूतसङ्गमाऽभावेऽपि ... विषयेच्छा विशेष सद्भाव मात्रेण कार्यभूत काम पूर्त्तिः स्यु-रिति भावः॥ लोके च अविप्रयोगम नायिकानुराग रसत्व निश्चये ... दोषपरिहरत्वस्य स्थितैव॥ दृष्टान्त मुखेन समर्थयति। सरसीति॥

भ्रमरकः । याह ! उववत्तीहिं णिर्म्मीदिवि तत्तहोदीए अणुराए कहं ण संसयो ॥

मारुतः । ननु रागान्धधियां अविश्वसनीया उपपत्तयः । पश्य ।

> उत् प्रेक्षते नयनयो रसतोऽपि भावान्
> मोहेन कल्पयति मौग्ध्य मनुन्मुखत्वे ।
> योषासु रागपरशो विहताभिलाषः
> प्राप्यावमान मनुताप मुपैति मूढ़ः ॥

भ्रमरकः । णं भणिअं सीमन्त मणिं ओव्वयं दिणमए-दिट्ठो उत्तरिज्ज वक्कन लिहिओ णाहस्स पडिच्छन्दोत्ति ।

मारुतः । तादृशानां भागधेयानां अभाजन मात्मानं

सरसि नलिनी पद्मलतातः स्त्रीलिङ्गात् स्त्रीतद्योतनं । अयोऽपि ब्रह्मः सूर्य्यः पुंलिङ्गात् पुंस्त्वद्योतनं स इति शेषः ॥ तथापि बहुदूरवर्त्तित्वेन सङ्गमं विनापि इत्यर्थः । तयोः स्त्रीपुंसभूत नलिनी ब्रह्मयोः परस्परं प्रभवेण जन्मना सरसे सानुरागे । रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये तिक्तादौ द्रव रागयोः । इति मेदिनी ॥ भावे अभिप्राये ख्याते विलासित्व विकासकत्व रूपेण प्रसिद्धतया वर्त्तमाने सति । मिथुन प्रथा मिथुनत्व प्रसिद्धिः । मिथुनत्वञ्च परस्पर स्त्रीपुंसत्वप्रयुक्त सुख निर्व्वाहत्वं । यदुक्तं प्रेमलक्षणानि मिथुनानीति । तयाच काम पूर्णत्वेन प्रसिद्धिरित्यर्थः । कारणीभूत सङ्गमं विनापि सङ्गम विषयेच्छा विशेष सद्भावमात्रेण नलिनी ब्रह्मयोः तत्कार्य्य भूत काम पूर्त्ति मत्व लक्षणं मिथुनत्वं प्रसिद्धमिति भावः ॥ सामान्येन विशेष समर्थन रूपो-ऽर्थान्तर न्यासोऽलङ्कारः ॥ अत्र चाभिलाष विप्रलम्भ शृङ्गारः प्राधा-न्येन व्यञ्जयतिति अभिधा मूल संलक्ष्य क्रम व्यङ्गो वस्तु ध्वनिः ॥

व्यमानस्य मम सर्वथा अनाश्वासमेव हृदयं। येन तवापि चनमाश्वासं तर्कयामि।

भ्रमः। वचितं। मखे अज्ज अप्पणोव्व दट्ठूण अप्पण वेसु वि आसासणं संकाविज्जं होज्ज।

मारुतः। कौतुकं। प्रियागमनं प्रतिपालयन् इह केन नयने विनोदयामि।

भ्रमः। एदं कीलंत वसंत पश्रवोश्र गलिश्र लक्खारस रंग पलूलव तं व पाश्रव णिउरंवं फन्दन्त मन्द गन्ध वहंदोलिश्र महुर सोल्लवेली कुसुम परिमल वोलिर पुलं धओलि णिम्रोलि अं वरं णवणव सह आर भञ्ज वल्लण गव्विश्र कोइल पञ्चम हलं वोल दिश कसवारणं वसंत वसुञ्जाणं पेक्खन्दस्स णाहस्स सुलहो मणविणोदो।

मारुतः। विहस्य। तदिदं दर्वीकरात् भीतस्य वल्मीके वासोपदेशः। मन्मथाद् भीतस्य तच्छिविर वासमादिशसि पश्य।

आरक्षाः पटमण्डपाः किसलयैरुल्लोचिताः पादपाः
भृङ्गालीकरवालिका परिकराः सेना भटा वायवः।
ताराः काहल निस्वनाः पिकरवा स्तम्भमहे डामरं
स्कन्धावार पदं विभोरुपवनं नाम स्मरोर्वी भुजः।(१६)

---

(१६) उपवनस्य मान्मथशिविरत्वमेव साधयन्नाह। आरक्षा इति। किसलयैः उल्लोचिताः उल्लोचाः कृताः तत्करोति इति ण्यन्तात् कर्मणि क्तः॥ वितानावित किसलयवन्त इत्यर्थः। अस्त्री वितानमुल्लोच इत्यभिधानं॥ पादपाः। आरक्षाः पटमण्डपाः मोणपट इत्याधि भृङ्गाली

तदुपाहि शिविरमानीयतां द्वीपान्तरभूषणं प्रिया प्रति-च्छन्दः ।

भ्रम । जं णाहो आणवेदित्ति । परिक्रम्य । आकाशे उज्जा णाट्टे वट्टामो तुम्हे सज्जाआ णाहुच्च । इति निष्क्रान्तः ।

मारुतः । साश्चर्यं । को नामास्याः प्रति नवं रूपामृत-मास्वादयिष्यति सुकृती ॥

स जयति तरुण स्तरुणः सा च तपस्वा तपस्वापि ।
ये न यया पक्ष्मि मया पाणिर्ग्राहिष्यते चकोराक्ष्याः ॥ (१७)

भ्रमरपङ्क्तिः करवालिका परिकरः अविरता सङ्कुः वायवोऽनिलाः सेना-भटाः सैनिकाः । भवेत् परिकरः सङ्कु इति मेदिनी । तथा पिकरवाः तारा: अत्युग्राः । काहलनिस्वनाः । तत् तस्मात् पटमण्डपादि सामग्री-सद्भावादित्यर्थः ॥ उपवनं आरामं कर्म विभोः स्मरोर्धौ भुजः डामरं विपुलं स्कन्धावार पदं सेना सन्निवेश स्थानम् शिविरमिति यावत् । स्कन्धावारः स्यात् कटकः शिविरं बलसंस्थिति इत्यमरः शेषः ॥ मण्डपे नामेत्यस्युपगमे । नामकोपेऽभ्युपगमे इति मेदिनी । अत्र पटमण्डपादि शिविर लिङ्ग सद्भावात् हेतोः उपवनं पक्षीकृत्य स्मर सहोपात्त स्कन्धावार पदत्वं साध्यत इत्यनुमानालङ्कारः ॥ पादपाः पटमण्डपाः भृङ्गाली करवालिका परिकरः वायवः सेनाभटाः पिकरवाः काहल-निस्वनाः इत्यत्र अलङ्करूपकं ॥ एतच्चानुमानस्योत्थापकत्वेनाङ्गं द्वावनयोः परस्परमङ्गाङ्गि भावेन सङ्करः । इदन्तु रूपकोत्थापितमिति तर्कानुमान विलक्षणं ।

(१७)स इति ॥ स मल्लिका पाणिग्राही तरुणः युवा तरुणः तरुणपद-वाच्यः उत्कृष्ट तरुण इति यावत् जयति । सा मल्लिका पाणिग्रह-योग्या तपस्वापि तपस्वा च तपस्वा शब्दवाच्या उत्कृष्ट तपस्वेति यावत् ॥ चकारात् जयतीत्यनुकर्षः ॥ कोसौ ? इह । तरुणत्वं नाम पाणि-

निवस्य। मम पुनरस्य दुर्निवार प्ररोहस्य मनोरथद्रुमस्य मन्दाकिनी वर्षास्वपवनो भवन्ति। अपिच।

निश्चिन्वानाः परम सुलभान्तान्तु निर्याति कण्ठात्।
भूयो भूयः प्रसभ मसवो यत् प्रतिष्ठा समानाः।

यद्यप्ययोग्यो दया विशेषः तस्याच फलं पाणिपङ्कः। तस्य च उत्तम नायिका सम्बन्धित्वे उत्कृष्टत्वं इत्यतः प्रकृते च उत्तमोत्तम नायिकायाः पाणिग्रहरूपोत्तम फलविशिष्टत्व एव सप्रयोजन तच्चपदवाच्यत्वेन उत्कृष्टत्वं। अन्यथात्वेऽस्मिन् तच्चपदप्रयोगो विलादि पदप्रयोग वदिति भावः। तथा दुर्लभफलप्रति प्रयोजकं कर्म तपस्या तस्याश्च मल्लिका पाणिग्रहरूपदुर्लभफलप्राप्ति प्रयोजकत्व एव तपस्या पदवाच्यत्वे नोत्कृष्टत्वं। अन्यथात्वे तदनुष्ठानस्य वैफल्यात् तत्र तपस्यां पदप्रयोगो कुर्वेवेति भावः। येन तच्चेन कर्त्रा मल्लिकया परिपक्वया यया तपस्यया प्रयोजिकया चकोराक्ष्याः लोकोत्तर नायिकात्वद्योतकमिदं पदं। पाणिः कर्म पाणिग्रहते यहधातो रुपादानार्थकात् भविष्यदर्थे लट्। अत्र उत्कर्षार्थक तात्पर्य्य भेदेन शब्दार्थ पौनरुक्त्याल्लाटानु प्रास नामा शब्दालङ्कारः। लक्षणन्तु शब्दार्थयोः पौनरुक्त्यं यत्र तात्पर्य्य भेदवत्। स कान्यतात् पर्य्यविदां लाटानु प्रास इष्यते इति विद्यानाथः॥ उज्ज्वलोद्भटेन। स्वरूपार्थ विशेषेऽपि पुनरुक्तिः फलान्तरात्। शब्दानां प्रकृतीनां वा लाटानु प्रास इष्यते इति। ननु अनन्वयेऽपि शब्दार्थ पौनरुक्त्य सम्भवात् लाटानुप्रासत्वं किं नेष्यते। सत्यं यद्यपि युद्धेऽर्जुनोऽर्जुन इत्यादौ अनन्वये अर्थपौनरुक्त्याभावं लक्षणं। तथापि निर्देश प्रति निर्देशयोरेकरूप्या भावे पयसि प्रक्रम दोषप्रसङ्गात् आनुषङ्गिकं शब्द पौनरुक्त्यं। अत्र तूभय, पौनरुक्त्य, मप्यावश्यक मेवेति विषयभेदान्न कोऽपि विरोधः तदुक्तं अनन्वये च शब्दैक्य मौचित्यादानुषङ्गिकं अस्मिंस्तु लाटानुप्रासे साक्षादेव प्रयोजकमिति। इति मल्लिनाथ सूरि सूनु कुमार स्वामि सोमपीयो।

मुख्यो हेतुः पुनरिह तया मुग्धगात्र्या प्रयान्त्या ।
मुक्ता ये ते वलित वदनं साभिलाषाः कटाक्षाः । (१८)

नेपथ्ये । इद्दो इद्दो भट्टिदारिआ ।

मारुतः । विलोक्य । सानन्दं । प्राप्ते वात्र कालिन्दी नव-
मालिकाभ्यां मन्नयन चकोर चन्द्रिका मल्लिका ।

निर्वर्ण्य सदयं ।

इन्तेयं मृदित मृणाल निःसहाङ्गी
खिन्दाना जघन भरेण दुर्वहेण ।

---

(१८) निखिन्नानाः परमसुखभामिति प्रतिष्ठया कार्य्य निर्वाह सामर्थ्येन गर्वेण वा असमानाः निरुपमाः अति चतुराः अलुब्धा इति वार्थः ॥ प्रतिष्ठात्तु समाप्तौ गौरवेऽपि च कार्य्य निर्वाह सामर्थ्ये इति नानार्थरत्नमाला । असवः प्राणाः तां मल्लिकां परं असुलभां केवलदुर्लभां निखन्वानाः निश्चयं कुर्व्वाणाः सन्तः भूयो भूयः पुनःपुनः प्रसभं कण्ठात् निर्यान्ति निर्गच्छन्ति इति यत् तु इह अस्मिन् विषये उक्तप्रकारेण प्राणनिर्याण विषये इत्यर्थः यत् प्रतिष्ठा समानाः इत्येक पदत्वे तु । यया मल्लिकया प्रतिष्ठया स्थित्वा समानाः तुल्याः मल्लिका सहवासिन इत्यर्थः । हृदयवर्तित्वादिति भावः । असवः तां परं असु-लभां निखिन्वानाः सन्तः भूयो भूयः प्रसभं कण्ठात् निर्यान्ति तु किन्तु इत्यर्थः । तु पादपूरणे इत्यादिना पक्षान्तरे नियोगे चेति मेदिनी । इह प्राणानां सार्वदिक तद्ध्यानोपलक्षितत्वात्तद् दौर्लभ्य निश्चयेन कण्ठावधि-र्निष्क्रमणमित्यनेनार्थः । मुख्यो हेतुः पुनःप्रयान्त्या तया मुग्धगात्र्या वलितवदनं साचीकृतमुखं यथा तथा मुक्ताः गमनसमये साचीभूत त्रिभागमुखी सखीमिति पद्योक्तप्रकारेण प्रेरिता इत्यर्थः । साभि-लाषाः एते प्रतिभा वशात् साक्षाल्लालसमानाः कटाक्षाः तारका गतागति विभ्रान्ति वैचित्र्य विवर्तमानि इत्यर्थः । अद्यापि उक्तगुणविशिष्टानां

आयाति सम्भ्रमभरभङ्गुरावलग्ना
पादाभ्यां प्रति नवपल्लवारुणाभ्यां ॥

ानन्दातिशयं नाटयन् ॥

अरस्यास्त्नेयास्तैः प्रतिहतमियन्तं हि समयं
यदासीदस्तोक व्यसन परितापातिविधुरं ॥
तदस्याः सान्निध्ये शिव शिव कुतोऽपि प्रसृतया:
सुधाधौ रण्या व प्लुतमिव मनोह्यपुलं मम्हो ॥ (१८)

ावदहं लता गुल्मान्तरितो विस्रब्ध मेनां पश्यामि। इति
था करोति ॥

ततः प्रविशति मल्लिका नवमालिका कालिन्दी च।

मल्लिका। स्वगतं। अज्जवि अणासंघं हिअ अं। सविषयं।
हं पु दीवा दूरे मह पड़िक्कन्दो सुट्ठु कहिअं कालि-
ीए अह महाभाअस्से त्ति ॥

सख्यौ। इदो इदो।

टाक्षाणां स्वानुभव गोचरत्वेन सविच्छितत्वात् सर्वदाप्यभङ्गुर नायिका
ातः प्राणाः तद्विरहमसहमाना बलात् पुनः पुनः कण्ठाग्निष्क्रा-
तीति भावः। ये ते इति यच्छब्द तच्छब्दाभ्यां पाठे तु ये कटाक्षा
ेतवदनं छम्मः ते इत्यन्वयः ॥

(१८) अस्येति ॥ यन्मनः कर्तृ अस्यास्नेयास्तैः इयन्तं समयं प्रति-
तं सत् अत्र प्रतिहतमिति कर्मणि क्त प्रत्ययस्य भूतार्थकतया फल-
प्ति स्तत्वेन अपवर्गे तृतीयेति समयपदस्य यद्यपि तृतीया युक्ता
ापि क्त प्रत्ययवाच्य भूतकालस्य समयविशेषणेन इयन्तमिति पदेन
ंसायत्व द्योतनात् स्वरूपं वर्तमान सामीप्ये वर्तमानवद्वेत्यनेन
िविशेष भूतार्थक क्त प्रत्यय प्रयोगः। तथाच क्त प्रत्ययस्य भूतार्थकत्व

मारुतः। निर्वर्ण्य। अत्यतिशयश्च सौन्दर्य्यं मस्या
वपुरावेदयति प्रतिक्रान्त मर्य्यादं मनङ्गविकारं। तथाहि
विषया विधुरा दृष्टिः श्वासानिला ग्लपिता धराः।
तनुरपि भृशं म्लाना लूनेव पल्लव मञ्जरी ॥
अपि च। लवली पाकोद्भेदाभि राम वदाबद
स्फुरति कुचयोर्मूले गण्डे च कश्चन पाण्डिमा॥

मल्लिका। कालिन्दि! सोक्खु एसो पच्च ग्गदंसिन्न थ
वणेदसिद्दर लदामण्डलो पदेसो जो तुए पुणो पुणो
वस्सिदो।

मारुतः।

अयि पिवत ममृत मधुरानालापानसित कमल नयनायाः।
क्रूर कुहुमुख कूजित नाराचोद्वेजितौ कर्णौ॥ (२०)

कालिन्दी। स्वगतं। मस्से एत्थ कहं वि लदाणिउञ्ज-
आलीणो मारुओ होज्ज। प्रकाशं। सच्चं सो एव्व पोंचम हु

प्रयुक्त फलप्राप्ति पूर्वकत्याग द्योतकत्याऽभावात् कालाध्वनो रत्यन्त संयो
इत्यनेन द्वितीया। वाध्यमान वत् इत्यर्थः अलोक व्यसनेन यः पि
ताम्र तेनाति विधुरं अनन्तकं प्रयुक्तं आसीत्। वर्तमान सामीप्ये इ
नेन अयमपि पाक्षिकः प्रयोगः। विधुरौ कष्टविश्लिष्टाविति नान
रत्नमाला। तन्मनः अस्याः सान्निध्ये सति कुतोऽपि अविदित प्रदेश
प्रसृतमया सुधाधोरण्याव प्लुतं अभिषिक्तमिवेत्युत्प्रेक्षा कौतुकं श्लिष
मित्यर्थः॥ कामुकमिति यावत्। कृमेरलुच इत्युकच प्रत्ययः। कामुक
मृगकामिनोरिति अभिधानम्।

(२०) अयीति॥ क्रूराणि यानि कुहुमुखानां कोकिलानां कपु
कुहुमुख इति अमर शेषः। कुजितान्येव नाराचाः॥ तैरुद्वि
जितौ अयि कर्णाविति सम्बोधनं॥

महुअरमहुअरम्मि ठकंव झंकार संलावो मन्दपवणचलिए णा किसलय हत्थेण अक्कार इव्व तुमं।

मल्लिका। ता एत्थ अवचिण कुसुमाइं।

सख्यौः पुष्पापचयं नाटयन्ति।

मारुतः। वयस्य, इमं मल्लिकां निर्वर्ण्य। एषा खलु।

उत्तानीकृतवक्त्र बिम्बमुपरिद्योतत्परागोत्कर
त्रस्ता कूणित लोचनं स्मर भरोदाय स्य मध्याङ्कुरं।
ईषद्घ्रितनाभितुङ्ग जघन क्रान्तोरु पादाङ्गुलि
व्यासक्तस्थिति लीलयाऽपचिनुते पुष्पं नु चित्तं नु मे ?(२१)

मल्लिका। हन्त! कीस मे अवचिमाइं वि हत्थेणोलम्बन्ति कुसुमाइं।

नवमा। सहि असहिअमाणिणं अवइ अमुक्का णिकुसुमासु एसा वल्ली॥

मारुतः। हन्त निजावयव शोभा भ्रमरैरेव भ्राम्यति मल्लिका। तथाहि।

शोणिम्ना करपल्लवस्य रचयन्त्युल्लासिनः पल्लवान्।
स्वच्छाभि र्नखकान्तिभि र्विदधती स्मेरां प्रसूनावलिं।
तन्वाना तरलैरपाङ्ग वलनैः सञ्चारिणः षट्पदान्।
मुग्धा पूर्वं समुज्झितामपि पुनर्वल्लीं समालम्बते॥

---

(२१) उत्तानीकृतेति। पुष्पं अपचिनुते नु मे चित्तं अपचिनुते नु इति सन्देहः॥ उत्तानीकृत वक्त्र बिम्बत्वादि धर्माणां उभयत्र साम्येऽत्वात्। अत्र उत्तानीकृत वक्त्रबिम्बमित्यादिना। क्रिया स्वभाववर्णनात् स्वभावोक्तिरेतदनु प्राणितश्च सन्देह इत्यनयो रङ्गाङ्गि भावेन सङ्करः॥

मल्लिका। सवऋं परिक्रम्य। लतान्तरमवलोक्य सभ्रमं।
अम्हहे एहिंखु भत्ति उम्मड़िया झंकार मुहरा पीलन्ति
महुअरणम्मि दुल्ललिआ चञ्चलिआ।

मारुतः। विलोक्य।

इयमधिक लोभनीया बाला चलहार लुलित कुचकलशा।
मुखकमल सौरभ बलमधुकर सम्भ्रम विलोला॥

नवमालिका। सहि! विहविद पारिआअ कुसुम सोरभ
गव्वेण तुह णिस्सास परिमलेण आअड्ढिआ विसज्जिअ
सहआर चम्पअ मालई पुत्राअमुहाइं पुप्फाइं ममन्दि
अहिमुहं भमर गणा ता संच्छाएहि करअलेण मुहं बुधं।

मल्लिका। तथा करोति।

मारुतः। हन्त।

चकितबालकुरङ्ग विलोचना करतलेन समावृणुते मुखं।
तदपि पङ्कजमाकलयन्नयं भ्रमति भृङ्गगणो हृतभङ्गिग्रः

मल्लिका। णिवारेहि णिवारेहि पुणोवि ण मुञ्चन्ति
महुअर हदआ।

नव। सहि! मामा भीरुआ होहि एसा अहं णिवा-
रेमि। इति मल्लिका मालिकान्तरं पदान्तरं नयति।

मल्लिका। चक्षुरुन्मील्य। दिट्ठिआ कहं विणिम्मुक्कम्हि
भिङ्गसंकडादो।

कालिन्दी। सहि! कोमलङ्गि मल्लिए! दिढंखु किल-
न्तासि कुसुमावचअं संभमेण। ता का ए वि वल्लिए सीघ-
लच्छाआणिविड मूलदेसे खणं उव विसम्ह

मारुतः। सत्यमियं क्लान्तेव। कुतः।

श्वासोद्गम सुल्वणं कथयतः प्रस्यन्दमानौ स्तनौ।
र्वो वेपथु रूत्यते रुचिरयोरत्‌कम्पिना वाससा
यत्नैव ननु श्रमाम्बु कणिका नेत्राम्बु जोन्नासिनी
ताः पाणितलेऽपि पलुव सखे लाघ्वा विना रक्तिमा॥

मल्लिका। वत्स्येहं साञ्जलिबन्धम्। अम्ब ! पणमामि।

मारुतः। सबहुमानं।

ऽपि पारिजात लतिका मधिशेषे हन्त वल्लि यस्यास्त्वं।
जननयनभृङ्गसेव्या कलिका लावण्य मधुमयी सेयं॥ (२२)

---

(२२) अपीति। हे वल्लि ! अयि लतिके ! जननयन भृङ्गसेव्ये
नयनैः भृङ्गैश्च सेव्ये प्रार्थनीये इत्यर्थः। इयं साभिप्राया सम्बुद्धिः
इति शेषः॥ पारिजात लतिकामपि अतिशेषे। अतिक्रम्य वर्तसे।
ऽप्यधिकासीति भावः। जननयन भृङ्ग सेव्ये इति सम्बुद्धि सामर्थ्यात्
रिजातलतिका भृङ्गमात्र सेव्या। त्वन्तु जननयन भृङ्गोभय सेव्यासी-
सा मोरिति भावः॥ उभय सेव्यत्वे हेतुमाह। यस्यास्ते लावण्यं
भा विशेषः मधुमकरन्दश्च एतदुभय मयी एतदुभय प्रचुरा सा अञ्जलि
इयं निर्दिश्य मानत्वह स्ति वस्तु विशेषरूपा (निर्दिश्य मानं वस्तु च
लमेव) कलिका जातावेक वचनं असीति शेषः। पारिजातलतिकाया
माल सेव्यत्वे मधुमय कलिकामात्रवत्त्वं हेतुः। तव तु जननयन
भय सेव्यत्वे लावण्यमय मधुमय कलिका शालित्वं हेतुरिति भावः।
ाच त्वया मधुमय कलिका शालित्वप्रयुक्त भृङ्ग सेव्यत्व रूप साधर्म्ये
रिजातलतिकायास्तुल्यत्व सद्भावेऽपि लोके उत्कृष्टत्वेन प्रसिद्धया
ापि दुर्लभो लावण्यमय मल्लिकाञ्जलि रूप कलिका शालित्व प्रयुक्त
ननयन भृङ्ग सेव्यत्व रूपो धर्म्मः विशेषस्त्वया सम्प्रति समासादित
अतः पारिजात लतिकातोऽप्यधिकासीति भावः॥ अथवा हे वल्लि !
यि लतिके यस्यास्ते कलिका लावण्य मधुमयी लावण्यं शोभा विशेषः

नव । भट्टिदारिए ! एसा क्खु दरविहसिअ कुसुमत्थव-
णीसन्दि मअरन्दलवेहिं अंकोवसप्पिणिं तुमं दट्ठूण पच्चु-
इस्थणीविअ लक्खिअइ ता एदाए मूलम्मि चिट्ठम्ह । तथै-
वोपविशन्ति ।

मारुतः । सौत्सुक्यं ।

परिपाकमधु मनोहराङ्गवल्लीकथितानङ्गरुजो नतभ्रु वोऽस्याः
अनुरागनिबन्धनस्य बोधे त्वरते मे हृदयं विलम्बते च ।(२२)

मधुमकरन्दस्य एतद्वयी क्रमादेतत् अधुरा अङ्कोविरूपत्वेन वाच-
प्रचुरा अप्रफुल्लकुसुमरूपत्वेन मकरन्द प्रचुरा चेत्यर्थः । अतएव जन-
नयन भृङ्ग सेव्ये जननयनैः भृङ्गैश्च सेव्ये क्रमात् एतदुभयैः सु दृश्ये
इत्यर्थः । सेयं ईदृश कलिका वत्वेन एतदुभय सेव्या त्वं । कपोलि-
श्लेषः पारिजात लतिकामपि । अपि गर्व्हात् कल्पद्रुमाणामिव पारिजा-
इत्यादिना उत्कृष्टत्वेन लोकपूजितामपीत्यर्थः । अतिशेषे अतिक्र-
वर्त्तसे । हन्तेति सम्भवे हन्त वाक्यारम्भ खेद विषाद हर्षे संबो-
इति मेदिनी । तथाच पारिजात लतिका तु मधुमय कलिकामात्र शालि-
त्वेन भृङ्गमात्र सेव्या । त्वं पुनर्लोचनद्वयमय मल्लिकाङ्कलिरूप कलि-
शालित्वेन मधुमय कलिका शालित्वेन च क्रमाज्जननयन भृङ्गै तदुभ-
सेव्यासीत्यतः पारिजातलतिकातोऽप्यधिकासीति भावः ॥

(२२) परिपाकमधु मनोहरेति ॥ निबध्यते अनेनेति निबन्धनं बन्धन-
मित्यर्थः । अनुरागस्य निबन्धनं अनुरागनिबन्धनं रागकारणमि-
त्यर्थः । तस्य बोधे अनुराग गोचर वस्तु ज्ञानविषये इति यावत्
त्वरते चाव गैध्यमाकाङ्क्षते विलम्बते च कालविलम्बञ्च वाञ्छतीत्यर्थः ।
अत्र समन्वयः तदनुराग गोचर वस्तु ज्ञानविषये त्वरा वैयग्र्ये घन-
मनोहर तदङ्गलता बोधित मन्मथरुजा स्फुटीभावो हेतुः तथा त-
कालविलम्बाकाङ्क्षित्वे सत्यमियं ज्ञात्वैव इत्यादिना आत्मघातात् अ-
स्याश्च क्रमो हेतुरिति भाव्यं ॥

कालिन्दी । सखि ! कुसुमावचय समय समुपजनित निविड घर्मजल भरोऽसह्यवेविरादव समखेदखिन्नान्त इयन्तं तुमं परिरद्ध कामो उवसप्पइ एसो णव णवप्पसूण रिद्धद्द परिमल सीतल फुफ़को दक्खिणो मारुणो । (२४)

मल्लिका । यानन्दं । किं महासाघो मारुणो । इति सम्भ्रमत्वात् निष्क्रान्त ।

मारुतः । सहर्षं । अहो प्रसादातिशयो भगवतो मन्मथस्य । यदिमम्भकल प्रसरणं मनोरथानामप्य गोचर मानन्द मनुभावयति । सोच्छ्वासं ।

(२५) सोऽहं सत्यं जगति सुभगम्भावुको मारुताख्या
साम्याच्छ्रुत्वा मदभिगमनं प्रस्तुते यत् समीरे ।
उत्तिष्ठन्त्यावलत् कुचभरं सम्भ्रमोत्सुकत् हर्षे
प्रेमग्रीडाग्रवलनयनं वक्त्रमीक्षे मृगाक्ष्याः । (२६)

सत्यमुक्तं कालिन्द्या मारुतः परिरब्धु काम इति ।

इमामाकाङ्क्षेऽहं किमपि परिरब्धुं प्रणयिनीं
शनैरारोप्याङ्कं स्मरकुतुकलज्जा परवशां
इदं पूर्वस्पर्श प्रचुर पुलकोड्डामर घन
स्तनाभोगां वालामुरसि सदयं निर्दयमपि ॥ (२७)

---

(२४) सखि ! कुसुमापचय समय समुत्थित तुङ्ग निविड घर्मजलभारवह्न वेपदवलम्बखेदक्लिन्नमुखचन्द्रां त्वां ।

(२५) सोऽहमिति ॥ सोऽनवद्या विशेष मनोहर महदर्थविलोकिता हं जगति सुभक्ष्यं भावुकः असुभगः सुभगो भवतीति सुभगम्भावुकः रिं मुख शालादिना शुकात् ॥ ऐश्वर्यमधिगच्छमान इत्यर्थः । भग त्य योनीच्छा ज्ञानैश्वर्येषु चेष्यते इति पुरुषोत्तमः । तदार्थी भवत्

इति यावत् अस्तीति शेषः ॥ यत् यस्मात् समीरे प्रस्तुते सति मारुतास्प- सामान्यात् मारुत नाम्नः उभय तुल्यत्वेन मदभिगमनं मदागमनं (मारुतः परिरभ्य नाम उपसर्पतीत्या कारकं) श्रुत्वा घनः विरहजन्य काठिन्य मुक्ता उत्थानजवात् किञ्चित् स्यन्दमानः स्तनभरः यस्मिन् कर्मणि तद्यथा भवति तथा विरहे स्तनयोः काठिन्य मुक्तिः प्रतिपादिता च मेघा इत्येव श्याम श्याम कपोलमानमसुरः काठिन्य मुक्त स्तनमिति ॥ अतो नात्र घन पदेनावयवदोषप्रसङ्गः शङ्कनीयः उत्तिष्ठन्त्याः आगताया: (सम्भ्रमः विभाव भूतप्रिय श्रवणादिरावेगः) औत्सुक्यं विभाव भूतप्रिय स्मरणादिः अनुभाव भूत गात्रगौरवादिः सर्वेन्द्रियाणां एकदैव क्रियारम्भः ।) यद्वा तादृश विभावानुभावयुक्तं कालासहिष्णुत्वं हर्षः विभावभूतप्रिया- गमनादिः अनुभाव भूत पुलकाश्रुस्वेदादिः चेतः प्रसादः ॥) प्रेम स्पृहाख्यः सम्भोग विषयेच्छा विशेषः स च रत्याख्यः शृङ्गार रसस्थायी व्रीडा अनुभाव भूत साचीकृताङ्गावरणादि सङ्कल्प क्रिया सङ्कोचः । आसां शबलः सम्भ्रमौत्सुक्य हर्ष प्रेमव्रीडा शबलः (सम्भ्रमादीनां पञ्चानामपि भावानां परस्परोपमर्द्दक तया संमेलनेन भाव शबल इत्यर्थः) सः नयनयोर्यस्य तत् तथोक्तं । अत्र नयनयोर्भाव शबलाधारत्वं सम्भ्रमादि तत्तद्भाव कार्य्य भूत कटाक्षादि विविधविकृति मत्त्व प्रयुक्त तत्तद्भाव बोधकता सम्बन्धेन इति बोध्यं ॥ उक्तञ्च । कार्य्य भूतोऽनुभावः स्यात् कटाक्षादिः शरीरज इति । अन्यच्च भ्रू विक्षेप कटाक्षादि विकारो हृदयस्थितं भावं व्यनक्ति यः सोऽयं अनुभाव इतीरित इति ॥ सम्भ्रमादि भाव पञ्चकेन नयनयोः तत्तत् कार्य्यतया विकृति प्रकारस्तु सम्भ्रमेण तरलत्वं औत्सुक्येन त्रिभङ्गित्वं हर्षेण स्मेरत्वं प्रेम्णा मधुरत्वं व्रीडया जडत्वमिति ॥ अत्र प्रमाण वचनानि तु प्रागेव प्रदर्शि- तानि । वक्तुं कर्म दैन्यं पश्यामि तस्मात् सोऽहमिति पूर्वत्र सम्बन्धः तथाच स्वालम्बन विप्रलम्भ शृङ्गाराङ्ग भूत बहुविध भाव शबलं तत्तद्भाव कार्य्य भूतः शृङ्गार दृष्टि विशेष सविशेष मनोहर लोचनाश्रित- लक्ष्मी हयवदनदर्शनस्थानन्द सुलभस्य स्वसमस्ति गम्यभावत्वेन सत्येव इति धन्य इति भावः ॥

विलम्ब। सनिर्वेदं। हन्त प्रकाश एव ताडवितं हृदयस्य।
ननु परिश्रमालसायाः मनोरथागम इत्युक्तिः प्रख्या-
त एव।

कालिन्दी। मल्लिकायाः स्तनांशुकं धारयति। सहि! घट्-
टेहि णं मए मन्दाणिलो एव्व वसिओ।

माधवः। सपूत्कारं। किं नु खल्वेषा वक्ष्यति।

मल्लिका। सलज्जं सविषादञ्च। हला विप्पलद्धम्हि।

माधवः। सहर्षं। उच्छ्रितोऽद्य संभ्रयतन्तुः। हृदय!
सत्यास्ते मनोरथाः। पश्य।

कादम्बिनीमिवैनां कामय मानस्य चातकस्येव।
दिष्ट्या तवानुकूलो मदनो वीरः पुरः समीरइव॥

मल्लिका। कालिन्दी करोत्क्षिप्ते स्तनांशुके प्रतिकल्पत्व-
लोक्य। सहि! मह विरह कादरो एसो एव्व सुलहदंसणो
माहओ उण सो!

---

(२०) इमामिति॥ ऊरवि अयं पूर्वोक्तस्य च इदं पूर्वः समासो कर्मधारय इति कर्मधारयः तेन जातैः प्रचुर पुलकैः उड्डामरः घनस्तनाभोगः यस्याः सा तथोक्ता तां बालां सदयं निर्दयमपि परिरब्धुं किमपि चाञ्छन् आकाङ्क्षे इत्यन्वयः। अत्र परीरम्भस्य सदयत्व निर्दयत्वयोः बालां (प्रचुर पुलकोड्डामरघनस्तना भोगां) इति पदद्वयं क्रमाद्धेतु गर्भं बोध्यं अथवा परी रम्भस्य निर्दयत्वे प्राचुर्यं संमतस्य वा हेतुत्वं मद्धुक्तं तैः। तन्वीबाला मृदुतनुरिति त्वय्यतामल यद्वा बोधे मत्तभ्रमर तत्काव्यञ्जरी किं तु भग्ना तवादेमा रक्ष्यति भवता निर्दयं मर्दनीया कन्दुकाला विलसति रसशेखुवाटिः सकपं इत्यादिः।

मारुतः । विलोक्य । सानन्दं । सत्यमुक्तं भ्रमरकेण उत्त
रीयाञ्चले दृष्टः प्रतिच्छन्द इति ।

दयितास्तनपरिरम्भ क्रीड़स्वच्छन्दमाः प्रतिच्छन्द ।
सत्यं त्वमेव धन्यो न वयं तद्विरहदहनदग्धाङ्गाः ॥

नवमा । निश्वस्य । भट्टिदारिए मेअकत्ति ओ समग्गो
अदिवाहयिज्जो । णं कसिण वक्कचन्द मुत्तिव्व दिणे परि
त्थारिअ परिक्खणा लाअस्य मेत्त सेसा एसा दे तणु वट्टो ।
इदो वरं ण कालक्खेवा सहो विरहिं जणासुवला मोडि
हरण णिग्घिणव्वा वारो मम्महो । णं जाणोअदि अस्स
मम्मिजाम्मिन्दिअहे खणे खणे परिवडिदेह्मि अत्तणोवि अव-
सादो विषसिअ मन्दमहुरमुद्द मन्थर त्थिमिअ तरङ्गणाकुणि
उक्कखिदएहिं सविलास घोलिर सिणिद्ध कणोणिआ चुम्बिअं
चलमहा कुवलअकवोल मण्डलेहिं उद्दाम कोमल लज्जा-
णुवड्ढिअ गमणा गमणेहिं दिट्ठिवाएहिं तक्काल सज्जिव
मअरद्धअ धणुम्मुक्क तणुमम्मकलम्ब कअम्बअ पुङ्ख सङ्कुअ
णिज्ज घोरअ बन्धूल फुलउब्भेद जज्जरिज्जन्तसेअ सलिल
संखालिअं गराअ वाअड लाअखाहि समाए भट्टिदारि-
आए दिट्ठी तारिसावत्थो सोजण णअण णिम्माण वम्महो
मारुओ । तदप्पहुदि तच्चिन्तालम्बणं हिअअं तप्पडिच्छन्द
दंसणा लम्बणं णअणं तव्भूसण धारणा लम्बणं सरीर
तन्नाह पच्चासा लम्बणं जीविअं धारयन्ती बलित्तवारणम
विज्जु मालेव्व कम्पण सलाआविअ पड़िक्खीणावि विसेस
रमणिज्जा होइ । अविअ भवणक्कण चङ्कमणो सह वस
णसवावि मणिसोपाणपरं परारोह कम्मिरत्थणरमस

कुसुमभर णूमाविआ। कोमलोर णुअल खेअ णीसरन्त णीसास तण्डविअ वेरन्त लआवलआ। कीलापव्वअ सिहर आरुहिअ मज्झणाव मुक्कवेअंडवर सुरडा. तुङ्कार धूलि-रेहा सूइअ सण्णिवेसं तस्स एव्व सिविर पढं पुलोअन्ती। दुदिसुणिज्जन्त गम्भीर मुअङ्ग घोस साअर दिस्समाणा। साअर मज्झणिज्जन्त गज्जन्त जलहर सङ्गुणासि एव्व। सिहण्डिणी किंवि हरिस परवसा। णिप्फन्द णिअसिअ लोअणुप्पल किरण ताविंच्छिअ गअणं कणा। दिअहे दिअहे सुहरं ठाइ। दुरेक्खुही होल गव्वु अ गुणाणिआ मुहेसु कीलासाहणेसु वावारो परिअण चरण पड्डा पअण णिब्बन्धे हिं एव्वस्सुणादि एनि पवट्टइ। ण भणिदव्वं णिस-न्निच्छहार उबिन्दु कराल जोव्हा वरिस संजोविअ जोवलोअं चन्दमण्डल पेक्खेन्ति। वेरंधी करधिअं मङ्गल कडिआ दसिअ मडिंवि विअं णिअ वअणं वि दट्ठुण चन्द-भअ वेविरंगी दोहर दोहरेहिं णीसास पवणेहिं मह लोकरेइ। वीलिअइ मोत्तिअ हिति किरण संपक्के वि चन्दादव संकिणी मुद्द किसलअ कोमलं करअलं आद-वत्तं करेइ। रत्तीअ रत्तीअ हिमजल मोसालिअ वच्छ साह वच्चिअ सोअमअ ण मणालिअ कुसुम वलणा पाडिअ सरीरा। उत्थाएत्ता णिअ करकमलणिहिता वांगरेव णोवत्तवाह चिवि चिलिआ सिंचन्त पवहर गण्डमूल पत्तुहि णिउरं चलणि साअन्त तव्वा। हरदूसह णिम्मम मोलाव अवण आणिअ महूला दोवसिहा पलुअं समाण दुक्ख महोदरा चवल णअण णिव्वसिअ तारिस विअणा णिसिस

असंपत्तिच्छि पडणत्थम ब्राहिम विसुसुहा सीदइ । क
कहं कहंवि समुत्थिदा विविधाम संभाविम पि
उग्मिलन्त वम्मह सलिलसेम परोहन्त पुलम कण्ठम्म
वदा । कोमल हत्थ जुगल सोमि दाम पिहिम
सिहत्थम मच्छला ईसि विलम्बिम नीसरन्त सी
चीकार विवेदिमा चंदविसेसा सर्वा निप्पंदा होइ । त
मन्द मन्द सुक्क सिक्कार अक्खरिम दन्तकुन्द जोण्हा
मिम बिम्बाधर पिरोहवावुक्क करकमला परोहर
संवड़िम सिज्जन्त पीवरोरु जुगल विलुलिम
दर सिढ़िल णीविबंध बंभणपसारिए दर पा
अपरिप्फुड़ क्खरं किं वि किं वि मन्तमन्ती पड़ि
गाइ मारम ! कीस मं परिरक्खइम भणिति
त्तीए एव्व पडिबोहो एमारिसं तुह पक्क्कं
पुव्वे जूडण अपरह्हे आलातुमं पत्तम्मं
ताला बाअन्तणा मज्जणसिम कुसुमभर सुन्दरी
सिहर भमर मन्धरि तकाल विघड़न्त विग्गह
सोर हुंकार झुरझरि पदि उप्पडन्ते गंधवहकिसोरे
बाद कारणं झत्तिठिमां कण्ठे मं गाढ़ं गाढ़ं
सहि ! णीमालिए मणोहि एदं परमं परिरंभं
चिज्जोम तह विहसन्त पुण्डरीमदल विसाल
परम्वस पाथ भिणो सो जणो । जइ मं अ
अण्णाणुरत्त हिहमं मणे इत्ति वाप्प गमाम
सिम मरणम्मि किमथिरुमा भवं कघम्मकड़
काइ लिदुम्मब लहणिममज्जिमवेरम विसाविणी

...र कोइल कलविलासविसमं भंकार जम्पम मञ्जुल
सीअल सुहरं पवन कुडुङ्गं वरमणेन पविसिदुं मादलवदी ॥

कालिन्दी । सभाख्यं । कर्णौपिधाय ण इदोवरं सुणिस्सं
साहससीलाए वुत्तन्तं ।

नव । अह भट्टिदारिए जइ एव्वं एदा उव सव्वा
आवक्षं पविसन्तुत्ति किसलपडिसाणाणं चरणंबुज पहल केस-
रम्भं पणामंतीणं अम्हाणं सहीणं निव्वन्धेण दक्खिण
हिअआ कहंवि पत्थाणोदा ।

मालतः । सानन्दं सकरुणञ्च ।

अस्या निश्वस्य निजजीवित निर्व्यपेक्षाः
प्रेमप्रकर्ष पिशुना ललिता विचेष्टाः ।
हा हन्त घोरमदनज्वर गाढ़ तप्त
मामोदते मम मनः परिदूयते च ॥ (२१) ॥

अहो महानयं प्रमादः ।

नव किसलय मुग्धं गात्रमेतन्मृगाक्ष्याः
पवनचलित जातीसूनपातात् सहिष्णु ।
अपि कुलगिरि कूटस्थेमभाजां जनानां
अहह विमथन चण्डामाव्यथास्त पृषट्काः ॥

---

(२१) अस्या निश्वस्य इत्यादि। मम मनः कर्त्तृ आमोदते सन्तुष्यति परिदूयते खिद्यति च । अत नायिकायाः स्वविषयक प्रेमप्रकर्ष पिशुन चेष्टा अवणात् स्वमनस आमोदः । निजजीवित निर्व्यपेक्ष चेष्टा श्रवणात् खेदः । इति साभिप्रायत्व चेष्टाविशेषणद्वयस्य अतः परिकरोऽलङ्कारः ।

नव। किं बहुणा पुणो पुणो पट्ठाअं मुह कण्ठलग्गं जीविअंवि एसो महाभाअ वच्छट्ठल संगम सुहओ हारो एव्व सव्वंवि कण्ठलग्गो वट्टइ ॥ इति मल्लिकाया कण्ठे हारं दर्शयति ।

मारुतः । सस्पृहं ।

ब्रूहि ब्रूहि प्रियसख ममाप्यम्बुभाजा त्वया प्राक्-
मुक्ताहार स्थिरविरचितं तत्तपस्या प्रकारम् ।
येनोत्कण्ठा धवलिमधुरे कण्ठमूलेषु सक्ताः
सारङ्गाक्ष्याः स्पृशसि हृदयं श्लिष्यमाणस्तनाभ्यां ॥ (३२) ॥

नव। अञ्जलिं बद्धा मल्लिकां प्रति। सहि वसिमणं कुलग्गं णाआणंविगन्धव्व विवाहा सुणिज्जन्ति तेसु तेसु इतिहासेसु। ता पेसणिज्जा अहं कालिन्दी वा आणइ खामो गूढं तुइ हिअअ वल्लहं जणम् ।

मल्लिका। सनिश्वासम् । अपरिक्खिदाणुराए तस्सिं

(३२) ब्रूहिब्रूहीति। ब्रूहि ब्रूहि इत्यादरात् द्विरुक्तिः। मुक्ताहार इति माल्य सम्बुद्धिः। अन्यत्र मुक्तः आहारो येन तस्य सम्बुद्धिः। अत्र मुक्ताहारं प्रति मल्लिकायाः कण्ठमूल स्तनहृदय संसर्गरूप फलप्रदः कोनु तपो विशेष स्त्वयानुष्ठित इति मारुतस्य प्रश्ने प्रस्तुते अप्रस्तुतः। प्राग् जल मध्यवर्त्तनेन गौरीशङ्कर चामुण्डादि मन्त्र-साधन तपस्या मनुष्ठाय तत् फलतया कामपि साध्यनायिकां कण्ठपरु स्तनाश्लेष हृदय स्पर्शादिकामवेद विधि विधानप्रकारेण अनुभुञ्जानं कश्चित् प्रियवयस्य नायकं प्रति अन्यस्य अनाहार जल प्रवेशादिना प्राक् त्वदनुष्ठित गौरीशङ्कर तपस्या प्रकारं मम ब्रूहीति सादर मनुनयः प्रतीयते। इति समासोक्तिरलङ्कारः।

अये कहं णु पेक्खिअइ जइ सो अवसरस्स विअणो हवे-
दाणो वरअस्स (प्रवर) चाअअं एव्व सिक्खइ ।

मारुतः । साकूतोयम् ।

मा मा त्वदेक जीवितं आशङ्केथाः स्वमन्य सक्तं माम् ।
इच्छत्येरण्डलतां लोलम्बः किन्नु कमलिनीं लब्धुम् ॥(२३)॥

कालिन्दी । स्वगतम् । एदाए अप्प णामधेहिं पइट्ठुण्ण सव्वहा पणयो होइ । प्रकाशम् । णं भणामि पण्णासिदं एव्व अणुराअ सव्वस्सं पुणो सिहामणिदाणेणेत्ति । शिखा-मणिं करतलेन परामृशन्त्य । तदिदं हाटकेति पठति

मारुतः । अहो विधेरतिदुर्घटस्यापि घटने पटीयस्ता । क्वायं सिंहलद्वीपस्थो मणिः क्वेयं मगधपुरमण्डने मल्लिका । मणिं प्रति ।

आवां द्वावपि रक्तौ नव पुनरन्या शिखामणे नियतिः ।
यत् सुरभिनीलमस्याः कचाञ्चले नाकृकान्तमाप्नोसि (२४)॥

---

(२३) मामेति । पूर्व्वार्द्धस्य स्पष्टोऽर्थः । तथाहि लोलम्बः भ्रमरः कमलिनीं लब्धु इच्छति । इति काकुः। किन्तु आहोस्विद् एरण्डलतां लब्धुमिच्छति इति योजना । दृष्टान्तोऽलङ्कारः ।

(२४) आवां द्वावपीति । रक्तौ अनुराग विशिष्टो वर्णविशेष विशिष्टश्चेत्यर्थम् । अत्र शिखा मणिं प्रति आवयो रक्तत्वेन साम्येऽपि सुरनीव नायिकाकच स्पर्श प्राप्तिरूप विधि सहायवत्तयात्वमुत्-कृष्टोऽसीति मारुतवचने प्रस्तुते यथाविधायिकया सह कचस्पर्शस्य स्वयोग विशेषमनुतिष्ठन्तं कश्चिन्नायकं प्रति अन्य नायकस्य असूया-वचनं अप्रस्तुतं प्रतीयते इति समासोक्तिः । समासोक्तिः परिस्फूर्त्तिः प्रस्तुते ऽप्रस्तुतस्य चेदेति लक्षणात् ।

नेपथ्ये। कालिन्दि! अत्थि भअवदीए आदेसो।

ततो आकर्ण्य। सारिसि आए विअ घरो॥

कालिन्दी। मए भअवदीए आहूदम्मि। ता झत्ति गच्छम्मि।

मारुतः। आकर्ण्य सविषादं। अहो विधेर्वैलोम्यम्।

तृषितचकोरकचञ्चौ पतिता यच्चन्द्रिकेव जलदेन।
अपनीयतेऽचिरपथतश्चिरकाङ्क्षित लब्ध दर्शना सुमुखी॥

ततो निष्क्रम्य लतागुल्मान्तरिताः प्रविशन्ति।

मल्लिका। कालिन्दि! अवि सव्वं मारुओ एत्थ वट्टइत्ति।

कालिन्दी। कहं भणिस्सदि सारसिआ।

नव। सहि! अज्ज सोम सरम्मि णहादुं गच्छन्तीए एदाए किं णु तुह कधो कहिअं।

कालिन्दी। स्वगतम्। ण कहइस्सं सव्वरअस्स अविणाअं उब्भिस्सं खु मन्तवीजं ण फलस्स कप्पइ। प्रकाशम्। णं एदं एव्व अदिमुत्तलआमण्डवे णिउढो वट्टइत्ति।

मारुतः। हन्त गतैव मल्लिका ससखी। निर्गच्छति।

मल्लिका। हृष्टा सहर्षम्। हन्त जलहर मण्डलादो विअ चन्दो णिग्गओ लआमण्डवादो मारुओ। सखेदम्। हन्त एक्कोएव्व। णं हिअअं मण्डव सञ्चारिणीए पिअसहीए एव्व सहाओ मारुओ।

मल्लिका। अहो मणोरहाणं आदिप्पसङ्गो।

कालिन्दी। कोएत्थ अदिप्पसङ्गो। णं तुमं एव्व दट्ठु कामो वञ्जिअ सअल परिअणो लआ मण्डवविजणो एत्थ एक्को एव्व वट्टइ।

मल्लिका। स्वागतम्। हुं जइ एव्वं आअच्छिदाइ क्खु-
णेण धीरहि अएव णेण घवलाइं अआणं वअणाइ।

नव। सहि अह्येवि सुणिसम्मामो एदस्स मअण्ण
अर गाढ़तमस्स तारिसाइं एव्व वअणाइं।

मल्लिका। सप्रत्याशम्। अवि एव्वम्। निर्वर्ण्य। सहि
मज्ज पडिक्कूलं अणुहरइ एसो। संस्कृतमाश्रित्य। वर्णा-
न्तरेणेति पठति

मारुतः। सोत्कण्ठम्।

प्रश्नमिको घनवृष्टिः प्राप्ता शिखिनो निदाघतप्तस्य।
आकस्मिकेन सा पुन रपनीता क्वापि पवनेन। (२५)

नव। सखि। अविसुदं महाभाअस्स वअणम्।

मल्लिका। णोमालिए! अणिव्भिणाभिप्पायं क्खु एदं।

मारुतः। स्मरपीड़ां नाटयन्। यावत् तस्याश्चरणाम्बुजा
क्रान्तदेश माश्रयामि।

मल्लिका। सायंबम्। का णाम तक्कइ ण सम्भाविअदि।

मारुतः। परिक्रम्य। अत्र कुसुमान्यपचितानि
मल्लिकया।

मल्लिका। सपुलकम्। स्वगतम्। अह्महे मह्णामग्गहणे
मिसेण रोमञ्चिआ तणुयट्ठी।

---

(२५) प्रार्थमिकोति। इह अप्रस्तुतेन शिखिवृत्तान्त कथनेन मारु-
तस्य स्वकीय गाढ़कठोर स्मर सन्तापानन्तर कस्य प्रथम दर्शनाया
मल्लिकायाः मन्दाकिन्या ह्लान रूप प्रतिबन्धकवशात् निर्गमनरूप प्रस्तुत
वर्णनं प्रतीयते इत्यतोऽप्रस्तुत प्रशंसालङ्कारः। अप्रस्तुत प्रशंसा स्यात्
सा यत्र प्रस्तुताश्रया इति लक्षणात्।

मारुतः ।

एता धन्यतमा लता नखमुखैः सूनानि संगृह्णती
सा सर्व्वाङ्ग सुगन्धिरिन्दुवदना याः स्पृष्टवत्यात्मना ।
वृन्तग्रन्थिषु तत्र तत्र लगता मद्यापि माध्वो लिहां
रावैर्हन्त रुदन्ति तत् करतलस्पर्शेन दूरीकृताः ॥ (२६)

मल्लि । मडुर मडुरं वणिउं जाणइ महाभाओ

मारु । अधो विलोक्य ।

लाक्षाङ्कैरनुमीयते तत इतः सुव्यक्तमग्राङ्गुलि
न्यासैरत्नलताग्रपुष्पहरणे यत् तत् पदाग्रस्थितं ।

अन्यतो विलोक्य ।

एता हन्त परिच्युता सुमनसो मत्तालिमालाभय
व्याधूतात् करपल्लवादिह पुनस्तस्याः कुरङ्गी दृशः ।

मल्लिका । सलज्जस्मितम् । अम्महे सव्वं पच्चक्खो विअ एव्व महाभाएण ।

---

(२६) एता इति । नख मुखैः सूनानि संगृह्णती सर्व्वाङ्ग सुगन्धिः इदं साभिप्राय विशेषणं पद्मिनीत्वादिति भावः । बहुल सुरत पयसि यस्याः सौरभं दिव्यगन्धं इति । सा इन्दुवदना मल्लिका या लताः स्पृष्टवती अतएव धन्यतमाः एता लताः इदमेव कष्ट तस्याः मल्लिकायाः करतल स्पर्शेन दूरीकृताः विरहिता सत्यः तत्र तत्र वृन्त ग्रन्थिषु तत् करतल स्पृष्टेषु निखिल कुसुम-बन्धनेषु अद्यापि स्वनतां कूजतां नायिकायाः सर्व्वाङ्ग सुगन्धितया तत्करतल स्पर्शेन वासनावत्सु वृन्तेषु गुञ्जतामित्यर्थः । अन्यथा वृन्तानां गन्धाभावात् गुञ्जनानुपपत्तिरिति भावः माध्वीलिहां आत्मना भ्रमराणां स्वरूपेण रुदन्ति इति मन्ये इत्युत्प्रेक्षा हन्तेति खेदे ।

नव । सहि ! किं अज्जवि अविब्भिणो एव्व अहि-प्पाओ ।

मल्लिका । सव्वाआर महुरस्स पिसम्म पेसलेहिं आ-लावेहिं णासंकिज्जइ उब्भिणो विसेसिणदुम् ।

मारुतः । स्मृत्वा । अयि प्रियतमे ! मल्लिके ! सर्वथा अनाश्वास शीलासि । यतस्त्वत्कटाच लवप्रतीघस्यापि मम हृदय मन्यसंक्रान्त माशङ्कसे ।

सख्यौ । सुणादु तस्स हादो एव्व पिअसही ।

मल्लिका । सहर्षम् । महाभाअ ! अज्ज आसासिदं एव्व जं पियदमासद्देण अक्कारिदह्मि ।

मारुतः । तदिदं त्वदङ्गकेष्वेव परिवर्त्तमानं कथं नाम न जानीषे । तथाहि मे ।

लग्नं पादतले नखेषु विलुठत् संसक्त मूर्वोर्युगे
विश्रान्तं जघनस्थले निपतितं नाभौ सरोमण्डले ।
शून्यं मध्यमवेक्ष्य रोमलतिका मालम्बमानं क्रमा
दारूढ़ं स्तनयोः प्लुतं नयनयोर्लीनं मनः कोपिके ॥ (३७)

मल्लिका । आकाशे । भअवं णिक्कारण कारुणिअ रद्दु रमण पमज्जिओ एव्व तुए (३८) अवालाजन दंसि एक्कं

---

(३७) लग्नमिति । मनःकर्त्तृ नयनयोः प्लुतं मण्डूकवत् किञ्चिदुड्डीय पतितमित्यर्थः । तथाचास्य मनसः एवंकमानव स्थिति प्रतिपादनेन उन्मादः सूच्यते ।

(३८) अपालाजनेषु अतितरुणी जनेषु दर्शितं खलु एकान्त निठुरं त्वं नियमेन क्रूरत्वं तेन निरूढ़ विरुढ़ः प्रवादः अपवाद इत्यर्थः । (अपाला

तस्थिट्ठुदत्तण विरूढ़ो पवादो जेव एव्वं ठ्विदावि पव-
ड्ढमणाविवि सुणावेदि ।

मारुतः । परिक्रम्य । तदेतत् प्रियतमा वकुल चन्द्र-
लतामूलम् । यत्र नवमालिकया वर्णितो रमणीयो कुसु-
मम्दष तस्या मान्मथो व्यतिकरः । यावदत्रोपविश्यामि ।
रमिनाय्य । सखि ! नवमालिके ! ।

नव । भट्टिदारिए ण सक्कुणोमि मन्दाभाएण जन्ति
णामावि आणवेहिन्ति उपसप्पिदुं ।

मल्लिका । मा मा पचावेहि सुणिम्हामो खलं एदस्स
वीसं आलावम् ।

मारुतः । पश्य ते प्रियसख्या उपालम्भं । यत् पर-
व्यसमानभिज्ञं मां मन्यते । न मन्यते पुनर्मामप्यवाङ्-
मनस गोचर ममुमनङ्ग ज्वरोद्दाहं ।

(१८)मया विश्रूयन्ते श्रवण पक्षाः कोकिलरवाः
समीराः सह्यन्ते चलित नव माकन्द कलिकाः ।

कीर्त्तितानि तरुणीत्यत्र मूले इति मद्वत् प्रयोगः) एतस्य वीर्य्यं मनः
कैयिके दुर्खादिकाऽनेक विधसदुपरचित वाधा वाहुल्य सूचक मत्
प्रियतम व्याहाराणां श्रूयमाणत्वेन तव युवपुरुषेष्वपि नितान्त निष्ठुरत्व
कुटीभावात् त्वं युवति जनानेव निर्दयं पीड़यसि नैवं युव जनानिति
प्राक्तनोऽपवादस्तव मिथ्याभूत एव समभवदासीदिति भावः । निष्कारण
कारुणिक इति सम्बुद्धा एवंविध प्रणयिवचन श्रवणहेतुत्वेन त्वया
मम बेह्लोपकारः कृत इति भावः ।

(१८) मया विश्रूयन्ते इत्यादि मूर्च्छाव्यतिकराः मोहविशेषाः मम

तया निस्तोयेऽन्ते शिशि शिशि सुधा पिच्छिलकरे
समिन्धाने यस्मै कति कति न मूर्च्छा व्यतिकराः॥

मल्लिका। साकूतम्। अम्हहे मह किदे तेल्लोक्क मङ्गल
न्दिरंगस्स एदस्स एआरिसं वअंस्सन्ति ण जाणिदं मए।
न्मस्स ! अहवा आणन्तीवि किं करेमि।

नव। जनान्तिकम्। कालिन्दि! एसा खु भट्टिदारिआ
क्खिअ मादआपुरात्रो गुरुअणे वये वट्टन्ती ण पारेदु
अं एव्व अप्पाणं समप्पिदुम्।

कालिन्दी स्वगतम्। जुज्जइ सरिसं खु एदं विसुद्धस्स
लकस्सआ सहावस्स। अविदु कालक्खे वा सही मअ-
इओ। ता एव्वं भणिस्सं। प्रकाशम्। सहि मल्लिए एव्वं
णुरत्तो तुइ समल जण याअणाणंदो महाकुलप्पसूदो
ारिओ पलआणलकप्प कंदप्प सरपडणा ढ़ज्जन्त सुउमारङ्गो
लिअं खु किलं मइ। ता जइ खणंवि उवक्खिज्जइ
से अणुवंद एव्व मोहोवा अस्स किम्बिवा भविस्सदित्ति।

मल्लिका। सखेदं। मा मा अमङ्गलाइ संकेसि। इति
ाब्यं ध्यायति। प्रविश्य चित्रफलकहस्तो भ्रमरकः। णाह!
ःव्वगन्धेण लोआ मां जाणइत्ति मालिआ णाणीदा चित्त-
लअं उण एदं। इत्यर्पयति।

मारुतः। भ्रमरक! उपायज्ञोऽसि। इति चित्रफलक-

समानि इत्यर्थः। अथ व्यतिकरः पुंसि व्यसन व्यतिषङ्गयोरिति
दिनी।

मादाय । यावत् यथा सख प्रियतमा दर्शनयोग्य मे
मामन्त्रयामि तत् प्रतिच्छन्ददर्शनेनापि । निर्वर्ण्य वति ।

कालिन्दी । मवे तं एव्व एदं चित्तवत्थं जं भमरक
कहिअं । सर्व्वाः सविस्मयं पश्यन्ति ।

नवमा । पेच्छ पेच्छ अच्छेरं विमउत्तिअ सहस्स मच्छिं
कोवि कोवि गिरोन्दो लिहिओ । प्रणिवैवर्णं । तस्सिं
हंसकवलिअ विमल सलिलो कोवि णिज्झरो वि । सखेम
एदस्स उण तीरज्जणवरम्मि अदिट्ठ पुरोहिं दिव्वरूवा
सहअरीहिं परिवुदा पिअ सहीवि एसा ।

मारुतः । भ्रमरक ! एतद्दर्शनादारभ्य विस्मय स्तिमि
मे हृदयं । कथं द्वीपान्तरस्थेन चित्रकरेण मल्लिका दृ
कथञ्च सा दिव्यजनवं क्रमोचिते पर्वते लिखितेति । पश्य

शैलेन्द्रो हिमवानयं प्रतितटं विद्याधरै राश्रितः
क्रीडद्दिग्गज गण्डदान कलुषा सेयञ्च भागीरथी ।
अस्यास्तीर लता गृहे पुनरसौ मध्ये सखीमण्डलं
क्रान्ता कन्दुक खेलनेन लिखिता मज्जीवितं मल्लिका ॥

मल्लिका । सोत्कण्ठा करणं । अच्चहे चिरपरिहूओ वि
एसोपदेसो एदाओ पिअ सहीओ ।

नव । सासूयमिव । अम्मो कहं ण लिहिआ प
सही मण्डले ।

भ्रम । सञ्चं भणिदं णाहेण । गन्दुअखेलणेण हि
लिन्ते ति । एदाए उण पअम पाडलम्मि करअले कम
विअ राजहंसो लक्खिज्जइ मोत्तिअ गन्दुओ

मारुतः । निर्वर्ण्य सस्पृहं ।

र्म्मिन् पतयालुरं सविधुतो धम्मिल्ल भारो महान्
र्म्माम्बु च्छुरितं मुखं स्तनतटोच्छ्वसिता कञ्चुली ।
नीवीबिन्दिर्दिव श्लथा मणिमयी विभ्रंशिनी मेखला
ड़ान्ते सविशेष सुन्दरमिदं तन्व्या वपुर्लक्ष्यते ॥

नव । भट्टिदारिए एदं दट्ठुण मक्खावं णीसापव्वम
लणाणि सुमरिज्जन्ति ।

मारुतः । सपरिणोष्ठं । अस्याः खलुः ।
स्वारस नयनान्त स्मिताखिक कम्रकुन्तल स्तवकम् ।
दन मवलुप्त तिलकं महर्म नेदयति दवयति धृतिं मे ॥(२८)

मल्लिका । सर्वं परावृत्य । सहीओ अवि सब्बं अहं एव्व
हिदम्हि ।

नव । अन्तिकम् । कालिन्दि ! वेच्छ णिअं पाड़-
हन्दं अस्सेत्ति संक्रन्ती दूस सुस्समि आलि अपड़िआ लग्ग-
र्ल किम सुन्दरवअण कमला भट्टिदारिआ । प्रकाशम् ।
दि माधिवि ! मा कुप्प माकुप्प किं पडिट्ठा वामकुम-
म पत्तत्या सहमा मालिआ ।

मल्लिका । विलोक्य सलज्जम् । हत्थि जाणिदो एदाहिं
हइंसा कलुसिदो भावो ।

मारुतः । सानुकम्पम् । हन्त न विरमत्यस्याः परिश्रमः ।
मरक ! आनीयतां नातिदूर भाजः सोमसरसः कम-
नी दलानि । यावदहं शनैः वीजयामि ।

---

(२८) स्मिताखिकेति । नेदयति सन्निधापयति दवयति दूरीकरोति
र्थः ।

सख्यौ । भट्टिदारिए दिट्ठिया वड्ढामो मह्नाम
परिग्गणो विम तुह लोयणं मि पडइ ।

मल्लिका । सहि विम एसोवि सव्वं पडिच्छन्दं मणे

भ्रमरकः । अपवार्य । ग्राह ! चित्रं खु एदम् ।

मारुतः । भ्रमरक ! सत्यमात्य ।

क्वचिदभ्रं क्वचन घनः क्वापि सरोऽन्यत्र कुवलय द्वन्द्वम् ।
एकत्र चापवल्ली परत्र मौर्व्वीति चित्रमेवेदम् ॥ (४०)

मल्लिका । सल्लज्जम् । हळा मज्झवि ण चित्तुमो
अणुरत्तं मच्छा गहुम परिरक्खु कामस्मि ।

---

(४०) क्वचिदभ्रमिति । भ्रमरकेण साधेश्चार्थकतया चित्रमिति
तस्य स्वयमङ्गुतार्थकतामभिप्रेत्य तथात्वमेव समर्थयन्नाह । क्वचि
क्वचिदेकत्र अभ्रं गगनं क्वचन अन्यत्र घनः मेघः क्वापि एकत्र
अन्यत्र कुवलयद्वन्द्वं एकत्र चापवल्ली परत्र मौर्व्वी ज्या इति
इदं चित्रमेव अङ्गुतमेवेत्यर्थः । लोके हि प्रसिद्धतया सह
मापन्नयोः अभ्रघनयोः सरः कुवलययोः चापमौर्व्योश्च साम्यत्र
पृथक्त्वेन वर्त्तनमिति हेतोरङ्गुतमेवेति भावः । अत्र
कुवलय चापलता मौर्व्वीपदैः क्रमात् मध्यकच नाभिनेत्रभ्रू वर्णनाय
सङ्ग्रहः । मौर्व्वीपदेन रोमलताया वा सङ्ग्रहः क्वचित् रोमलता
रज्जुसादृश्येन वर्णनात् । यथा, स्तनकनक कलसयुगलौ पूर
नाभिकूपकान्यस्त चिपा यौवन कल्पाग्रा रज्जुरिवाभाति रोमरे
इत्यादि । प्रकृते उपन्यस्तानां अभ्रसरचापानां घनकुवलयमौर्व्वी
क्रमात् परस्परमाधाराधेय भावेन एकत्रवर्त्तनं लोकप्रसिद्धं
तथात्वेन एकैकस्य एकैकत्र वर्त्तनं इति इदं अप्रसिद्धं आश्चर्य
भावः । रूपकातिशयोक्तिरलङ्कारः । रूपकातिशयोक्तिः स्यान्नि
र्णीध्यवसानतः इति लक्षणात् ।

सख्यौ। सहि! अज्ज तुमं एव्व परव्वसणं ण जाणासि।

भ्रमरकः। णाह! णं भणामि पड़िच्छन्दो एसोत्ति।

मारुतः। सखेदम्! किं प्रतिच्छन्द एव। हन्त!

अतिदुर्लभां सुधांशोरम्भः प्रतिबिम्बितां मूर्त्तिम्।
च्चापलमस्यनुकृतवान् बालस्यादातु कामस्य॥

सोत्कण्ठा मोहसन्तापम्।

आश्लिष्टः प्रलयानलैः किमथवा स्पृष्टः पटीरानिलैः
आहोस्वित् परितो हतोऽस्मि सकलैः सम्भूय चन्द्रातपैः।
जाने नाहम किं यथा न विभवः कोऽप्यङ्गमङ्गं दहन्
रुन्धानः करणान्युदेत्य विरतं तापोनु मोहोनु वा॥(४१)

सोन्मादम्। भ्रमरक! कोऽयं प्रदेशः

सर्वाः। सावेगम्। अम्महे महन्तोखु पमादो।

मल्लिका। सहीओ ण जाणे किं मए दाणिं कादव्वंति।

भ्रमरकः। सभयं। णं वसन्त वणुज्जाणं एव्व।

मारुतः। परितो विलोक्य। युज्यते एतत्।

अयमयं हि तरुणा माकन्दतरोर्मूले॥ (४२)

---

(४१) आश्लिष्टः प्रलयानलैरिति। अहं न जाने इत्यन्वयः। किन्तु यमानमिदमित्याह। अकिम्पचान विभवः अद्भुतमहिमा कोऽपि निर्वचनीयः अङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं वीप्सायां द्विरुक्तिः। दहन् करणानि इन्द्रियाणि रुन्धानः विषयेष्व प्रवर्त्तयन् तापः ज्वरो नु मोहोनु वा तिः रथ्युक्त गुणवैशिष्ट्र्योऽतुल्यत्वादन्यतरत्व शङ्का अविरतं उदेति अन्वयः।

(४२) वसन्त वनोद्यानत्व मभ्युपेत्य तत्र हेतुमाह। अयमयं हि

सन्धाय पञ्चबाणं भ्रमं कुर्व्वन् मौर्व्विकार्म्मुकं मदनः ।
कर्षति रतिकुचमण्डलकाठिन्याद्वैतसाक्षिणा दोष्णा ॥
(४२) अमुमुपरोद्यत मेनं यावत् क्षणविलम्बाय प्रार्थये ।

साञ्जलिबन्धम् ।

अयि शृणु चरमं मे प्रार्थनं पुष्पकेतो-
र्व्वणमिव विरमास्मादुद्यमादञ्जलिस्ते ।
सकृदवहितबुद्धिः स्वाम्रदन्ताम्बरं तद्-
वदनमलसनेत्रं मल्लिकायाः स्मरामि ॥

इति नयने निमीलयन् मोहं नाटयति ।

तरुण माकन्दतरोर्मूले सन्धायेति । हि यस्मात् अयमयं इत इतो दृश्यमानः (इति हस्ततो निर्देशः ।) त्वासाद्विहन्तिः । उभयत्रोक्तञ्च । इदमस्तु सन्निकृष्टमिति । संभ्रमेण प्रवृत्तौ यथेष्टमनेकधा प्रयोग इति च । मदनः कर्त्ता तरुणमाकन्दतरोः तरुणचूतवृक्षस्य मूले पञ्चानां पूरणं पञ्चमं नान्तादसंख्यादेरिति डटो मट् । तञ्च तत् अस्त्रञ्च तत् सन्धाय संयोज्य । कार्म्मुकं धनुः कर्म्म भ्रमं कुर्वती मौर्वी यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा भवति तथा भ्रमं कुर्वन्मौर्वि । अथवास्य कार्म्मुकविशेषणत्वेनान्वयः । रतिकुचमण्डलकाठिन्याद्वैतसाक्षिणा स्वप्रिया स्तनमण्डलकार्कश्या-ऽभेदशंसिना स्वानुभूत तत् कुचमण्डलकाठिन्यसदृशकाठिन्यप्रकाशकेनेति यावत् । स्वस्य अविरहित्वाद्विरहिदुःखविचारं विना क्रौर्य्यं धुरं धरेणेति भावः । दोष्णा करेण कर्षति तस्मात् युज्यते एतदिति पूर्व्वेण सम्बन्धः । भ्रमं कुर्व्व भ्रमरसमूत कुसुमपूरितमाकन्ददर्शनादिव उक्तिरिति बोध्यं ।

(४२) यावत् प्रार्थये निश्चयेन प्रार्थयामीत्यर्थः । यावत् पुरेत्यादिना यावदिति निश्चयार्थको निपातः लट् च ।

मल्लिका । सकरुणानुराग सम्भ्रमावेगम् । हन्त मुज्झन्तो विअ दीसइ । सर्व्वाः सत्वरमुपसर्पन्ति ।

सख्यौ । सहि । धारेहि उअं णेण ।

मल्लिका । सपुलक मङ्के धारयति ।

भ्रम । दृष्ट्वा सानन्दम् । प्रणम्य । स्वगतम् । एदावि दूह ठिआ । प्रकाशम् । दिट्ठिआ संपत्ताही तत्तहोदीओ ।

कालिन्दी । णोमालिए । करअल मलिअकप्पूर पल्लव सारेण णिगाल देसे सिञ्चह्म । उभे तथा कुरुतः ।

भ्रमरकः । णाह पड़िबुज्झध्व णं तत्तहोदीए मल्लिआए सअं धारिओसि । पुव्वंवि तेसु तेसु मुज्झाअ मेसु एदाए णामग्गहणा मेत्तेणेव्व पड़िवुज्झसि ।

मल्लिका । सकम्पं करतलं वक्षसि निधाय । महामात्र ! किं ण सुणिज्जइ भमरअस्स वअणम् ।

मारुतः । प्रबुध्यमानः सरोमाञ्चम् । स्वगतम् ।

स्पर्शं एष हृदयङ्गमः सुधावर्षवद्वपुषि को विभाव्यते ।
चन्द्र चन्द्रमणिहार मालती गन्धसार घनसार शीतलः ॥४४

चक्षुषी उन्मील्य पश्यति ।

सखी । सहि ! दिट्ठिआ वड्ढामो जो णाहो

---

(४४) स्पर्श एष हृदयङ्गमः सुधेति । चन्द्रश्च चन्द्रमणिहारश्च मालती-जातीकुसुमानि च गन्धसारः चन्दनरसश्च घनसारः कर्पूरश्चेति द्वन्द्वः । तद्वत् शीतलः उपमानानि सामान्यवचनैरिति कर्म्मधारयः । मद्रूप-मालङ्कारः । यदुक्तं । अनेनैव कविनान्यत्र चन्द्रनोदक चन्द्रांशु चन्द्रकान्तादि शीतलः । स्पर्शस्तवेत्यतिशयं बोधयन्ती वद्रूपमेति ।

णिक्किओ विअ कुमुदा अरो पड़िवुज्झो महाभाओ ।

सर्वाः हर्षं नाटयन्ति ।

भ्रम । सानन्दम् । णाह मुज्झा अमे लोअण णिमी-
लिणेण सुविए दूमादो वल्लोणि उंजादो झत्ति सदअ
सम्भमं आगदुअ लम्बिओसि तत्तहोदोए ।

मल्लिका । लज्जां नाटयति ।

मारुतः । सहर्षम् । हन्त न गतमेताभिः ।

उपकृतं मयि मूर्च्छे यत्त्वया स्वीकृतेम-
व्यगणित गुरुशङ्काव्रीड़मासाद्य सद्यः ।
वहल पुलक पाली पक्ष्मलोत्तुङ्गपीन
स्तनकृत परिरम्भं कातराच्या धृतोऽस्मि ॥ (४५)

नेपथ्ये । भो भो जनाः ! पलायध्वं पलायध्वम् ।
एतौ द्वावपि तर्कितावपि मदौ विद्राविता धोरणौ
धावंधावमितस्ततः पथिजनान् व्यापादयन्तौ रुषा ।
वेतण्डौ पृथुदन्त दण्ड विकटावुच्छृङ्खला वेनयो-
रेकः सोम सरः परस्त्विह वसन्तोद्यान माढौकते ॥

सर्व्वे आकर्ण्य ससम्भ्रममुत्तिष्ठन्ति ।

मारुतः । विलोक्य । अति कष्टं वर्त्तते ।

दूरान्निर्धावमानानपि लघुगमनः पृष्ठतोऽनुद्रुतः सन्
उच्चैः फोट् कारदानश्रवणनिपतितान् सङ्घशः सङ्घशोऽयम् ।

---

(४५) उपकृतं मयीति । अगणिते गुर्व्वौं शङ्काव्रीडे यस्मिन्
कर्म्मणि तद्यथा भवति तथा अगणित गुरु शङ्काव्रीडं सद्यः समाप्
साद्य इत्यन्वयः ।

पादाघातान्तदेहव्रुटन घट घटत् कुर्व्वदस्थिप्रमथ्यम्
मौषादन्तोषसान्धः किमपि तनुमतः पिष्टपेषं पिनष्टि॥

भ्रम। भ्राव! एसो णिव्भररो सविव्भिस देहु प्पाडिम
पाडलं तमाला वेड़िअ कराल दन्त मुसलो साअर मज्भ
वेला विलग्ग विज्जुमण्डल मण्डिअ सिङ्गोविअ मच्चरो
उब्भिज्जन्त गण्डमूलहोरन्त मुदुर भमरसण्ड अपडिण्डिम
घोस सूदुआ अमणो अड्ठणुड्ढिआ दुट्ठ लोहसिङ्खला
खलखला भन्त चलणो ईसि चउरिअ पिङ्गल लोअणा
भीसण मुहाभोओ इदोमुहं एव्व आअच्छइ दुट्ठ वारणो।

सर्व्वाः सकम्पम्। महाभाग! परित्ताअदु परित्ताअदु।

मारुतः। माभैष्ट। अहमेनं निवारयामि दुष्ट वारणं।

इति सत्वरं बद्ध परिकरो निष्क्रान्तः। (४६)

मल्लिका। सविषादम्। हलि हत्थि अहिमुहं धाविओ
एव्व महाभाओ।

भ्रम। सहर्षम्। हन्त दूरप्पसारिअ सुण्डादण्डं सो-
वाणं कदुअ आरूढ़ मत्थएण णाहेण कक्खमूल घड़िअ णिट्-
ठुरं गुट्ठपीड़ण भरोम्मुक्क फिक्कारं णिवट्टिओ एव्व
दुट्ठ गओ। जाव अहंवि पिट्ठ हो होमि।

इति निष्क्रान्तः।

सर्व्वाः। हं णअणपहं अदिक्कन्दा एदे।

---

(४६) सत्वरं बद्ध परिकरो निष्क्रान्त इत्यत्र। बद्धः परिकरः दृढ़तर गात्रिका बन्धो येन स तथाभूतः सन् इत्यर्थः। भवेत् परिकरः सङ्-घर्षे च परिवारयोः प्रगाढ़ गात्रिका बन्धे इति मेदिनी।

पुनर्नेपथ्ये।

इह रमयन्तिका लुलति सीमसरः सलिले

अहह तदन्तिकं झटिति धावति दन्तिवरः।

सर्व्वाः। हद्धि हद्धि हा सहि रमअन्तिए! कहं कमलिणी विअ कुञ्जर हत्थगआसि।

पुनर्नेपथ्ये।

शिवशिव खाद काण्ड शतकोटिरिवाद्रितटे।

निपतति मस्तकेऽस्य कलकण्ठ मृगाधिपतिः॥ (४७)

सर्व्वाः। आकर्ण्य सविस्मयम्। साहु कलअण्ठ! साहु।

पुनर्नेपथ्ये। सहि रमअन्तिए! मा मा भीलुआ होहि दूरं णीदो एव्व कलअण्ठ कण्ठीरवेण दुट्ठगओ।

सर्व्वाः। श्रुत्वा। एदं सारसिआए आसासण वअणं।

कालिन्दी। सहि मल्लिए जीविद संसआदो मुक्कं रमअन्तिअं आसासह्म। इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे।

इति तृतीयोऽङ्कः।

---

(४७) शिवशिव खाद काण्ड शत कोटिरिवाद्रि तटे इत्यत्र। अद्रितटे खात् गगनात् अकाण्डे अकाले जातः शतकोटिः अशनिः इव अथवा न विद्यते काण्डः कालः यस्य सोऽकाण्डः अजलदकाल इत्यर्थः। स चासौ शतकोटिश्च अकाण्ड शतकोटिः आकस्मिकाशनिरित्यर्थः। सह इवेत्युपमा। अस्य गजस्य मस्तके कलकण्ठो मृगाधिपतिः सिंह इव कलकण्ठ मृगाधिपतिः निपतति अवितर्कितः कुतः प्राप्तवानिति भावः।

इति तृतीयोऽङ्कः।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतौ हस्तिपकौ ।

एकः । अहे वव्वलअ ! हि माण हे दंअपद्म कण्ठकुण्का-सुमाहणाह अम्बलअ लाह भण वेक्किद दोरिअअदि जुठ-च्छदे उअ मे । जं चंदओअलं अहावेअ कंपं विवस्सलेलू-वलं चविजिदल दिवसहे । माकुदे मणुलत्ता लालि अक्के दुअतस्स गूढ़मणम्हि पवट्टसद् । पेसिस विलदो णिम्मद अघे एक्के एव्व वअन्त मणुष्ठाणं वि विअं देवेसि देलि चाल पुलिआ असकिदं गुणिअओ अधदाणेण कुत्तलाह उआदणे गणे तु मं वि णि उत्तह्म । सविस्मयम् । नह णाम उआदिदे लोआमलि अपलवसे मह वालणो तेण महा-पुलिशेण उआणादो झत्ति णिग्गदुआ लोलाणव्व आलूढे दूलुलकन्ते विवुदु हअव्वे दूल दूणं णीदे ।

वर्वरकः । धीह मुह ! माहु भणिदं तुए णाह अम्ब-लआ हअदि जु उच्छिच्छिदे उअमेत्ति । हीहिह्मो एव अले सेखु विसअ पुलिसेत्ति कथिदे लसो णहिं ॥

जे कलेदिअ च्छि लाअ मयजे मजलं तहिम मासु वहसु ।

सिंहमुखः । अह सोमसलं म्हि कलअंसो विधं धावि-दोव्व तुह वालणस्सका मवत्था ।

वर्वरकः । सेकुसलि लक्किलाविलो लव्विस्स पुलाअ उत्तं लमअन्तिअं घेत्तुकामो जलमज्झं पविठे ।

सिंहमुखः । सानुतापं । हद्धि लमअन्ति आवि तस्सिं एव्व वहेदि ॥

बर्बरकः । विहस्य । सिंघ मुह ! जाला तुह बाअदि उआआ पसिदे ताला मल्लि आवि तस्सिं एव्व वहेदि चिट्ठइ ।

सिंहमुखः । सोद्वेगम् । भीमाणहे किं मल्लिआव तस्सिं एव्व देसे सोत्थि जाह सब्बस आह वज्जए जदि उप्फुलदाविअ सित्थलेण घेप्पइ मल्लिआ ता सव्वे वि फुले एव्व लमअन्तिअं उद्दिसिअ वणालि दकले अण्णहमेत्तं तलिए दीगवट्टे हाकालमहलेसु लोएसु अवलिल्लादो चक्कन्दिअ मत्थए कलअणहे ण कण्ठीलवेण विअ ओघि वज्जिदे सणि जडणिअ डकाणाअं एव्व धाविदे ।

सिंहमुखः । हीमाणहे कुव्भ लाविअ अवहिदा एव्व । विहस्य । हीहि भाइदुं गहीदह्म अध कधेहि मल्लिआ कहिं चिट्ठइत्ति ।

बर्बरकः । साखु सोमअलं मि । मुल्लिअं लमअन्तिअं आसासन्ती ठाइ ।

नेपथ्य । हद्दी हद्दी । गअमलु गप्पमहणो णाहो ।

उभौ । आकर्णयतः ।

सिंहमुखः । एसे भमलअ दंसिअ ममे आगए एव्व वसन्त वणअमीरिण मअणाहि लामे मालुदे । ता गअन्त आआअवाणीपओअ पण्डिदअणाहि दूले वसाणे क अअकल विज्ञअख णाह पि पसिसस ण एदं वुत्तन्तं अम्म ।   इति निष्क्रान्तौ प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति मारुतो भ्रमरकश्च ।

मारुतः। भ्रमरक! क्व नाम गच्छति कुञ्जरकोलाहललोहेजिता मल्लिका?। अपि वसन्तोद्याने पुनर्दृश्यत एव।

भ्रमरकः। मज्झे रमयंतिअं दट्ठुं सोमसरं गएत्ति।

मारुतः। युज्यत एतत्। तदादिशय सोमसरः सरणीम्।

भ्रमरकः। इदो इदो। उभौ परिक्रामतः।

मारुतः। सानुक्रोशम्।

अभिमुखपतयालुक्रूरमातङ्गमल्ल-
प्रतिभयकलहं हाहेपितायाः स्मरामि।
स्थितमतिदयनीयं दृप्तशार्दूलकण्ठ-
स्वनचकितकुरङ्गीकातरप्रेक्षितायाः॥

आश्चर्यम्—

सत्यं सहस्रगुणमुत्तपनात् प्रभूमा
कामानलो दहति गात्रमिदं तथापि।
तस्या घनस्तनभरार्पणलोभनीया-
दद्यापि नो गलति सा पुलकालिरङ्गात्॥

भ्रमरकः। णं णिम्मदीकिओ दूरणिरत्थो क्खु सो णाहिणा पअंडो वे अंडो।

मारुतः। भ्रमरक! अपि सत्यं रमयन्तिकोपकण्ठं उपसर्पन् अपरः करी कलकण्ठेन निवर्त्तित इति।

भ्रमरकः। णाह! णं भणामि। णाहस्स पिट्ठदो अणुधावन्तेण मए दिट्ठो सोमसरकूडादो मणिजडपव्वअमूलकाणणमज्झं पविसन्तो सत्तुरधावन्त सिन्धुरकन्धरारूढो णाहकलअंठोत्ति।

मारुतः । सवितर्कं । भ्रमरक !

छ्यामि निष्ठुरकृतान्तमुखप्रपन्ना-
सा विष्णुराततनया प्रतिपालितेति ।
दूये च दुर्मदमतङ्गजनीयमान-
माकर्ण्य काननगतं कलकण्ठमेकम् ॥

भ्रमरकः । जाणन्तोवि पिअमित्तस्स भुअवीडीर कहं
णाम खिज्जइ णाहो ।

मारुतः । सत्यमात्थ ।

अपि कुञ्जरकोटयःप्रभिन्नाः प्रभवन्ति क्षणमुत्कटं विसोढुं ।
अपि कुण्ठपराक्रमस्य युद्धे कलकण्ठस्य कथं नु चण्डिमानं ॥

तथापि

प्रत्यायते स यावत् तावत् खिन्दान एवास्मि
आशङ्कते ह्यपायानपदेऽपि स्नेहकातरं चेतः ॥

ततः प्रविशति पथिकवेशधारी ससम्भ्रमः शम्बरकशिष्यः कलपिङ्गकः ।

कलपिङ्गकः । (मारुतं विलोक्य) ।

सएष मारुतो गूढं यस्मै हृत्सत्यमेयधीः ।
मल्लिकारक्षकाविद्धहृदयो मद्गुरुः स्वयं ॥ (१)

सत्यमुक्तं सिंहमुखवर्व्वरकाभ्यां वैसन्तोद्यानान्निर्गच्छ-
न्दृष्ट इति ।

मारुतः । दृष्ट्वा ।

इतस्ततः कण्टकविक्षताङ्घ्री रजश्छटाकीर्णकरालजङ्घः ।
परिस्खलन्नद्य परिश्रमेण प्रतिष्ठते कश्चन पान्थ एषः ।

---

(१) रक्षकः शीमन्तः ।

कलपिङ्गकः । सविषादं । हन्त निष्फलोऽस्मद्गुरोः कुञ्जरोन्मादनप्रयासः । भवतु उपायान्तरं प्रयोक्ष्ये (पश्चात् मन्त्रपसर्पति)।

भ्रमरकः । साहु ! अन्नमुत्तलंच्छिअवच्छो दुआदो विअ लक्खिअदु ।

मारुतः । द्विजवन् ! कुतस्त्वमध्वखिन्नः सम्भ्रमापन्न इव च लक्ष्यसे ।

कलपिङ्गकः । आवेगं नाटयन् । क्षणमात्मानमवस्थाप्य सर्वमाख्यास्यामि । अद्यापि वेपते मे हृदयं । गजमयीरिव दिशः पश्यामि ।

मारुतः । स्वगतं । हन्त अयमपि मतङ्गजादुद्वेजितस्तपस्वी । प्रकाशम् । भीरो ! विस्रब्धं ब्रूहि । क्वास्य कुञ्जरः ।

कलपिङ्गकः । निश्वस्य । श्रूयतां ।

आन्ध्रेष्वहं जनपदे हरदत्तनामा
गोदावरी परिसरस्थितिमान् द्विजोऽस्मि ।
संसारपङ्कचकितः शिवमौलिमाल्ये
मन्दाकिनी पयसि गन्तुमनाः प्रयामि ॥

मारुतः । दिष्ट्या तीर्थयात्रापात्रोऽसि ।

कलपिङ्गः ।

तत्कन्धरस्थितिरनङ्कुश एव कश्चि-
दाधोरणः कनकचम्पकगौरगात्रः ।
पादाग्रघट्टनविमोटितकर्णजाहः
कारुण्यवारिधि रचेष्टत तन्निरोद्धुम् ।

मारुतः । जनान्तिकम् । गतः संशयः । ननु निरङ्कुश अपि मतङ्गजमनङ्कुशो नियमयत्येव कलकण्ठः ।

प्रकाशम् । ततस्ततः ।

कलपिङ्गकः । बाष्पं नाटयन् । मम नातः परं प्रसर्पति वाणी ।

मारुतः । साशङ्कं । कथय किं ततो वृत्तं ।

कलपिङ्गः ।

सोऽयं शैलेन्द्रसारोऽप्यहह बलवता क्रोधनिर्धूतमूर्द्धा ।
प्रक्षिप्तोऽवाक् तदुर्व्यां ।

मारुतः । हा सखे कलकण्ठ ! कथं पतितोऽसि ?

प्रशिथिलवसन सम्भ्रमादुत्पतिष्णुः ।

मारुतः । सप्रत्याशं । ततस्ततः ।

कलपिङ्गः ।

आक्रान्तो दुर्म्मदेन द्रुतमिभपतिना हा सखे मारुतेति
क्रन्दन् व्यावेष्टमानो गतघृणममुना दन्तघातैरघानि ॥

मारुतः । सबाष्पाक्रन्दं । हा हा वन्धुजनेन्दो ! हा हा परिपन्थिशैल शतकोटे ! । हा हा मारुत जीवित ! हा हा कलकण्ठ ! किमिदमापतितं । इति मूर्च्छन् पतति ।

भ्रमरकः । सबाष्परुदितं । मारुतं धारयन् । हा णाह कलअण्ठ ! कहं णु तं तारिस परक्कमो पहसिअमहेदस्स तुह करिकीडादो विणिवादो ।

कलपिङ्गः । सहर्षं । स्वगतं । फलितप्रायोऽस्मन्नीतिद्रुमः । हा कष्टमप्रिया वेदकोऽस्मि । भद्र ! कथय कोऽयमीदृशः प्रसनानुचितो महाभागः कश्च पुनरेतत् प्रेमास्पदं ।

मदद्न्तिकरकेलिकरः स महापुरुषः।

भ्रमरकः। एसो महाप्पहाव वसीकिअसअल भूमण्डलस्स अमच्चवह्मदत्तस्स कुमारो मारुओ। सोअ एदस्स पिअ मित्तं कलअंठो णाम।

कलपिङ्गः। मिथ्याविषादं नाटयति।

मारुतः। चक्षुरुन्मील्य। सखे कलकण्ठ! किं एकपदे एव मां परित्यजसि। निश्वस्य।

हा हन्त निर्म्मलसुधाकर बिम्बवक्तं
आजानुलम्बिभुजदण्डमवद्यशून्यं।
गात्रं कथं नु तव वज्रकठोरधारं
वेतण्डदन्तमुसल घतिपात्र मासीत्।

कलपिङ्गः। दुःसहानि खलु सुहृद्विपत्ति व्यसनानि।

मारुतः।

नोल्लिप्ता यशसा दिशो न गुरवः शुश्रूषया तोषिता
न प्राप्तश्च ऋणत्रयापहृतये पुण्यो गृहस्थाश्रमः। (२)
नो वा पूरितमर्थिनामभिमतं न श्लोकथापि श्रुता
हा हा निष्करुणेन दग्धविधिना नीतोऽस्यकाण्डे सखे!॥

भ्रमरकः। हन्त पक्कढ़मत्तो एव्व पारिजादपोदओ खुड़िओ अमुणि अपड़णेण सुक्कणिग्घादेण।

मारुतः। सगद्गदं।

(३) किमालम्बं धैर्य्यं भवतु ननु शून्या सुजनता

---

(२) ऋणत्रयस्य। देवर्षि पितृणाञ्चस्य अपहृतये परिहाराय।

(३) किमालम्बेति। वसति यस्मिन्नाश्रयात् उत्तमाः सर्वेऽपि गुणा-

निराधारा नीतिः प्रियवचनमेकान्तविरतम् ।
विनष्टो विस्रम्भः शमितमखिलं वान्धवतपः
कथामात्रा सत्ता मम हि कलकण्ठ ! त्वयि गते ॥
तदलं निरर्थकैः परिदेवितैः कियद् विलम्ब्यते । य
मणिकूटमुपेत्य भृगुपातेन प्रियसुहृदः पन्थानमनुगच्छा
भ्रमरक ! याहि नीयतामस्मन्नगरमेव स्कन्धावारः ॥ (४)

भ्रमरकः । सविषादं । किं एदं अस्स आरद्धं । च
योर्निपत्य । ण्णाह ! परित्ताअदु२ । सराअ असवन्धु क
सराअ उत्त मण्डलं सगअ तुरअ पदातिकं सअलं
कुन्तललोअं । जस्स तुमं एक्को जोविअंसि ।

मारुतः । शून्यवदन एव विहस्य ।

नष्टा इत्याह । किमालम्बमिति । हे कलकण्ठः ! त्वयि गते
सति इत्यर्थः । कथामात्रां सत्तामकह कलकण्ठ इति पाठा
तत्र कथामात्रां वचनमात्रां नतु प्रत्यक्षत्वेन सत्तां सद्भावं मते
इत्यन्वयः । नाम मात्रेण भूवर्त्तिनीति भावः । धैर्य्यं धैर्य्यास्य
इत्यर्थः । किं आलम्बं यस्य तत् किमालम्बं यदवलम्बि इत्यर्थः ।
स्यात् इति प्रश्ने । भूधातोः कर्त्तरि परस्मैपदात् संप्रश्नार्थे लोट
अये सुजनता सज्जनस्य समूहः शून्या नास्ति भूता । नीतिः निरा
प्रियवचनं मनोहरभाषितं किम्वा प्रियः मित्रमिति वचनमित्यर्थः ।
न्तेन नियमेन अपरिहारत्वेनेत्यर्थः विरतं अवसितं विस्रम्भः वि
विनष्टः अखिलं वान्धवतपः शमितं तद्व्यतिरिक्तस्यैव ततपः
स्याऽभावादिति भावः । मम सत्ताहि सद्भावस्तु कथामात्रा तिष्ठ
तद्वचनमात्रका त्वां विना जीवामीत्यपवादमात्रफलकेति भावः ।

(४) स्कन्धावारः सेनेत्यर्थः ।

यो दुःखितेन दुःखी सुखितेन सुखी मयानुपाल्यं
तव यशःशेषतनौ सख्यौ जीवन् न जिह्रेमि।

कलपिङ्गः। सानन्दं स्वगतं। नियतमुपरममेत्येव एषः। अहो मे आकाशवाणी प्रयोगकोविदस्य सर्वंकषो मतिप्रकर्षः। तथाहि।

(५) भ्रूक्षेपविभ्रमनियोजितसैन्यचक्र-
नासीरवीरशकलीकृतशात्रवस्य।
एतस्य विक्रमनिधेर्विनिपातनेऽस्मिन्
सेयं मम प्रभवति स्वयमूर्ज्जिताधीः॥

तदमुना उदन्तेन यावदस्मत् गुरुमानन्दयामि। विमृश्य। अथवा अनेनैव पथिकवेषेण अमुमेव मारुतोपरमं सोमसरस्तीरवासिन्या मल्लिकाया निवेदयामि। येन अस्मान्निवृत्तानुरागा स्वयमेव मद्गुरूद्वाहमनुमंस्यते। विश्वावसुना तु कात्यायनी वचनैक प्रमाणेन प्रतिपन्नमेवैतत्।

भ्रमरकः। कलपिङ्गकं प्रति। तुह्मे निवारेह। अह्माणं साहसस्स अदिदारुणं आरम्भं।

कलपिङ्गः। भद्र! एवमनुरक्तस्यास्य महापुरुषस्य दुर्निवारोऽयमध्यवसायः। न क्षमे चैतादृशानि द्रष्टुं। तदहं मार्गादनशनो ह्यसोढ़ः क्षणविलम्बमपि यास्यामि। इति निष्क्रान्तः।

---

(५) भ्रूक्षेपेत्यादौ। भ्रूक्षेपविभ्रमेण नियोजितं यत् सैन्यचक्रं सेनासमूहः तस्य नासीरे पुरोभागे विद्यमानाः ये वीराः तैः शकलीकृतशात्रवस्य ध्वस्तपरिपन्थिन इत्यर्थः। सैन्याग्रभागे नासीर इत्यभिधानम् अत्र नासीरपदस्य वशंकरीरादिवद्विशेष्यमात्रपरत्वम्।

भ्रमरकः। स्वगतं। अदि णिसंसो विश्र ऐसो पडिभाइ। प्रकाशं। णाह! तह णाम अणुरत्तहिअआ वि कहं उवेक्खिज्जइ।

मारुतः। मुग्ध!

त्यजतासूनपि येन स्नेहार्द्रो णाहमाहृतः।
तेन वियुक्तस्याद्य मल्लिकया जीवितेन वा किं मे।

ततः प्रविशति कलकण्ठः।

कलकण्ठः। सानुरागं।

आन्त्याश्रुप्रताननविलोलविलोचनश्री-
विष्वग्विकीर्णकमलोत्पलमम्बुमध्ये।
तस्याः पयः कणकरम्बितमुग्धगण्ड-
मद्यापि मुञ्चति न मानसमाननं तत्॥

यावदहं दूरनिरस्तहस्तिनं प्रियसुहृदं वसन्तवनसविधेऽन्विष्यामि। परिक्रामन् विलोक्य। सविषादाशङ्कं। एषः।

वाष्पायमाणनयनविनिवेदितशोकभारः
चरणनिपतितेन भ्रमरकेण सप्रार्थनं किमपि निवार्य्यते।

उपसर्पति।

भ्रमरकः। णाह! जइ एव्वं पुढमं एव्व भिउम्मि पडिस्सदि सअलो वि खन्दावारो।

कलकण्ठः। सभयविषादं। किं प्रथममेव भृगौ पतिष्यति स्कन्धावार इति।

मारुतः। अश्रुण्वन्नेव। ऊर्द्ध्वमवलोक्य। सखे! कथं मामनमत्य गच्छन् स्वच्छन्दमोघमान् न विलज्जितोऽसि।

कलकण्ठः। हन्त! जीवन्तमेव मामन्यथा सम्भावयति प्रियवयस्यः।

मारुतः।

त्वरां विलम्बस्व गजेन्द्रगामिन्!
जवादहं यावदनुव्रजामि।

कलकण्ठः। शान्तं पापं शान्तं पापं प्रतिहतममङ्गलं। त्वरितमुपसृत्य। वयस्य! किमिदमस्थान एव सकलमहीमण्डलमण्डनमात्मानममङ्गलेन ननु वचसा योजयसि।

मारुतः। हन्त! कलकण्ठस्य स्वरोऽयं।

भ्रमरकः। विलोक्य। णाह! दिट्ठिआ वड्ढामो पच्चाअदो एसो णाह कलकण्ठो।

मारुतः। सहर्षगद्गदं। एह्येहि सखे कलकण्ठ! देहि कण्ठग्रहं मम पुनर्न प्रभवतो बाष्पायमाणे द्रष्टुं विलोचने।

कलकण्ठः। सस्नेहमालिङ्ग्य। वयस्य! किमेतद् वर्त्तते।

भ्रमरकः। णाह! गोदावरीतीरवासी त्ति कोवि पहिओ आगदुअ तह कहिदवन्तो कुञ्जर उत्तंतं। जेण णाहो वि भिउपडणंमि सज्जिओ।

कलकण्ठः। विमृश्य। मन्ये कुह न निद्रा शम्बरकान्ते वासिना कलपिङ्गकेन विप्रलब्धः प्रियवयस्यः। द्रुह्यति चास्मभ्यं मल्लिकार्थी शम्बरकपशुः।

नेपथ्ये। हा सअललोअलोअणाणन्दण फलमहाभाअ कहं तुइ अणुरत्तं मं परिच्चइ असग्गविलासिणी लोलुवो सि ता जाव ओहसिअ कुसुमाउहगव्वं तुमं अच्छारओ अप्पवसंणअंति दाव झत्ति आगदुअ अहं णिवारेमि।

सर्वे आकर्णयन्ति ।

मारुतः । साकूतं ।

नादः स एष मृगशावविलोचनायाः
चेतो विकर्षति विलोलयते धृतिं मे ।
व्याधेषु विद्दनिजवत्सभतीव्रशोक-
विप्लुष्टवालकुररीरवमुग्धतारः ॥

कलकण्ठः । मन्ये मल्लिकामप्यमूमुहत् मुसलयः कलं-
पिङ्गकः यावदेनां चरितमभ्यवपद्यामहे । सत्वरमुपसर्पति ।

भ्रमरकः । णाहं ! एसो तत्तहोदीए सीमन्त परि-
च्चुदो दिप्पइ सिहामणि ।

मारुतः । मन्ये मतङ्गजभयव्याकुलाया गमनसम्भ्रम-
च्युतेनानेन भवितव्यं ।

उद्धृत्य सस्नेहं ।

मन्वद्भुतो मताङ्ग्या चिकुरे जलदे यथा तडित्पुञ्जः ।
स्फुरति शोच्योऽपि मणे ! तस्याश्चूडापदात्परिभ्रष्टः ॥

पुनर्नेपथ्ये । कालिन्दि ! धारेहि धारेहि मुज्झन्ति-
णिपडइ पिअसही मल्लिआ ।

सर्वे आकर्ण्य त्वरितमुपसर्पन्ति ।

ततः प्रविशति नवमालिका कालिन्दीभ्यां धार्यमाणा मूर्च्छा-
निमीलिताक्षी मल्लिका सम्भ्रान्ताश्च रमयन्तिका मधुकरिका सारसिकाः।

रम । सविषादं । हद्धि ! णिप्फन्दा अज्जवि पिअसही
मल्लिआ ।

नावमलिका । सबाष्पं । कथ्य किदे रुदिस्सामो किं
महाभाअस्स उद मल्लिआए ।

र्गाः । हा मल्लिए ! तुमं वि किं महाभाअं अणुगच्छसि ।
र । कालिन्दि ! कहिं णु पब्भट्टो मुच्छाहरो सोमन्तमणी ॥

नवमालिका । हा मल्लिआ हिअअ वल्लह ! महाभाअ
ान्ध ! धारेहि । तुह किदे मुच्छागअं णं ।

मारुतः । सवल्प्रमुपसृत्य । नवमालिके ! अयमहं धार-
मि ।

सखौ । विलोक्य । सानन्दं । पिअं णो पिअं णो अकरु-
णरीरो पच्चागदो महाभाओ ।

नवमालिका । सहर्षगद्गदं । महाभाअ ! हरिसपारवस्सेण
आउला ण किंवि सक्कुणोमि भणिदुं । धारेहि । जीविद-
सस्सं पत्तं पिअसहीं मल्लिअं ।

मारुतः । सविषादानुरागं धारयति ।

रम । अपवार्य्य । महुअरिए ! सो एसो पच्चक्खविम्महो
हाभाओ मारुदो । जो महजीविदप्पदाणमहोवआरोणं
व पिअसहो । सरिसो क्खु मल्लिआए एदस्सिं पणअबन्धो ।
ट्ठिआ असच्चाणि तस्स पहिअहरअस्स वअणाणि ।

मधुकरिका । सहि रमअन्तिए ! सो किल दुट्ठहि-
ओ सविआरिदं पुणो पुणो पेक्खिदवन्तो ।

रमयन्तिका । चिट्ठदु तस्स हदासस्स पसङ्गो ।

कालिन्दी । सहि पवुज्झस्स पवुज्झस्स ।

कप्पन्ददीहाउ संपेच्छ महाभाअं ।

मल्लिका । प्रत्यागच्छति ।

मारुतः । सानन्दं । नवमालिके मा मा रुदिहि ।
ुध्यते तव प्रियसखी ।

कृष्णस्निग्धकनीनिके विकसत: कर्णान्तदीर्घे दृशा-
वुत्कम्पो हृदयस्य वेपितकुचा भोग: शनै: शाम्यति ।
धत्ते शीतरुचोविधुन्तुदमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मीमिदं
मुग्धाङ्ग्या विगलद्विमोहतिमिरं वक्त्रं प्रसीदत्क्रमात् ।

मल्लिका । सर्वतुखमभिनीय । सहिओ कीं अस्सु अप्पवाहे
पडिअह्मि । अहवा मुआ गदुअ तेण महाभाएण सङ्गे
सङ्गअह्मि ।

नवमालिका । सहि मल्लिए ! णहि णहि सग्गम्मि एत्थ
सोमसरत्थलं च्छिअलच्छीविलासप्पासादे महाभाअस्स
वच्छत्थले पाडिआसि ।

मल्लिका । सहर्षं विलोक्य । महाभाअ ! दिट्ठिआ
तुमं पुणोवि पेच्छामि । अवि सच्चं जीवसि ।

मारुत: । अपवार्य्य । सम्प्रति जीवाम्येव त्वयि नामैवं
प्रसन्नायां । नोचेदनङ्ग वह्निज्वालादग्धस्य कात जीवकथा।

कलकण्ठ: । उपसर्पति ।

रमयन्तिका । सहर्षं । मडुअरिए ! दिट्ठिआ पत्तो
कलअण्ठोवि ।

मधुकरिका । दिट्ठिआ एदस्य अमङ्गलाइ ण कहि-
आइ तेण णिसंसेण असहा अणहविज्जं । तुएवि मल्लिआए
विअ एदं मुच्छा वसणं होज्ज ।

कलकण्ठ: । अपि भवत्योऽपि तेन पथिकवेषधारिणा
शम्बरकान्तेवासिना वञ्चिता: स्थ ।

सर्व्वा: । किमहो ! किं सम्बरअसिस्सो हदासो कहिम्म
तेण मोदाणई तीरवञ्जणो वाराणसी पहिओ अहन्ति ।

सारसि। जनान्तिकम्। कालिन्दि! यं भणिदं मए
ट्टस्स वि करभवगुवरो सरो मामासवाणिं अणुहरदि।
मारुतः। जगतं। उपक्रान्तमपकर्त्तापि तेन कलपिङ्गकेन।

श्रुत्वा मिथ्यामद्विपत्तिच्छिद्रहासो
त्यक्ता शङ्क जीवितं कातराक्ष्याः।
मृत्युव्याजं प्रेमसर्वस्वमस्या
विस्रम्भाणां स्थानमभ्यर्चितं यत्।

पथ्ये। भो भो भुजस्तम्भसंस्तम्भितप्रतिभटकुम्भीघटाः सेना-
भटाः! अन्वेषयन्तु मणिकूटकटकेषु वसन्तवनोपकण्ठेषु
सोमसरः कूलोपशल्येषु स्वामिनं परिपन्थि गजकेशरिणं
कुमारमारुतं समराणेव मन्दरचण्डदोर्दण्डमलकण्ठं च।
अजानन्तावेव सोमसरसीतीरे भ्रमरकमात्रपरिजनौ सञ्चरन्तौ
किल तत्कालप्रभिन्नमदरोषामर्षदुरुपसर्पाभ्यां कुञ्जराभ्यां।
त्तें आकर्णयन्ति।

कालिन्दी। विलोक्य। अम्महे एसो पअलंतकुलाअल
सहस्स सारिच्छभीसणगअ घडाणि वइ पुरोभाओवमाणतुरअ
खुरपुटतालुद्दलिअ धरित्तितलचलिअ धूलीधूसरिअ दिसा-
मुहो एत्तो मुहो आगदो एव्व महत्तो सकलणिवहो।

मारुतः। भ्रमरक! गच्छ निवार्य्यतां मा मा सम्भ्रमः
कार्य्य इति।

भ्रमरकः। जं णाहो आणवेदित्ति निष्क्रान्तः।

मउमालिआ। अह सो भमरओ वअणादिअ णाहवअण
वेलाए कन्धप्पसरो तहीं चिट्ठिओ सेणासाअरो।

मल्लिका। जनान्तिकम्। अम्महे हत्थिअव सेणाचक्कव

णाहो वि महकिदे एक्को एव्व ठिओ महाभाओ समस्तलो-
अमण्डणो भूदोभयं अरण्ण कुञ्जरस्स अभिमुहं धाविओ ।

नवमालिका । सहि ! एव्वं ठिए वि तुए णं सुट्ठु
अनुट्ठिज्जइ । जं अप्पणोव्व अप्पाणं । णास अप्पेइ ।

मल्लिका । निःश्वस्य । सहि किं करोमि । तादे वस-
वट्टिणि । तादेण पडिस्सादं किल रात्रस्स विहड्ढि । मल्लि-
आए वरणिसए णाहं पमाणं । अपितु भअवदी कञ्चाइ-
णीएव्वेत्ति ।

नेपथ्ये प्रतिहारी कलकलता ।

णोमालिए दुक्खसोअदुम्मिअ हिअआ भट्टिणि-
णा णावेदि भट्टिदारिआमत्ति घरं आणेदव्वेत्ति पडिपालइ
वसन्तवण्विरन्ते सअल परि अण परि उदो कण्णेरहो ।

नवमालिका । सायङ्कं । कण्णअलए । कोस दुस्सहसोअ-
दुम्मिआ भट्टिणी ।

कामकलंतता । सविषादं । णं भअवदीए गोरोए भद्द-
ट्ठो अमच्चो भट्टिदारिआए सम्बरओ करोत्ति ।

मल्लिकामारुतौ विषादं नाटयतः ।

सार । जनान्तिकम् । मह अरिए ! अमणोरमं आरद्ध
वम्महेण जो पड्डोफ्फर सरिसाणुरामाइमे अड्ढे विहड्डइ ।

मारुतः । सनिर्वेदं । स्वगतं ।

एतस्याः प्रथमावलोक समये गाढं प्ररूढः क्रमात्
संसद्धोद्भत पल्लवः कुसुमितोमन्ये फलिष्यन्नपि ।
सोऽयं हन्त मनोरथ द्रुरधुना शाखोपशाखान्वितः
काष्ठं हन्त कृतान्त वेगसमयादम्भोलिना भज्यते ॥

मल्लिका । स्वगतं । हा मल्लिए ! एत्तिअ मेत्तजीविअ
फलासि । अह अम्ब गोरि ! कहं रक्खसहत्थे दिस्सं ह्मि ।

मारुतः । मल्लिकामवेक्ष्य विलोक्य । स्वगतं ।

अतर्भवानि ! मयि दारुण दुःखदूने
मा नाम चित्तमनुताप परिप्लुतं भूत् ।
एतां विषण्णवदनामवलोकयन्त्याः
किं ते कृपाश्रुलुलितेन विलोचनेस्तः ॥

कनकलता । णोमालिए ! मदयणेण अहिअं किलम्मइ
भट्टिणि । ताअत्ति भट्टिदारिअं सक्कुण गच्छह्म ।

नवमल्लिका । सविषादं । हद्धी हद्धी भट्टिदारिआ ।

मल्लिका । सबाष्पगद्गदं । अप्पणअणाभिराम महाभाअ
आपुच्छदि सरणकसरणा मन्दभाइणी मल्लिआ ।

नवमालिका । भअवदि ! अम्बिए णादि जलहिअ-
आसि । कहं तुह चरणकालम्बणा मल्लिआ जीविद संसअं
आरो विज्जइ । अहवा ण एव्वं विहो तुह आदेसो एदं
वि तमस सम्वरंसिसम्समखवणं तक्केमि ।

सार । जनान्तिकं । कालिन्दि ! सच्चं अहिहिदं
णोमालिआए ।

कनकलता । हद्धी हद्धी ।

मल्लिका । स्वगतं । हा मल्लिए ! एत्तिअमेत्त जीविद-
फलासि । भअवदि गोरि कहीं रक्खसहत्थे दिस्सह्मि ।
नवमालिकया सह निष्क्रामति ।

रम । सारसिए ! कहंवि मल्लिअं अणुगच्छामि । ण सक्कु-
णोमि आपुच्छिदुं जीविददाणमहोवआरिणं महाभाअं ।

सार। महाभाअ! एसा तुए दिश्चं सरीरं धारअन्ती घरं गच्छदु रमअन्तिआ।

कलकण्ठः। सन्तु गृहाः परिष्कृताः।

कालिन्दी। सारसिए! पेक्ख पेक्ख हिअअउब्भरंत अह भाविविरहवेअणाणुसन्धाण उविसेसवड्ढान्त म अणा-णलवम्भमंणविसेसदीहर णीसासं उद्दामविब्भमोल्लुसिअ-मालिआ कलिअ कडक्ख पेक्खिदगाअणाराअ सव्वसं-सम्वग्गिअ सोअ सलिलपत्त परोप्परप्पोडिअ णिवलंग घ-गाढ़परिरम्भ सहुव्भिण्ण पुलअजालरमणिज्जं रमअन्तिआ कलअण्ठ.णां अवठठाणं।

कलकण्ठः। सानुरागं। स्वगतं।

प्रणय चपलाः प्रेमस्फाराः प्रसूतमनोभुवः
स्वपितधृतयश्चेतश्चोराश्चलाचलतारकाः।
शिव शिव मयि प्रेङ्खन्त्यस्यास्तरङ्गित घूर्णित-
स्तिमितमधुरस्निग्धा मुग्धा विलोचनविभ्रमाः॥(६)

मधुकरिका। इदो इदो।

---

(६) प्रणयचपला इति तरङ्गिताश्च घूर्णिताश्च स्तिमिताश्च मधुराश्च स्निग्धाश्च इति द्वन्द्वः तथा मुग्धाः अतएव प्रणय चपलाः प्रेमस्फाराः प्रसूत मनोभवः, स्वपितधृतयः चेतश्चोराः चलाचल तारकाः अस्या विलोचन विभ्रमाः मयि प्रेङ्खन्ति शिवशिव इति हर्षे। अत्र तर-ङ्गितत्वादि,मुग्धत्वान्तानां षण्णां विशेषणानां प्रणयचपलत्वादि चलाचल तारकत्वान्तेषु षट्सु विशेषणेषु क्रमेण हेतुत्वं बोध्यं तरङ्गितादि लक्षणं तु प्रथमाङ्के निरूपितमस्माभिः।

रमयन्तिका। अपवार्य। मड्डुअरिए! कदा पुणोवि क्खिस्सं पुण्णचन्दसुन्दरं महाभाअं।

मधुकरिका। सहि अग्गओ। कहराओ सम्भरअ क्ख वदिसि संकीअदि। अवि अस्सहा सुलहं क्खु दंसणं णं वि।

रमयन्तिका। निःश्वस्य। कथं कथमपि निष्क्रामति।

मल्लिका। णोमालिए! इन्दीवर दुल्लह दंसणं कण्णंत-ोहर विसाल लोअणपुण्डरीअं पुणोपेक्खिस्सं महा-ाअस्स मुहचन्द मण्डलं। इति विवलित मुखी सवष्पं पश्यति।

सारसिका। कालिन्दि! पेच्छ सकरुणाणुराअ णवट्टिअ मुहचन्दाए मल्लिआए वाहहर पूर पूरि आइ सारकरकं विअ कमलकलिआ मित्ताइ णेत्ताइ। ता ामहे गदुअ आसासणिज्जा।

कालिन्दी। महाभाअ! एव्वं ट्ठिएण पहवन्ति लण। फत्तदुं वि।

मारुतः। अनुसत्तव्या भवतीभ्यां मल्लिका।

कालिन्दी। महाभाअ! एदं वि वाराणसी पहिअ अणादो अदिरित्तं मणेहि।

ारसिआ वि भणइ अस्सवि आआसवाणीए विअसरोत्ति।

कालिन्दी। सारसिके! अपि श्रुतं त्वया आकाशभाषितं।

सारसिका। अहइ।

कालिन्दी। स्वगतं। युज्यत एतत्। एतादृशानि तत्रास्य ेनयविलसितानि।

मारुतः। स्वगतं। आश्वासनानि खलु एतानि। प्रकाशं।

कालिन्दि! स एष मल्लिकायाः सीमन्तलालितो मणिः इत्यर्पयति ।

कालिन्दी । आदाय । हन्त असोसिदोवि एसोण दिट्ठ अम्हेहिं । निष्क्रान्तः ।

मारुतः । निःश्वस्य । हन्त अदृष्टपारे व्यसनसागरे पतितोऽस्मि ।

(७)मूर्च्छा स्वेच्छं स्फुरन्तु यातु वपुरिषुभिः पूर्णकामः स कामो भूयादाधिः समिद्धोरणरणिकपरिस्फूर्त्तिरूर्जस्वलास्तु ।
वैधुर्य्यं वर्द्धतां द्राक् द्रवतु धृतिरपध्वंसतां सौख्यचिन्ता हन्तासौ तुल्यरागं जनमसुलभयन्नस्तु धाता कृतार्थः ॥

कलकण्ठः । सखे ! युवयोर्मल्लिका मारुतयोरनुरूपं पाणिग्रहणं मङ्गलं सर्वमङ्गलानसं मन्यत इति कथमेतत् सङ्गच्छेत । पश्य

मूर्त्तौ युवां प्रसादीयस्याःपरिवस्यया प्रसन्नायाः । (८)
तद्वचनोपघ्नमिमं प्रत्यूहन्नेव विश्वसिमः ॥

मारुतः । कलकण्ठ ! विचित्रेषु कर्म्मणां विपाकेषु कथं नाम विश्वसनीयमेतत् । पश्य

शुभमितरद्वा प्राचरं कर्म्मसुखं दोग्धिदुःखं वा ।
दैवं पुनस्तटस्थं तदुभयमनुभाव यदुदास्ते ॥

---

(७) मूर्च्छेति । रणरणिकपरिस्फूर्त्तिः उत्कण्ठापरिस्फुरणम् इत्यर्थः । ऊर्जस्वला स्थिरतरेत्यर्थः यातु खण्डयतु इत्यर्थः ।

(८) परिवस्यया पूजया तद्वचनं सर्वमङ्गला वाक्यं उपघ्ना आश्रयस्थानं प्रमाणमिति यावत् । यस्य तं प्रत्यूहं विघ्नं इत्यर्थः । प्रत्यक्षतः मल्लिका अपि रविश्वसनीयेति भावः ।

कलकण्ठः । कथमेवं भाषसे प्रत्यक्ष एव कलपिङ्गक वृत्तान्तो वयस्यस्य ।

मारुतः । विचिन्त्य । हन्त संशये स्थापितोऽस्मि । स्वगतं किमत्र कर्त्तव्यं । सावष्टम्भम् ।

प्रणतजन पारिजातवल्लीं भवानीं प्रसादयिष्यामि ।
गत्वा गौरिगृहानेको मोक्ष्ये वा निष्फला नसून् ।
आराध्य देवीं शर्व्वाणीं लप्स्ये वा मल्लिकां प्रियाम् ॥

प्रकाशं । सखे कलकण्ठ ! तवापि हृदयमनुप्रविष्टेव रम यन्तिका ।

कलकण्ठः । सलज्जस्मितं । सत्यमुपलक्षितं वयस्येन ।

उद्भिन्नबाष्पकणिकानुपगूढभावान्
उत्कण्ठितान् मयि मुहुः क्षिपती कटाक्षान् ।
सेयं नितम्बभरमन्थरमन्दयाना
यान्ती गृहानपि सखे ! हृदयं गता मे ॥

मारुतः । कलकण्ठ कथमेनां जिघृक्ष माणएव मदकरि णिखादवप्लुतोऽसि ।

कलकण्ठः । अहं खलु भ्रमरकमात्र परिजनं वसन्त वनगतं वयस्यमुपश्रुत्य त्वरितमुपगच्छन्नध्ये सरणि सन्नि हितया सारसिकया सोमसरः कूलं नीतोऽस्मि ।

मारुतः । ततस्ततः ।

कलकण्ठः । ततश्च

स्नातोत्थिता सलिलबिन्दुतरङ्गिताङ्गी
सा सुन्दरी तटगते मयि दत्तदृष्टिः ।

संसक्तसूक्ष्मविमलाम्बरलोभनीय
श्रोणीभरा मनसि मे लिखिता स्मरेण ॥

मारुतः । सखे ! हृदयङ्गमानि खलु तरुणि मश्लिष्ट
समुल्लिखितानि नितम्बिनीनामङ्गकानि विशेषतः स्नातोत्थि-
तानाम् ।

कलकण्ठः । ततश्च तत्कालाढौकितस्य मदेभस्य झटि-
त्यारूढपादपः स्कन्धदेश मास्कन्दितवानस्मि ।

मारुतः । सहर्षं । सखे ! सिद्धमेवाभिलषितं मन्यस्व । पश्य

तद्रूपविभ्रमविवर्त्तितरागवृत्तिः
प्रागप्यसौ तव वयस्यकरं गतैव ।
अद्य प्रसह्य चिकुराग्रविसारिहस्ता-
दुन्मोचिता किमुत दुष्टमतङ्गजेन्द्रात् ॥

कलकण्ठः । वयस्य ! अस्याः पुनरग्रतो रुद्रातनामा
शम्बरकपक्षपातीति सन्दिह्यते ।

मारुतः । किमेतावता ।

समहृदयौ चेत्तरुणौ किं प्रतिकूलेन बन्धुवर्गेण ।
अनुकूलेनापि पुनर्नार्थस्तौ चेद्विरागौस्तः ॥

तद्यामः शिबिरं । इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति विप्रवेषधारी राक्षसः ।

अहो अतिमनोहरं अकुतोभयं अस्मत्कुलचरितं ।
निर्वर्त्यन्ते नृमांसैर्निरवरणविधयः पीयते रक्तसीधुः
स्वेच्छासम्भोगसौख्यं भवति हठहृतैरन्यदारैरुदारैः ।
वैतानीनां क्रियाणां विमथनमधिकं जायते दृष्टहृष्टैर्
केन स्वच्छन्दहृद्यं न भवति तदिदं राक्षसं जन्म तुष्ट्यै ॥

मया पुनरति नीचयोऽस्मज्जाति विरुद्धोऽप्ययं वेषः
संहलद्वीपवासिनः सख्युर्विकटग्रीवस्य कृते समभ्युप-
तः । आदिष्टोऽस्मि हि प्रियसखेन । सखे खङ्गजिह्व !
न्ति मे तत्रापि दृष्टानि त्रीणि विशिष्टानि वस्तूनि ।
कं सकलमूर्च्छाहरं रत्नं अपरं चित्रमयं कन्यारत्नं ।
न्यद्विमलं दिव्याम्बरञ्चेति । पतितानि च तानि प्रमा-
न लङ्कापुरगमनसम्भ्रमाकुलेन मया मन्निवास एव वट-
ी कथितञ्च लङ्कापुरवास्तव्यैः दैवज्ञैरेतद्वस्तुत्रयनाशाद्वर्षा
मीय एव ममायुरिति । अतस्तदन्वेषणाय त्वया प्रयत-
यमिति । सहर्षं । दृष्टञ्च विप्रवेषधरेणान्विष्यता मया
स्मिन्नेव कुसुमपुरे । सविस्मयं । अहो या सा तादृश सौन्द-
नियन्त्रित सकललोकलोचना चित्रकन्या । यत्र दुकूला-
लिखितौ मरकतभङ्गुरविस्तरणः । ताविह स्थावेव स्तः ।
स्य । मोष्टागावपि तावेव । निष्कटं परिक्रामति । पुरतो
लोक्य । कोऽयं सायं सन्ध्यावतारविरलसञ्चारमप्यन्धकारं
रयगम्भं कपकतमालप्रायो महानारामः । निर्वर्ण्य । मन्ये

कुसुमपुरोपकण्ठवासिन्याः कात्यायन्या विहाराक्रीडोऽय[म्]
यः शर्वरीषु तत्कालसन्निधानसंकलपरिवारमण्डलो मनुज[ै]
दुष्प्रवेश इति श्रूयते । तथाहि

क्रीडन्ति प्रमथार्भकास्तत इतो मूलेषु पृथ्वीरुहां
श्रूयन्ते घनगर्जितप्रतिभटा हेरम्बकण्ठारवाः ।
दूरादेव पुरद्विपैः परिहृताः सन्त्रासफीत्कारिभिः
वान्त्येतेऽपि च गौरिकेसरिसटासंघट्टिनो मारुताः ॥

साशङ्कं । तदस्माकं दुरुपसर्पोऽयं देशः । [illegible]
षणो खल्वसुरराक्षसेषु मायाविनो वसुदेवनन्दनस्य सोदर[्य]
अस्तोकसामान्यप्रभावा दुर्गाः । तथाहि—

एषा विषाणकोटिव्यस्तमहेन्द्रोपवाह्यस्य ।
अविषह्यमहिषस्य शिरः किसलयमुग्धेन चरणेन

अथवा । कातरजनप्रशंसागोचरोऽस्या विक्रमः ।

प्रागस्मद्वंशजातः स किल दशमुखो द्रागुदानेष्टदोष्णां
स्थेमानं सन्दिदृक्षुः चटचटिति समुत्पाट्य कैलासमद्रिम्
किं ब्रूमस्तामवस्थां प्रपन्नति शिखरे भीतवल्लहंसल्ल
नत्वा स्लिष्यत् स्वदोर्भ्यां पुरमथनमियं चाटुवादानपेक्षम् ॥

मार्गान्तरेण परिक्रामति । सकौतुकं कोऽयमभिनवारू[ढ]
यौवनारम्भो मजकुमारमन्मथरसञ्चारः प्रविविच्यत्यविशङ्कमे[व]
दुर्गायतनारामं । यएषः ।

गण्डस्थलीरुचिः शरविपाण्डुरगण्डतलः
मृदुभुजदण्डमण्डलकरालकृपाणलतः ।
नयनविलोभनोऽपि च विभर्त्ति भयङ्करतां
विटपमिषस्मिचकफणीव पटीरतरुः ॥

निवर्ण्य । अये ! सोऽयमस्मद्दुकूलाञ्चललिखितलक्षणः । यस्याम्बरे सा चित्रकन्या । वाचयति ।

दूरादेव तमस्यपि धाम्ना स्वेनैव लक्ष्यमाण वपुः ।
मन्ये दुरासदोऽयं मृगपतिरिव यौवनोद्रिक्तः ।

तन्मन्ये दुर्यैव एतत्करवर्त्तिनी चित्रकन्या । अथवा । सत्यां सत्यकन्यायां किं चित्रकन्यया । तद्यावन्मणिकूटशिखरागतस्य सख्युर्विकटग्रीवस्य सर्वमिमं वृत्तान्तमावेद्य स्वेच्छं गच्छामि । नभो विलोक्य । अस्तमत् सञ्चरणोचितश्चायं समयः ।

(९) यदिह नवनवाहृग्धोरणीदिग्धमांस-
प्रचयमिव नभोऽन्ते साध्यमैधिष्ट तेजः ।
तदखिलमति दृप्तैर्यातुधानैरिवैतैः
समसमयमघासि ध्वाङ्क्षहृतया तमोभिः ।

इति निष्क्रान्तः । शुद्धविष्कम्भः ।

---

(९) यदिहेति । इह पूर्वोक्तसमये नभोऽन्ते गगनान्तराले नवनवाहृग्धोरणी दिग्धमांसप्रचयमिव स्थितमित्युत्प्रेक्षा । अत्र नो द्वितीयसन्धिकालनिरासगर्भं नवनवेति पदम् ।

द्वितीय सन्धिकाले हि आरुण्यभङ्ग इति भावः । असाध्यम् अपरिमितं यत् तेज ऐधिष्ट वव्धे । अखिलं समस्तं तत् पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं तेजः कर्म अतिदृप्तैः यातुधानैरिव अतिदुर्मदराक्षसैरिव स्थितैः इत्युत्प्रेक्षा ।

एतैः पुरोदृश्यमानैः तमोभिः कर्तृभिः समः समयः यस्मिन् कर्मणि तद्यथा भवति तथा समसमयम् एककाले इत्यर्थः ध्वाङ्क्षहृतया वायसहृत्या काकभोजनप्रकारेणेति भावः अघासि कवलितमित्यर्थः ।

ततः प्रविश्य यथानिर्दिष्टो मारुतः ।

मारुतः । साश्चर्य्यं ।

याः पार्श्वोत्थामकृतकघनप्रेमविस्फारितानां
मव्रीडानां सकलकथयानन्दनाडिन्धमानां ।
तेषां तेषां हृदयनिहिताकूतनिष्पन्दिनेत्र-
व्यापाराणां पुनरपि तथा सुभ्रुवो विभ्रमाणां ॥

हन्त पुनरिदमेव स्मारं स्मारं प्रतिवारं हृदयं ।

अन्येन पाणिमवलम्ब्य जिहासमाना-
मन्तर्विभिन्नहृदया सदयं प्रयान्ती ।
वक्त्रं तदिन्दुमधुरं परिवृत्य भूयो
बाष्पाकुलेक्षणमवैक्षत यन्मृगाक्षी ॥

पुनः साश्रस्रं ।

तदङ्गमपि नाम तत्सहजकान्तिपूराप्लुतं
सुवर्णकदलीदलोद्दलितगर्भगौरवं पुनः ।
कठोरमदनव्यथापिशुनपाण्डिमाधिष्ठित
प्रथिमकुचमण्डलं परिरभेय वीक्षेयवा ॥ (१०)

यद्वा यत् असाध्यं तेजः तेजोरूपं मननवाक्यघोरणी छिन्नमांस-प्रचयं कर्त्तुं इह तेजो निष्ठाऽभेदप्रतियोगित्वं विशेषणविशिष्टमांस-प्रचयस्येति रूपकम् । नभोऽन्ते ऐधिष्टेव अवर्द्धतेवेत्युत्प्रेक्षा । अखिलं तत् कर्म्म पूर्वोक्तमांसप्रचयमित्यर्थः अतिदृप्तैः एतैः तमोभिः तमोरूपैः यातुधानैः अत्रापि तमोनिष्ठाभेदप्रतियोगित्वं यातुधाना-नामिति रूपकम् । समग्रमयं धाङ्क्षत्या अभावि इवेत्युत्प्रेक्षा इति योजना ।

(१०) परिरभेय आलिङ्गेय वा अथवा परिरम्भाभावे दृष्टव्यः

अपि भूय एवैतत् ।

आसीनः स इत स्थितः प्रचलितः स्वप्नायितो जाग्रविः
पश्यन्मीलितलोचनोऽव्यवहरन्मौनं प्रपन्नोऽथवा ।
तां प्रेमाकुलवीक्षितां स्मितमुखीं सव्रीडमन्दागमां
स्निह्यन्तीं प्रणयाद्रं मुग्धलपितां पश्यामि नक्तंदिवम् ॥

अन्यतो विलोक्य । सहर्षं ।

कुरवकचम्पककेसरतमालबिल्वतालसमाकीर्णं ।
अपहसितनन्दनवनन्तदिदं कात्यायनी गृहोपवनम् ॥

सानुशयं । एतत् खलु निशि निशि साचाद्भवत् सर्वं
स्वप्नन्तया मनुजैः दिवसैकगम्यमिति श्रूयते ।

नेपथ्ये । कलकलः ।

मारुतः । विलोक्य सविस्मयानन्दं । अहो ! अहं पूर्विकाप्रण-
नात्रञ्जितमणिकिरीटपरस्परसंघट्टस्रस्तस्तवककुसुमापीडै
विडितं मृडानी भवनमुपर्युपर्यम्बरमापतद्भिरमृता-
भिः । निर्वर्ण्य सकौतुकं ।

अवतरति विचित्रदर्शनोऽयं
विकसितनेत्रपरम्परो विडौजाः ।
कमलवनवृतो मरुद्भिर्मोर्णा
नभस इवामरसैन्धवः प्रवाहः ॥

सबहुमानं ।

त्रैलोक्यं भ्रूविधेयं वलिजिदवरजः सेवितारो निलिम्पाः

वीक्षेय इत्युभयत्र संप्रश्ने लिङ् प्रार्थनायां वा वीक्षमाणो-
ऽहमिति भावः । अभिलाषविप्रलम्भः शृङ्गारः ।

सम्पूर्णे च सप्ततन्तु सुतिरकृतकवाम्मोष्यति: स्वस्तिवाहः ।
स्वर्गाद्रिः स्वर्णवापीगगनसरिदृतो निष्कुटः कल्पवाटः
पौलोमी नेत्रपेयं वपुरिह किमिति श्लाघ्यता नो मघोन: ॥

अन्यतो विलोक्य । कोऽयं तडिदालोक इव प्रतिहन्ति
नयनरश्मीनविच्छिन्नप्रकाशः ।

विभाव्य । साधारणं क्रतुभुजां वदनं पुरस्त्री
सौभाग्यलोपि गिरिशस्य तृतीयमक्षि ।
तेजस्तिरस्कृततमश्चयमाविरस्ति
स्वाहातपः फलमुषर्बुध एव साक्षात् ॥ (११)

मल्लिका । मन्ये एतद्दर्शनाद्दोषदुर्मोषितमन्दाग्नं स्मरि-
ष्यति सारदासस्य हरमहिषी । अन्यतो विलोक्य । अयमिह
भीषणोज्ज्वलाकृतिः भगवान् मृडदेवः ।
प्रादुर्भवद्दुरितदूषितात्मनां जनानां
प्रायश्चित्त्युपक्लृतये प्रयुक्तदण्डः ।
देवस्य प्रियतनयः सरोजबन्धोः
केन स्यात् पितृपतिरेष नो नमस्यः ।

---

(११) साधारणमिति । क्रतुभुजां साधारणं वदनम् । अग्निमुखा वै देवा इत्युक्तेरिति भावः । पुरस्त्रीसौभाग्यलोपि त्रिपुरदाहेन तत्स्त्रीणां वैधव्यदानादिति भावः । गिरिशस्य तृतीयं अक्षि शङ्करभाललोचनस्य वह्निमयत्वादिति भावः तिरस्कृततमश्चयं परिहृतध्वान्तसंघं इत्यर्थः स्वाहा तपःफलं स्वाहादेव्याः तपःपरिणामभूतमित्यर्थः तेजः उषर्बुधः वैश्वानर एव साक्षात् प्रत्यक्षतः आविरस्ति । इह क्लीबलिङ्गमहिम्ना तेजसो विशेषणं तच्च उषर्बुधस्येति बोध्यम् ।

विहस्य । हन्त मदीयस्योपवाह्यस्याकस्मिकोऽयं सम्भ्रमः ।
तथाहि ।

नमस्तुभ्यं मातर्महिषमथनीति प्रणमतां
गिरो गीर्वाणानां भयचकितमाकर्ण्य परितः ।
निरस्तोऽपि स्वीयैर्जवधुतविषाणः प्रतिभयो-
घणात् कुर्वन् घण्टां द्रवति महिषो दक्षिणदिशं ॥

अन्यतः चक्षुषी चारयन् साशङ्कं ।

विकटवदनो विद्युत्पुञ्जप्रकाशशिरोरुहो ।
धृतनरशिरोमालस्तालप्रमाण महाभुजः ।
ज्वलननयनः शालप्रांशुस्ततोऽपि भयङ्करः ।
क इह गगनाभोगात् दीप्यमवा तरदिकक्षः ॥

विमृश्य ।

मन्ये स एष रक्षःपतिः निरृतिः यो दिक्पालपङ्क्ति-
निविष्टः पठ्यते ।

विहस्य । अहो महत्सौहार्दमस्मिन्नम्बिकापुरिवर्गस्य ।
प्रत्युद्गच्छन्त्यग्रे स्निग्धन्ति स्वागतानि पृच्छन्ति
कथयन्त्यवसरमुचितं प्राप्तेऽस्मिन्निरृताविह प्रमथाः ।

स्पर्शसुखमनुभूय । कथमिदं शीतलङ्गदमम्नमिवाच्छनमङ्ग
विलोक्य ।

मधुराननो धृतहारकुण्डलो
नयनं धिनोति सलिलाधिपतिः ।
परिपूर्णशीतकरविम्बधरः
नभसोऽवकाश इव तारकितः ॥

अहो इतरतेजः परिभावुकमेतस्य तेजः ।

अथवा । नाद्भुतमिदं यदन्यत् न्यग्भावयति प्रचेतसस्तेजः ।
इदमध्युषितामाशां प्राप्य च निर्वान्ति येन तेजांसि ।

अन्यतोऽवलोकयन् सौरभातिशयं विभाव्य ।

कएष तावत् सकलेन्द्रियतर्पणेन परिमलेन लिम्पतीव प्रपञ्चं । निर्वर्ण्य ।

कृत्स्नं येन श्वसिति भुवनं मित्रवान् वीतिहोत्रः
सम्याहारं फणधरकुलं शम्भुरन्यूनमूर्त्तिः ।
सोऽयं चूडाकलितसुमनः शेखरोद्भिन्नमाध्वी
लुभ्यद्भृङ्गी निनदमुखरं गन्धवाहः समेति ॥ (१२)

सकरुणमिव । कथमेतद्दर्शनेन किमप्युत्सुकमिव हृदयं । हृष्यति हृषीकमस्मिन् स्वात्ममतिर्जायते च किमिदं मे चरितं । (१३)

अथवा समान नाम्नां सङ्गे स्यादैक्यधीर्यथा पयसोः ।

कथमयमन्यतश्चक्षुरागच्छ । कोयमकपिङ्गलाभ्यां सन्निधन्ने समग्र भूषणमणिप्रभाप्रकलितशार्वरान्धकारोम्ष्य:पुरुषोऽथः विभाव्य ।

---

(१२) कृत्स्नं येन श्वसितीत्यस्मिन् पद्ये मित्रवान् प्रशस्तमित्रः भूम निन्दा प्रशंसास्वित्यादिना प्रशंसायां मतुप् । अन्यूनमूर्तिः परिपूर्णमूर्त्तिः अष्टमूर्तित्वादिति भावः ।

(१३) अथवा पक्षान्तरे इत्यर्थः समाननाम्नां एकाभिधेयानां सङ्गे ऐक्यधी एकत्वबुद्धिःस्यात् । दृष्टान्तमाह पयसोः पयश्च पयश्च पयसी तयोः यथा क्षीर नीरयोरित्यर्थः दुग्धोदकयोर्मेलने यथैकत्वबुद्धिःस्यात् तद्वदेकनाम्नोर्मेलनेऽपीतिभावः ।

अस्तोकसम्पदलकापुरसार्वभौमः
स्वर्णौणिभृत्तटनिवेशितचन्द्रचूडः।
यत्राधिराज्यकमलातडिदम्बुवाहो
दिक्पालमौलिमणिरेष विलिप्त एषः॥

सप्रश्रय हर्षं। अहो अवाङ्मनस गोचरं मम सौभाग्यं तथाहि।

देवोऽप्येष पुरान्तको नयनयोरध्वानमाढौकते
दूरादेव सुरैर्विमुक्तसरणिर्दुग्धेन्दु कुन्दच्छविः।
एष कुलसदोपवाह्यवृषभ स्कन्धानुवृत्तिस्खल-
च्चूड़ावल्गितसिद्धसिन्धुलहरी झाङ्कारकोलाहलम्॥

सम्प्रति हि।

नाथे समेयुषि समीपमुपोढ़हर्षं (१४)
उत्थाय देव्यपि कुचस्खलितोत्तरीया।
प्रायः ससम्भ्रमतया करदत्तहस्ता
प्रत्युद्गमिष्यति शनैः कतिचित् पदानि॥

पुनर्विलोकयन्। अति मनोहरं वर्त्तते।

गन्धर्वसिद्धसुरकिन्नरसुन्दरीणां
आसामुदारनयनैर्वदनारविन्दैः।

---

(१४) नाथे समेयुषि इत्यस्मिन् पद्ये करं दत्तहस्ता कराय दत्तौ हस्तौ ययेति विग्रहः। स्वनाथस्य दत्तहस्तादानाय प्रसारित निजहस्ता सतीति भावः। यद्वा सख्या इति शेषः करे दत्तौ हस्तौ ययेति विग्रहः सख्या दत्तहस्ता इति यावत्।

सञ्जायतेऽद्य परितः परिपूर्य्यमाणं
सम्पूर्णचन्द्रशतदन्तुरमन्तरीक्षं ॥

यावद्देवीं प्रणमामि

इष्टानिष्टापादकच्छेदकेभ्यः शक्रादिभ्यो दिक्पतिभ्यो नमोऽस्तु।
सर्व्वैरेतैः सर्व्वदोपासितायै देव्यै भूयः शैलपुत्र्यै नमोऽस्तु ॥

इति प्रणम्य ऊर्द्ध्वमवलोक्य । हन्त शून्यमेव गगनतलं ।
न सुरा नाशापतयो नाप्सरसो नो विमानानि ।
पुनरपि तदेव केवलमवशिष्टं भीषणं तिमिरं ।
मन्ये निवर्त्तित शर्व्वाणीदर्शनैर्गतमेव गीर्व्वाणैः ॥

सहर्षं ।

अत्र मम पक्ष्मिमाणि प्राञ्चिप्रायस्तपांसि सम्यञ्चि ।
देवोऽपि सार्द्धममरैर्येन प्रत्यञ्चितस्त्र्यक्षः ॥

तत् इदानीं अवसरो मम सर्व्वमङ्गलाचरणमूलोपसर्पणस्य । यावदुपसर्पामि । परिक्रामन् । साशङ्कं । अपि नाम प्रसीदेदम्बिका ।

उपचितघनरागो रागकल्पव्रतत्याः ।
प्रसभमखिलविघ्नध्वान्तसङ्घस्य हन्त्र्या ।
कमलमिव करेण प्रातरर्को नलिन्याः ।
कुवलयनयनायाः किन्नु पाणिं ग्रहीष्ये ॥

अग्रतोविलोक्य । इदमुपवनद्वारं यावत् प्रविशामि ।
प्रवेशं नाटयन् । स्खलनमभिनीय । सनिर्व्वेदं

कथमिदमविषमेऽपि स्थले स्खलितचरणः । अथवा इहैव स्थित्वा प्रसादयिष्यामि देवीं । कृताञ्जलिः ।

वलद्विषि गतत्विषि द्रविणराजि हाहारुजि
प्रचेतसि विचेतसि त्रिनयने त्रपामीलने ।
सुरद्रुहि रणाद्रुहि त्रिभुवनद्रुहो मस्तकं
रमर्द महिषस्य यत्तदिह नौमि देव्याः पदम् ॥ आकाशे लक्ष्यं ।
कैलीरावोऽयरंसीच किल विजयया सार्द्धमावध्यमानो
नाकृष्टा दृष्टिपाताःकिल विजयजुषश्चन्द्रचूडस्य वक्त्रात् ।
उत्क्षिप्ते पादपद्मे किलमणिकटको नोच्चकैर्वा शिशिञ्जे ।
मातःशैलेन्द्रकन्ये ! महिषविमथनं नाम कोऽयं विलासः ॥

निमितं सूचयित्वा ।

दुर्लभे प्रियतमापरिरम्भे स्पन्दसे किमिति दक्षिणबाहो ! ।

हन्त वेत्सि न गिरं गगनोत्थां मल्लिका विघटनेक-कठोराम् । निःश्वस्य । आकाशे ।

तत्ताद्दृशं युवतिरत्नमदृष्टमूल्यं
दुष्प्रापमल्पसुकृतस्य ममेति युक्तं ।
त्वद्वाक्यमत्र किल यत्र जनित्वमूलं
तत् किं तवाम्ब ! सदृशं करुणार्द्रतायाः ॥

अथवा स्वकर्म्माधीन सुखदुःखः किमित्युपालभे देवीं भगवतीं कात्यायनीं ।

अतः प्रियतमालाभनिःसम्बलजीवन स्तोषयिष्यामि स्वयमुपहृतैरहं कुसुमैराम्बाम । पुनराकाशे ।

पश्याम्बिके प्रणतकामितकल्पवल्लि
सा मल्लिका प्रियतमा यदि दुर्लभा स्यात् ।
अस्तु स्वहस्त करवाल विदूनकण्ठं
वक्त्रं ममाद्य पदयो स्तव रक्तपद्मं ॥ इति कौक्षेयकस्तवक्षिप्य समायतं ।

अस्तु ममभक्तिरतुला त्वत्पदयोर्देवि पद्मपाटलयोः ।
अपि च जनमान्तरे वा प्रेयस्या सङ्गमोऽस्तु मल्लिकया ।

इति खड्गं कण्ठे न्यस्यति। आकाशे हा णाह मारुम ! परित्ताअसु
परित्ताअसु कहं ण पेच्छसि मं रक्खसहत्थगअं णं तु
पुढमं वि कुञ्जरहत्थादो रक्खिदह्मि । हा अम्ब गोरि
सच्चं रक्खस हत्थे दिस्संह्मि । हा ताद ! हा अम्ब ! एसं
हदह्मि तुह्माणं गोरिप्पसादलद्धं एक्कउत्तो मल्लिआ ।

हा माइच्छिव्विसे से भअवदि एशा तुहम्मा मसमीवेण
णीदह्मि ।

जाएसिणेहे ण हिमगिरिं उज्झिअ आगआसि ।

हा सहि णोमालिए ! हा कालिन्दि ! दुलहं इन्दीवरं
तुह्माणं दंसणं ।

मारुतः । सकम्पमाकूतं । खड्गं कण्ठादपनयन् ।

कथमयं गगनगोचरः करुण करुणो मल्लिकायाःस्वरः ।
सविषादवितर्कं ।

किम्प्रासाद शिरःस्थिता जलधरैर्नीता तडित्शङ्कया
किंवा मण्डयितुं दिवं सह सुरैराखण्डलेनोद्धृता ।
अहोस्वित् शशिनः कला निपतिते धात्रा स्वयं शम्भुना
केन व्योमनि भीकरात्तकुररी तारस्वरं क्रन्दति ॥

ऊर्द्ध्वमवलोक्य । हन्त महान् प्रमादः ।

कोऽप्येष व्योम्नि घोरश्वयइव तमसां भीमदंष्ट्राकरालं
बिभ्राणोवक्त्रमुग्र भ्रूकुटि पृथुशिराः पिङ्गलश्मश्रुकेशः ।
व्यक्तं नक्तं चरो द्राक् व्रजति हहधिक् दैवमास्वाङ्कदेशात्
प्रभ्रष्टा वेपमाना पतति तडिदिवाम्भोधरात् मल्लिकेयम् ॥

सवाष्पं । हा ! निष्करुणता विधातुः ।

या सोपानपथादपि प्रियसखीवृन्दैरहम्पूर्व्विकां
दत्तां हस्तपरम्परामवतरत्यालम्बमाना शनैः ।
सेयं भङ्गुरमध्यमापतति हा ! तुङ्गाश्रमः शृङ्गतो
मत्तैरावतलोलितेव नलिनी मन्दाकिनीपाथसः ॥

भवत्वेनां धारयामि । खड्गं निधाय प्रसारितोत्तानकरस्तिष्ठति ।

ततः प्रविशति मारुतहस्तगता वेपमानाङ्गी मल्लिका ।

मल्लिका । हा ! पडिह्म ।

मारुतः । सवाष्पं । महाभागे ! मा भैषीः ।

चेतःसमुच्छ्वसतु शाम्यतु वेपथुस्ते
नातः परं निशिचराद्भयमन्यतो वा ।
मन्वस्य मे परिजनस्य वराङ्गि ! हस्त-
पर्य्यङ्कदेशमकुतोभयमागतासि ॥

मल्लिका । सहसा विलोक्य । अम्हहे महाभाओ हा !
महाभाअ ! इति कण्ठमालिङ्गय ।

मारुतः । महाभागे ! किमेतत् ।

मल्लिका । सुचिरं निश्वस्य सलज्जं । आआसवासो पामा-
भादो तुमहं महाभाअ मैलणासिम्मूसणं मसन्ती अज्ज
णिसीहे णोमालिअं विवत्तिजणा मरणकिअणिस्सआ भव-
णुज्जाणं गएव्व तक्खणागएण । सभयं । केणवि रक्खसेण
गहित्ति घेत्तूण गअणमग्गेण आगदुम्म अज्ज तुह हत्थे
पाडिदह्मि ।

मारुतः । सोच्छ्वासं ।

दिष्ट्या बन्धुजनप्रिये मम हृते स्वाख्यानसूनं नासुच:
दिष्ट्या ते कुणपाशिना नवसुधा दृष्ट्यं न लुप्तं वपु: ।
दिष्ट्या तस्य करच्युतासि गगनात्तूर्णं पतन्ती पुन:
दिष्ट्या चम्पकमालिकेव दयिते प्राप्तासि वक्षो मम ॥

मल्लिका । तुम्हे ण्ण देवदादुईस्सा कहं एत्थ सवि
हिदा ।

मारुत: ।

सोऽहञ्च सुन्दरि ! शिर: कमलार्च्चनेन ।
त्वामेव लब्धुमभिरोद्धुमना भवानीं । कण्ठे हस्तेन प्रदर्शयन् ।
तमेनमधिपिस्वं करेण खड्गं ।

मल्लिका । ससम्भ्रमं । महाभाग्न मामा साहसमणु
चिट्ठेहि । इति हस्तं रुणद्धि ।

मारुत: । सस्मितं ।

आक्रन्दितेन तव भीरु ! निवारितोऽस्मि

मल्लिका । स्वगतं । हन्त अदीदो उत्तन्दो एव्व वण्णिदो
सकरुणानुरागं । अम्महे मह किदे पाणपरिच्चाए विवसिदो
महाभाओ । नेपथ्ये । आ: को नाम नृपग्रामदुत्सङ्गवर्त्तिनी
मचूचुरमनुजकन्यां अद्य सा न दृश्यत एवाङ्कदेशे यामहं
निकोत्पाते सिंहलद्वीपं नेतु कामोऽस्मि । उभावाकर्णयत: ।

मारुत: । विहस्य । हन्त देवीप्रभावेण मत्करपतितां
नाज्ञासीदेव मूर्खो राक्षस: ।

मल्लिका । सभयं । हृत्थि ! पुणोवि णि वट्टइ रक्खसो
वेपते ।

मारुत: । विहस्य । महाभागे ! मा भैषी: । ममाम
पादपान्तरिता तिष्ठ । तदहमेनं निहन्मि दुष्टराक्षसं ।

मल्लिका । कहं महाकाएण रक्खसेण सङ्गच्छइ ताओ।

मारुतः । विहस्य । भीरु! किं महाकाय इति ।

तीव्रोष्णदुर्विषहवीर्य्यभृतः परेषां
तेजस्विनो न गणयन्ति वपुर्महत्त्वं ।
यत्पद्मरागशकलाकृतिरद्रितुङ्गं
कान्तारज भस्मयति काष्ठचयं स्फुलिङ्गः ॥

मल्लिका । सभया पादपान्तरिता तिष्ठति ।

मारुतः । सकृतूहलं सावष्टम्भं मास्ते ।

ततः प्रविशति गवेषयं
नाटयन् यथोद्दिष्टः सबन्धुर्मो राक्षसः ।

सोऽहं सिंहलदेशकाननपतिर्य्यस्याग्रतो नामतः
मृत्युः कम्पितकूटशाल्मलिरपि स्थातुं न च क्षमते ।
तस्यैवाद्रितटस्थितस्य विकटग्रीवस्य रक्षःपते
रक्षस्थां मम कन्यकामपहरन् किं नो गतायुर्नरः ॥

मल्लिका । सभयं । अम्मो हे एदिणा भअङ्कर सरीरेण
कहं णु कुवलअदलकोमलस्स महाभाअस्स सङ्गमो होइ ।

मारुतः । दृष्ट्वा सविस्मयं । अहो एतस्य वपुः प्रकर्षः ।

उद्ग्रीवैः परमोच्चितव्यमचलाभोगं शिरोभङ्गुरं
विन्ध्यप्रस्थविशालभीषणमुरस्तालोपमानौ भुजौ ।
भूयः कम्पितभूतलश्चचरणन्यासस्तदेतद्वपुः
सृष्ट्वा प्राक् परमाणुतां गमितवान् मन्ये विधिः पर्वतान् ॥

उद्यौ । रे रे अमङ्गलस्पर्श !

क्रव्याशिनों किसलयादपि कोमलाङ्गीं (१५)
शृङ्गारसागरसुधां स्मरजीवनाड़ीं ।
तामिन्दुबिम्बवदनां स्पृशतः कथन्ते
क्रव्यादपाश शतधानपभालमूर्द्धा ॥

राक्षसः । मारुतं विलोक्य । सत्यसयमिव घोरः । प्रोपहासं

साधु रे परिस्पन्द ! साधु ।

कस्त्वं करालविषभीषण कालसर्प-
स्फारस्फटाफलकरत्नशिलाविशिष्टां ।
तां कन्यकामहह सम्प्रयमस्मदङ्क-
पर्य्यङ्कमध्यविधृतामसुधाविशङ्कं ॥

मारुतः । सक्रोधं । आः लोकविद्विष्टाचार ! कन्यका-
चोर ! भूयः किमेवं तव व्यवहारः । सावधीरणं ।

रे रे पापमते प्रतीच्छसि कथं बालां पलाशाधमि-
स्त्वेवाज्याहुतिमाशु धाव चपल त्वं चेत् तवासि प्रियः ।
नो चेदेष करोमि खड्गदलितत्वत्कन्धरान्तःशिरा
नालष्ठ्युतकवोष्णरक्तलहरी मेदस्विनीं मेदिनीम् । (१६)

राक्षसः । सभ्रूभङ्गम् । आः ममापि विकटग्रीवस्य
पुरतस्तिष्ठन् मुक्ताशङ्को विकत्थते च । निर्वर्ण्य सप्रत्यभिज्ञं

(१५) हे क्रव्यादपाश राक्षसापसद इत्यर्थः याप्ये पाशप् इति कुत्-
सितार्थे पाशप् नपफालनविशीर्णा इत्यर्थः । ञिफला विसरणे इति
धातोः परस्मैपदाल्लिट् ।

(१६) रे रे इतरक्षिन् पद्ये त्वं तव आत्मनः प्रियोऽसि चेत् धाव
पलायस्वेत्यर्थः जीवितेच्छा चेत्तर्हि तिष्ठेति भावः ।

न्मतं। अयमेव मद्गुरुणाऽस्मल्लिखितलक्षणः। कश्चित् कन्या चोर इति खड्गजिह्वेनोपदिष्टः। प्रकाशम्। मूढ! स्वजीवनिरपेक्ष! मनुष्यडिम्भ! दिष्ट्याऽऽगतस्त्वमिह तिष्ठतु तावत् कन्या।

त्वामेव कोमलकलेवरमात्मपेषं।
पिष्ट्वा पिबामि मधुरं रुधिरं यथेष्टं।

इति माकन्दं स्कन्धे बद्ध्वा धारयति।

मल्लिका। सत्वरं पादपान्तरान्निर्गत्य साक्रन्दं। भद्द रक्खस! एषा तुह अज्जओ मुञ्च महाभाअं मं उण भक्खेहि।

राक्षसः। अनाकर्णितकेन निष्क्रान्तः।

मल्लिका। सवाष्पं। हन्त णीदो एव्व रक्खसेण महाभाओ। सकरुणं। हा सअललोअलोअण चंद! हा कंदप्प दप्पो हरंग! हा सज्जण चूडामणि! हा लच्छी विहारमंदिर! हा मल्लिआ हिअअ वल्लह! माकन्द! कहं णु दे सव्वलक्खण लक्खिओ तारिसो विग्गहो रक्खसाहारो जादो। हत्थि अहं एत्थ पावा मन्दभाइणी दे सव्वबन्धणस्स पुणो पुणो कारणम्हि। निःश्वस्य। णिप्फलजणाए मरणं वि दुल्लहं एव्व आसी। अम्ब भअवदि विस्संभरे! देहि मे विवरं। दिशो विलोक्य। हन्त कालज्जणं गोलुणीरव्वे भुवणे कहं गच्छामि। कं सरणं अक्कन्दामि। इति रोदिति। प्रविश्य ससम्भ्रमा मन्दाकिनी।

मन्दाकिनी। वत्से! मामैषीः।

मल्लिका। विलोक्य। सवाष्पं। अम्हे भअवदी! भअवदि! परित्ताअसु परित्ताअसु। इति पादयोः पतति।

मन्दाकिनी । सकरुणमाविश्य ।

अयाधि भीरु ! युवयोः सरसानुबन्धो
भावात्मकेन नयनेन मयैष सर्व्वः ।
रक्षांसि यान्तु विलयं विविधाश्च दोषाः
दैवं प्रसीदतुतमां शिवमस्तु भूयः ॥

अपिच ।

रक्षो हस्तगतो मारुत इति मास्म करोर्मनसि सन्तापं ।

विख्यात विक्रम विडम्बित फल्गुनस्य
रक्षांसि नो परिभवे प्रभवेयुरस्य ।
किं जृम्भमाण किरणस्य तिरस्क्रियायां
बालस्य वासरमणे रलमन्धकाराः ॥

नेपथ्ये । चटचटध्वनिः ।

मन्दाकिनी । विलोक्य सहर्षं । अज्ञातमारुतपराक्रमे ! पश्य महाभागस्य चरिमानं । एष खलु ।

स्कन्धे स्थितोऽस्य गतभीरसिना शितेन ।
छिन्ते शिरो विरटतः पिशिताशनस्य ।
दम्भोलिकोटिकठिनेन नखाङ्कुशेन
पञ्चाननः करिपते रिव कुम्भकूटं ॥

मल्लिका । सहर्षं । सभयं च पश्यति ।

मन्दाकिनी । सानन्दम् ।

अभिहतमस्तकः पतति वेपितभूमितलं ।
रजनिचरो गिरीन्द्र इव वज्रभिन्नतटः ।

सविस्मयं ।

इहह कबन्धतोऽस्य धृतदिव्यवपुः पुरुषः

प्रचलित भूषणो झटिति कोऽपि समुत्पतितः ॥

सविस्मयानन्दं ।

मल्लिका । भअवदि ! अच्चेरं एदं अदिभीसणादो रक्खसादो दिव्व पुरुषो उट्टिओत्ति । पेच्छ पेच्छ पदक्खिणी कदुअ सविणअकलिअंजलि पणविअ मोलिदेसो पणमदि अ महाभाअं ।

मन्दाकिनी । देवपात्रभूतोऽयं मन्ये कोऽपि पुरुषः शापवशेन राक्षसत्वमापन्न इति ।

नेपथ्ये । कलकलः । आकर्णयतः ।

मल्लिका । सभयं । भअवदि ! रक्खसभएण मण्णेमि पुणो वि रक्खसा आअच्छन्तित्ति ।

मन्दाकिनी । विलोक्य । वत्से ! एते सवाष्पवदनं तातममात्य विश्वावसुं पुरस्कृत्य त्वदन्वेषिणः परिभ्रमन्तः सत्वरमितस्ततो गृहीतविविधायुधा वीरपुरुषाः । पुनर्नेपथ्ये । हा पुत्रि मल्लिके । नन्विन्द्रनीलालोकादपि तिमिर बुद्ध्या बिभेषि ।

मल्लिका । सवाष्पं । हा तादो अ कन्दइ ।

मन्दाकिनी । एहि वत्से ! त्वद्दर्शनशोकविह्वलं तातमाश्वास्य प्राणदान महोपकारिणं विजयिनं मारुतमपि सम्भावयाव: । इति निष्क्रान्ते ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति काषायाम्बरयुगलहस्तः पुरुषः ।

पुरुषः । सहर्षं । अहो ! विहसिअ वहुप्पइ सुअण्हावलुहिज्जंत मल्लिआ करग्गहण मङ्गलसिलाहविज्जोणाह संवर अंभिमहंतो क्खु सिणेह बंधो विज्जुराअ उत्तवकहराअस्स जेण अज्जसण्णिहिदविवाहसम्भाविअ महाजण णिअम्बाहसस्सारजोग्गो णजहवणेक्कदेसो विभज्जिअदिण्णो । अविअ अक्खिअ णिच्चिन्दं वितंदविज्जुराअं अगणअन्तो णिअसोअरीं रमअन्तिअं अज्जकलपिङ्गस्स दावपवट्टइ आ । विहस्य । सोमघर कूलदंसणं आरभिअ महन्तो क्खु अहिलासो अज्जकलपिङ्गस्स रमअन्ति अभिजेण साहिलासेहिं णअणं चलेहिं पुणो पुणो पेच्छइ । सअं एव्व अमग्गे गदुअ किंवि किंवि संलवइ पोसेइ अणिअत्तअणेण वि अप्पणो मिच्छापदाणाइ । पुनर्विहस्य । सा उण विसम्भिअ परिहरदि एदस्य दंसणं । विमृश्य । जं होदि तं होदु । सव्वहा लहिस्सदि एव्व रमअन्तिअं अज्जकलपिङ्गोवि । जेण अघडिअ घरणेक्क सिलाहणिज्जा मन्दाइणी णावज्जीअदि । णाह सम्बरएण तेहिं तेहिं सक्कारेहिं । जइ सा मसेइ कमलिणीं चन्दाणंविपरप्पराणुराअं उवभावेदि कुमुदिणीं वा चण्डअरेण संघडेइ । दिसंअ महहत्थे णाहेण अभिणवुम्मिसन्तकोअणादपसुवससस कोमलं एदं कसाअम्बरजुअलं

ताए एव्व दाउ त्ताजाव बिवाहमङ्गलोवअरणव्वापुड़ं भअ-वदीं दट्ठुं एदं गोपुरणहकंचण सालभञ्जिआ पुञ्जप्पभा-घड़िअ विज्जुलआ पिञ्छिलं अमच्चवीसवसुमन्दिरं पवि-सामि । प्रवेशं नाटयित्वा पुरतो विलोक्य । एषा रमअन्तिआए पिअसही महुअरिआ इदो एव्व भवणादो आअच्छइ । प्रविश्यात्र मधुकरिका । सानन्दं स्वगतं । साहु अवि गोओ सम्व-रअ वस्रणोवाओ दिट्ठो अणिअरसाइरण महप्पहावाए भअवदीए मन्दाअणीए । निःश्वस्य । सनिर्वेदं । हन्त सहजो कोवि सत्तू एव्व रुद्दराओ पिअसहीए रमअन्तिआए जोमालिअं विअ मक्कडअस्स णं कलपिङ्गअस्स संघडअइ । सोच्छ्वासं । एदंवि उवदिट्ठो एव्व महकसोपिअ सहीए विअ जाणिदव्वो वाओ भअवदीए । पुरुषं विलोक्य । अज्ज एक्कघरवासपरिअएण जाणीअदि । सम्वरअस्स परिअणो चवलओ णाम एसो ।

पुरुषः । उपसृत्य । महुअरिए ! अवि जाणीअदि कहिं भअवदि मन्दाइणी वट्टइत्ति ।

मधुकरिका । स्वगतं । कीस एसो भअवदिं असेसइ होदु पुच्छिस्सं दाव । प्रकाशं । चवलअ ! कीस भयवदी ।

चप । विहस्य । णं एसा इमस्स किए मुगवेन्दुसेहर विलासिणोए समुल्लसिअं आभासभासिदं ति णाह सम्व-रअस्स सव्वीसम्भभट्टाणं वट्टइ ।

मधुकरिका । स्वगतं । भअवदि णामो तुह्माणं वंचण-प्पहावस्स ।

चप। स्वगतं। कष्टट्ठं। रमअन्तिआवुत्तम्। प्रकाशं। अज्जविसेसदो दट्ठव्वा। जं रमअन्तिआ अणुजलइदव्वा सा क्खु अम्हएण कहराएण दिस्स वि वामसीला याणुमसइ कलपिङ्गअस्स परिणम्रं।

मधुकरिका। सोपहासं। स्वगतं। अज्जअं चरणताड़णा फलो भविस्सदि हदासस्स कलपिङ्गअस्स परिस्समो। प्रकाशं। चपलअ! ईसक्करं क्खु रमअन्तिआए अणाअन्नणं भअवदीए

नेपथ्ये॥ नवमालिके किमिति विलम्बयते। भगवत्या देशको नाम समयः सुरभिमारुतागमनसुभगं लीलोद्यानं प्रविष्टायाः त्वदागमनं प्रतिपालयन्त्या मल्लिकायाः। तदद्याहि विविक्ते सविशेषं मण्डयतां अद्य विवाहोचितैर्माङ्गलिकैर्भूषणैः। यावन्न परापतति सम्बन्धिवर्गः। उभावाकर्णयतः

मधुकरिका। स्वगतं। जुज्जइ मारुओ वि तहिं चिअ कलअण्ठभमरअसहाओ सारसिआए निउढं आणिओ वट्टइ ता अहं वि उदूए संणिहाणी पवट्टामि। प्रकाशं। चपलअ एदे कञ्चुइणो भअवदीए आदेसं ववहरन्ति। ता गच्छ समीवट्ठिआ। सुलहदंसणा एव्व भअवदी। इति निष्क्रान्तौ प्रवेशकः।

ततः प्रविशति मारुतः कलकण्ठो भ्रमरकश्च।

मारुतः। भ्रमरक! अपि सत्यं उपकण्ठवर्त्तिलतामण्डपमध्यास्ते मल्लिका।

भ्रमरकः। आह! णं भणामि। कालिन्दि णोमालिआ किं पारद्धमङ्गलमण्डणाहिं चिट्ठन्ति।

मारुतः । सोच्छ्वासं ।

(१७) आशंसाभिरहर्दिवं त्वधिरुजा यन्मिप्सितं प्राङ्मया-
नैराश्यं यदलाभकातरधिया प्राणेष्वपि प्रस्तुतं ।
हस्तप्राप्तमिवाद्य जीवितफलं तद्भाति न ज्ञायसे
मातस्त्वं भवितव्यते ! कथमिव प्रादुर्भविष्णो पुनः ॥

---

(१७) आशंसाभिरिति । अहर्दिवं आशंसाभिः अप्राप्तस्य प्राप्तुमिच्छाभिः हेतुभिः अपि लभेय मीप्सितवस्तु इत्यपरिमिताभिराकाङ्क्षाभिरित्यर्थः । अधिरुजा तु अधिकरुजाऽपि इत्यर्थः । तु पादपूरणे भेदे समुच्चये ऽवधारणे इति मेदिनी । अनवरत चिन्तोत्थ मानस महाव्यथेनापि इति भावः । मया प्राक् यत् वस्तु लिप्सितं पुनरपि इच्छितं वाञ्छाहेतुक दुःसह मनोव्यथा सम्भवेऽपि न वाञ्छासन्त्यक्तेति भावः । तदपि हन्त तदन्तर शायिनी जगति चिक्कणगोत्र सुगेत्यादिना प्रागुक्त प्रकारेणेति बोध्यं । नच तावन्मात्रं अपितु शरीरत्यागे प्रावर्त्तीत्याह । प्राक् मयेति अत्रापि काकाक्षिन्यायात् दनुष्यते । प्राक् मया यदलाभे यस्य वस्तुनोऽलाभे कातरा या धीः तया हेतुना । यद्वा यदलाभकातर धिया मया इत्यन्वयः । प्राणेष्वपि नैराश्यं निस्पृहत्वं प्रस्तुतं प्रस्ताव विषयीकृतं अनुष्ठितमिति यावत् । अपिच जनान्तरे वा प्रेयसा सङ्गमोऽस्तु मल्लिकया इति सङ्कं कण्ठे न्यस्यतीति प्रागुक्त प्रकारेणेति बोध्यं तत् जीवितफलं जीवितफल भूतवस्तु मल्लिकेत्यर्थः । अद्य हस्तप्राप्तमिव भाति । हे मातः ! जनदम्ब भवितव्यते ! भवितव्यता देवि ! पुनः भूयः कथमिव केन प्रकारेण प्रादुर्भविष्णो प्रादुर्भाव मेष्यन्ती इति न ज्ञायते न बुध्यते ज्ञा धातो रात्मने पदात् भावे लट् । न ज्ञायसे इति पाठे न बुध्यसे इत्यर्थः । कर्मणि लट् । साम्प्रतिकस्तव प्रादुर्भाव एव मत्समीहितत्वेन परिणामवान् दृश्यते । किन्तु जगदम्बात्वेन अनियम्याया स्तव भूयो भविष्यन् प्रादुर्भावोऽनेकं विधेवं विधत्वाभ्यां संदिह्यत इति भावः । अत भावि-

कलकण्ठः । मा मा सन्दिग्धोष्ठाः । ननु ते हस्तप्र
मेव जीवित फलं भवान्याः प्रसादतः । यतः स्व कण्ठ
साहस निःशङ्क प्रवृत्त एव हस्ते पातिता मल्लिका ।

भ्रमरकः । णाह एसो लदावलयन्तरेण लआम
मग्गो ।

मारुतः । भ्रमरक! नीरन्ध्र पत्र पटल मांसललता
निरुद्धेऽपि प्रदेशे परिजनापातशङ्का दुःस्थित हृदयो
पारयामि प्रचलितुं ।

भ्रमरकः । णाह! भअवदीए आदेसेण वेत्तपाणी
उज्जाणादो दूरणिरत्थीकखु परिअणो ।

मारुतः । सहर्षं । ननु सर्व्वदा प्रमादिनी भगवत
नीतिः ।तदादेशय मार्गं ।

भ्रमरकः । इदोइदो । सर्व्वे परिक्रामन्ति ।

कलकण्ठः । विलोक्य । अहो सर्व्वतः प्रत्यासन्न प
णअमंगलपिशुनोदात्त परिष्करणममात्य विश्वावसो
वनम् । तथाहि ।

लभ्यते इति पदस्य भवितव्यं कर्म तस्य भावः भवितव्यता इति व्याप
धर्मत्वेन अर्थकल्पन मयुक्तं तथात्वे संबुद्धे वैयर्थ्यात् किञ्च मातरि
विशेषणस्य असाङ्गत्यात् । तन्नामक देवतीर्थकत्वे तस्या व्यनियम्य
च प्रमाणन्तु जातएष महाक्रूरः सर्वसंहारकारकः एतस्य मोहनार्थं
देहि भार्य्यां यथोचितां । एवं शिववचः श्रुत्वा स्वकं पृष्ठं ददर्शह तत
देवी समुत्पन्ना योच्यते भवितव्यता रूपलावण्य सम्पन्ना पीनोन्नत पयो
धरा इत्यारभ्य ततः प्रीतात्मा सा प्राह देव्यग्रे प्रणता स्थिता मदाधी
न मिदं विश्वं ब्रह्मविष्णु शिवात्मकं कालस्यायं ममाधीनः कोपि मां न
वेत्स्यति इत्यादीनि ।

(१८) दत्ता नूतनचित्र पङ्क्तिरमले प्रासाद भित्तिस्थले
बद्धा वन्दनमालिकास्तततो द्वारेषु माध्वीमुचः।
किञ्च क्षौमवितानमण्डलगत प्रालम्बमुक्तावली
शुम्भत्काञ्चनतायमानसुभगा वाह्याङ्गणक्षोणयः॥
अपिच।
...रा...वां...लिन्दध्वजशिखरपटीपल्लवान् लोलयन्तो।
...ढ़ारस्तोरणस्रक्कुसुम नवसुधा विप्रुषां गन्धवाहाः॥
...र्षन्तो वल्गुवल्गत् कुचभरमभितः कुङ्कुमोत्कर्षवेगा-
...द्वे...तानां परिजन सुदृशां कङ्कणाकङ्क्तानि॥
...भ्रमरकः। कथं दृष्ट्वा। वाह! किं कङ्कणगाढ़ो एव्व केवलं

---

(१८) दत्ता नूतनचित्रेति। नूतनचित्र पङ्क्तिः अमले प्रासादभित्ति-
...ले दत्ता तथा द्वारेषु सालम्बि पुष्पमालासु माध्वीमुचः मकरन्द-
...ानिगल्यः वन्दनमालिकाः तोरणानि तत ततो नद्धा यद्धाः। तुर्ध-
...न्दनमालासु तोरणं परिकीर्त्तितं इति हलायुधः। तोरणं नाम
...रणोऽस्त्रीवहिर्द्वारमित्यमरोक्त्या वाह्यः प्रतीहार इति केचित् तत्
...। तथात्वे प्राक् स्टहयज्ञ कालएव बद्धानां तोरणानां प्रकृत पद्ये तन
...तो नद्धा इति सर्वत्रापि नवीन वद्धत्वोक्तौ स्वाङ्गत्यापत्तिः। अत
...तदुक्तिवलात् यदि परस्परेण तिर्य्यक् वद्ध पुष्पमालादिकं स्तम्भद्वयं
...द्वये च संस्थाप्यते तत् वहिर्द्वारादिपदेरुच्यत इत्यन्येषां व्याख्यानमेव
...क्तं प्रतीमः। किञ्च अपिच क्षौम वितानानां मण्डलेषु निवद्धेषु
...ता बद्धाः प्रालम्बमुक्तावल्यः ऋजु लम्बिमुक्ताहाराः ताभिः शुम्भन्ति
...ासमानानि (शुभ शुन्भ भासने इति धातोर्निष्पन्नं) हार प्रतिफलनेन
...रस्पर किरण सम्पर्केण चेति भावः। यानि काञ्चनानि तैः ताय
...ानाः विस्तारीभवन्त्यः (ताय सन्तानपालनयोरिति धातोर्निष्पन्नं)
...तएव सुभगाः मनोहराः वाह्याङ्गण क्षोणयः सन्ति इति शेषः।

कहिदो एसो दूदोतदोप धावन्तवार.सुन्दरीणिअम्बविम्बलम्बि
मणिमेहलासहस्स झङ्कारमुहरोवोलन्त सम्भलं सेउरज-
णभूषणारवणिमज्जन्तमङ्गलमुरअ सङ्खकाहलपणवणिस्सणो
सणिछिदभूदेववग्गपरिज्जजन्त पुसपुसाहघोस मङ्गली गीत
जरं मण्डलाभुत्तवपिसप्पव्वइ लच्छीपरिणओ । चच्चण मङ्ग
सङ्गीअ महुरी-हाम-वेस-वंहि बुंह वड्ढिअ जअसद्द हलह
लामेदुरी महन्तो क्खु एसो उच्चव कोलाहलो ।

मारुतः । निश्वस्य । सखे कलकण्ठ ! ।

परिणयसमय स्तन्वङ्गा यथा यथा भजति सान्निध्यं ।
संशय दोलारूढं तथा तथा वेपते हृदयं ॥

भ्रमरकः । णाह आअदं क्खु लआभवणपेरंत्तं ।

मारुतः । सहर्षं । किमिदमेव मल्लिकाधिवाससुभग
लताभवनं ।

कलकण्ठः । ननु श्रूयते प्रसाधन समय सम्भाव्य
मानोत्पन्न विरतो भूषण झङ्कारः ।

भ्रमरकः । णाह ! एसा मङ्गल ण्हाणविसुद्धसुद्धपरिक्खा
पण्डरंग सविसेस लोहणिज्जदंसणा । णोमालिआ खि
टठिअ विवाहणेवच्छमहुग्घदाररमणिज्जवेसा एत्थ लआन्त
रेण । उज्जाण लच्छि विअ सक्खा लक्खिज्जइ तत्तहोदी

कलकण्ठः । पल्लवजालान्तरेण विलोक्य । एषा खलु
वलितमुखी कालिन्दी नवमालिकाभ्यां किमपि संलपति,
तदिह लतान्तरेण प्रविश्य गूढं पश्यामः । तथा कुर्वन्ति ।

ततः प्रविशति यथोद्दिष्टा मल्लिका नवमालिका कालिन्दी च

मल्लिका। सहिम्रो तुम्हाणं उप्पलं भअमणेण एव्व । कुसुमदो मए एसो मण्डणविही।

नवमालिका। सहि! मा मा अक्खरा सम्भावेहि।

मारुतं विलोक्य सहर्षं जनान्तिके। कालिन्दि! आअदो एव्व पिट्ठभाए महाभाओ किं पच्चाभिज्जामो। जेण पच्चअ्त्रओ होइ पिअसहीए।

कालिन्दी। सहि मामा पच्चावेहि समए एव्व पच्चासण्णो।

नवमालिका। स्मित्वा। सहि मल्लिए! णं तुएवि अस्स विप्पलद्धम्हि।

मल्लिका। सानुतापं। कदा।

नवमालिका। णं रत्तिअं अञ्जे वि वञ्चिअ पाणपरिच्चाए पवुत्तासि।

मल्लिका। लज्जते।

कालिन्दी। दिट्ठिआ तक्खणासादि अरक्खसेण। वेक्खण महाभाअस्स हत्थे पाडिआसि।

कलकण्ठः। सखे! यत्रैव पतिता मल्लिका कथं तत्रैव स्थले सन्निहितोऽसि।

मारुतः। अहं खलु अन्तरुपवनं विविधसरणावलितेन सग्रहस्तत्रैवातिष्ठं।

मल्लिका। कालिन्दि णहि सो रक्खसो। अविदु कोवि दिव्वपुरुषो एव्व। कहिअं भअवदीए महाभाअस्स जणणकार मित्त सोत्ति। उभे विस्मयं नाटयतः।

कलकण्ठः। सखे ! क्व गतः स महापुरुषः। यस्त्वया जुगुप्सितादस्योजन्मनो विमोचितः।

मारुतः। स खलु मां सुहृद् जहिमाऽऽभाष्य सखे ! यदा मां स्मरिष्यसि। तदा सन्निधास्ये विधास्ये च तवाभिमतमिति वदं स्तिरोऽभूदेव।

नवमालिका। ता तुमं एव्व विप्पलंभसीला।

मल्लिका। अह्मो आलम्भो।

नवमालिका। सहि! कहेहि किं अणुजलो तुह एसो अणुणअविहि णवेत्ति।

मल्लिका। सलज्जस्मितं। सहि ! मह एसो ईरिसेत्ति ण पारेमि लज्जाए पसंसिदुं। दूरे क्खु वअणाणं पिअसहीए पसाहणगुणो।

कलकण्ठः। अस्यगुक्तं मल्लिकया वचनानां दूर इति। अन्वेकैकं इति वर्णनमतिक्रामति। इदमेव तावत् पश्य।

अस्याः सुगन्धिनवकुङ्कुमपङ्कदत्तो-

मुग्धश्यकास्ति तिलको मदिरेक्षणायाः।

मारुतः। साभिलासं।

आविष्टरागमभिराममुखारविन्द-

निष्यन्दलग्नमिव मे हृदयं द्वितीयं॥

कलकण्ठः। सोत्पातं। सखे ! अपहृतमेव मम वचनं।

भ्रमरकः। णाह ! पेच्छ पेच्छ। एसा णाहेण दिण्णा वेढइ हारयट्ठी कन्धरामूलम्मि तत्तहोदीए।

कलकण्ठः। निर्वर्ण्य। सत्यं सैवेयं वयस्य दोरन्तर विहार दुर्ललिताहार वल्ली। विलम्ब्य।

मुक्तावलीस्मर विदाहविपाण्डुमूले
नष्टा सकान्ति जित कम्बुनि कण्ठकाण्डे ।

माकतः ।

निश्चिन्वती मृगदृशो वदनं मृगाङ्कं
नष्टव पर्वभिरिव सम्भीतिता नभस्तः ।

कलकण्ठः । सप्रणयं । वयस्य ! ननु सर्व्वोत्तरस्ते प्रतिभोत्कर्षः ।

माकतः । सखे ! सञ्जप्रतिभाकूरमुदार विरचितमुल्लसित गर्भक ग्रथितमालती कुसुम सौरभ्य लुभ्यदिन्दिरान्दरी मधुरसमारब्ध मङ्गलसङ्गीतकं अनर्घ्यताटङ्क करपवित कोमल कपोल विन्यस्त पत्र लता सङ्कुलं अतिरभि हिमजलशवल कुङ्कुम घनसार सरसाङ्गराग ज्जित घनतुङ्ग कुचकुम्भाभोगप्रेङ्खोलहारं विशालनिविडनितम्बमण्डल मण्डितकाञ्चन काञ्चीगुण पद्मरागमयूखसमञ्जिष्ठारञ्जितमङ्गलक्षौमं आमुक्तमौक्तिक नूपुरकिरणविमद्दंससंसेवितचरण पुण्डरीकं अभिराममस्याः वाहनेपथ्यं । निर्वर्ण्य । अथवा पुनरुक्तान्येवानवद्याङ्ग्याण्डनानि । निःश्वस्य ।

(१०) नेत्रोपान्तवतंसिते श्रुतिपुटे नीलोत्पलं निष्फलं
हासश्रीपरिकल्पिते स्तनतटे हारोऽवहारः कथं ।

---

(१०) नेत्रोपान्तेति । वामाक्ष्याः सुन्दर्य्याः नेत्रोपान्तवतंसिते त्रोपान्तेन अपाङ्गेन लघया कटाक्षेणेत्यर्थः वतंसिते कर्णपूरीकृते तिपुटे नीलोत्पलं निष्फलं अक्रियाकारित्वादिति भावः । वतं सिते

पिच्छालक्तकपातनं चरणयोः पीड़ाफलं ताम्रयोः
वामाक्ष्या वपुषि स्वभावसुरभौ व्यर्थानुलेपव्यथा ॥

भ्रमरकः । कहं ण दीसइ चूलापदिसे सिहाम

नवमालिका । सहि ! इमस्सिं रअणमुउरे पेच्छ

अवअवलच्छी मण्डिअं मङ्गल मण्डणं । इति द

दर्शयति ।

मल्लिका । सलज्जं पश्यति ।

मारुतः । सखे ! पश्य ।

एतावति त्रिभुवने नवयौवनोद्यत्
उद्दामरूपमहिलाजनमण्डितेऽपि ।
नास्त्येव विभ्रमनिधेरुपमानमस्या
यद्यस्ति रत्नमुकुरे प्रतिविम्ब एषः ।

इत्यत्र वष्टिभागुरिरल्लोपमित्यल्लोपमित्यल्लोपः । अवतंसो न स्त्रियां
कर्णपूरे च शेखरे इति विश्वः । हार श्रीपरिकर्मिते मन्दहार
परिष्कृते स्तनतटे हारोनु मौक्तिकमाला वा अहारः कथं निष्
किं इत्यर्थः । कलहायत एवेति भावः । हारोमुक्तावलौ युद्धे
विश्वः । ताम्रयोः चरणयोः पिच्छालक्तक पातनं लाक्षारस
पीड़ाफलं पीडैव फलं यस्येतिविग्रहः । पीडामात्र प्रयोजक
भावः । स्वभाव सुरभौ प्रद्मिनीत्वात् सहज पद्मगन्धे इत्यर्थः । त
कमलमुकुल मृद्वी फुल्लराजीवगन्धः सुरत पयसि यस्याः सौरभं त
इति । वपुषि शरीरे अनुलेपव्यथा उद्वर्त्तन प्रयासः व्यर्था नि
जनेत्यर्थः । अत्र नेत्रोपान्तवतंसिते हार श्रीपरिकर्मिते र
स्वभाव सुरभौ इति साभिप्रायेण विशेषण चतुष्टयेन स्वाववि
मण्डन वस्तुविशेषाणां नैष्फल्य कथनात् परिकरालङ्कारः । अ
परिकरः साभिप्राय विशेषणैः इति लक्षणात् ।

नवमालिका। सहि! पेच्छ पेच्छ। णिसग्गसिणिद्धणील-
अलुप्पल सोहादुल्लक्खविसेस कज्जललेहं सिणिद्धमहुर-
लदुव्वलगण्डमूलप्पान्तपल्लत्थ कत्थुरिआ पत्तलआ विभा-
अ सोहारिमअं मणभरकुङ्कुम दिलअ लंच्छिअ
ोज्जणिड़ालदेसप्पड़िविम्बिद गोरी चरणलग्ग लक्खारुणा
ुर अिरचन्दलेहासोहं उदार सीमन्त पद्धादिससुन्दर
न्दूर कन्दलिअ कन्दप्पपआवङ्कुरं। सअलजणलोअणाणं
ान्दमण्डलं पड़िविम्बइ तुह वअणम्बुअं॥

मल्लिका। णोमालिए! कीस सिहामणिणा ण
ण्टिदह्मि।

नवमालिका। सहि! किं विसुमरिदं णं तुए एव्व
हेअं रक्खणादो णिपड़ंतीए पुणो वि पब्भट्ठो सोत्ति।

मारुतः।

ा अिखामणे! किं पुनरपि पतितोऽसि पश्य दौर्भाग्यं।

दिष्ट्या कथञ्चिदस्याः प्राप्तवतस्ते पुनः सङ्गं।

नवमालिका। ता पसीद। मारुतं कटाक्षेण दृष्ट्वा। एदस्स
ा वह्राणुराअस्स सम्बरअस्स देहि करकमलं। आणंदेहि
ा वअं।

मल्लिका। सान्तर्सन्यु भारं। सहिओ तरुणसिहण्डि
च्छ सिणिद्ध सामल मङ्गलङ्गस्स महाभाअस्स मारु-
अस्स दंसणादो पहुदि जं अणो पुरुषो हिअएणवि ण
न्तिओ तेणेव्व सच्चेण सपामि इदो वरं वि णाहं अस्स
क्खस्सं महाभाअ पुसलाअसमुद्दावारिहिप्पवाह विगाह
वत्त हिं तेहिं णेत्तेहिं।

कलकण्ठः। सखे! शृणुय श्रवणपीयूषं।

मारुतः। सानन्दं। अयि मन्मानसविहार मल्लिका मल्लिके!।

तव हृदयसमूढ़ प्रेमरागैः शुभाङ्गि!
प्रति नवपरिवाहस्यन्दहृद्यैर्वचोभिः।
स्मरहुतवहदग्धः शीतलैः सर्वतोऽहं
स्नपित इव सुवाणि! प्राणिमि प्राणनाथे॥

पुनर्नेपथ्ये। नवमालिके! ननु भण्यते लब्धतामभि
तस्य मौहूर्त्तिकगणगृहीतः परिणयसमयः। आकर्णयन्ति।

मल्लिका। सवाष्पं। हद्धि! पुणोवि भअवदी णाइ
मह सहि णोमालिए उट्ठेहि उट्ठेहि जाव ह
एक्कदा। आअमिस्सदि भअवदी ता एत्थ लआवल
गदुअ किम्बि तुह्मो पत्थ इस्सामि।

नवमालिका। सहि। आणाहाणा जोग्गो जणो
पत्थीअदि। ता जहिट्ठं अङ्गे अहिलसिए अत्थे
इअ णिव्वट्ठेहि भअवदीए आदेसं।

मल्लिका। सहि! विसाद संभमवे विरंगो ण पारी
उट्ठिउं वाह पूरलइअ णअणा ण सक्कुणोमि दट्ठुं
ता तुमं मह हत्थं ओलंविअ उट्ठावेहि। इति ह
प्रसारयति।

सख्यौ। संज्ञया मारुतं पाणिग्रहाय चोदयतः।

मारुतः। साध्वसं नाटयति।

कल। सखे! नायं साध्वस समयः। अनुभूयतां चि
कालकाङ्क्षित मल्लिकायाः पाणिग्रहण महोत्सवः।

मारुतः । लतावलयान्निर्गत्य मल्लिकायाः पार्श्वं सपुलकं [illegible]हाति ।

मल्लिका । सहर्षं । सहि ! णोमालिए ! अखारिसो ह हत्थ सोहग्गो जं गहिअ मेत्ते एव्व हत्थे अमुअ [illegible]रस सित्ताइ विअ णिव्वुदाइ मह अंगाइं ।

मारुतप्रवलम्बमानैवोत्तिष्ठति ।

मारुतः । अदत्त प्रतिवचन एव मन्दमन्दं नयति ।

सख्यौ । सस्मित मनु गच्छतः ।

कालिन्दी । सहि मल्लिए ! पत्तम्ह लअं इरिदा कहेहि [illegible]हणिज्जं ।

मल्लिका । सनिश्वासं । सहि णोमालिए ! कस्सिं लदा [illegible]ले आअदह्म ।

नवमालिका । इदं वहललआ सुमरस परिवाह मेदुर [illegible]रिमल लोल लोलम्ब पुञ्ज वद्ध तिमिरं मन्दारमूलं ।

मल्लिका । सवाष्प गद्गदं । हन्त मए एव्व वड्ढिदो एसो [illegible]न्दारो । सानुनयं । ता विवित्ते एत्थ पदेसे किम्वि तुम्हे [illegible]त्थेमि ।

कालिन्दी । अवहिदह्म ।

मल्लिका । जीअउ जीविदणिव्विसे सो मारुओ । इत्यु-[illegible]क्ते वैलक्ष्यं नाटयति ।

सख्यौ । परस्परं पश्येते ।

मल्लिका । अइ जीविदणिव्विसेसे णोमालिए पिअसहि [illegible]ालिन्दि जस्स परिपुसचंद सुन्दराङ्गस्स महाभाअस्स [illegible] सुस्सूसण सोहग्ग पच्चासा पडिट्ठाविअ विहडन्त

जीविआए मए पुढमदंसणादो पहुदि एत्तिअं क
पेक्खन्तीए सहिदाअ मन्दमन्दवलिअवरहीहिआरविन्
अरन्दवाहिणी उज्जाण मारुआ । आअसिदाअ पअर
अरहअभुअदण्डकुण्डलिअ धणुहरिद टङ्कारघोरा अ
अरहुङ्कारा । अहिवाहिदाअ पल्लविअ माअन्दकु
विहरन्तकुहुमुह घडिउड्डमर पञ्चमः पवञ्चा वस
रदिअहा । आआसिदा अ तुम्हे किसलअ तप्पक
हिं मुणालभङ्ग हाररअणेहिं कदलीदलधप्पितवीअणे
कप्पूरक्खोदचच्चिक्क सम्पादणेहिं अण्णेहिं वि तेहिं
मअणोवआरेहिं । जेण वा तह रक्खसहत्थादो पव
गअणम्मि णिपड़न्ती तस्सिं णिसीहे रक्खिदह्मि ।
पुण्णभाइणीणं एव्व सुलहस्स महाभाअस्स जइ दुल्लहो
सङ्गमो ता मम्मि सुहं पावएसु ण एक्कतमं खणंवि
जीविअधारणंति । ता आमन्तेमि तुम्हे पुणोवि जणण
दंसणम्म । सप्रश्रयं अञ्जलिं बद्धा । सगद्गदम् । सहि !
किरे एव्वं पणमिअ विवित्ते विण्णाविदव्वो तुए सुम
वउलआ लंच्छिअ दोहर सिणिद्धलोअणा पुण्डरीओ
जणो जह परलोअ गदाए वि मह जलञ्जलिदाई हो
इति रोदिति ।

मारुतः । सकरुणं । स्वगतं ।

(११) एतानस्याः शिव शिव तनुत्याग वद्धोद्यमायाः
कल्याणाङ्ग्याः करुण मधुरान् शृण्वतो मे विलापान्

(११) एतानिति । अस्याः विश्वायणेः गौरीप्रसाद कल्या

दाक्षिण्येन द्रवति दहयोऽलीयते मोहवृत्त्या-
म्लायत्यन्त्यां स्फुटति हृदयं हर्षतस्फायते च ॥

कालिन्दी। पडिहदं दे अमङ्गलं।

नवमालिका। अश्रूणि वर्त्तयति।

मारुतः। प्रकाशं।

(१२) वीणाभिराम कलकोमलवाणि! रामे
मा मा वरोरु! करुणं भण वाम वामे।

इत्यर्थः। अविलष्टत्व बोधनाय इदं शब्दप्रयोगः। शिव शिव इति खेदे अयं च वक्ष्यमाणस्य अमङ्गलत्वाभिप्रायेण तनुत्याग वद्धोद्यमायाः शरीरत्यागमकृत प्रयत्नायोः कल्याणाङ्ग्याः जगन्मङ्गल गात्र्या मल्लिकाया इत्यर्थः। करुण मधुरान् दीनमनोहरान् एतान् विलापान् इमानि परिदेवनानि शृण्वतः मे हृदयं मनः कष्टं दाक्षिण्येन वर्द्धमानेन द्रवति दयया विलीयते प्रणश्यति। मोह-वृत्त्या मोहविरचेन मोहप्राचुर्य्येणेति यावत्। वृत्तिर्विवरणाजीव कैशिक्यादि प्रवर्त्तने इति मेदिनी। म्लायति ताम्यति अन्त्या पीड़या स्फुटति दलति हर्षतः प्रीत्या स्फायते प्रचुरीभवति च ॥ अत्र मनसः द्रवीभावाद्यवस्था पञ्चकोक्ति क्रमेण प्रयुक्तैः कतिपयपदैः तदवस्था वीजान्यपि दर्शितानि। यथा अस्याः इत्यनेन विश्वावसोः गौरी प्रसाद लब्धेति दाक्षिण्यं तनुत्यागवद्धोद्यमाया इत्यनेन प्राणहानेच्छुरिति दया। कल्याणाङ्ग्या इत्यनेन अतिदुर्लभ मनोहराङ्गीति मोहवृत्तिः। करुण मधुरान् इत्यत्र करुणा इत्यनेन परलोकगदा एवि मह इत्या-दिना दीना विलापा इत्यार्त्तिः। मधुरा इत्यनेन तु सो जणो इत्या-दिना स्वविषया विलापा इति हर्षः। इह अन्त्येति प्रयोगः साधुरेव तथाच प्रयोगाः शिरोऽर्त्तिं नाशयत्याशु रसोऽयं मुचुकुन्दकः ॥ अनुशो-चति यः कृत्वा सोऽर्त्तिं प्राप्नोति केवलां इति ॥

(१२) वीणाभिरामेति। हे वरोरु! वीणाभिरामकलकोमलवाणि!

हा हन्त बन्धुजन चित्तसरोज हंसि
दूरं विमुञ्च सहचारिणि साहसानि ॥

अतएव रामे मनोज्ञे इत्यर्थः । यद्वा अङ्गने इत्यर्थः । रामः पशु-विशेषे स्यात् इत्यादिना मनोज्ञेऽपि च वाच्यवत् रामाङ्गना हिङ्गुलिन्यो रिति विश्वः । वाम वामे अतिसुन्दराङ्गने इत्यर्थः । यद्वा अतिमनो-हरे इत्यर्थः अवसु आबाधे च इति द्विर्भावः पुंवद्भावश्च । कामि वाक्य-त्वादनेन स्वपीड़ा द्योत्यते वामं सव्ये प्रतीते च द्रविणे चातिसुन्दरे । इत्यादिना वामापि च स्त्रियां इति विश्वः । करुणं दीनं मा मा भण मैव वादीः इत्यर्थः मामेत्यादरात् द्विरुक्तिः । अथवा काठवेन किमयं निषेध इत्यत उक्तं वीणाभिरामकलकोमलवाणि इति दीनत्वेऽपि अतव मनोहरं ते भणनमिति भावः । आव्यत्वे कुतो निषेध इत्यत उक्तं । वाम वामे इति त्वत्करुणभणने त्वन्निष्ठं वामात्वं तव तदनौचित्य-मत्वा अत्यपीडा हेतुरिति भावः । लोके उत्तम वस्तुनः पीड़ायां तन्निष्ठेनोत्तमत्वेनैव तस्य तदनौचित्य मत्वा तदभिज्ञानां मैत्यनुभवः यथाह महाकविः । यद्यपि न कापि हानिः परकीयां चरति रासभे द्राक्षां । अनुचितमिदमिति मत्वा हा हा हाहेति तप्यते चेतः । इति इयं च द्राक्षा स्वाद रसिकस्योक्तिः । तथाच प्रकृते संबोधद्वारा इति वा-मात्वं तद्रसिकस्य संबोधकस्य कामुकस्य पीडां द्योतयतीत्यतः आबाधे चेति शास्त्रप्रवृत्तिं युक्तामेवेत् पश्यामः । हा इति विषादे हन्त इत्यनुकम्पायां हन्त हर्षेऽनुकम्पायामित्यमरः । हे बन्धुजनचित्तसरोज हंसि ! बन्धुजनानां चित्तान्येव सरोजानि तेषां हंसि इति संबुद्धिः इह रूपकनिदर्शनाभ्यां यथा हंसी सरोजानां प्राणठ प्रतिपत्त्वकत्वेन आश्रयि दुर्दशायां आश्रयदुर्दशा तथा तद्दुर्दशायां त्वदेकाश्रयाणां बन्धुजनानामपि दुर्दशा इत्याशयः सूच्यते सहचारिणि मया सह संचरमाणे इत्यर्थः साहसानि मत्से हुतं पावकस्य इत्यादीनि दूरं विमुञ्च इति योजना सहचारिणि इत्यनेन तु मत्समीपवर्त्तिन्यास्तव मद्दौर्लभ्याभिप्रायेण साहसान्य साम्प्रता नीत्याशयः सूच्यते ।

नवमालिका। जनान्तिके। कालिन्दि! मन्दारिसत्रणो इए वाप्रड़े वि समाणं एव्व महाभाअस्स वअणं ता मत्ते ण जाणइ पिअसही अज्जवि महाभाअं।

मल्लिका। सहि सुणुवे! साहसंति कहं भणिज्जइ जेण मम्म जीवलोएण मकाह भअकाअरहिअएण तह णिसीढदुग्गमे पदेसे एक्केण गदुअ समन्तभूमण्डले क मण्डणाअ कम्बुराअ सुन्दरे कन्धराकण्डे खग्गप्पहारेण साहसं अणुट्ठिअं। तस्सिं दुलहे जीविअपरित्ताअ साहसं अणुचिट्ठामि एव्व ता ण एत्थ पडिजला होहि। विसवेहि पुणो वि मह वअणेण महाभाअं। सगद्गदम्। णाह साहं मन्दभाइणी एक्कस्मिन्निं खणे तुह दढपरिरम्भा ता जणअन्तरे वा तुह पिअसङ्गमं कंखेमि, सा उण मह सहजा मालिआ णाहेण मरगअ कवाड़ सिणिद्ध विसाले वच्छत्थले मणिव्विसेसं सव्वदा धारणिज्जा। इति मारुतं दृढं आलिङ्गति। सानन्दं साभ्रुं स्वगतं। कहं पिअसहीए सव्वङ्गीण चन्दणसारवरिस सरिसो महाभाअ परिरम्भ संवादी फंसो। मत्तेहिअअ सण्णिहिदो मं सुहावेदि। प्रकाशं। सहि णोमालिए! जाणेहि एदं पच्छिमं परिरम्भं।

सख्यौ। सस्मितं। स्वगतं। णहि णहि पच्छिमो परिरम्भो अविदु पुढमो दुइमो वा।

मारुतः। परिरम्भमाण एव सानन्दं।

कल्याणाङ्गि चाऽनुरक्तमनसा त्वं येन सम्प्रार्थ्यसे
यस्यार्थे सुमुखि! त्वया पुनरसुत्यागेऽपि सन्नह्यते।

मल्लिका । स्वगतं । कीस मकरन्दिअं अलिङ्गिअं पिअ-सहोए । प्रकाशं । सहि ! कहिं सो ।

मारुतः ।

सोऽयं सुन्दरि ! पञ्चबाणविशिखश्यालीढदोरन्तर

स्वेरोत्पीड़ितपीवरस्तनतटस्त्वद्दोर्लतापञ्जरे ।

मल्लिका । अम्महे महाभाओ । सहर्षसाध्वसं । सलज्ज झटित्यपक्रामति ।

मारुतः ।

मामा ससाध्वसमवेहि विलोलनेत्रे

दासे जने किमिति सम्भ्रमकातरासि ।

किं युज्यते वत मया चिरकाङ्क्षितस्य

मध्ये वराङ्गि ! परिरम्भसुखस्य भङ्गः ॥

मल्लिका । सव्रीडं सास्मयञ्च । सहिओ साधु साधु ।

कलकण्ठः । सहसोपसृत्य । कल्याणि ! मैवं वादीः ।

विश्वोत्तरं प्रियसखं मम भूषयन्ती

न त्वं समस्तगुणशालिनि विप्रलब्धा ।

त्वत्प्राप्ति लोभमृगतृष्णिकयावगाढो

दिष्ट्या सखप्रवरक एव तु विप्रलब्धः ॥

ततश्च । सौरभ्यसम्पदिव चन्दनपादपस्य (१२)

ज्योत्स्नेव शीतकिरणस्य मणेःप्रभेव ।

---

(१२) सौरभ्येति हे शोभने ! त्वं अस्य मारुतस्य इत्युह्य यत्रपदं चन्दन पादपस्य सौरभ सम्पदिव शीत किरणस्य ज्योत्स्नेव मणेः प्रभाकान्तिरिव विभूषणं भव । ते तव अमुना मारुतेन सह सम्बन्धः

त्वं शोभने! भव विभूषणमस्य तासां
तैर्व्वामुनास्तु तव चाभ्युदयाय लब्धः॥

भ्रमरकः। उपसृत्य। णोमालिए! दिट्ठिआ वड्ढाम
णाहाणं अब्भुदयेण।

प्रविश्य प्रहृष्टवदना मन्दाकिनी।

मन्दाकिनी। देवी लक्ष्मीः पार्वती वागधीशा
शचीन्द्राणी रुक्मिणी सत्यभामा।
सावित्री सारुन्धती याज्ञसेनी
शर्मिष्ठा च स्वस्तिदाः स्युः प्रहृष्टाः॥

सर्वतो विलोक्य। साशङ्कं। क्व नाम इतोगता भवेल्लता-
भवनात्मल्लिका। लतान्तरेण दृष्ट्वा सानन्दं। हन्त पूर्णा इव
मनोरथाः। अत्र हि मन्दारमूले मारुतः।

अयमति सुकुमार श्चामरम्येण सामि
प्रमितइवमृगाङ्को शोभनीयोऽङ्ककेन। (१४)
विलसति नयनान्तं चारयन् व्रीडनम्रे
मदनशवलनेत्रे मल्लिकाया मुखेन्दौ॥

आश्रयणं तासां सौरभ्य सम्पदादीनां तैः चन्दनपादपादिभिः सम स
इव लब्ध इव चन्दनपादपाद्या श्रयणमिवेत्यर्थः। अभ्युदयाय अभि-
वृद्ध्यै अस्तु भवतु इति विध्यर्थे लोट्। अत्र प्रथमान्वये सौरभ्य
सम्पदित्यादीन्युपमानानि त्वमित्युपमेयं विभूषणीभावः साधारणोधर्मः
इति बहूपमा। द्वितीयान्वये चन्दनपादपाद्याश्रयणं उपमानम्।
मादृशाश्रयणमुपमेयम्। तासां ते इति तु प्रत्त्वये उद्देश्यकथनं
अभिवृद्ध्यर्थकं परिणामोधर्मः इति पूर्णोपमा उपमाद्वयस्य परस्पर नैरपे-
क्ष्यात् संसृष्टिः।

(१४) सामिप्रमितो अर्द्धमितः मृगाङ्कः अर्द्धचन्द्र इवेत्यर्थः।

प्रकाशं । नवमालिके ! किमिति विलम्ब्यते ।

नवमालिका । अम्महे भअवदी आअ देव्व ! पव्वु...

भअवदि अह्मेहिं ण विलम्बीअदि ।

मल्लिका । सगद्गदं । भअवदि ! परित्ताअसु परित्ता...

इत्यञ्जलिं बद्धा आगच्छति ।

मन्दाकिनी । मल्लिकामालिङ्ग्य । वत्से !

तुल्य प्रेमणि महाभिजन्मनि जगन्नेत्राभिरामे जने

त्वं कल्याणि ! सदानुरक्तहृदयस्त्वाख्या सकामा भव ।

सोऽयं च प्रतिपद्य पुण्यसुलभां त्वां तुल्यरागश्चिरा-

दन्तः सम्भृतमङ्गजज्वरमहोदाहं जहात्वञ्जसा ॥

नवमालिका । सानन्दं । भअवदि ! णिव्वुत्तमणो...

इमस्सिं मिहुणे णिअणिम्माण वेअड्ढीए सफलत्तणेण चि...

कअट्ठो होदु पआवई पसीदन्तु सव्वस्स परिणअप्पव...

कलुसिआइ वन्धुजणस्स हिअआइ ता माइ विरसिव्वि...

णाणं तुह्माणं हत्थेण पदिज्जा महाभाअस्स करम्मि पि...

चही ।

मल्लिका । स्वगतं । सव्वहा सव्वमङ्गलावअणं पमा...

एव्व ।

मन्दाकिनी । नवमालिके ! किं मयाद्य दातव्येति

ननु प्रागेव तस्मिन् व्यतिकरे ।

याच्छिद्य राक्षसकरादमुत देहेव रक्षिता देव्या ।

अधिगतमर्पित मस्ते हस्ते दत्तास्य सर्वमङ्गलया ॥

अपिच । अस्मिन् परस्परकृतिप्रकृते विवाहे

सेयं निजैर्न गुरुभिः प्रतिपादनीया ।

प्राणेश्वरोदयपरायणा हर्षयोगा
केनार्पिता कुमुदिनी शशलाञ्छनाय ॥

ापि । लोकयात्रानुवृत्तिमात्रक्रिया सम्प्रति । एहि वत्स
रुत !

मारुतः । आदिशतु भगवती ।

मन्दाकिनी ।

एषा विश्रुत वैभवस्य यशसामूर्जस्वलानां विधेः
पुत्री विश्ववसो रमेव जलधेः पुण्येन लब्धा चिरात् ।
एनां तुभ्यमहं ददामि चरितुं धर्म्मान् सह श्रेयसे
देवेन स्वयमङ्गजेन विहिते रागानले साक्षिणि ॥

कलकण्ठः । फलितमस्मत्सुखसुरद्रुमेण ।

नवमालिका । प्रसन्ना अम्हाणं कुलदेवता ।

कलकण्ठः । सहर्षं । भगवति ! सर्वाकारानवद्यं ममु
त्वम्बमालोच्य प्रसीदति हृदयं । पश्य

सहजघनविलासौदार्य्यं सौन्दर्य्यराशे-
र्जननयनचकोरानन्दने चन्द्रिकायाः ।
परिणय कुतुकं यत् चानयोः श्लाघनीयं
कनककुसुमदाम्नः सोऽयमामोदयोगः ॥

नवमालिका । मल्लिकां निर्व्वर्ण्य । सनिश्वासं । स्वगतं ।
विणाम अज्जविअ महाभाअस्स सव्वदा वल्लहाभवे पिअ-
ही ।

मन्दाकिनी । विहस्य । वत्स मारुत ! ।

मारुतः । सायङ्कं । आज्ञापयतु भगवती ।

मन्दाकिनी ।

ज्ञातज्ञातव्यसारे नहि भवति परेणोपदेष्टव्यमास्ते ।
वात्सल्यं केवलं मां मुखरयति ततो ब्रूमि कल्याणबुद्धे

मारुतः । सप्रश्रयं । शृणोति ।

मन्दाकिनी । मल्लिकां हस्ते गृहीत्वा ।

एकापत्यं हि सेयं जनयितुरसवो बान्धवानां तदस्याम् ।
मा स्यात् कालान्तरे ते स्वयमयमुदितःस्नेहबन्धो क्रशीयान

मारुतः । सलज्जं । हन्त वात्सल्या दयङ्गनीयमप्य

शङ्क्यते युष्माभिः ।

कलकण्ठः । भगवति ! इत्थमतिप्रसक्ते युष्माकमभ्यर्थ

वयस्यमधिकृत्य सहृद्यमुत्तरं नहि पश्य ।

स्नेहोऽस्यां स्थिरतामगादिति सकृद्दृष्टेऽपि तुल्यं जने
ख्याता स्यावश इत्यसाम्प्रतमसौ यद् भ्रू वशे स्यास्यति ।
दाक्षिण्येऽस्य समोऽस्ति नेति सुहृदि स्नेहोक्तिरस्यां स्फु
नैनं स त्यजतीति सर्वमनयैवाध्यस्यते तन्निशि ॥

मन्दाकिनी । सविनयं मल्लिकां प्रति । पुत्रि ! त्वम

किञ्चिदुपदिश्यसे ।

मल्लिका । आणवेदु भअवदी ।

मन्दाकिनी ।

शुश्रूषामनुरुन्धती गुरुजने वाक्ये ननान्दुः स्थिता
दाक्षिण्यैकपरायणा परिजने स्निग्धा सपत्नीष्वपि ।
सब्रह्मातिथिसत्कृतौ गृहभरे नैस्तन्द्रमाबिभ्रती
वत्से ! किं बहुना भजस्व कुशलं भर्त्तुः प्रिये जाग्रत

मल्लिका । सलज्जं मनसाङ्गी करोति ।

नवमालिका। उट्ठ्मो उवद्देसो।

मन्दाकिनी। वत्स मारुत! इदानीं दुरात्मनः शम्बर-
य वञ्चनाय प्रतिश्रुतागमं स्मर माकन्दनामानं तं दिव्य-
प्रं गृहीतमल्लिकावेशः सन्निधत्स्वेति।

मारुतः। ध्यानं नाटयति।

ततः प्रविशति मल्लिकावेशधरो माकन्दः।

माकन्दः। सखे मारुत! अयमहमस्मि। साधयामि
ाभिलषितं। मन्दाकिनि मारुतयश्चं विस्मयं नाटयन्ति।

कालिन्दी। जनान्तिके। णोमालिए! सो एसो दिव्व-
ो जो रक्खसभावादो मोइदो महाभाएण।

नवमालिका। कालिन्दि! अच्चेरं जो पिअसहीए
क्खणप्पवट्टो सो अज्जरक्खणे पि पवट्टइ। मल्लिकां
त। सहि! पेच्छ पेच्छ। अस्सवि कावि पिअसही अह्माणं

मारुतः। महापुरुष! तत्वर भगवत्या यत् प्रागुपनाथितं।

माकन्दः। बाढ़माचरामि। प्रविश्य काषायाम्बरयुगलहस्ता
विका। भअवदि! एदाइ चवलएण आणीदाइ अम्बराइ।

कलकण्ठः। सस्मितमम्बरे गृहीत्वा निष्क्रम्य मन्दाकिनीवेश
ः प्रविश्य। अयमस्मि भगवति!।

मारुतः। पततु त्वच्चरणयोः शम्बरः।

मन्दाकिनी। कालिन्दि नवमालिके प्रति। वत्से! युवाभ्यां
ह कलकण्ठेनानुवर्त्तितव्योऽयं महापुरुषः।

उभे। जं भअवदी आणवेदि।

माकन्दः। सस्मितं। भगवति! तद् गच्छामि शम्बरका-
रिणयाय।

मन्दाकिनी । वत्स साधय प्रागुपदिष्टेन पथास्म
भिलषितं ।

माकन्दः। एहि सखे कलकण्ठ ! तुल्यस्त्वयाहं मारुतस्
कलकण्ठः । महापुरुष ! सर्वेषां नः पूज्यतमोऽ
तदेहि गच्छामः ।

मन्दाकिनी । रमणीयास्मदाश्रमोपशल्यभूमयः ।

ततश्चात्र मारुतं प्रति ।

उत्कूजत्कोकिलालीकवलितमहकाराङ्कुरामेघशङ्का
प्रक्रीड़न्नीलकण्ठस्वनमुखरतमालान्धकारोपगूढाः ।
उद्वेल्लद्यानसीमामरिचकिसलयग्रासगर्वच्चकोरी
चञ्चुर्लौहित्यभारा विदधतु युवयोः स्वैरलीलासु सौख्यम् ।

अपिच ।

क्रीड़ाश्रान्तिषु तासु तासु कुसुमश्रेणी वितानाञ्चिते-
ष्वाराद्दाललता गृहेषु शनकैराराधयिष्यन्ति वां
सद्यो निर्दलितप्रसूनमकरन्दासारमम्भोत्थिता वा
ताम्भोमसरस्तरङ्गकलहं सालापवाचालिताः ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । इति षष्ठोऽङ्कः ।

अथ सप्तमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति नवमालिका ।

नवमालिका । सहर्षं । दिट्ठिआ वड्ढिओ मूढो स
रओ । जेण तत्तारिसवेससुउमारं तं दिव्वपुरुषं मग्गि
त्ति मअन्तो णिव्वुत्त विवाहविही सअलजणग्गोसि

ामादु सहीएत्थ विक्कुगाश्च घरे आअदवन्दो अहवा किं
त्थ अच्चेरं । जं गहिश्र परमत्थाणं वि तहिं पिअसही
ही पुणो पुणो होइ । अज्जव्व अहं मअण सरपडण
ज्जरिश्रं वाश्च सम्बरश्र मुस किस्तिमलज्जामदणवावुढं तं
हुसो णाम अणुणअंतो सअणघरे णिश्रोजिअ अह कहं
ािणग्ग अह्मि । विहस्य । कलअण्ठश्च विसुट्ठ, अणुट्ठिज्जदु
अवही ए महोवआरित्तणं जेण कहराश्च सम्बरएहिं चर-
सु णिपडिअ भअवदि तुह्मेहिं अणु ऊइदव्वा वामसीला
मअन्ति एत्ति वहुश्रो पत्थिदो पुढमसङ्केदिअ महुअरिआ
ढ़णिव्वट्ठिअ रमअन्तिआणे वच्छो भमरओ कल-
ाङ्कएण परिणइदो । सानुकम्पं । सा क्खु तवस्सिणी रमअ-
तआ एत्थ किंवि ण जाणइ केवलं जइ मे कलपिङ्गअस्स
रिणओ ता परिच्चइस्सं । जीविअं त्ति गाढ़किमणिच्चआ
ज्जाण केलिघरं गदुअ णिजढ़ा वट्टइ जं उण ण परि-
अइ जीविअं तत्थ महुअरिआ वअण वड्ढिआ कलअण्ठ
ाहपच्चासेव्व परमं कारणं । परितो विलोक्य । सानन्दं । अह्म
ावसाअ समुद्दओ णिहलिअ णीलज्जण पुञ्जमंसलम्बआर
ाव्भरो णिसीढारम्भो उच्छवव्वावार परिस्सन्तपसुत्तो
सअलो परिअणो । परिक्रम्य । अग्रतो दृष्ट्वा । एसो चउस्सा-
ेकदेसे गहिअ भअवदी वेसो कलअण्ठो णववल्लवेसघरं
मरअं महुअरिआए सह किस्सिअ अणु वट्टइ । पुनर्वि-
ाक्य । सहासं । हन्त जामादुओ कलपिङ्गओ वि इहव्व-
ट्ठइ ता अहं वि गदुअ वड्ढावेमि परिहासलअं । इति
ष्क्रान्ता । प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति यथानिर्द्दिष्टाः कलकण्ठ भ्रमरक मधुकरिका कलपिङ्गका नवमालिका च ।

कलकण्ठः । साशंसं । जनान्तिके । नवमालिके ! कि मपि फलितो मन्दाकिन्याः सुगूढविवर्द्धितो नयसुरतरुर्भू योऽपि फलिष्यति वा नवा ।

अवधि विधुरानङ्गातङ्कव्यपोह महौषधीं
सुकृतसुलभां किंवा लप्स्ये प्रियां रमयन्तिकां ।

नवमालिका । जनान्तिके । महाभाअ ! सुरदरू क… श्व फलिस्सदि । अविअ गदाक्खु पुढ़मं एव्व लआघर मज्झ अणिजढाए रमअन्तिआए सविहं कालिन्दी ।। ता स… एव्व सव्वं सं जो अहुसुसदि एत्थ उण पेच्छीअदु दाव एस… क्खुणो परिहासो ।

कलपिङ्गकः । भगवति ! किमेषा वदति नवमालिका अपि चाटु चतुरस्य मद्गुरोः शम्बरकस्य प्रणयसरसैरनुन… वचनैर्जनित विस्रम्भागता शयनगृहमाकाशवाणी प्रभाव… लब्धा मल्लिका ।

कलकण्ठः । स्वगतम् । भूयोऽपि भगवती स्वरे… व्यवहरामि । प्रकाशम् । सत्यं चाटु चतुर एवास्माक… जामाता । कथयति नवमालिका तथा ब्रीड़ाशालिन्यपि मे वत्सा नवेऽपि वोढ़रि चिरसंस्तुत इव जातविस्रम्भ… शय्या गृहं प्रविष्टेति ।

नवमालिका । भयवदि ! किंबहुणा उवकिदं अज्जाए… आआसवाणीए जदो एव्वं णाम दक्खिणो जामादा लद्धो… अम्हेहिं ।

कलपिङ्गकः। आकाशवाणिप्रसङ्गेन सहर्षं अन्तः स्मयते।

मधुकरिका। अम्माणं उण भअवदीए उवक्किदं जाए कहराअपक्खे ठिदाए दक्खिणत्तण णअसीलसोभग्गादिहिं गुणं पि अहिसग्गं तस्स एदस्स जामादुणो अस्सो वि णिव्भच्छिअ हिरणापिअ सही रमअन्तिआ धम्मेहिं उण एत्तिअं समअं ण जाणिदो एव्वं विहो एसोत्ति।

कलपिङ्गकः। सानन्दम्। स्वगतम्। सत्यमाह मधुकरिका असंस्तवान्नावगता एव मद्गुणा मुग्धया रमयन्तिकया।

मदनपीड़ां नाटयति।

भ्रमरकः। सगूढ़स्मितम्। स्वगतम्। णड्डस्स मिच्छाविलाससालिणत्तणं। मूर्द्धानं नमयति।

कलपिङ्गकः। भगवति! लज्जावती न पश्यत्यपि मामियं दीर्घविशालेन लोचनेन। अतः कथय किमत्र प्रतिविधातव्यम्।

कलकण्ठः। उपायं किं न जानासि।

छन्दानुवृत्ति परताव्याजेनालाप सम्भेदः।

हठवैमुख्यमितो मे मुग्धा विस्रम्भणोपायाः।

कलपिङ्गः। सम्यगुपदिष्टं भगवत्या। तत् प्रथमं आलाप सम्भेदेनास्याः लज्जां क्षणशः कणशः खण्डयामि। भ्रमरकं प्रति। सानुनयम्। अयि सुवचने! संलप मां कलकण्ठधिक्कारिणा वचनेन।

भ्रमरकः। सक्रोधम्। जनान्तिकम्। महुअरिए! एदस्स णाहकलअण्ठ धिक्कार णिरदस्स कवोलेसु किं असणि-

वादनिटठुरं च विढ़ेमि। जह सव्वेवि दन्ता गुलुगुलुत्ति गलन्ति।

मधुकरिका। विहस्य। जनान्तिकम्। अदिकोवण क्खणमेत्तं वि कज्जं ण सहिज्जइ णं अणुपदं एव्व एब्बं करिस्सदि।

कलपिङ्गः। मधुकरिके! कस्मादियं आवद्धस्रूलताभङ्गमुत्कुपितेव ते प्रियसखी।

मधुकरिका। सच्चं उक्कुपिदेव्व।

कलपिङ्गः। सावेगम्। किमिति निर्निमित्तं कुप्यति।

मधुकरिका। एसा क्खु। अदिमाणंसिणी सुवअणासद्देण अक्कारिदो गोवतप्पलिअं संकेइ।

कलपिङ्गः। सस्मितम्। युज्यत एतत्।

मानाग्निवर्द्धन महौषध मेतदेव
स्त्रीणां सपत्नवनिताह्वय कीर्त्तनं यत्।
अव्याजनिर्भर भय प्रणतोत्तराणां
मन्ये विशेषत इदं कुलकन्यकानाम्॥

नवमालिका। णं जामादुणो एसेव्व सुवअणा सद्देण सम्बोहिआ सोहणं से वअणंति।

कलपिङ्गः। सत्यमाह नवमालिका ननु इयमेव सुवचना। निःश्वस्य। हन्त किमत्र प्रतिविधास्ये। भगवति! युष्माभिरियं प्रसादनीया ननु प्रागपि युष्माभिरेव निर्व्वर्त्तितोऽयमावयोः परिणयः।

कलपिङ्गः। जामातः नातः परमस्माकमधिकारः। पश्य।

यावद्यूनोः परिणय विधिः सम्प्रवर्त्तेत तावत् (१)
विघ्नच्छित्त्यै विहितधृतयो बान्धवो व्याप्रियेरन्।
पश्चान्मानातिशय सुलभप्रेमकोप प्रसादे
पारम्पर्य्यात् प्रभवत इमे केवलं पुष्पधन्वा॥

कालकण्ठः। सविषादं। तर्हि कथ्यतां को नामास्याः कोपप्रशमनोपायः

कल। विहस्य।

प्रणयकलहभार प्राप्तमौन ग्रहाणां (२)
अनुनय विधयोऽमी योषितां मानिनीनाम्।
शपथ चटुविशेषाः सन्त्यपि प्रेमकोप-
प्रशमन परमास्त्रं पादमूले प्रणामः॥

कालः। सहर्षम्। तदहं कालक्षेपासहः। परमास्त्रमेव प्रयोक्ष्ये। इति सखम्भ्रमं पादमूले प्रणमति।

भ्रमरकः। सहासम्। जनान्तिके। किं मञ्ज वामचरणेन ताड़इस्सामि हदासं।

मधुकरिका। जनान्तिके। मा एत्थ ताड़ेहि इदो अत्थि सप्पणावरं पीदव्वो जाव अम्हे उत्तरसिं कज्जे अवट्ठामो।

---

(१) मानातिशयेन सुलभाः प्रेमकोपप्रसादाः ययोस्ते तयोर्प्रभवतः प्रभू भवत इत्यर्थः।

(२) अमी शपथचटुविशेषाः। प्रणयकलहभारप्राप्तमौनग्रहाणां अतएव मानिनीनां योषितां अनुनयविधयः प्रसादनप्रकारभूताः सन्ति अपि तथापीत्यर्थः पादमूले प्रणामः प्रेमकोपप्रशमनपरमास्त्रं इति योजना।

नवमालिका। उट्ठेहि उट्ठेहि पसखा तुह पाणेसरी ।

कलपिङ्गः। सहर्षमुत्थाय। किं प्रसन्ना भगवति ! साधीयानयमुपाय उपदिष्टो युष्माभिः।

कल। जामातः प्रौढ़प्रायो निशीथः। तद्गच्छ सवधूकः शयनगृहं। आस्वाद्यतां अनेकप्रकारारब्धस्य पचेलिमं फलं। यावदस्माभिरपि क्वचिद्विश्रम्यते।

कलपिङ्गः। सानन्दं। झटित्युत्थाय भ्रमरकेण सह निष्क्रान्तः।

मधुकरिका। सहर्षं। महाभाअ ! सुट्ठु एसो वञ्चिओ हदासो। विहस्य। पिक्कमाहुपिक्कमाहुलगसीअ कामुएण साहामिएण फुलिङ्गो लद्धो। ता णिहुअं गच्छह्म उज्झाणघरं जस्सिं अविसाद वुत्तन्ताए एक्कव्व णिऊढ़ा वट्ठइ तवस्सिणि रमअन्तिआ।

नवमालिका। णहि णहि एक्कव्व णं कालिन्दी वि तहिं चिअ गआ ता अह्मेवि अविलम्बिअं गच्छह्म। उत्थाय परिक्रामति।

कलकण्ठः। मधुकरिके। अपि नावगतं रमयन्तिकया आत्मनेपथ्यधरस्य भ्रमरकस्य कलपिङ्गकस्य च दाम्पत्यं।

मधुकरिका। कहं णाम अवगच्छइ मुद्धआ जेण तं वि वञ्चिअ ऊण मए तत्तारिसपरिग्गहो पिअसहीकिओ भमरओ। ण वरं एत्तिअं जाणइ। मल्लिआ उण सम्भरएण परिणीदेव्व मंति कलपिङ्गअस्स समं समप्पिदुं भअवदी इह आअमिस्सदित्ति।

कलः। सानुकम्पं।

एषा मामिममुपगम्य नावगच्छेत्

काषायवस्त्रेण तिरोहिताङ्गवेशं।

नवमालिका। संस्कृतमाश्रित्य।

शोणाम्भोरुहवनरेणुदिग्धपक्षं

मारात्तावत वरटेव राजहंसं।

मधुकरिका। ता एदेण चउस्सालदुवारेण णिग्गदुम्र गच्छह्म। सर्वे निर्गमनं नाटयन्ति।

कलपिङ्गः। परितो विलोक्य। अहो महान् अयं निशीथः। तथाहि

एतद्‌व्योमवनीवराहवलयं विश्वैकवीरस्मर-

स्कन्धावारमदान्धसिन्धुरकुलं श्यामावधूकेशिकं (३)

चक्षुषाञ्जनवस्तुधूकसदृशां विश्लिष्टचक्राह्वयः

स्तोमान्तर्ज्जरधूमकेतनमहाधूम्या तमस्थीयते।

निर्वर्ण्य।

(४) उत्खातच्छिन्नसन्ध्यारुणकमलवनो व्योमकासारमध्ये

मन्ये मत्तो निशीथाह्वयवनमहिषो मंक्षु विक्षस्मिमंक्षुः

---

(३) श्यामा रात्रिः सैव वधूः तस्याः केशिकं केशसमूहः श्यामा स्यात् शारिवा निशा इत्यमरः। इह श्लोके मालागिरवयवं रूपकमलङ्कारः।

(४) उत्खातेति मत्तो दृप्तः निमज्जुः मङ्क्तुं रस्तु इच्छुः निशीथाह्वय वनमहिषः उत्खातच्छिन्नसन्ध्यारुणकमलवनः उत्खातं उन्मूलितं छिन्नं नाशितं सन्ध्यैव अरुणकमलवनं येन तथा भूतः सन् निशीथस्य सन्ध्योतरत्वेन नाशितसन्ध्यत्वमिति भावः। व्योमकासारमध्ये व्योम अम्बरमेव कासारः तस्य मध्ये मङ्क्षु क्षिप्रं अविक्षत् प्रविवेशेत्यर्थः। यथा कश्चित् प्रमत्तो वनमहिषो मज्जनेच्छुः सरसिजवनमाम्युन्मूलनच्छेदनादिना तच्छी कुर्वन् सरोमध्ये प्रविशति तद्वन्निशीथोऽपि नाशितसन्ध्या समयः सन् गगनान्त-

तत्कालोद्भिद्यमानैः सह तनु पृथुभिः तारकाबुद्बुदौघै-
स्तस्मादेवोज्जिहीते कलुषितभुवनं भीषणो ध्वान्तपङ्कः ।

परिक्रामति ।

कलकण्ठः । अतिमनोहरोऽयं समयः । अत्र हि
सञ्चरन्ति मृगनाभिचर्चितामेचकाम्बरकृतावगुण्ठनाः
प्राणनाथमभिसर्तुमुद्यताः सुभ्रुवस्तिमिरदेवता इव ।

विहस्य ।

पश्य नवमालिके ! ।

जाताः प्रासादपाली कनकवलभिकान्यस्तमाणिक्यदीप-
च्छाया विच्छेद तुच्छीकृतविरलतमा ये निशीथान्धकाराः ।
तेऽमीस्फारी क्रियन्ते प्रतिविम्बितः कान्तसङ्केतधावद्-
वामभ्रूमुक्तनेत्रोत्पलतरलतरतारकामेचकिम्ना ।

मधुकरिका । एहि उज्जानमज्झं आअदह्य ।

नवमालिका । तिमिरातिशयं विभाव्य । संस्कृतमाश्रित्य ।

शलं व्याप्नोतीति भावः इति मन्ये जानामीत्युत्प्रेक्षा तत्र विशेषमाह ।
तस्मादेव निशीथ संज्ञक वनमहिष कृतव्योम सरोन्तराल प्रवेशादेव
तत्कालोद्भिद्यमानैः तत्काले पूर्वोदितप्रवेशसमये उद्भिद्यमानैः बहिः-
प्रकाशमानैः तनु पृथुभिः अणु महद्भिः तारकाणामेव बुद्बुदानां ओघैः
वृन्दैः सह ओघो वृन्देऽम्भसां रये इत्यभिधानं । भीषणः ध्वान्तपङ्कः
ध्वान्तमेव पङ्कः कलुषितभुवनं कलुषितं दृष्टिप्रतिरोधकत्वेन आकुलीकृतं
नैर्मल्य प्रतिबन्धकत्वे आविलीकृतश्च भुवनं जगत् उदकञ्च यस्मिन् कर्मणि
तद्यथा भवति तथा भुवनं विष्टपे लोके सलिलेऽपि वियत्यपि इति विश्वः
उज्जिहीते उद्गच्छतीत्यर्थः । तस्मादेवेति । एवकारेण निशीथाख्यवन-
महिषकर्द्दकव्योमकासारमध्यप्रवेशाभावे कथमीदृक् ध्वान्तपङ्कोद्गम इति
भावो लभ्यते ।

अनुमितघ्राणतुण्डकुसुमसौरभ्यभरिते
तमःखण्डे पिण्डीकृतबहलकालायसघने ।
वृतामष्यास्माकं कथमपि पुरोन्यस्तचरणं
निमिषेऽप्युन्मेषे नहि नहि विशेषो नयनयोः ॥ (५)

कलकण्ठः । परितो विलोक्य । सखेदं । हन्त

यत्र यत्र घनचन्द्रमांसले धारयामि नयनं तमस्यपि ।
दृश्यते विमलचन्द्रसुन्दरं तत्र तत्र रमयन्तिकामुखम् ॥

मधुकरिका । एदं पुरो रअणबद्धकुट्टिमं तं लदाघरं ।

कलकण्ठः । विलोक्य । सविस्मयं । मधुकरिके !

मणिभिः प्रभा प्रतिहतप्रसरं पश्याभितोऽधुना भवनं ।
परिवेषितिमिरमण्डलमयोमयं भाति चालचक्रमिव ॥

मधुकरिका । सबाष्पं । एसा कुट्टिमेक्कदेसे परिसुण्ण-वअणा उपविसइ कालिन्दीए समं पिअसही ।

कलकण्ठः । सदयं । इयं हि ।

निःश्वासानलविदग्धदन्तवसना नेत्राम्बुसिक्तस्तनी
हस्तन्यस्तकपोलदीनवदना हारैकभूषावती ।
बिभ्राणा सपदेन तुङ्गजघना विस्रंसिनीं वेणिकां
आस्ते स्थण्डिल एव पाण्डुमधुरच्छामालसैरङ्गकैः ॥

नवमालिका । सा पिअसही कठोरसोअमसु चिन्ता-पज्जाउला लक्खिज्जइ । ता मए भणिदं कालिन्दीए

---

(५) पुरोन्यस्तचरणं यथा तथा कथमपि अतिप्रयासेन यतां गच्छतां इत्यर्थः पिण्डीकृतबहलकालायसवत् घने सान्द्रे इत्यर्थः तुल्यवेधे इति शेषः ॥

कलपिङ्गस परिबोधे घरिणिआ पुणो भअवदी एव्व णाअच्छ इत्ति ।

कलकण्ठः । सखामत्र तिमिर एव स्थित्वा सर्व्वं आलापः । तथा कुर्वन्ति ।

ततः प्रविशति यथोद्दिष्टा रसमञ्जिका कालिन्दी च ।

रसमञ्जिका । निःश्वस्य समतम् । का एव्व गई हद्ध एदं पट्टि जुत्तच्छिअं णारम्भं भअवदो कहं ण मस्सेइ । पुनर्निःश्वस्य । अइव कीस भअवदी उवालम्भिज्जइ । जं तस्स जीविदप्पदाइणो जणाणस दंसणादो पहुदि तेसु तेसु समएसु दुव्विसहेहिं मह मअणसन्दावेहिं तह णाम किलम्मंती पिअसही मह्युअरिआविअं एत्थ णिजइ एक्कं णिक्किविअ कन्ति णाअच्छामित्ति णिमामा सअं एत्थ अदिष्णुजच्छिए कम्मम्मि पवट्टइ ।

कालिन्दी । सहि रसमञ्जिए ! मा एत्थ पडिउला होहि णं भणामि भअवदीए आदेसं णाअरेहि त्ति ।

रसमञ्जिका । सानन्दमुत्थाय । वदनोत्तरैव तूष्णीमास्ते ।

कालिन्दी । सहि ! सअं एव्व तुए हिअअं मि आलोअणिज्जं पेच्छ जइ एव्वं कीरइ इदो वरं वि मल्लिआए सह एक्क घरणिवासो भविस्सदि ताए क्खु एत्थ परिवार ण किं वि विविट्टच्छिअं ।

रसमञ्जिका । निःश्वस्य । कालिन्दि ! कहं णाम विविदच्छउ तवस्सिणो मल्लिआ जदो तह पडिउल गअणवाणी पमाणेण गुरुअणेण सम्बन्धिदा ।

कालिन्दी । जं तुमं गुरुणा रहराएण हिदाअसि ।

रमयन्तिका । किं इति भणीसेय पहि माहेय रम्भारम्भि हिवाग्नि । ते क्खु एदं पवक्तं णामल्लिआ पज्जसया वहन्ति भहुवा कावं जीविअं ति परिच्चाओ णाम एव्व गुरुअणो भअवदी वा ता एदं भअवदीए मज्झत्ताए वड्ढवणाहो पुढमं एव्व जीविअं परिच्चाअ इच्चु त्याववियकति ।

कालिन्दी । हसं स्पृष्ट्वा । सहि ! मामा साहस मणुचिट्ठ अहं णिवारेमि भअवदिं यदि भअवदीए तुव-त्तोवि कलपिच्छो पहिमदो । इदं तुए भणिदव्वं कोसल परिक्खामधवलं पहिम सुन्दरं मलाक्खिअइ किं तुह सरीरं । अहं क्खु मक्खे क्कसिं वि पुवभावणे जणे मक्ख-रत्तं तुह णाअसत्ति, सुक मे पहिखं अज्ज एव्व क्खणे केणवि परिहिदा घक्क त तुमं अइस्सामि वसुवञ्चकस्स तव समीवं माअइस्सामि इदं तुज्झ समीवे वा दें जयं ।

नवमालिका । साहु कालिन्दि ! साहु ।

काम । वाएर स्पृष्टोति ।

रमयन्तिका । ईसद् वोच्छ्वास । सहि कालिन्दि ! पं मिसापड़िषा भविस्ससि । अदो दुल्लह लणगोपहो मह अहिलासो ।

कालिन्दी । विहस्य । मुद्धे ! कहं भअवदीए सिक्खा कालिन्दी वि गुञ्जापड़िषा । ता कहेहि को एसो कहिं व दिट्ठो वीरिमो वा अहिलासोत्ति ।

रमयन्तिका । अइ एव्वं सुणादु पिअसही असदिं एव्व सिसिरावसाणे मन्द मन्द सञ्चारि मलमालिअ

वसिअ माअन्दअम्मा हंसिअ मअवेसु पवुत्ते कुवलअ हिअ-हिअ एकदा तव कुन्दसुरकोपुरासिहक समुव्विदम रक्षम हृत्व विब्भमि काहोरनचूडालाव वाआले पुरुअमिदि सिक्खरो कण्ठमेतुवलिए कमलिणी वणइ कुन्तली सराअस कुमारस माअमस पिअ सही कलअण्ठो रक्खावहं आअ-दोत्ति इदो तदो पधावन्तोण पडिघरं विलासिणीए उज्झिअ घरदोहि आसारसिआणुगअं चरणमणि मञ्जीर-सिञ्जिदं पाअसिअ अहं वि अदिमेत्त कोलाहलुत्तरल-हिअआ पारह वि मण्डण मज्झे परिव्वइअ मइअरिआ मुहा हिं सह सही हिं वंअकरीर णीले हिं इन्दणीलेहिं घडिअ कीलापासादं आरूढम्हि।

काल। नवमालिके! तस्मिन्नेव दिवसे प्रथम मास्मै वयस्येन दृष्टा मल्लिका तस्मिन्नेव समये प्रथममुपरहन्ता।

स्फुरति तदिदमद्यानुग्रहं मे तदानीं
इयमलघुमितम्बा हस्तमालम्ब्य सख्याः।
झणझणित विभूषा विस्मयाक्तानने
द्युति कुवलयिताभ्रं यत्तदा धावतिस्म॥

कालिन्दी। तदो तदो।

रमयन्तिका। अह रक्खावह वसारिअलोअणाए मअर कन्धरासुन्दर सिमिद्धवसस्स सरस चन्दमरीइ जाल धवलकलाव संकिरहेसिअ हलहलिअ मुहललिअ खुणखुणा अन्त कसण खलिणस्स तुरङ्गमस्स पिट्ठदेसे कणअ चम्पअ कुसुमदल सारिच्छरीरसोहो वलिअ हेम-रअ विसद धवलादवत्त लञ्छिओ मन्द मन्द हिन्दोलिअ

सिद्ध चामरपवण कदलीदलचिह्न कुडिल कोमल-सिरिस-
केसर कुन्तल कुवलअ भवश्णअणो मलिअरोरुठोल्लणा
वत्तिअ गथीर हिरठिवास सिव्य सिम्य तिम्य कमलपत्त-
भवणो विवह वउल मवल कप्पूर तम्बोल बुरहिदोसास
परिमल भमन्त भिङ्ग झङ्कार मुहर मुरोभाओ। मुरिमत्तो
विअ सुरहि मासो। मन्दमुअिमा विविडिअ सअल कुसुम-
ण्ड सुम्दरी सविब्भम विलआ। पुंसिअ कडक्ख कलाठ-
माहिअव्वभविअ थिलिलओ। परिक्किरेहिं एव्व परिअरेहिं,
परिमदो दिट्ठो मए कलअण्ठो।

कालिन्दी। तदो तदो।

रमवन्तिआ। तदो अ कवाडिअम दंसण विअ
उत्तम्भिअ पिप्फन्दपम्हमालेहिं लोअणेहिं सअरं पेच्छन्ती
संवहिअ पुलउब्भेद कण्डुइअ तणुलआ जाव चिमचिर
दाव मं वि मपुच्छिअ णिद्दाविअं कञ्चणरआ गवअ पल्लव-
गोरे तस्स अङ्गे गाढलग्गं हिअअं अज्जवि ण णिवट्टइ।

कालिन्दी। सहि! उइए एव्वं ठले लग्गं तुह हिअअं।

कलकण्ठः। नवमालिके! शृणु तावत् तत्कालोद्भव
मद्भुतं।

> तस्याः सुविभ्रमतरङ्गिततारकाभा
> तापिञ्छितैस्तत इतः स्थगिता कटाक्षैः।
> सा तादृशोद्गतागस्ता वलपिञ्छ गुच्छ
> च्छन्नेव तत्क्षणमलक्ष्यत राजरथ्या॥

अपिच तस्मिन् समये।

(६) कुप्यतु प्रलम्ब परिपन्थिहलापपात
बुध्यतु कलिन्दतनयाकरी गभीरे
भुग्न भ्रुवो नयनकान्ति नदीप्रवाहे
मज्जन्नगाधितरतरं मकराचितानि ॥

कालिन्दी । तदो तदो ।

रमयन्ति । तदोअ सो धवलचामरकलापं तरिअ उप्पडन्त मउलिद मण्डल पक्खपालि परिक्खित्त कण्णार विन्दसुन्दरं वअणं सविब्भमं ईसि उत्ताणं कदुअ विहडन्त सहस्स पत्त कहरेहिं सविलाससुव्वेल्लिअ लमया तोरण मण्डणेहिं पेम्म मद मुउलन्त पिरन्तेहिं णअणेहिं मं सआ-अअंतो एव्व करकमला अट्ठिअ खलि णावद्ठंभमन्दमन्दो-लिअ तुरङ्गमगई णिरिणा तं रच्छं अदिवाहिदवन्दो ।

मलकण्ठः । सत्यमुक्तं मधुरवाण्या चिरेणातिवाहि-तवानिति । मधुकरिके ! ननु त्वया विज्ञायत एवैतत् ।

द्राघीयसीभिरखिलाङ्ग इहार्पिताभि-
रस्याः कटाक्ष मय पाश परम्पराभिः ।
पश्चाद्विकृष्ट इव तत्र पदेपदेऽहं
कष्टादलङ्घय मनङ्ग इतः प्रतोलीं ॥

मधुकरिके ! कथं द्वाविमौ स्तः । ततः प्रभृति पश्य ।(७)

---

(६) प्रलम्ब परिपन्थी बलराम इत्यर्थः ।

(७) मधुकरिके । कथं द्वाविमौ स्तः । ततःप्रभृति पश्य इत्यत्र टीका । ततः प्रभृति रथ्यालङ्घनादारभ्य इमौ पश्यमानौ द्वौ कथं कः ह्नित्यविमिटौ कथं वर्त्तते इत्यर्थः ।

मुहुरिह मलयजामाम्रयष्टीभि-
र्धनुषि मधुविषार्द्रान् सन्दधानः पृषत्कान् ।
मम वपुषि परस्मै दर्शयत्यस्त्रशिक्षां
इह चरति सनीडोऽन्योऽयमग्रापुष्पधन्वा ॥ (८)

मधुकरिका । महाभाअ ! णहि णहि दुवे एव्व पांढ़ मोत्तूसं एक्को क्खु मणोभवो ।

कालिन्दी । सहि ! रंधप्पहार णिउणो क्खु मअणो । तदो तदो ।

रसअन्तिका । तदोअ दीहर दीहर णिस्सास पवण गलिदत्तरिज्ज वाअढ़दिट्ठ कामट्ठज पकूढ़ कठोर पुलअंकुर णिसिद गाढ़ मअणाहि मङ्ग विहुसिअ पिअमहअरि मक्कलाढ़त्त परोप्पर मुहावलोअ वक्क भासिअ वड्ढन्त लज्जासुआवहर सङ्कुलिहिअआ कहं वि पासादसिहरादो अवरोहिअ तदो पहुदि कालिन्दि ण जाणामि वाहाए वक्खिउं केवलं अप्पमेत्त सव्वेअ णिज्ज मत्तणु सहण संवादं दुव्विसह मन्दाव मिलाअन्त हिअअ कुसुमा णिक्का-

---

(८) छलमेवोपपादयति । मुहुरिति । मुहुः अविरलवल्लयष्टीभिः धनुर्भिः आम्रयष्टीभिः मधु मकरन्द एव विषं तेनार्द्रान् पृषत्कान् बाणान् सन्दधानः । पुष्पधन्वा रति पतिः परस्मै अन्य मते मम वपुषि अस्त्र-शिक्षां अस्त्राभ्यास कौशलं दर्शयति । अन्यः इतरः पुष्पधन्वा मदनः रसयन्तिकया सनीडः स्थानयुक्तः सन् । नीडं स्थानकुलाययोरिति मेदिनी । रसयन्तिका मितः सन् इत्यर्थः । इह चरति एवं व्यक्तिवद विलासेन प्रत्यक्षभूतस्य मन्मथद्वयस्य सन्धतो बोधं मधिविष्टि विरहतापु-दुःखं व्याप्य इति भावः ।

रव णिट्ठुर ममरवम चडि भमबर पड्ब बहुप बद्धुब णिम्मन्तर जीविम णिरोहणोच्छासविहिद णिउम्म सव्वे किच बाउढ़ पचासा धारिम सरीरा तह तह सबार चमण परिमण तुरिम णिव्वट्टिम विविह जीमचीवम्माव हुउणिम तस्स अरा णिप्फलं पाणिमि जंठणा सोमसरच्छि तक्कालुव्भिज्जन्तमम रीस दुकपसप्पच्छ कुम्भतड संघ संघ-डच झड़झड़ा भन्त दन्त दम्भोलि सिहरसस्स दन्दावससुव सुण्डादण्ड बलपादो रक्खिदम्हि। तं उण तुम्हाणं वि पच्च-क्खं एव्व सहि ण आणासि किं तस्सिं समए एदस्स वि संबसस्स बाराणसी पहिमन्तणं जस्स मं भमबदी साअं पवट्टइ। सानुकम्पं।

कालिन्दि! कहं णाम मारुएक्क पराम्मण जीविमा मल्लिमा भमबदीए सम्बरम्मस्स दाविदा। जा तस्स दुट्ठ पहिम्मस्स मुहादो, तारिसिं पवुत्तिं सुणिअ हा णाह मारुएत्ति कलुण कलुणं बाहरन्दीदुहण ताड़िएव वल्लिं मुच्छिमा भविम तक्काल सण्णिहिदेण पुसचन्द सुन्दरेण तेण महापुरुसेण परिरद्धेव्व पड़िबुडाम अहवा चिट्ठदु एदं पुणोवि पत्थुदं सुणादु पिअसही। अह देव दुद्दम दंसणेव णिमवरिसेण विम पावम्मो पज्जलिम्मो मह समणा मंतो संकप्पेसु अ भिणजण णीलं मं सलेम तिमिरे बलिम परि-मणा लम्मा घरेसु एक्कीं एव्व पड़ि वाल मन्तीं मं सोवि-वेमन्तर तिरोहिदो अवणीद वरिमणो हरिसा सुराम फुरिदेहिं कणजाइ जह्वालेहिं (८) णेत्तेहिं णिवन्दि निम

(८) कमजाइ जह्वाव हं। कर्णजाइ जह्वाघात्वा कर्णजाति

त्तिअ दुअ पेम्म गम्भरेण सरेण किंवि किंवि पत्थेदि, मह
सिअ मेत्त विअ पुढम जलहर वरिसपरोहन्त कदम्ब
मल कठीर रोमञ्च कच्चुअत्थइअ अअप्लङ्गी अणिच्छन्तिं
वि मं सो बलामोडं धुत्तो तमाल मंडल वच्छठल णिम-
ज्जन्तथणा भोअ परिरम्भिअ सविब्भम कोमल कअंगुलु
ताणिअ लज्जामणाअ मं मुह णिवेसिअ सुरहिवअणार
विन्दो सदअ दिस मुहदसणक्खदं चुम्बइ । इन्दवसण देइ-
अ मे हसिअ तरल लोअणावङ्गो अप्पणो विब्भम भङ्गइम्ब
चमुअ णोसन्द महुरं अहर णाम्‌ । सहि दूदो वरं ण
पारेमि लज्जाए कहिदुं जं सो किदवो अअं एव्व विगलन्त
णीविबन्धणिरोह दिढ णिहिअ पाणि जुअलं पव्वाललु
णामं वि मं गाढ़ भुअन्ते परिरब्भिअ किंवि अविणअं
अहिलसइ । अह तक्खणाणान्द मुच्छा मुसिअकरणा बहि
बुज्झिअ पेच्छामि पुणोवि एव्व सुञ्ज मम विरहए कुसुम
अअणिज्जे कुसुमसर सरतप्पे विअ सआणं पुण मुणं
पत्ताणं । इति वाष्पं नाटयति ।

कालिन्दी । सहि ! रअणन्तिए ! जइ संकप्पेसु विअ
संदर तिरोहिदो अज्जवि णाअच्छइ पाणे सरो काल-
ण्ठो तदो किं तु करिस्ससि ।

मूले तु । तद्य पाकमूले इत्यादिना कथोदित्वात्माहच्‌ । अन्त-
भ्यां वक्षार भीवाभ्यां इत्यर्थः । तु । माणिक्यादातीव अन्यतर-
ति गति अकावत्मात्‌ ।

रम। निश्वस्य। अह पाषाणसमाणौ पौढ़ं मं ... रेहि एव्वं खु तुम्हेहिं मल्लिआवि बहुसो पहारिता।

कालिन्दी। सवष्टम्भम्। रमअन्तिए! मा एव्वं भण। सवामि भअवदीए चरणेहिं एसा ऽहं अज्जेव रत्तिम्मि तुव कलअण्ठेण संघडइस्सं ता उट्ठेहि गच्छम्ह जाव भअवदी वास्तु बन्धइ।

रमयन्तिका। सानन्दं जं होदि तं होदु पुढमं इमादो संकडादो णिक्कमामि। प्रकाशं। सहि! कालिन्दि जइ एव्वं एसा अहं तुह वसे वट्टामि।

कालिन्दी। ता एहि। उववण दुवारेण णिक्कमिअ गच्छम्ह। इत्युभे निष्क्रान्ते।

मधुकरिका। सकोपसम्भ्रमम्। सहि! कहिं णु गमिस्सदि ... भाअदा णु भअवदी एत्थ तुह पसिसे।

रम। साशङ्कं। अम्महे वक्कम्मि अण्णावि होसन्दि ... उष्ठितं बलाच्चञ्चलमपक्रामति।

कल। उत्तरीय काषाय पटाञ्चलमवलम्ब्य हस्तमवलम्बते।

रम। विलोक्य सहर्ष साध्वसं। स्वगतं। अम्महे महाभा... कलअण्ठो। साध्वसमिव। महुअरिए कहिं एत्थ भअवदी ...

कल। चरणकमलदाससत्त्वेन सख्यं सखे

सुमुखि! यमभिधत्से त्वं बलात्कारधूर्त्तम्।

प्रसभ विधुत सर्पः पीडयत्यात्मनैव

शिरव इव सरोजं पाणि मापाटलन्ते।

मधुक। का एत्थ बलामोडी णं पुढमं एव्व तुए ...

इत्ताहो परिव्वाजिअ एव्वं तेण अण्णाव पोढि ऽडी । एव्व तह
पुरुमहं सब्बे एदाए एव्व दिट्ठो अण्णा ।

रमयन्तिका । स्नेहं नाटयन्ति ।

कलहंसकः । सानन्दम् ।

अहो प्रसादो मकरध्वजस्य
अहो तपोभिः स्वयमेव पच्यते ।
अहो जनुषत्वमिदं न निष्फलं
लभे यदेनां जलनामतल्लिकाम् ॥

रमयन्तिका । बकाम्यं । पोमालिए ! कहं खु तुम्हेहिं
पुण्णरस्स दिट्ठा पिअसही मल्लिआ ।

नवमालिका । सुहि ! मामा भयाहि । कथं । एव्वं विश्र ।

रम । बहर्षं । पिअं णो पिअं णो किं दुवेवि वेसमित्त व
वध्विआ हदासा । इति नवमालिकामालिङ्गति ।

नेपथ्ये । आः दुरात्मन् ! मिथ्यागगन भाषित प्रयोग
न्त कात्यायनी हेलन नृशंसमम्बरक पश्चो ! नयनप
विषयस्सवि । सर्वे सहर्षमाकर्णयन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । हन्त सुधा
स्वादुकेन मया मल्लिकेति कथन भूतएव परिणीतः ।

सर्वे । हन्त प्रहृतमेव माकन्दमाल्ना महापुरुषेण
चमत्कारण निशुम्भनम् ।

पुनर्नेपथ्ये । हा भगवति ! मन्दाकिनि ! मोचयस
तां छिद्यन्त इव मातापि ।

सर्वे । हताश ! काव भवती ।

पुनर्नेपथ्ये । भगवति ! प्रविकासस्य भूयोऽप्यनर्घाणि काषायाणि दास्यामि ।

कल । मूर्ख ! दत्तस्य काषायस्य फलमेतत् ।

पुनर्नेपथ्ये ।

क्रोडात् केलिगृहं प्रविश्य वधूर्यातापि या सा पतिं
दृष्ट्वा शृङ्खलया निबध्य पदयोः कष्टं नभस्युत्थिता ।
कष्टं कष्टं मम तमालविटपे बद्धा विरोऽभूत् ततः
जामाता यमधी सुखो वत वदन् वेतालवन्मन्यते ॥

सर्व्वाः । सहर्षं । अस्तु वा इदानीं अनयो दुष्कृतोः फलं ।

कल । हन्त सर्वतो हाहाकारः मुखरं अमात्यविष्णुरात भवनं ।

पुनर्नेपथ्ये ।

भो भो कञ्चुकिनस्तथा परिजना ! मा भैष्ट माक्रन्दत
अस्मात्यो न पिशाच एव मनुजात्मजो रटन् धावति ।
मथ्ना लिप्त वपुर्विभिन्न वदनो व्यामुक्तकेशो स्वयं
जामाता कलपिङ्गकोऽपि विकृतं निर्याति प्रख्यातः

सर्व्वाः । साधु भमरक ! साधु ।

ततः प्रविशत भमरको अमरकः ।

भमरकः । सानन्दं । विलोक्य । हन्त तथा ...
... च वि रमपत्तिमा । उपसर्पति ।

सर्व्वाः । विलोक्य सहर्षं । एहि भमरक ! त्वरितं ...
चरित । भमरक ! किमनुष्ठित कार्यः प्रतिनिवृत्तोऽसि

भ्रमर। णाह! जो णाम मणाणुट्ठिअ कज्जो णिवट्टइ
हस्स परिअणेसु।

कल। तत् कथय किमत्र क्रिया इति।

भ्रम। तदो सव्वाघरं गदुअ भूयोवि कलह पाउणा
णावुढ़ो पुणो पुणो चलणा दासस्स तस्स तक्खणा सुमरिद
विविहा वराह समुज्झिअ रोस निट्ठुर चिविड़ ताड़णा
णिव्भिस्स सव्वङ्गं पुढमं एव्व महुमरिआए मञ्चवेरस्स
णिक्खित्तं मसि भण्डं वेक्खुण अहिसित्त बन्धोम्हि किं
बहुणा तह णिक्कासिदो सो हदासो। जह णं विसलिन्ति
लोआ परिहरन्ति।

सर्व्वाः। विहस्य। असहा वि तं विसलिन्ति परिहरन्दि
एव्व।

भ्रमरकः। अह अड्ढ मुक्क णिहाणं वेडअ वरिस
वट्टाणं पवुट्ठे कोलाहले अहंवि पसमिअपईवो तिरो
विआदुअ तक्खणं तमालणिहं संवरअं किं दाणिं ति
णिन्दिअ कवे जक्ति आअदम्हि।

कल। साधु भ्रमरक! साधु।

यदुयुयुजः शत्रूनिकारेण यथाप्य मात एवागतोऽस्मि।

मधुकरिका। महाभाअ! इदोवरं अम्हाणं अवे सणं
सव्वविसुसदि ता एदिणा उववण दुवारेण णिग्गदुअ मल्लिआ
समीवं एव्व गच्छम्ह।

कल। तद्गमय मार्गं।

मधु। इदो इदो। सर्वे निर्गमं नाटयन्ति।

कल। सर्वसुखमनुभूय।

(१०) एष क्रीड़ान्त ताम्यत् कुसुमपुर वधूवक्त्र सौरभ्य बन्धुः
मुग्धं निद्राजड़ानां रसितमनुसरो द्राघयन् सारसानां।
आवात्यङ्गानुकूलश्चकित विचकिलश्रेणि गन्धानु धाव-
ल्लोलम्बोद्घुष्यमाण स्मरजय विरुदाडम्बरो मातरिश्वा।

इति मल्लिकामारुते सप्तमोऽङ्कः।

---

(१०)प्रभातं वर्णयति एष इति। क्रीड़ान्तताम्यत्कुसुमपुर वधूवक्त्र सौरभ्य-बन्धुः मित्रं सहाय इति यावत् यस्य स तथोक्तः। बन्धुः स्यात् पुंसि बन्धूके मित्रे भ्रातरि बान्धवे इति मेदिनी। उपवनत्ववर्त्ति कुसुमपुर योषिद्रतान्त जायमान श्रमविशेषाऽनुभवभूत फणिविषय फूत्कार बहल सुगन्धि मुखमन्दानिल संमिलित इति भावः। अत्र क्रीड़ान्त ताम्य-दिति विशेषणेन वर्त्तमान रतान्त क्लान्ति वैशिष्ट्य प्रतिपादनात् सर्वदाव रतोत्सुकत्वावगतेः सर्वासामपि कुसुमपुर स्त्रीणां पद्मिनीत्वं द्योत्यते तथा चोक्तं। रमयति रमणीयां पद्मिनीं सर्वयामे इति। अनुसरः प्रति कासारं निद्रया व्यवस्थित निद्रयेत्यर्थः जड़ानां घूर्णतां सारसानां पक्षि विशेषाणां रसितं द्राघयन् दीर्घीकुर्वन् चकितानां विचकिलश्रेणीनां मल्लीविशेषराजीनां गन्धैः गन्धाय वा अनुधावन्तो ये लोलम्बा भ्रमराः तैः उद्घुष्यमाणः स्मरजय विरुदाडम्बरः यस्मिन् स तथोक्तः। मात-रिश्वा गन्धवाहः अङ्गानुकूलः आवाति मन्द मन्दं चरतीत्यर्थः।

इति मल्लिकामारुतव्याख्याने परिमलाख्याने सप्तमोऽङ्कः।

अथ अष्टमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति मन्दाकिनी माकन्दश्च ।

मन्दा । ततस्ततः ।

माकन्दः । ततश्च तं तमालविटपालम्बं अधोमुखं बद्धा तिरो भूयागतोऽस्मि ।

मन्दा (विहस्य) । वत्स ! समुचितमनुष्ठितं । यतः ।

अद्य प्रसीदति मनो मम मारुतेन
मल्लिकाकारमभिमरुमौपितेन ।
यस्यानुरूपमिदमापयमेतदासि
साक्षोटिनो चरणदुर्ललितस्य मर्त्तो: ॥ (१)

ततस्ततः ।

माकन्दः । अथागच्छन्नेव रमयन्तिका सहायं नव-मल्लिकादिभि: सहोपवनाभिमुखं निर्गच्छन्तं कलयाञ्च-

---

(१) अद्येति । अद्य त्वदीय समुचितानुष्ठान अवधानन्तर मम मनः कर्त्तृ प्रसीदति चिन्तादिविरहेण प्रसन्नं भवति । यत् यस्मात् कारणात् ईर्षितेन परत्वेन अभिलषितेन मारुतेन मल्लिकाकर कर्म अभिमुखं यथाहयमित्यर्थः ।

यश्च यस्माच्च । एतस्याः मल्लिकायाः आप्तौ विषये सहूटिमो भावः । साक्षोटिनं कपटिनं तस्य आचरणेन दुर्ललितस्य धूर्त्तस्य मर्त्तोः ग्रन्वरकस्य अनुरूपं अपराधस्यैवे दण्डन न्यायेन क्रत प्रतिक्रत न्यायेन च सदृशं इदं निर्वर्त्तित बद्धपतनं तमालविटपे अधोमुख बन्धन-रूपम् । प्रतिकूटमित्यर्थः । आपयं अवभेयं तस्मात् मनः प्रसीदतीति पूर्वेण सम्बन्धः ।

मालोक्य भगवत्याः प्रथम प्रिया वेदकः स्यामिति झटित्या-
गत एव। न पुनस्तेषां आत्मानं प्रकाशित वानस्मि।

मन्दा। हर्षातिशयं नाटयन्ती। वत्स! अवाङ् मनस-
गोचरोऽयं मनोरथा वाप्ति जन्मा महानन्दः।

माक। भगवति! युज्यत एतत्।

न यथाब्दयापि नाक लब्धया नच वित्तेन तथा सुधारसेन।
प्रसद्यमजते मनः स्वयं परिपूर्णेन यथा मनोरथेन॥

परितो दृष्ट्वा। क्वाथ मल्लिकामारुतौ।

मन्दा। मारुतः प्रागुपवनान्निर्गतः स्वपरिजनान्वेषण-
शङ्कया स्कन्धावारमेव गतः सारसिकयाद्य गूढ़मानीतः
समीपवर्त्तिनि लताभवने वर्त्तते। मल्लिका तु मयाना-
नीता। अद्य सारसिकयैव तत्समीपं नीयमाना इतो
निर्गता। सानुकम्पं।

नि:शङ्कमुत्कलिकया पुरतो विकृष्टा (२)
निर्व्याजया गुरुत्रपत्रपया च पश्चात्।
सा पुष्प केतुशर पीड़ित कोमलाङ्गी
बाला कथञ्चिदुपकण्ठमगाद्दिवोढ़ुः॥

मकरन्द। हन्त! तिरयत्येव भीतिं मङ्गनानां प्रिय-
समागमानुरागः। तथाहि।

या मन्दिरे परिजनेन्दुमुखीवराज
माङ्गल्यदीप शतमण्डित पार्श्वदेशा।

---

(२) उत्कलिकया उत्कण्ठेनार्थः। अथवा उत्कलिका चोत्कलिका
रतिबरवारवक इति हलायुधः।

चंक्रम्यते किमपि सेय मिहान्धकारे
याता स्वयं रमण सन्निधि मवसन्ती ॥ (३)

माक । सहर्षं । तदनुमन्यतां भगवती मां हिमाचल प्रस्थ प्रस्थानाय । यावदमुनोदन्तेन विद्याधरामात्य-मानन्दयामि ।

मन्दा । स्मृत्वा । सातङ्कं ससम्भ्रमञ्च । हन्त विस्मृतो मया तत्तदुपाय व्यापृत चित्तया मूर्च्छाहरस्य वत्सायाः सीमन्तमणे राक्षस व्यतिकरे प्रश्नः । सनिर्वेदं । (४) धिक् कष्टमिह महान् प्रमादः । क इदानीं मन्विष्यामि । इत्युत्तिष्ठति कर्णं दत्त्वा । अयमसौ भगवत्याः प्रथमः किमपि व्याहरति । आकाशे लक्ष्यं बद्धा । भद्र ! किं ब्रूषे ? । स खलु मणि स्तस्यां निशि अन्येन खड्गजिह्वनाम्ना रक्षसा गृहीतोऽनुद्रवद्भिरप्यस्माभिर्न समासादित इति । विषादं नाटयति ।

पुनराकाशे । भद्र ! भूयः किमात्थ । अथ द्रविडेषु काञ्चीपुर सविधेन धावं स्तत् कालोपस्थितेन देव्याः कामाख्याः किङ्करेण निहतः स यातुधानः आच्छिन्नश्च तेनैव समणिरिति । सोच्छ्वासं । विमृश्य । अयमवसरो मम योग विद्या प्रकटनस्य । यावत् सम्भावित भावि मूर्च्छागमां मल्लिकामेव काञ्ची पुरं नयामि । इति निष्क्रान्ता ।

ततः प्रविशति लतामूलस्थो मारुतः ।

---

(३) अवसन्ती निर्भया सतीत्यर्थः ।
(४) सनिर्वेदं । दुःखादिजनित निष्फलत्वधिया स्वावमाननमित्यर्थः ।

मारुतः। सहर्षं। अवश्य मद्यानेष्यत्येव मल्लिकां सारसिका। औत्सुक्यातिशयं नाटयन्।

नीतास्ते दयितापि संशयकृतः कल्पोपमा वासरा
प्राप्ता च प्रथमोर्जितेन तपसा प्राणेश्वरी मल्लिका। (५)
नेदीयांस मवैमि सम्प्रति तया सङ्गं तथाप्यन्तरे
यः कश्चित् क्षणमस्ति सोऽपि विरहो हा हन्त मे दुस्तरः॥

विमृश्य। अथवा चेत एव दुस्तरं मन्यते यावदेत-दाश्वासयामि।

अये चेतो धैर्य्यं धर विधुरतां मास्म भजथा
ननु प्रत्यासन्नो भवति दयिता सङ्गम महः। (६)
तथानामोत्तीर्णे महति विरहे पञ्चषत्रुटि
व्यवच्छिन्नं (७) कालं किमिति युगदीर्घं कलय मे॥

निःश्वस्य। हन्त उत्तरोत्तरमुत्कृष्यमाणे मान्मथे प्राचण्ड्ये किं करोतु तपस्वि (८) चेतः। तथाहि।

---

(५) प्रथमार्जितेन प्राक् सम्पादितेन तपसा दुष्प्राप प्राप्तिसाधनभूतेन कर्मविशेषणेनेत्यर्थः। उक्तञ्च मनुना। यद्दुष्करं दुरापञ्च यद्दुर्गं यच्च दुस्तरं तत्सर्वं तपसा प्राप्यं तपो हि दुरतिक्रममिति।

(६) दयिता सङ्गम महः दयिता सङ्गमोत्सवः। मह उद्धव उत्सव इत्यमरः।

पञ्चषत्रुटि व्यवच्छिन्नं लघु रोच्चारकालस्त्रुटिः पञ्चवा षड्वा पञ्चषाः बहुव्रीहौ संख्येये डज बहुगणात् इति डच् डिति चेति टिलोपः। ताश्च ताः त्रुटयः काललवाश्च ताभिर्व्यवच्छिन्नं तत्परिमितिं यावत्। वाद्ये काललवे त्रुटिरिति नानार्थ रत्नमाला।

(८) तपस्वि करुणास्पदं शोचनीयमिति यावत्। करुणार्प्रतिपादने तपस्वी चेति रुद्रः।

आरभ्य तस्याः प्रथमावलोकात्
अस्त्राणि यावन्त्य मुचन्मनोभूः।
तावन्ति तेभ्योऽप्यधिकानि चाद्य
प्रयुङ्क्त येक क्षणमात्र एव ॥

परितो विलोक्य। हन्त सूचिभेद्यैः रन्धकारैरभिव्याप्त-
मेक तमालोद्यान तुल्यं भुवनं। सकरुणं। कथमपि दूरा-
दपयाश्रमादस्मिन् समये समेष्यति कोमलाङ्गी।

दूयेते शिव शिव यौ सरोजताम्रौ
सैरन्ध्री करतलदत्त लाक्षयापि।
पादौ तौ तिमिरविसंष्ठुले स्थलेऽस्मिन्
सञ्चारं चकित दृशः कथं सहेते ॥

अथवा नाति शोचनीय मेतत्।

चरणौ नयने तमः प्रकाशो वनिता नाम सहायता वयस्या।
अपिच प्रिय वल्लभाभिसारे भवन प्राङ्गण कुट्टिमः कदध्वा ॥(८)

नभोविलोक्य ! अये ! उत्कण्ठिते वेयं मल्लिकायाः सरणिं
प्रकाशयन्ती दीपिकेव विद्रुम भङ्ग पाटला ज्योत्स्नावल्ली

---

(८) चरणाविति। वनितानां प्रियवल्लभाभिसारे विषये चरणौ नयने नयनवत् मार्गप्रदर्शके इत्यर्थः। तमः प्रकाशः प्रकाशवत् गमन-प्रतिबन्ध प्रतिपन्थि इत्यर्थः। असहायता वयस्या सखी सखीवदभय-प्रदानपूर्वकं नायक सङ्गम सम्पादयित्रीत्यर्थः। अपि च कदध्वा कापथः कण्टककानन क्षुद्रजीवाद्यावृतमार्ग इति यावत्। भवनप्राङ्गण-कुट्टिमः वेश्मप्राङ्गण निवद्ध भूमिः। कुट्टिमोऽस्त्री निवद्धा भूरित्यमरः। भवन प्राङ्गण कुट्टिमवदनायास गमनार्ह इति यावत्। अत्र चरणौ नयने इत्यादिषु सर्वत्र व्यस्तरूपकम्।

निर्वर्ण्य ।

नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्याः गगना शोकतरोः प्रवाल पङ्क्तिः
मणिकुन्तलता स्मरस्य मन्ये शशिनः प्राथमिकी मयूखलेखा

(१०) प्राचीं विलोक्य सकौतुकं ।

अयमुदयति चन्द्रो वारिधेरम्बुगर्भा-
दमृतकणकरालैरंशुभि र्दीप्यमानः ।
जलधि(भुजग)शयनवक्षो हर्म्यदेशे ललन्त्या
वदनमिव यदृच्छोत्तानितं विश्वमातुः ॥ (११)

अपिच । उज्जृम्भते कुमुदिनी सुकृतं मृगाङ्को
विष्वग्विकीर्णपरिपाटल रश्मिदण्डः ।

---

(१०) नवकुङ्कुमेति । शशिनः प्राथमिकी मयूखलेखा रजन्याः रजन्याख्यस्त्रियः नवकुङ्कुमचर्चिका गगनस्थैरा शोकतरोः प्रवालपङ्क्तिः स्मरस्य मणिकुन्तलता मन्मथोपयोगी मणिमय कुन्ताख्यायुधविशेषः इत्यर्थः । इति मन्ये इत्यन्वयः । इह मालानिरवयव रूपकमलङ्कारः । अत्र अव्याख्यातेषु एतद्ग्रामवनीवराह वलयं विश्वैकवीर स्मरस्कन्धावार मदान्ध विस्फुरकुलं श्यामावधूं कैशिकमित्यादिषु स्थलेष्वपि अयमेवा-लङ्कारो बोध्यः ।

(११) अयमिति । अमृतकणकरालैरंशुभिर्दीप्यमानः अयं चन्द्रः भुजग शयन वक्ष एव हर्म्यः तस्य देशे ललन्त्याः विलसन्त्याः विश्वमातुः लक्ष्म्याः यदृच्छया उत्तानितं उन्नमितं वदनं सुखमिव इत्युत्प्रेक्षा वारिधेः अम्बुगर्भात् उदयति । भुजगशयनेत्यत्र जलधि शय-नेति पाठे वारिधि वारिगर्भोदये साभिप्रायत्वात् विशेष एव । उत्प्रेक्षा लक्षणन्तु । यत्रान्यधर्मसम्बन्धात् अन्यत्वेनोपतर्कितम् । प्रकृतं हि भवेत् प्राज्ञास्तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते इति ।

उत्प्लुत विद्रुमकुलो जलधेस्तरङ्गा-
दुत्क्षिप्यमाण इव कश्चन राजकम्बुः॥ (१२)

निर्वर्ण्य।

हन्त गलित एवोदय रागः। साकूतं।

अनुसर्त्तु मना मनाग्मनोज्ञं किमपि श्वेतत एव शीतधामा।
वदनं निखिलोपमान दूरं मदनान्तकविपाण्डु मल्लिकायाः(१३)

निःश्वस्य। यावदेनं दुर्लभार्थं प्रार्थन दुर्ललितं किञ्चिदु-
पब्रवीमि।

अभिलषसि यदीन्दो वक्त्रलक्ष्मीं मृगाक्ष्याः
पुनरपि सकृदब्धौ मज्ज संक्षालयाङ्कं।
सुविमलमथ बिम्बं पारिजातस्य गन्धैः।
सुरभय वद नो चेत्त्वं क्व तस्या मुखं क्व॥ (१४)

---

(१२) उत्प्लुतानि। उपरि विकीर्य्यमाणानि विद्रुमकुलानि येन च तथोक्तः। जलधेस्तरङ्गात् उत्क्षिप्यमाणः कश्चनः राजकम्बुः शङ्खोत्तम इव इत्युत्प्रेक्षा उत्प्लुतपदस्य वर्त्तमानार्थकत्वन्तु मति बुद्धि-पूजार्थेभ्यश्चेति च शब्दस्य अनुक्त समुच्चयार्थकत्वात् अतएवाह वृत्ति-कारः। शप्तं यथितेत्येवमादयो वर्त्तमाने द्रष्टव्याः इति।

(१३) मनोज्ञं वदनं अनुसर्त्तुं मना किमपि अनिर्वचनीयतया श्वेतते शुक्लो भवतीत्यर्थः। मल्लिकावदनमनुसर्त्तुं मना इत्युक्त्या साकूतत्वं बोध्यम्।

(१४) अभिलषसीति। हे इन्दो! मृगाक्ष्याः वक्त्रलक्ष्मीं अभि-लषसि यदि पुनरपि अद्यैवाब्धौ स्थितत्वात् पुनरपीति पदं अब्धौ सकृत् मज्ज अवगाहस्व। अङ्कं कलङ्कं संक्षालय प्रक्षालय अथ सङ्क्षालना-नन्तरं सुविमलं बिम्बं कर्म पारिजातस्य पारिजातकुसुमस्य गन्धैः

अथवाद्यैवागताया स्तस्याः सुरभि सुन्दरं वदनं प्रदर्श्य त्वां संवादयामि । (१५)

कर्णं दत्त्वा । सहर्षं । हन्त आगतैव प्रेयसी ।

इदमिदमलसाया श्रूयते मञ्जुतारं
जघनभरगताया भं क्वणितं मेखलायाः ।

पुनः कर्णं दत्त्वा सविषादं ।

नहि नहि विधु बिम्बे बध्नतां स्त्रीय बुद्धिं
सरसि सरसि सोऽयं निस्वनो हंस यूनाम् ॥ (१६)

नेपथ्ये । इदो इदो जोण्हिआविदेण मग्गेण मन्दं एदु पिअसही ।

मारुतः । आकर्ण्य । सानन्दं । सत्यमागतैव मल्लिका ।

रामेदैः सुरभयः (कुवलयानन्दे विषमालङ्कारोदाहरणस्थले पारिजात प्रसूनैरिति पाठो दृश्यते) नो चेत् मज्जन कलङ्कत्वेन बिम्बसुरभीकरणाभावे इत्यर्थः । त्वं कलङ्कित्व निर्गन्धत्व दोषविशिष्ट इति भावः । क्व तस्याः सुखं सुरभि सुन्दरमिति भावः । क्व परस्परमननुरूपमित्यर्थः । तदा दुर्लभमेव त्वत् प्रार्थनं स्यादिति भावः । विषमालङ्कारः विषमं वर्ण्यते यत्र घटनाननुरूपयोरिति लक्षणात् ।

(१५) विमलत्व सुरभित्वयोरुभयोरपि गुणयोः सम्भव एव तद्वक्त्रस्यैः प्राप्येति प्रागुपन्यस्तेऽर्थे संशय निराकरणायाह अथवाद्यैवागताया इति संवादयामि अङ्गीकारयामीत्यर्थः ।

(१६) नहि नहि मेखला भं क्वणितं नेति भावः । किं तर्हीत्यत आह । सोऽयं श्रूयमाणः विधुबिम्बे स्त्रीयः स्व यूथ्यो इव इति बुद्धिं बध्नतां सरसि सरसि प्रतिसरः स्थितानामिति शेषः । हंसयूनां निस्वनः इति सम्बन्धः ।

...यते खलु पश्चिमतो लतान्तरितः सारसिकायाः स्वरः ।
...लोकनं नाटयति । पुनर्नेपथ्ये ।

जोण्हाहिं णृहावयन्तो दिणअर किरणक्केर ढड्ढं
...वञ्चं ।
...सुबभिसन्दं णीलुप्पल पअलिअ लोलम्ब वाआलिआसो ।
...सो दिट्ठो मिअङ्को पहिअ हिअअ सम्मोहणो रोहिणीए ।
...क्कारवत्यणा लिङ्गण विलुलिअ कत्थुरिआ संकि अङ्को ।*

मारुतः । विलोक्य साभिलाषम् ।

इयमभिसरत्याराद्ङ्करतङ्कहतैः प्रियाः
चकितचकितां विन्यस्यन्ती दृशं मम लाञ्छने ।
अलघु विपुलश्रोणी भारालसालसचंक्रम
श्रमसमुदित स्वेदच्छेदाभिराम मुखाम्बुजा ॥

निर्वर्ण्य । हन्त चन्द्रिका पात सविशेष सज्जितानि
...न्वङ्ग्या अङ्गकानि । तथाहि

चन्दनचर्चास्तनयोर्धम्मिल्ले मल्लिका दाम ।
क्षौमं नितम्बविम्बे चन्द्रकरा श्याममध्यायाः ॥ (१७)

---

*ज्योत्स्नाभिः स्नापयन् दिनकर किरण क्रौर्य्यदग्धं प्रपञ्चम् ।
...द्विदयनीलोत्पल प्रचलित लोलम्बवाचालिताशः ।
एष दृष्टो मृगाङ्को पथिकहृदय सम्मोहनो रोहिण्या ।
सेत्कारव्ध स्तनालिङ्गन विलुलित कस्तूरिका शङ्किताङ्कः ।

(१७) चन्दनचर्चेति । चन्द्रकराः चन्द्रकिरणाः श्याममध्यायाः
...ः चन्दनचर्चा । धम्मिल्ले कचभरवन्धविशेषे मल्लिकादाम त्रियम्
...वः । क्षौमं दुकूलम्बरः । अत चन्द्रकराणां स्तनादिविषयभेदेन चन्दन-

विहस्य। अहो विशिष्टवस्त्वभिलाषो मञ्जूनाम्। एतेहि।

अहत: शशाङ्ककिरणान् पिपासव: सुरभिलां मुख-ज्योत्स्नां चंचूर्य्यन्ते (१८) परितश्चकोरपोताश्चकोराक्षीं।

पुनर्निर्वर्ण्य। सस्मितं। न केवलं चकोर एव।

स्वयमयमपि चन्द्र: प्रागुपालब्ध कान्ति:
पिपठिषु रभिरामां सुभ्रुवो वक्त्र लक्ष्मीम्।
अविरल भवदच्छ स्वेदलेशानुकीर्णं
प्रतिफल नमिषेण प्राप्तवान् गण्डमूलम्॥ (१९)

यावदहं प्रत्युद्गच्छामि। अथवा त्रैव स्थित: सुललितमस्या आगमनं निर्वर्णयामि।

तत: प्रविशति यथोद्दिष्टा मल्लिका सारसिका च।

मल्लिका। स्वगतं। अज्ज पुढमं अज्ज उत्तं अहि सरन्ती वरवसह्मि असज्झेहिं लज्जाकोलाहलेहिं।

चर्वेत्यादि बहुप्रकारोल्लेखात् उल्लेखालङ्कार:। एकेन बहुधोल्लेखे-ऽप्यसौ विषयभेदत: इति लक्षणात्।

(१८) चञ्चूर्यन्ते पुन: पुनरतिशयेन वा सञ्चरन्तीत्यर्थ:। चर गति भक्षणयोरिति धातोरेकाचो हलादेरिति यङन्तात् सनाद्यन्ता इति धातुत्वाल्लट् ङिदन्तत्वात् अनुदात्त ङित इत्यात्मनेपदं चर फलो-रित्यभ्यासतो नुक्। उत्परस्यात इति अभ्यासात् परस्यात उत् हलि चेति दीर्घ:।

(१९) अविरलं यथा तथा भवद्भि: उद्भवद्भि: स्वेदलेशै: अनुकीर्णं गण्डमूलं वक्त्र प्रतिफलनमिषेण प्राप्तवान् इति योजना कैतवापह्नुति-रलङ्कार:। कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निह्नुते: पदैरिति लक्षणात्।

सार। हद्दी हद्दी। इति पठिकान्ततः।

माधवः। साभिलाषं। इयं खलु।

उत्तुङ्गस्तनभर तान्त तान्त मध्यं
विश्लिष्यद्घनकच वान्त वान्त सूनम्।
वक्त्राब्ज भ्रमदलि भीत भीत नेत्रं
मुग्धाक्षी मम धुरि मन्द मन्द मेति॥

मल्लिका। सहि सारसिए! कहिं ण अज्जउत्तो वट्टइ। उक्कण्ठइ मह चन्द दंसणप्पिआ दिट्ठी अज्जउत्त मुहार-विन्दं दट्ठुम्।

सार। सानन्दं।

अद्य हि सफलं यौवनमद्यहि देवः स्मरः प्रसन्नो मे।
अभिधेयोऽस्मि यदस्या रमणीयस्वार्यपुत्रशब्दस्य॥

सार। सहि! समीवं विअ वट्टइ आअच्छेहि पञ्च-वाणि पआणि।

मल्लिका। स्वगतम्। अण्णहं अज्जउत्त दंसणुस्सिआए मह पञ्चपअ परिमिदोवि दुरं धो एव्व पदेसो। पञ्चपानि पदानि गत्वा परितो विलोक्य सविषादं। सहि सारसिए! मिच्छा कहेसि एत्थ वि ण दीसइ अज्जउत्तो।

सार। विहस्य। सहि मल्लिए! सच्चं तुह विआल तुङ्गेण सिअणभरेण किलन्ताए णव पल्लव कोमला चरणा तीमा तहवि पत्थेमि। पुणोवि किञ्चिअ अग्गदो आअच्छ। पुष्पा दर्शयन्ती। एत्थ पेक्ख णादि दुर वट्टिणि लदा मूले सण्णिहिदेण होदव्वं।

मल्लिका । साकूतं । जदि एव्वं ता सघिग्घं सघिग्घं गच्छम्ह । अविलम्बाद्दिव्व गदुअ परिरक्खम्ह अज्जउत्तं । इति पदान्तरं गत्वा सलज्जं तिष्ठति ।

मारुतः । झटित्युपसृत्य ।

सोढुमलमस्मि नाहं सुन्दरि ! मन्दागमा द्विलम्बं ते ।
पञ्चशरास्त्र हतं मां सञ्जीवय चारुगात्रि ! परिरम्भैः ॥

इति मल्लिकाया हस्तं गृह्णीतुमिच्छति ।

मल्लिका । दृष्ट्वा सानन्दं । स्वगतं । अम्महे सयं एव्व आअओ अज्जउत्तो । सत्रासव्यलज्जमपक्रामति ।

सारं । सहि ! एत्तिअं समअं तह तह साम उव्वुअा भविअ एहिं उण हत्यग्गहणे वि जणिअ सम्भमा धावसि ।

मल्लिका । अदत्तोत्तरैव सलज्जं तिष्ठति ।

मारुतः । सस्पृहं । स्वगतं ।

अस्याः स्थितं किमपि सम्प्रति लोभनीयं
मन्न भ्रुवो नमित मुग्धमुखारविन्दम् ।
मन्दाच मन्थर विलोल विलोचनाञ्च
च्छायाञ्चलच्छुरणशाद्वलितस्तनायाः ॥

विमृश्य । भवत्वेवं तावत् । प्रकाशं । प्रिये ! मा तावत् करावलम्बः । एतत् पुनरनु मन्तव्यं मे । (२०)

---

(२०) अथात्र सर्वकामिजनसाधारणं (मदनवचनदक्षो कामिनी मानभेत्ता) इत्यादि वचनैः रतिमन्त्रविदग्धत्व लक्षणं द्विप्रकारक समोगाङ्गतया आवश्यकत्वेन कामवेदविहितं आत्मविषयकदक्ष वैशिष्ट्य षड्विधोपायात्मकं नायक कर्तृक चाटुवचन प्रकारम् । तथा नायिका

यदिह मगधयित्वा दुर्व्वहं श्रोणिभारं
मदभिसरण लोभात् प्रस्थितं पद्मताक्षम् ।
अयमहमभि वाञ्छाम्यग्रजेग्रैव पांसुं
सुमुखि ! पदतलन्ते चूडितुं चुम्बितुम् ॥

मल्लिका । सवाध्वसकम्पं । स्वगतं । अम्महे ण आयामि
आए पडिवत्तुम्मि ।

माध । मल्लिकां निर्वर्ण्य । सानुकम्पं । सारसिके ! न विर-
त्यद्यापि गमन जनितः परिश्रमो मालतीदल सुकुमा-
राया मल्लिकायाः । पश्य ।

मो श्राम्यन्ति स्खलित मरुतः सौरभोद्भ्रान्त भृङ्गा
मुग्धी मध्यस्तनतटभरोत् पीडितत्रुटत्रतीव ।
ऊर्वोस्थावोंरुपरि जघनाक्रान्तयो रस्ति खेदो
भूयो भूयो वदनकमले भूयते घर्म्मलेशैः ॥ (२१)

सार । ता एत्थ एव्व घणसार क्खोद धवल सीअल
याच्छा वाद सुन्दरे कुसुम धूलि सिमदिले सिलाअले
उविसदु महाभाओ जेण पिअसही वि उववसदि ।

माधव । उपविश्यति ।

सार । सहि ! तुमं वि उवविस ।

र्द्धं अनुज्झित विनयं मानकरण प्रकारस्तु वर्णयितु मारभ्यते ।
इदं नायककर्त्तृकं प्रथमोपायात्मकं चाटुवचनं एतदिति मे मम एतत्
: पञ्चसायं प्रार्थनन्तु अनुमन्तव्यं अङ्गीकर्त्तव्यमित्यर्थः ।

(२१) घर्म्मलेशैः स्वेदाम्बुकणैः घर्मः स्यादातपे ग्रीष्मेऽप्युष्ण स्वेदा-
म्भोरपि इत्यभिधानं भूयते उत्पद्यते इत्यर्थः ।

मल्लि । संव्रीडं तिष्ठति ।

सार । महाभाग ! या सुणादि एशा मह वअस्सा तां तुमं एव्व भण ।

मारुतः ।

(२२) उत्सङ्गोऽयं विपुलजघने भूषयत्वेष पाणिः
संवाहाय स्पृहयति शनैरर्पयस्वात्र पादम् ।
वक्षस्यस्मिन्नपि च कुचयोः स्वैरमारोप्य भारं
सत्वाऽसत्वोल्लिखित विभवं मध्य मुत्थापयस्व ॥

मल्लिका । स्वगतं । हन्त । मधुर मधुरा अस्स उल्लास चाडुपरिपाडी । सारसिकया सह शिलातले एव उपविशति ।

मारुतः । स्वगतं । हन्त लज्जावती प्रस्तर एवोपविष्टा उपालभे तावत् ।

---

(२२) उत्सङ्ग इति । अयं उत्सङ्गः हे विपुलजघने ! एनं इति शेषः । स्वं उत्सङ्गं भूषयस्व अधनसंस्थापनेन अलङ्कुर्वित्यर्थः । एष पाणिः संवाहाय स्पृहयति । अत्र प्राणो पादं शनैः न तु जवात् अर्पयस्व । अतिमात्र मृदोः पादस्य पाणितल खरभवार्पणबाधां बोढुमक्षमत्वादिति भावः । ततः कर्त्तव्यं विशेषमाह । अपि च अस्मिन् वक्षसि कुचयोर्भारं स्वैरं स्वच्छन्दमारोप्य मध्यं कर्म्म सत्वाऽसत्वैः सत्वाऽसत्वैः उल्लिखितः तनूकृतः उत्कीर्ण्णं तनूकृतयोरुल्लिखितमिति नानार्थं रत्नमाला । विभवः सामर्थ्यं पाटवमिति यावत् । यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा भवति तथा इत्यस्य मन्द मन्द सम्यक् तयेति भावः । उत्थापयस्व उपरिष्टाद्धारयेत्यर्थः अनेन हंसनामा बन्धविशेषो व्यज्यते । तदुक्तं शृङ्गार प्रबन्धप्रदीपे । अर्द्धोत्थितोरुरेखायाः पुटीकृत पदद्वये । आसीनेन कृतं यत्तु हंसबन्धः स उच्यते । तत्राङ्गना प्रणयिनः करयोः स्वपादौ दीर्घौ न्यस्योनि सुरवि स्वमुरोऽङ्गुलं संयोज्य कण्ठलुलिता प्रविशालयेत् सा श्रोणीं भवेत् सुखपदं स च हंसबन्ध इति ।

मुग्धे ! नूतनकर्णिकार कुसुमापातादपिभ्रक्तिदं
पाशाशासिकया किमित्य करुणे प्रख्यापयस्यङ्ककम् ।
यद्यात्मीयमिति भ्रमस्तव महान् प्रागेव नासीदपि
त्वद्यारभ्य ममैव तत्तव पुनर्ज्ञातव्यमेतद्वपुः ॥ (२३)

मल्लि । वस्मं । बगतं । मज्जउत्तस्स एदस्सिं महन्तो पेम्माणुबन्धो सरीरे वि। कधा पिवेद तुम्हे पेमसं । सीदमक्खं । अच्छिमो तुम्ह उथ तह णाम परोक्खे उक्कण्ठिमा भविअ, अज्ज सण्णिहिदे मज्जउत्तो मम्पाणं वसेव । इति किञ्चिदिव इहा सख्यं आवर्त्तते ।

माधवः । स्वगतं । बगतं । स्वत एतिस्मुरमणीयः प्रेयस्या भाव व्यतिकरः ।

प्रधानया प्रिय सखीमपि वञ्चयित्वा
मुग्धारविन्दमधुरं मुखमुन्नमय्य ।
दृष्ट्वापि नैव विहितः सहसा कटाक्ष-
विभ्रमर्थं मयि पुनः प्रति संहृतश्च ॥

विनयस्य । एवं मन्ये ।

---

(२३) मुग्धे इति । हे मुग्धे ! मूढे ! नूतन कर्णिकार कुसुमापा तादपि लघु कातरं इदमङ्गकं कर्म हे करुणे ! किमिति कस्मात् पाशाशासिकया पाशावे आसिकया खित्वा प्रख्यापयसि दर्शयसि इति शेषः इदमङ्गं आत्मीयमिति यदि स्वीयमिति मन्ये इत्यर्थः । तव महान् भ्रमः बुद्धिव्यामोहः । अन्यथा नैवं ब्रूया इति भावः । तर्हि तदुक्तदीयमित्यत आह । एवं आत्मीयत्वेनेत्यर्थः प्राक् पुरा नासीत् । अपि तु किन्तु तत् त्वदीयमङ्गं अद्यारभ्य ममैव एतद्वपुः पुनः करनिर्दिश्यमानं मदीयमङ्गं त्वित्यर्थः । तव त्वत् सम्बन्धि ज्ञातव्यं इति योज्यम् ।

व्रीड़ा वेला रुद्ध सागर तोयमिव योषितां हृदयम् ।
रागेन्दुरुदय मानो भूयो भूय स्तरङ्गयति ॥ (२४)

कौतुक्यं । हन्त चेतश्च चिरकाङ्क्षितार्थं साधनेऽपि वैहस्त्यम् । (२५)

नीवी दृढ़ार्पित करां निविड़ीकृतोरु
व्रीड़ानतां तत इतो वदनं हरन्तीम् ।
आरोप्य वक्षसि सुखं परिरभ्य मेनां
वालां वलादभिलषामि न पारयामि ॥

भवतु पुनरपि प्रार्थये । प्रकाशं । अयि ! मल्लिके !

इदं दूर्वाकाण्डद्युति मुचिकपोले कतिपयैः
अमाम्भोभिः कीर्णं सहज वकुला मोद सुभगम् ।
समाकाङ्क्षे ताम्राधर मनु मनुष्व प्रियतमे !
मनोज्ञन्ते पातुं मुखकमलमाघ्रातुमथवा ॥

अथवा । वितरच कुचयोस्त्वदर्शनोपक्रमाणां
मदन शर रुजानां शान्तये मामकीनाम् ।
सकृदपि परिरम्भं सुभ्रु ! दोर्मूल कुल-
कुच घनपरिणाह व्यातयो रेतयोस्ते ॥ (२६)

---

(२४) व्रीडेति रागः अनुराग एव इन्दुः कर्त्ता उदयमानः सन् व्रीडैव वेला तया रुद्धं योषितां हृदयं कर्म सागरतोयमिवेत्युपमा । भूयो भूयस्तरङ्गयति वर्द्धयति ।

(२५) वैहस्त्यं व्याकुलत्वं विहस्त व्याकुलौ समावित्यमरः ।

(२६) वितर चेति । त्वद्दर्शनं उपक्रमः प्रारम्भः यासां तासामिति रुजाविशेषणम् ।

आश्लिष्यैक्पदे च मृगाक्षि मन्यसे चेत्
आश्लेषे स्तनतटयोरति प्रसङ्गम् ।
कूजाभिर्विहित रुजो कुहू मुखानां
वाचा वा गिरिश्य वल्गु वाणि ! कर्णौ ॥ (२७)

सखि । लज्जया तूष्णीं भवति ।

माधवः । विलोक्य । सहर्षं ।

न निषेधति नानुमन्यते वा वचसा मन्मुखी ममेप्सितानि ।
अपितु प्रणयप्रमोदलज्जा परिपूर्णं नयनोत्पलं बिभर्त्ति ॥

सार । सहि ! णं तुए एव्व भणिदं अज्जउत्त अवि-
सादा गदुअ परिरम्भि सम्भि ।

माध । मन्वावयोः प्रथम दर्शन एव वाले !
मालां कुच प्रणयिणी मयि मे व्यतार्षीः । (२८)
अद्यानयोस्तु कुचयोः परिरम्भ दाने
किं चिन्त्यते क्व नु गतः स उदारभावः ॥

अथ यद्येवं न करिष्यसि ।

(२९) स्यन्दन्ते जयमान कैरव मधुस्यूताश्च मन्दानिलाः
सन्ध्येते मदनास्त्र पावक शिखास्वन्द्रांशवः प्रांशवः ।

---

(२७) हे वल्गुवाणि ! मञ्जुलवचने ! इति साभिप्राया सम्बुद्धिः ।
वाचा वा कुहूमुखानां कोकिलानां कूजाभिः विहितरुजौ कर्णौ कर्म्म
पिधेहि इत्यन्वयः ।

(२८) व्यतार्षीः । अदाः इत्यर्थः विपूर्व्वात् तृधातोः कर्त्तरि परस्मै-
पदाल्लुते लुङ् विश्राणनं वितरणमित्यमरः ।

(२९) स्यन्दन्त इति । जायमानानां विकसतां कैरवाणां मधुभिः
स्यूता प्रोताः तन्मधुकण वाहिन इत्यर्थः । इति मन्दानिलविशेषणं

गर्वान्धाः प्रति यान्ति कर्णपदवं गुञ्जन्ति मुग्धभ्रमाः
सर्व्वेभ्यो विभजामि मद्यपुरितं बाले ! तवैवाधरम् ॥

मल्लि । साक्षं अपवार्य्य ।

सारसिए ! अवि सच्चं मअरन्दस्स वअणिदं ।

सार । मुग्धे ! ण जाणासि एदस्स साहस पोरुसत्तणम् ।
जेण पुढमं वि तुह वआई णासंकिअ कण्ठमूले करवालो
पसारिओ । ता झत्ति अस्स अहिलास पूरिहि वारेहिवा
वअणेण ।

मल्लि । सगतं । वारेमि दाव । प्रकाशं । मअरन्द !
इत्यर्द्धोक्ते । सलज्जं । अपवार्य्य । सहि ! सहि ! तुमं णिवा-
रेहि णाहं अप्पणो पहवामि लज्जाए ।

माधवः । सानन्दं । सगतं । साधीयानयं कपट साह-
सोपन्यासः । यतः

अव्यक्त कोमलाक्षर मन्द्रादित विरल माध्व पूर्त्तेति !
अस्या मुखेन्दु बिम्बादमृतमिव स्यन्दितं वचनम्

प्रकाशं । सारसिके ! किमाह भीरु मध्यमा मदर्थितस्य ।

सार । अणुउलं एव्व भणदि णाहं अप्पणो पहवामित्ति

मार । कस्तर्हि प्रभवति ।

मदनाख्य पावकस्य शिखाः ज्वाला भूताः प्रांशवः उन्नता इत्यर्थः ।
दीर्घे व्याघ्रमाख्यातत्वेक्तिः एते चन्द्रांशवः सन्तीत्यन्वयः । अत मन्द्रा-
निल चन्द्रांशु भ्रमर गुञ्जितानां उद्दीपनत्वेन विरहिणां समधिक
सन्तापकरत्व प्रसिद्ध्या एभ्यो मद्यः विभजामीति कपट साहसेन त्राभ-
योत्पादनम् ।

सार। णं महाभाओ एव्व।

माधवः। सहर्षं।

यदि प्रिये ! वेत्सि तव प्रभुं मां
अनन्य साधारण दास भर्त्तुः।
तदस्य वश्यो मम पाणिरस्तु
स्वयं ग्रहाश्लेष महोत्सवानाम् ॥

मालु। साकूतं अपवार्य। सारसिए ! कीस तुमं सम-
द्दे पवट्टावेसि। अपवत्तुमिच्छति।

सार। ईषत् हसित्वा निरूप्य। सहि ! कीस तुह णीरन्ध
रोमञ्च वञ्जुला अज्ज कुम्भा। ममं उण चन्द्हासो भीदा पुलअ
कञ्चु एहिं संछादिआ एदेत्ति।

माध। सस्मितं। साधु सारसिके साधु। सम्यगुपक्षिप्त-
वती।(२०) सखि। ननु द्रक्ष्यसि मन्दाकिन्याः। प्रकाशं।
सारसिके। अपि सत्यं मदुपगूढभीतौ इत कम्पितौ स्तनौ।

सार। अहइं।

माध। यद्येवमुपालभे तावदेतौ।

तरणिमकरि कुम्भौ हे प्रिये राजकुम्भौ
किमिति न परिरब्धं ध्यायतो मे सहेथे।
समुचितमथवा वां यौ युवां निर्दयोत्थः
प्रकटितगरिमाणौ भज्यमानेऽपि मध्ये ॥

मालु। साकूतं। सारसिए ! कीस मिच्छा कहेसि।

माध। सारसिके ! किं मिथ्येव कथयसि।

---

(२०) उपक्षिप्तवती उत्प्रेक्षितवतीत्यर्थः।

सार । वर्त्तितं । कहं दुवेवि मिच्छा वाहूणिं मं वम्पे ... ता महाभागस्स हत्थो एव्व एत्थ मज्झत्थं होदु ।

मधि । मा मा एव्व मज्झत्थं पावेह सव्वं एव्व तुम्ह भणासि ।

सार । णाहं तुम्हाणं मिच्छावाआ हि वावं सहेमि । भावतत्त्व हत्तमवलम्ब्य । महाभाव ! पेच्छदु तुह हत्थो ।

माध । प्रिये ! ममापि मिथ्यैवेति निर्णय: ।

सारसिका तु निर्वध्नाति ।

माध । इत्थं प्रसारयन् वधाध्ववलनं । स्वगतं । आश्चर्य्यम् ।

प्राग्भावनारति विधिष्व निवार्य्यमाणः

प्रागल्भत प्रसभ मम्बर कर्षणोऽपि ।

पाणिप्रवाहुणि रधिस्तनमद्य तन्व्या:

पाणि: प्रसक्तमपि न चमते मृदं मे ।

कथमपि करतलेन वपुलकं मानं स्पृशति । प्रकाशं ।

स्वगतं ।

स्वयमेव केवलं मस्तनौ प्रियाया: प्ररूढ घनपुलकौ ।

पुलकयतोऽपि ममैतौ सर्व्वाङ्गं करतलं स्पृष्टौ ॥

प्रकाशं । सारसिके ! मन्येतमिमं स्त तदृमम: ।

(२१) इमां समकठोरयो: कमल नाल धर्म्म द्रुजो:

काथं नु कुचकुम्भयो: पुलक मञ्जरीं मन्वये ।

---

(२१) इमामिति । समकठरयो: परस्परतुल्ययोर्द्वयोर्वार्थ: । कमलनालधर्म्म द्रुह्यो: कण्टकितयो: कुचकुम्भयोरधिकरणयोरिमां कण्टकितत्वेन करस्पर्शनिमर्यां इत्यर्थ: । विधेयाभिप्रायकं क्लीवम् । पुलक-

कदम्ब नवकुड्मल प्रकर गुम्फिता नन्वियं
मनोभव समर्पिता स्फुरति कापि हारावलिः ॥

सार । विलोक्य । संकेतमाश्रित्य । स्वगतं ।

प्रियपाणि पल्लवतलाभिमुद्रितः
सुदृशः स्तनः श्रमकणैः करम्बितः ।
अनुयाति मङ्गलकुले प्रयोल्लस-
न्मदनाभिषेक मणिकुम्भडम्बरम् ॥ (१२)

सार । ता जाव अहं लअन्तरिदा होमि ।

मञ्जि । स्वगतं । हन्त ण सक्कुणोमि अज्जउत्तस्स हत्थ
कमलादो त्थणं अवहरिदुं । कथञ्चिदपहरति ।

मार । सविषादं । हन्त ।

सकृदिव समर्प्य बाले मम हस्ते मदन धर्म्म तप्तस्य ।

मञ्जरीं कथं नु भजसे कस्मात् मनुषे इत्यर्थः । तर्हि कण्टकितत्वेन सर्वविषयं तत् किमित्यत आह कदम्ब नवकुड्मलेति । शेषं स्पष्टम् । तथा च मन्मथार्पिते कदम्ब कुड्मले हारे ते पुलक मञ्जरीति भाव इत्यर्थः । समकठोरयोरिति स्तनविशेषणेनास्याः सुखसौभाग्य सम्पत्तिः सूचिता । तदुक्तं शास्त्रे यस्या स्तनौ समौ स्निग्धौ शिरारोम विवर्जितौ । हस्तिनासोरु जङ्घा च सा कन्या लभते सुखमिति । स्तनौ च सुदृढौ यस्याः पीनोन्नत युगौ समौ । सुमांसलौ च स्निग्धौ च सा सौभाग्यवती भवेत् इति च ।

(१२) प्रिय पाणीति । करम्बितः खचितः करम्बः शबरः शारः संश्लिष्टः खचितः समा इति हलः । मङ्गलः मङ्गलार्थं यो विशेषयः सर्वकल्पितः प्रणी तेन उल्लसन् यो मणिकुम्भः तस्य डम्बरं आडम्बर-मित्यर्थः ।

अपहरये कुचकुम्भं द्रवित करादस्त कुम्भमिव ॥

मल्लि । स्वगतं । हद्धि अज्जउत्तस्स करकमलादो ओसरन्तीए मह पुणोवि दुव्विसहा जोण्हा ।

मारु । स्वगतं । भूयोऽपि साहसमुपन्यसामि । प्रकाशं । अयि ! प्रिये मयैव मकरुणासि ।

उपरि पतति चण्डे चन्द्रिका श्वेत वह्नौ
मरुति किरति विष्वक् पुष्प धूली कुकूलम् ।
प्रविशतु मदनाग्निप्लुष्ट शेषं वपुर्मे
परिचल दलि धूमं पल्लवाङ्गार तल्पम् ॥ (२२)

यावत् पर्यन्त भाजो लतायाः पल्लवै स्तल्पं कल्पयामि ।

निष्क्रान्तः ।

मल्लिका । भयं नाटयति ।

सार । स्वगतं । साहु पाठन्तं महाभाएण । प्रकाशं । सहि ! निक्करुणि पेच्छ पेच्छ सअं एव्व किसलएहिं तप्पं कप्पिअण पविसइ महाभाओ ।

मल्लिका । ससम्भ्रममुत्थाय । अज्जउत्त ! मा मा साहसं

---

(२२) उपरीति चन्द्रिकैव श्वेतवह्निः शुक्लवर्णोऽग्निः प्रविष्टोऽग्निः स्मरः अयन्तु श्वेत इति द्वयोरेव भेद इति भावः । तस्मिन् उपरि पतति सति मरुति वायौ पुष्पधूल्येव कुकूलं तुषानलः तं विष्वक् किरति सति मदनाग्निप्लुष्टात् शेषं मे वपुः कर्त्तृ, परिचलन्तः चञ्चलो भ्रमरा एव धूमाः यस्मिन् तत् तथोक्तं पल्लवा एव अङ्गाराः तेषां तल्पं कर्म प्रविशतु । प्रपूर्वात् विशधातोः कर्त्तरि प्रार्थनायां विध्यर्थे वा लोट् ।

अणुचिट्‌ठ। सशङ्कं। इह्न पविट्‌ठो ऐव्व ता अहं वि तं इव्व पद्मव तप्पं पविसामि।

सार। विहस्य सस्मितं। तं एव्व पत्थीअदि।

मल्लिका। सत्वरं निष्क्रान्ता।

सार। विलोक्य। सस्मितं। हन्त! सअं एव्व परि-रहो मुद्धाए कअदो ता अहं वि असत्थि लआमूले चिट्‌ठामि। तथा कृत्वा सवितर्कम्। अम्ह ण जाणिदो कलअण्ठादीणं वुत्तन्तो। कर्णं दत्त्वा। पदसद्दोविअ।

ततः प्रविशति भ्रमरक द्वितीयः कलकण्ठः।

अवगुण्ठिताश्च रमयन्तिका नवमालिका कालिन्दी मधुकरिकाः

कलकण्ठः। भ्रमरक! कथमाश्रमे न दृष्टो मल्लिका सखो वयस्यः।

भ्रमरकः। णाह! भअवदी असमेसु दिट्‌ठव्वं।

कल। भवत्वेषु चन्द्रिकावतारसुभगेषु लतामूलेष्वन्वेषाम:।

सर्व्वाः। पदिट्ठि णाम उत्थ पाम्ह पिअसहीए मल्लिआए दंसणाअ।

नवमा। सहीओ सह पंसुकीलणादो आरहिअ एत्तिअं समयं पिअसहीए अमुक्कवासा अज्ज अहं अदंसण दुक्खं जाणामि।

सार। विलोक्य सहर्षं। हन्त मद्द चिन्तअं तीअं एव्व आअदा एदे।

कल। विलोक्य सहर्षं। इयं सारसिका।

सर्व्वाः । सहर्षं । अज्ज हे सारसिआ ।

सार । निर्वर्ण्य सानन्दं ।

रमअन्तिआवि एसा । उपसृत्य । महाभाअ ! दिट्ठिअ वड्ढसि पिअदमा लाहेण । रमयन्तिकां प्रति । सहि दिट्ठिअ लड्डासि ।

रम । सहि । सारसिए ! कहिंणु मल्लिआ ।

इतराः । तुरअ तुरअं भण ।

सार । सखेदं सदैन्यं । एत्थ लआ पहिवे अज्जव्व कह्वि मारुएण णं सङ्कमिअ दूह आअदह्मि ।

नवमा । सहर्षं सविनयञ्च । कालिन्दि ! लज्जावइ खामे पिअसही णाम गब्भेहिं वअणेहिं ।

कल । पुरतो दृष्ट्वा ससम्भ्रमं । अहो ! सर्वतः संक्षुभित इवायं प्रदेशः । पुनर्विलोक्य । सारसिके ! पश्य पश्य

निरन्धहिन्वन्त्र किरण महिमानं हिमरुचः
प्रतिग्रस्तच्छूंषि प्रकटित भयाश्चर्य्य मभितः ।
तमो वा तेजो वा तदुभय परिप्रक्तिरथवा
किमप्येतत्तत्त्वं तिरयति जगद्दीपयति च ॥(२४)

सर्व्वाः । सभय विस्मयं पश्यन्ति ।

नेपथ्ये । हा प्रिये ! मल्लिके !

---

(२४) निरन्धादिति । अथवा तदुभय परिप्रक्तिः तदुभययोः तमस्तेजसोः परिप्रक्तिः सम्प्रक्तिः सम्मिलितोभय स्वरूपं वेत्यर्थः । किमपि अनिर्व्वचनीयं एतत् दृश्यमानं वस्तु । जगत् कर्म्म तत्त्वं सत्यत्वेन तिरयति आच्छादयति दीपयति प्रकाशयति चेत्यन्वयः ।

कल । सामर्षं सविषादश्च । हन्त वयस्यस्याय मार्न्ताक्रन्दः ।

सर्व्वाः अशनि ताडिता इव भवन्ति ।

कलकण्ठः । सत्वरमुपसर्पति ।

ततः प्रविशति सवाष्पवदनो मारुतः ।

मारुतः । हा ! प्रिये ! क्वापहृतासि

स्फुरति कथयैवात्मा चेतो निमग्नमिवानले

भवति च वपुः स्वेद् ग्रावादिवाधिक विह्वलं

अयि हतविधे ! प्रापय्य प्राक् तथा पद् मुच्चकैः

अकरुणा कथमन्धे कूपे निपातयसेऽद्य मां ॥

कल । उपसृत्य । सखे किमासीन्मल्लिकायाः ।

सर्व्वाः । उपसृत्य । महाभाग ! किं ण पियसहीए

मारु । विलोक्य सवासानिश्वासं । स्वगतं । हन्त आगता एतेऽपि । प्रकाशं । हा सखे ! व्यर्थस्ते परिश्रमः । हा सख्यः ! मुषितं वो जीवितम् ।

कलकण्ठः । सखे ! कथमव्यक्त कथनेन खेदयसि । ननु पृच्छ्यते किमासीन्मल्लिकाया इति ।

सर्व्वाः । महाभाग ! णं दाणिं एव्व तुमं पलुव तप्पे संपत्ता ।

मारुत । तर्हि श्रूयतां श्रवणपरुषं

अव्याज रम्य मधुर ग्रह लोलुपोऽहं

व्रीडानतं वदनमुन्नमयामि यावत् ।

तावत् कुरङ्गमिव कातरकातरे ते

नेत्रे निमीलितवती वत हा हतोऽस्मि। इति पतति

कल। रुदित्वा। सखे! यदि मूर्च्छिता तर्ह्येहि शिशिरै

राश्वासयामः।

सर्व्वाः। सबाष्पं। झत्ति आसा सेह्य पिअसही।

सार। रुदित्वा। महाभाग! कहिअं मह कसे पुढ़

एव्व भअवदीए। मल्लिआ पुढ़म सङ्गमे मुच्छिआ भवि

दित्ति। ता आसा सेह्य।

मारु। अन्यदपि दारुणं श्रावयिष्यामि।

कल। साशङ्कं। किमिव।

मारु। अथ तस्मिन् क्षणे।

तां पितुर्णौ लुलित विह्वल गात्र...

हा हा किमेतदिति यावदहं विभ...

ताव द्विमोह करणं मम नैव जाने

भूतेन केनचिदपह्रियतेस्म बाला॥ (२५)

इति मोहं नाटयति।

कल। सबाष्पं धारयन्। हन्त! तत् प्रयुक्त ...माग

इष्टः संक्षोभोऽपि।

नव। हा पिअसहि मल्लिए! देहि मे वअ... इति

च्छिन्नपातं। (२६) पतति।

---

(२५) करणं इन्द्रियवर्गमित्यर्थः।

(२६) छिन्नं पातं पतति। छिन्नवत् पततीत्यर्थः। ...

कर्मणि चेति णमुल्। कषादिष्विति पततेरनुप्रयोगः।

इति श्रीमल्लिकामारुतव्याख्याने परिमलाख्याने अष्ट...

कालिन्दी। हा हदयदेव्व! सय्यं एव्व वड्ढिदा लदा कहं णु फल समए लूणा। इति नवमालिकां धारयति।

रम। हा मन्दभाइणीए मह याव मेणच्चिय एसो प्पणत्थो। हा सहि मल्लिए! मम्मि ण एहि। इति पतति।

मधुरिका। हा च्छिणो च्चियन्तेण मल्लिआ सुहेण सव्वोवि बन्धुवग्गो मालवोम्न। इति धारयति।

भ्रम। हा सामिणि! कहिं णु पणाइं दासवग्गं उवक्खिअ गआसि।

मारु। संज्ञां लभते।

सार। नातिघोवं। स्वगतम्। भण्णे सहं एसो जो प्पविञ्जा पहावो भअवदीएत्ति। प्रकाशं महाभाय! णादि संभमो कादव्वो भअवदिं दट्टूण सव्वं कप्पइ स्सामो।

कल। युक्तमाह सारविका। तद्गच्छामो भगवतीमन्तिकम्।

मारु। सत्वरम्। यद्भवद्भ्यो रोचते।

इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे।

इति अष्टमोऽङ्कः।

अथ नवमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति सारसिका ।

सार । सोच्छ्वासम् । दिट्ठिआ जोअ विज्जा पहावदो परोक्ख वोह सत्ताए (१) भअवदीए । जम्मन्दरे कुविदस्स महेसिणो सा वो वट्ठिअ मुच्छा मुसिअ करणा मज्झिम भत्ति कञ्चीउरं णीदा । तहिंसिअ सिरिकाम च्छोप्प सादा सादिअ सोमन्तमणि फल मत्त णिसुणिअ मोहा अदूरेणेअ समएण पुणो पच्चाणीदाअ । सानुतापं । माकओ उण ताणि ताणि मङ्गलेदराणि आसङ्कमाणो मए उण अहुओ णिवारिदो मणि जडुतडेसु कलअण्ठ दुईणो सोअ-सज्जा उलो परि छिण्णइ । णोमालिआमुहो सद्दो अणोवि देसु एव्व पदेसेसु । सोच्छ्वासं । इदो वरं ताणंवि मुहुत्त परिमिदं एव्व वसणं । जदो भअवदो एहिं कञ्चो-

---

अथ नवमोऽङ्कः ।

(१)योगविद्याप्रभावतः योगविद्यायाः ज्योतिष्मत्याख्य मनः प्रवृत्त्या-लोकविन्यासरूपायाः प्रभावतः परोक्षबधे अप्रत्यक्षस्य विज्ञाने शक्तया सामर्थ्यं युक्तयेत्यर्थः । तदुक्तं योगपातञ्जले प्रवृत्त्यालोक न्यासात् सूक्ष्म व्यवहित विप्रकृष्ट ज्ञानं इति । केचित्तु तु योगविद्यायाः प्रतिभाख्यायाः प्रभावतः इत्यर्थः प्रतिभाद्वा सर्वमिति सूत्रादित्याहुः । अन्ये तु योग-विद्यायाः धर्मलक्षणावस्थाख्य परिणामत्रये एकविषयक ध्यान धारण समाधि लक्षणक संयम रूपायाः प्रभावतः परोक्षो यो बोधः तस्मिन् अतीतानागतज्ञाने इत्यर्थः । शक्तया सू० परिणाम त्रय संयमादतीताना-गतज्ञानमिति प्रेतुः ।

उरादो आमच्छन्तो एव्व एव्व अस्समे मम्भुहादो माअवस्स असाणं अ वसणं सुणिअ तेणव्व ओअविज्जा पहावेण मणि अड्ढं एव्व मरणं पोरवदो। अहं बि अवब सोप-बिडलं अस्सवीसवसुकुडुम्बं आसासेमि। णमो णिवोद्म।
हुं पवुट्टो एव्व तमालजाल ष्णिणिद्ध जलहर परिणाह कवलिअ बराऽभो अ दंसणमेत्त बिहडन्त बिरह्रि अणा उसो वरिसो ता मुहुत्तपरिमिदं वि माअवस्स महन्तं वसणं सहेमि। इति निष्क्रान्ता। प्रवेशकः।

ततः प्रविशति माधवः कण्ठकरठस्र।

माध। सकरुणं।

नैवोपायान् गणयति तथाऽगोचरे विक्रमाणां
त्रैलोक्येऽप्यनिवृत्त नियमादेधमाने विधातुः।
क्रूरातङ्कक्रकचविदलद्धैर्यसारा वतामो
संसीदन्तो व्यसनदहने कूलपातं पतामः॥ (२)॥

माध। सकरुणं निश्वस्य। हा प्रिये! कामवस्थां प्रपन्नासि।

तन्वङ्गि! दर्शय तदङ्गज सार्व्वभौम
माङ्गल्यदाममधुरं वदनेन्दुबिम्बम्।
किं नेच्छसे महति सन्तमसे पतन्तं
अन्धं भविष्णु सकलेन्द्रियमात्मदासम्॥ (३)॥

---

(२) कूलपातं पतामः कूलवत् पताम इत्यर्थः। तटवत् अपात-पतमाः स्म इति भावः।

(३) तन्वङ्गीति। अङ्गजसार्वभौमस्य मनूमथ चक्रवर्त्तिनः मा-ङ्गल्यं मङ्गलप्रदं यत् दाम तेन मधुरं मनोहरं सम्बन्धेत्।

कलः । हन्त ! भगवत्यपि न ज्ञायते क्व गतेति ।

ईषत् सोच्छ्वासं । अथवा

परमवलम्बोऽस्माकं भगवत्यन्वेष्टुमगमदित्याशा ।
पततामगाधकूपे पारे रूढेव तृणवल्ली ॥ (४)

मारुतः ।

हा मज्जीवितमल्लिके ! क्व नु गतं दासे मयि प्रेम तत्
त्यक्त्वा मामशरण्यमार्त्तमदये क्व त्वं गतासि स्वयम् ।
पृच्छ त्वं कलकण्ठमुद्भ्रमति मे चेतो धृतिर्ध्वंसते
चूडायामयमञ्जलिर्मधुरया वाचा सकृत् संलप ॥

सवाष्पातिशयं । कथमङ्कस्थितैव गतासि ।

स्मरामि तव तत् प्रिये ! जघनभारमन्दं गतं
सखीव वचनकाकुभि (५) स्तदपि सस्मितं व्रीडितं ।
चलाचलकनीनिकातरलनोत्तरङ्गं च तद्
विलासमन्थरं वलितकन्धरं वीक्षितं ॥ (६) ॥

---

(४) काञ्चित् युक्तिमाह । अथवेति । अथवा अगाधः अतलस्पर्शः यः कूपः तस्मिन् पततां जनानां पारे कूपतीरे रूढा तृणवल्ली वेत्यु पमा अस्माकं परं केवलं अवलम्बः आश्रयभूता भगवती मन्दाकिनी मल्लिकामिति शेषः । मल्लिकामन्वेष्टुमगमत् इति आशा अस्तीति भावः ।

(५) सखीवचनानां काकुभिः परिहासिक स्वरविकारैः सस्मितं तत् प्राकट्यं व्रीडितमपि स्मरामीत्यन्वयः ।

(६) चलाचलायाः कनीनिकायाः तरलनेन उत्तरङ्गं उन्नततरङ्गं अतएव विलासानां तात्कालिक स्वकीय विशेषाणामित्यर्थः । तात्कालिको विकारः स्याद्विलासो दयितेक्षणे इत्युक्तेः । अतेन (संख्याबाहुल्ये

कल । स्वगतं । हन्त केनोपायेन वयस्यं मा क्षिपामि ।

मारुतः । सकरुणाक्रन्दं ।

हा शृङ्गार रसाधिराज ! करुणो जातोऽसि हास्योऽथवा
हा कन्दर्प ! हतो मदस्तव धनुः सन्यस्य गच्छाटवीम् ।
हा भ्रूचक्र ! परिष्कृतिस्तव गताद्या मत्प्रियेया यया
हा विश्वस्य विलोचनानि मुषितं तद्वत्तपस्या फलम् ॥ (७) ॥

इदन्तुपलक्षणं) मन्थरं मन्दशृङ्गारं बहुविध विलास पूर्णमित्यर्थः । तरलमन्थरलुण्ठनकुञ्चितान्यनेक नामानसदभिनिति भावः । प्रतिपादितव्य तारका व्यापारभूतानां अनेकप्रकारविलासानां सन्नेन अलङ्कृतेयम् दृष्टिपातानां अष्टधा स्थाविजा दृष्टिः त्रिंशतिर्व्यभिचारिणाम् । कान्ता-हास्यत्यादि भेदाश्च दृष्टयस्त्वष्टधा । इत्युक्त दृष्ट्यो लोकदृष्टिमार्गसुपा-मताः । षट्त्रिंशत् किन्त्वनन्ताः स्युः ताराभ्रूपुटकर्मणा सन्दीमिश्च-चापलेताः प्रत्येकं वक्तुमक्षमा इति । वञ्चिता अन्तरा यस्मिन् तत् तथोक्तं वीक्षितं शृङ्गारदृष्टिपातस्य चरामीत्यन्वयः ।

(७) हा इति । हा शब्दः खेदे । खेदप्रकारमाह । शृङ्गार-नामक रसाधिराज रसश्रेष्ठ ! । सर्वरसमूलत्वात् श्रेष्ठत्वोक्तिः । यदाह प्रकाशकारः । शृङ्गार एक एव रस इति सर्वरसानां शृङ्गारमूलत्व प्रति-पादन प्रपञ्चस्तु । तत्कम्यत्वेन हास्यः इत्यादिनाम्यत्र रत्नापणादौ द्रष्टव्यः । करुणः करुणरसः शोकपरिपोष इति यावत् । जातोऽसि प्रियाया मृत-त्वाभिप्रायेण करुणो जातोऽसीत्युक्तिः । औचित्येन परिपूर्णो योगसेव-नादि विभावैः मधुराङ्ग विचेष्टिताद्यनुभावैः हर्षादि व्यभिचारिभिश्च सम्यावरण विहितविशिष्टो यो रति भावस्तथा भूतस्य तव । व्यसनेष्टनाशादि विभावैः निश्वासोच्छ्वासरुदितादिभिरनुभावैः मोह दैन्यविषादादि व्यभिचारिभिश्च सम्यावरण विहितविशिष्ट स्थायि शोकत्वेन परिणामात् इति भावः । तथाच रतेः शाङ्कर्य्येऽपि स्थायि शोकादसाधारणात् कारणात्

निश्वस्य। अयि! दयित मारुते मल्लिके कुतो माम-काण्ड एव परित्यज्यसि कमपराधं पश्यसि। विचार्य।

भवतु ज्ञातं।

> अव्याज विभ्रममयैरनवद्य हृद्यै-
> रत्नामचम्पकविलासधरैर्यदङ्गैः।

करुणरसत्वेन भिन्नोऽस्मीति निष्कृष्टोऽभिप्रायः। अथवा पक्षान्तरे हास्यः हास्यरसः स्वनिष्ठो हासपरिपोष इति यावत्। गत्रुभिः स्वयमपहास्य इत्यतः तान् मम्बरकादीन् प्रति परनिष्ठहासपरिपोष इति वा जातोऽस्मि इति। काकाक्षिगोलकन्यायेन अत्रान्वयः। अङ्ग वैकृत्यादि विभावैः विकृत वाक्याद्यनुभावैः आलस्यासूयादि व्यभिचारिभिश्च सम्यावरुद्ध-र्विहितस्य स्थायिहासत्वेन परिणामादिति भावः। (कथनङ्ग स्थितेश्च मतासौन्दुक्त्या स्वनिष्ठ स्थितं गम्यते) अत्र च रतेः बाहुल्येऽपि स्थायि हासा इत्याकारणात् कारणात् हास्य रसत्वेन भिन्नोऽस्मीति निष्कृष्टोऽभिप्रायः। हा! कन्दर्प! मन्मथ! तव दर्पः मल्लिका-वल्या त्रिलोक विजयित्वजो मोहानन्द सम्भेदः हतश्च नाशितः अव-लम्बनाभावादिति भावः। चतुः कर्म सम्बन्ध सन्तव्य कुर्वौ मध्य-पलायस्व। सतां मार्गे स्थाने मरण अथवा दूरसरण मिति न्यायात् अधुना तव निर्जन प्रदेशपलायन मेव श्रेय इति भावः। हा खुचक्र! भूमण्डल! तव परिष्कृतिः अलङ्कृतिः गता नष्टा। यया परि-ष्कृता अलङ्कारभूतया मल्लिकयेति यावत् द्यां स्वर्गं अलङ्घेयाः अत्यन्ताभः अतिशयित वद्भूरिति यावत्। स्वर्गस्यापि मल्लिका सदृश सुन्दराङ्ग माल्ङ्कृतत्वा भावादिति भावः। सा परिष्कृतिरिति पूर्वेन सम्बन्धः। हा विश्वस्य लोकस्य जनस्येति यावत्। विलोचनानि इति सम्बोधनम्। वः तत् अनिर्वचनीयं तपस्याफलं पुण्यदीया परिमितैकी भूव सत्-कर्मों परिपाकः मल्लिका प्रेमत्वं रूपः इति यावत्। मुषितं अपहृतं तस्याः प्रणाशादिति भावः। यद्वा तपस्या फलं तपस्या फल भूता मल्लिका इत्यर्थः।

मन्मूलमङ्गजरुजा (८) चिरमन्वभावि
मन्ये मनस्विनि ततस्त्वममर्षितासि ॥

सोपालम्भम् । यद्येवं किं न जानासि त्वद्दर्शनतः प्रभृति अनितर साधारणीमवस्थाम् ।

मत्वालापं तव पिकवधू कूजिते उन्मनाये (९)
नेत्रच्छाया प्रणयिषु रमे (१०) दीर्घिकेन्दीवरेषु-
प्रत्युद्गच्छाम्युपवनतले सस्मितां त्वां विशङ्क्य
प्रत्यग्रोद्यत् कुसुमकलिकां बालमन्दारवल्लीम् ॥

अपिच ।

त्वद्वीक्षासु निमेष कर्म्म मनुते दृष्टिर्दृढामर्गलां
तन्नामाक्षरमेव वक्ति रसना वाक्यान्तरे प्रस्तुता ।
त्वत्संकल्प समागमेष्वपि घनोत्तुङ्ग स्तनालिङ्गने
वक्षो मे व्यवधानदाने परुषान् हारानपि ध्यायति ॥(११)

---

(८) अव्याजेति उक्त विशेषण विशिष्टैः अङ्गैः यत् यस्मात् कारणात् अङ्गजरुजा मन्मथ व्याधिः चिरं मन्मूलं मन्निमित्तं अन्वभावि अनुभूता । हे मनस्विनि ! प्रशस्त मानसे ततः चिरतर मन्निमित्तक मन्मथ व्याध्यनुभवाद्धेतो स्त्वं अमर्षितासि कुपितासि इति मन्ये । अन्यथा प्रशस्त मनस्कत्वान्नैवं कुप्येरिति भावः ।

(९) उन्मनाये । अत्युत्सुकः उत्सुको भवामीत्यर्थः । उत्क उन्मना इत्यमरः । अभूततद्भावविषयात् उन्मनः शब्दात् भवत्यर्थे भृशादित्वात् क्यङ् सलोपश्च । सू । भृशादिभ्योभुव्यच्वेर्लोपश्च हलः इति । ततो ङित्वात् कर्त्तर्य्यात्मनेपदे लटि उत्तमैकवचनम् ।

(१०) रमे क्रीड़ामीत्यर्थः ।

(११) त्वद्वीक्षास्विति । दृष्टिः कर्त्री त्वद्वीक्षासु विषये निमेष-कर्म्म पक्ष्मपतनव्यापारं कर्म्म दृढ़ामर्गलां दृढ़ार्गलमिव प्रतिबन्धकत्वेन-

आकाशे । भगवति मन्दाकिनि ! त्वमपि कथं न लक्ष-
यसि । अथवा अवगतमेव ।

परमवसितां प्राणेनापि प्रियां बत मल्लिकां
स्वयमनुयती(१२)शोकावेगाद्वपुष्यपि निस्पृहा ।
नयनसलिलैः श्यात्कुर्व्वाणे भुवं निजधारणा
बलसमुदिते भस्मीभूतासि योगहुताशने ॥

कलकण्ठः । कष्टं भोः ।

क्षिप्ताः पातालकुक्षौ किमु किमु निरये यन्त्रिताः किं प्रविष्टा
मृत्योरास्ये निमग्नाः किमु निविड़तमे वाडवे धूमचक्रे ।
विघ्नौ नो दुर्विभाव्ये तमसि निपतिताः क्वापि कर्त्तव्यमूढ़ाः
नद्याऽऽवर्त्तानुघूर्णत्प्लुतया कणिका निर्विशेषा भ्रमामः ॥

त्यर्थः। मनुते वाक्यान्तरे प्रस्तुता रमणा त्वत्सामाप्यरमेव वक्ति। त्वत्सद्भूत्य-
समागमेष्वपि त्वया सह मनोरथो परचितसम्भोगेष्वपीत्यर्थः। घनोत्तुङ्ग
स्तनालिङ्गने विषये मे वक्षः कर्त्तृ हारानपि व्यवधानदानेन हेतुना
परुषान् क्रूरान् त्वदीयस्तनयोर्मदीय वक्षसश्च मध्यवर्त्तित्वेन आलि-
ङ्गनविरोधित्वादिति भावः ध्यायति चिन्तयति। यदाङ्गरम्येऽपि
रतिसमये रमणीनां भूषाहारादिस्तु भूषणं भवति इति।

(१२) परमिति। प्राणेन परं केवलं अवसितामपि प्रियं
प्रेमास्पदां मल्लिकां बतेति खेदे स्वयं अनुयती अनुसरन्ती सती शोका-
वेगात् दुःखातिभूमि संरम्भात् वपुष्यपि निस्पृहा इच्छारहिता
नयनसलिलैः श्यात् कुर्व्वाणे श्यात्कारकरे (श्यात्कारो वह्निनिर्वापण-
शब्दः) निजा या धारणा नाभिचक्रादिषु देशेषु चित्तस्य धृतिमात्रे-
बन्धरूपा। उक्तञ्च देशबन्धश्चित्तस्य धारणेति तस्याः बलेन सामर्थ्येन
समानजयरूपेण समुदिते आविर्भूते। उक्तञ्च समानजयात् ज्वलन-
मिति। योगहुताशने योगाग्नौ ध्रुवं सत्यतया भस्मीभूतासीत्यन्वयः।

माधवं प्रति। वयस्य! समाश्वासयात्मानम्। ननु श्रूयते
[...]र्थेव विपद् सौख्यन्त इति।

माधव। निःश्वस्य।

यामस्याऽऽविशति प्रवाल भवनं द्राक् दाहभीत्याकुला
मा मा साहसमार्य्यपुत्र! रचयेत्या मुग्धमाभाषिणी।
आलम्बिष्ट करेण कम्पयुजा वेलाचले ताहशीं
प्रत्याख्यातुमतीं रमामिव कथं धैर्य्यं धरेयं सखे!॥

अपि च। तस्मिन् मन्दारमूले
परपरिणये (१२)जाते प्राणञ्जिहासु रयञ्जितं
प्रियसहचरी बुध्वा प्रेमाकुलं परिरभ्य माम्।
विलपितवती यद् यद्बाला सगद्गदिकाक्षरं
परिसरभुवा तत्तत् सर्वं त्वयापि सखे! श्रुतम्॥

आवेगं नाटयन्। हाः!

किमपि करणाराचस्वन्तमः पिदधाति मे
भ्रमति हृदयं मोहाविष्टं विषीदति जीवितम्।
हहह! सहसा सर्व्वाङ्गीणः (१४) प्रसर्पति कश्चन
प्रलय शिखिना तुल्य स्तापः सखे! करवाणि किम्॥

---

(१२) परपरिणये इति। परेण परिणये विवाहे जाते सति [...] जिहासुः हातुमिच्छुः। षष्ठेऽङ्के अह जीविदणिव्विसेसे खोमा- [...] इत्यादिना सहि खोमालिए जाखेहि एदं पच्छिमं परिरम्भ [...]प्रकारो विलाप इति बोध्यम्।

(१४) सर्व्वाङ्गीणः सर्व्वाणि अङ्गानि व्याप्नुवन् इत्यर्थः। तत् [...]रिः पथ्यङ्गेत्यादिना खः।

कल । सनन्दं । युक्तं न मत्तोऽस्मि वयस्य मन्यताचेन्म-
भवतु इदमेव प्रावृडारम्भ रामणीयकं दर्शयन्नीषदिनो ह-
यामि । प्रकाशं । सखे ! ननु सम्प्राप्तिं प्रयोजनं समयः । पश्य

अमीभिराखण्डलचापमण्डिते-
स्तटिद्वधूताण्डवरङ्गमण्डपैः ।
निचोलितं व्योमसमीरणेरिते
स्तमालमाला मलिनैर्बलाहकैः ॥

वयस्य ! पश्य पश्य ।

अमी किमपि वासराः प्रसुवते मुदं देहिनां
विजृम्भि नवकन्दलीदलविलीनपुष्पन्धयाः ।
पयोद मलिनी भवद्गगनदर्शन प्रोषित
कपोलकविलासिनी नयन कान्तितापिञ्छिताः ॥(१५)॥

परितो दर्शयन् ।

इह गिरिकटकेषु प्रौढ जीमूत गर्जा
स्फुटदलित विदूर क्षोणि पिञ्छीयमानाः ।

---

(१५) अमीति । नवकन्दलीनां पुष्पाणि नवकन्दल्यः पुष्प-मूलेषु बहुलमिति लुप् । विजृम्भिण्यो वा नवकन्दल्यः वर्षालक्षणतया भाविसकलसम्पत्तिसूचकानि नूतनशिलीन्ध्रकुसुमानि । उक्तञ्च काला-त्ययोगादुदिताः शिलीन्ध्राः सम्पत्सहस्रं कलयन्ति पुंसामिति । तासां दलेषु निलीनाः पुष्पन्धया भ्रमराः येषु ते तथोक्ताः । तापिञ्छाः कृताः तापिञ्छिताः तत् करोतीति णिजन्तात् कर्म्मणि क्तः । पयोदैः मलिनी भवतः गगनस्य दर्शने प्रोषितानां कपोलकविलासिनी नयनानां कान्तिभिः तापिञ्छिताः तापिञ्छाः कृताः सर्व्वत्र तमालप्राया इव श्यामीभूता इत्यर्थः ।

प्रियवयस्य ! तव दृश्यते: प्रौर्थति मुहुरामयन्तु
स्फुटित कुटज मालोद्रस्थय: कावनान्ता: ॥(१६)॥
प्रथवा । वशात्प्राकृष्टेऽपि स्वयमपि मनस्ते करिघटा
करा स्फालाल्लतिम्यद् घनघनकलकीर्णा गिरि भुव: ।
मदक्रीडत् केकिस्वन चकित वल्मीक निपतत्
फणिश्रेणी चूडामणि किरण किर्मीर ककुभ: ॥(१७)॥
अपिच । श्रामुक्त कुसुमित वालकदम्बजाल
श्यामोल्लमोद्गलित धूलि मिलद्द्विरेफम् ।
पौरस्त्य(१८)माकलित बर्हिण बर्हभारं
सेवस्व सर्वहरितापहरं समोरम् ॥
माढ । परितो-विलोक्य । सावेगं । वयस्य ! स एव दिक्चू-
ड़स्य कुमाराद्यवतार:। यत् प्रियाजन वियुक्तस्य प्राक्कृारम्भ: ।

---

(१६) प्रौढ़ा: या: जीमूतगर्जा स्ताभि: स्फुटं दलिताभि: विदूरक्षोणिभि: वैदूर्यरत्नस्थलीभि: चित्रीयमाणा: अद्भुतायमाना इत्यर्थ: । स्फुटितकुटजानां विकस्वरगिरिमल्लिकाकुसुमानां मालाभि: पङ्क्तिभि: उद्भ्रवः अतिसुरभिता इत्यर्थ: । कानमान्ता: वनमध्य-प्रदेशा: ।

(१७) वशादिति । करि घटाया। हस्तिसमूहस्य करास्फालै: समुत्कार शुण्डोत्क्षेपावक्षेपै: श्यातिम्यन्त्य: समन्तादार्द्रीभवन्त्य:, तथा घनघनकलै: सघनय: सजलरक्ति र्मेघै: कीर्णा: व्याप्ता: मदेन क्रीड़तां केकिनां स्वनात् चकिता: अतएव वल्मीकात् निपतन्त्य: सफूत्कारस्तत्-पतन्त्य: या: फणि श्रेण्य: तासां चूड़ामणिकिरणै: शिरोरत्नप्रभाभि: किर्मीरा: चित्रवर्णा: ककुभो दिश: यासु ता: तथोक्ता: गिरिभुव: ते तथापि मन: कस्मै वशात् स्वयं अप्याकृष्टे आकर्षति वा इति प्रश्न: ।

(१८) पौरस्त्यं प्राच्यमित्यर्थ: ।

जलदनिनदत्रस्तम्भ्याङ्गनास्वयमर्पित
स्तनतट परीरम्भ क्रीड़ा प्रहर्षुल कामुके ।
कुपित मदने काले केकाकुल प्रचलाकिनि
क्षणमपि कथं प्राणित्येष प्रिया विरहीजनः ॥ (१८) ॥

अपिच ।

एते प्रेङ्खोलयन्तो वियति घनघटो पान्तलीना बलाकाः
धाराम्भश्चूर्णयन्तः सकरक मभितश्चातकी पीत शेषं ।
सञ्चेरन् पूर्ववाताः कथमिव पथिक प्रेयसी चक्र पालो
विन्यस्ता पाश बन्धाम्बुजमलितघनश्वासहस्तावलम्बाः (२०)॥

नभो विलोक्य । सकरुणं । हा प्रिये मल्लिके !

तदर्थयस्व तव काञ्चन कर्णिकार
कर्णे जपप्रभमतन्द्रितगात्रि ! मालं ।
एषा पुनस्तव इतो गगने स्फुरन्ती
सौदामिनी भवतु सम्प्रति सख्यभाजः ॥ (२१) ॥

पुरतो विलोक्य ।

लम्बन्ते भ्रमराः कदम्बमुकुले । सोच्छ्वासं । हा मेचकाः कुन्तलाः ।

अन्यतो विलोक्य ।

संभावयन्ति चकोरकाः प्रतिवनं । सकम्पं । हा मदिरे लोचने

---

(१८) केकाकुलाः प्रचलाकिनो मयूराः यस्मिन् इति काल-विशेषणम् ।

(२०) प्रेङ्खो लयन्तः तरङ्गयन्तः प्रेङ्खोलितं तरङ्गितमिति कृदः ।

(२१) तदिति । काञ्चनकर्णिकाराणां कनकपरिम्लानकुसुमानां कर्णेजपाः पिशुनाः प्रभाः यस्य तत् तथोक्तम् ।

अन्यतो दृष्ट्वा ।

विष्वक् फुल्लति मालती सुरभिला । सशोकं । हा मुग्धमन्दस्मित !

इतरतो विलोक्य ।

ताम्रं प्रावृषि बन्धुकोषनिवहैः । साक्रन्दं । हा ताम्रबिम्बाधर !

(२२) इति मूर्च्छति ।

कल । सकरुणं । किमेतत् । धिक् कृतान्त ! अत्यन्तनिष्ठुरोऽसि । सवाष्पं । हा धिक् ! कष्टं

किं वज्रसार शतधा न विदीर्णमासीत्
अद्यापि ते हृदय भोः कठिनोऽस्यवाम्य ।
पश्यन्नपि प्रियसखस्य तथैव वर्त्ते
यच्छोकमोहमुकुलन्नयनं मुखेन्दुम् ॥(२३)॥

हन्त । जलधरारब्धं वर्णयन् । हतकोऽहमेव कारणमस्मि । नभो विलोक्य ।

जलधर जलधर मन्मथ मन्मथ पवमान पवमान ।
सर्वान् वः प्रणतोऽहं प्रियसुहृदो जीवितं भिक्षा ।

---

(२२) विष्वगिति । अत्र प्रावृड्वर्णनपरत्वेन सन्निहितानां भ्रमरचकोरादीनां उपमानवस्तुत्वेन तद्दर्शनात् क्रमेण तत्तदुपमेयभूतमालतीकुन्तललोचनादीनां स्मरणाविर्भाव इति बोध्यम् ।

(२३) किमिति । हे वज्रसार ! इति कृतान्तसम्बुद्धिः । ते हृदयं कर्तृ । अद्यापि शतधा विदीर्णम् किं कुतः नासीत् । भोः इति सम्बोधने । तत्र आत्मनि दोषमवगत्य परनिन्दकत्वं चिन्ताजन्यम् । कठिनः वज्रसारः कर्कशेन । एवकारादयम् इत्यर्थः । तत्र हेतुमाह । पश्यन्नपीति । उत्तरार्द्धः स्फुटार्थ एव । अत्र पूर्वार्द्धे कठिनोऽयमहमिति क्वचित् पाठः ।

माह । प्रबुध्यते ।

कलकण्ठः । सोत्कण्ठं ।

एष मत्प्रार्थितोऽभ्येत्य मारुतो मारुतं शनैः ।
ऐकशब्द्यादिव स्निह्यन् शीकरैः सम मोमुदीत् ॥(२४)

माह । सोन्मादं ।

कोऽयं देशः सुभगविपिनः सैव भूर्भूमितत्त्वः ।
कोऽहं वाच्य प्रचुरवदनो मन्वहं मारुतोऽस्मि ।
किं वाच्यं मे मनसि करुणा स्तायते कोविभावः
कस्मादेशोऽप्यहह मुषिता प्रेयसी मल्लिका मे ॥(२५)॥

---

(२४) एकः शब्दः ययो स्तौ तयोर्भावः ऐकशब्द्यं तस्मात् तो मारुतात्मारुतस्यादित्यर्थः । स्निह्यन् प्रीणन्ति वेत्युत्प्रेक्षा ।

(२५) कोऽयमिति । पूर्व्वार्द्धः स्फुटार्थ एव । मे मम वाच्यं कि कुतः इति प्रश्नः । मनसि करुणः करुणरसः तायते विस्तृतो भव तीत्युत्तरम् । करुणस्यानुभावत्वेन वाच्योऽहम इति भावः । अस्य शि शेषः । अत्र करुणस्य विभावः उद्दीपनविभावः कः । अत्र करुण प्रसरे उद्दीपनं कारणं किमित्यर्थः । एषः करुणोऽपि कस्मात् वि भावभूय जात इत्यर्थः । करुणस्य आलम्बनविभावोऽपि क इत्यर्थः तथाच करुणविस्तारकारणं उद्दीपनं किम् । तथा करुणोत्प समवायिकारणं आलम्बनमपि किं इति प्रश्नद्वयम् । अहह इति प्रश्नतः कारितत्वसूचकमिदम् । मे मम प्रेयसी मल्लिका मु अपहृता इति प्रश्नद्वयस्याप्युत्तरम् । अनेन प्रेयसी मोषः उद्दीपन प्रेयसी आलम्बनमित्युक्तम् । भर्मति । पूर्वार्द्धे । सैष भूर्भूमि इत्यत्र सः एषः इति पदच्छेदः । सन्धिस्तु सो स्त्रियोमे चेत् पादपू इति अनेन तच्छब्दप्रथमैकवचनान्तस्य वस्य लोपः । इद्विरेचि वृद्धिः ।

मकर। सावेगं। कथमुन्माद इव।

माध। यावदिह वनेऽन्वेषयामि। सत्वरमुत्थाय प्रचलति।

मकर। सत्यं ग्रस्त एव माधवः उन्माद कालसर्पेण। कठिन कलकण्ठ! किमद्यापि जीवसि।

माध। परितो दृष्ट्वा। हन्त सर्व्वतो रमणीयेषु कृतसम्भोगं प्रथममन्वेषयामि। हस्तेन दर्शयन्। एषु रक्तकदम्बगुच्छलाञ्छनेषु न सम्भाव्यत एव।

अत्र कश्चित् गिरिनदीतट सैकतेन
बाला मरालललितं यदि सञ्चरेत।
श्रोणीभरालसविलोलपदक्रमोत्थं
श्रूयेत मञ्जुविरुतं मणिनूपुरस्य॥

कलकण्ठः। अहो अहो परां कोटिमारूढ उन्मादस्य। यतस्तथाविधं तस्याः नाम विस्मृत्य अन्वेष्टुं प्रवर्त्तते। भवतु अहमपि एतदेवानुवर्त्ते।

माध। कर्णं दत्त्वा। सहर्षम्। सखे! अप्रमत्तः सर्व्वतः कर्णं प्रयच्छ।

इह नवकरिदानोद्गन्धि वीचीकुलस्य
द्रुमगहन निगूढे कूलभागे ह्रदस्य।
नखनिहतविपञ्ची पञ्चमस्थान मुग्धां
गिरमविशदवर्णां स्निग्ध कण्ठाः शृणोमि॥

सोपालम्भम्।

अस्थानुपेक्ष्य घनदारुणशोकदीनान्
मुक्ता सखीरपि सवाष्पकृतप्रलापाः।

पद्भ्यां कुशेशयदलादपि कोमलाभ्याम्
मुग्धा कथं चरति शैलतटे मृगीव॥

मारु। स्वगतम्। हन्त कोकिलास्वरेण भ्रमति वयस्य:। प्रकाशम्। नहि नहि मल्लिका संलपति। एषा तु।

पचेलिम जम्बूफलखण्डप्रहृष्टाया: कूजा
कोकिलवध्वा: न सखे! सख्या: स्वर: सहि स्निग्ध:।

मारु। सविषादम्। किं पिकवधूकूजितमेतत्। पुन: कर्णं दत्त्वा। हन्त स्फुटेऽपि वैसादृश्ये भ्राम्यतो।

मम कर्णौ दृषदामपि द्रवित्व(द्रवत्वात्)
प्रतिवर्णं चरिताच्छता श्रव: सु।
स्वरसं पदनिन्दिता सुकण्ठ्या:
कथमेषं पदभा मम प्रियाया:॥

सनि:श्वासम्। कस्य मुखात् प्रियतमाप्रवृत्तिमुपलप्स्ये। दृष्ट्वा सकौतुकम्। एष:

परिवृत्तिशोभनीयप्रचलद्वालतरङ्गमालभारी। (२६)॥
श्रवणहनदेवतावगाहै: परिपूत: पुरतो ह्रद चकास्ति॥

यावदेनं पृच्छामि। उपसृत्य।

(२७) ह्रद! हृदयहरे ते निम्नाभीह्रदास्मिन्
पयसि सहचरी मे स्नातुकामाऽवतीर्णा।

---

(२६) परिवृत्तीति। परिवृत्त्या भ्रमणेन शोभनीया: तथा प्रचलन्त्यश्च या: बालतरङ्गमाला ऊर्मि लेशपंक्तय:, ता: बिभर्तीति तथोक्त:। मालाशब्दस्य दृष्टकादित्वात् तदन्तस्य चेति ह्रस्व:।

(२७) ह्रदेति। हे ह्रद! हृदय हरे मनोहरे ते तव

अपि षट्चरणगाञ्चालघ्रुणोद्यातुरीभिः
प्रतिलहरि वितीर्णाः काचिदस्याश्च सख्याः॥

कथं मदत्नोत्तरस्तूर्णीं तिष्ठति। मन्ये स्नातुमवतीर्णैव अगाधे पयसि मग्नेत्यभिप्रायवेदनाद्विरमति। विलोक्य। सावेगम्। वयस्य! महान् प्रमादः। सत्यं मग्नेव प्रयसि प्रेयसी। बोधयति साक्षात्।

दूरं या विषिमा वियति धवला हारलतिका
पुरा माद्यां बध्वा कुवलयदृशो यामद्द मताम्।
यया प्राप्तं तस्याः किमपि मदनङ्गानलरुजा
विपाण्डुप्रोत्तुङ्गस्तनकलशदोलायितसुखम्॥

पुनर्विलोक्य। ससभ्रमम्। वयस्य! न सा मग्ना इदानीं तु मज्जति।

एतत्तदिन्दुपरिपन्थि महेन्द्रनील
सौन्दर्य्यचौर्य्यचतुरैरलकैः सनाथम्।
आकण्ठमग्नवपुषो हरिणेक्षणाया
हा हन्त पश्य मुखमम्बुनि कम्पमानम्॥

अस्मिन् पयसि निम्ननाभीह्रदा मे सहचरी स्नातुकामा अवतीर्णा इति प्रश्नार्थकः। काकुः। षट्चरणगाञ्चा चञ्चुरोचातुरीभिः प्रतिलहरि अन्याः अन्यादृशः काचित् शय्याश्च रीति विशेषाश्चेत्यर्थः। तरङ्गिताख्या इति भावः। तरङ्गितलक्षणन्तु कल्लोल इव यः कान्तिविच्छेदस्तत्-तरङ्गितं इति। अपि वितीर्णाः दत्तावा इति प्रश्नः अथवा। स्नातु-कामा अवतीर्णा अवततार इत्यर्थः। तत्र युक्तिमाह। अपि किञ्चे-त्यर्थः। प्रति लहरि अन्याः काचित् शय्याश्च दत्ताः। यद्वा यया अपि दत्ताश्च इति योजना। प्रथमान्वये सन्देहपूर्व्वकः प्रश्नः उत्तरस्तु निर्द्धारपूर्व्वकः प्रश्न इति भेदः।

उर्व० । प्रिये ! मा भैषीः । अयमहं मुद्धरामि ।

कल० । स्वगतं । हन्त सर्व्वत्र सदृश वस्तुषु भ्रमति वयस्यः

प्रकाशं । सखे ! ननु चक्षुस्ते कथंपथमवगाहते ।

मारु० । ज्ञानिनोऽपि भ्रम एव । निरूप्य । सविषादं ।

एष व्योमनि मानसं जिगमिषुर्हंसालि रुड्डीयते
चञ्च्वग्रैश्चरणैश्च विद्रुम सवर्णैः छिन्ना न मुक्तावलिः ।
एतच्चाम्बुनि वीचि वेगतरलं कूजद्भिरिन्दिन्दिरै
र्नालीकं न पुनर्घनालक कुलं वक्त्रं चकोरी दृशः ॥(२८)॥

---

(२८) एष इति । व्योमनि एषः हारलतिकात्वेन पुरो दृश्यमानः । विद्रुमवर्णैः चञ्च्वग्रैः चरणैश्च हेतुभिः । हंसालिः हंस-पङ्क्तिः अन्यथा लोहितचञ्चुचरणाभावादिति भावः । स इति कर्त्ता गम्यमानत्वादप्रयोगः । मानसं सरो विशेषं जिगमिषुः गन्तु-मिच्छुः सन् उड्डीयते उत्पतति । छिन्ना विच्छिन्ना मुक्तावलिः न । अम्बुनि जले एतत् अलकसनाथ कम्पमानमुखत्वेन दृश्यमानं च । कूजद्भिः शब्दं कुर्व्वद्भिः इन्दिन्दिरैः भ्रमरैः हेतुभिः वीचिवेगतरलं नालीकं सरोरुहम् । अलकसनाथ मुखत्वे शब्दाभावादिति भावः । सरोरुहत्वे कम्पमानत्वे को हेतुरित्यत उक्तम् । वीचिवेग तरलमिति । घनं सान्द्रं अलककुलं यस्मिन् यस्य वा तत् तथोक्तम् । चकोरीदृ[शः] वक्त्रं पुनर्न । अत्र तत्र कथनद्वारा हारत्वेन मुखत्वेन च भ्रान्ति[नि]वारणात् भ्रान्तापह्नुती तयोश्च लोहितचञ्चुचरणैः कूजद्भि-रिन्दिन्दिरैरिति युक्तिपूर्व्वकत्वात् । हेत्वपह्नुतिभेदावलङ्कारौ । त[दुक्त]-न्तु । भ्रान्तापह्नुतिरन्यस्य शङ्कायां भ्रान्तिवारणे इति । स एव युक्ति-पूर्व्वश्चेदुच्यते हेत्वपह्नुतिरिति च । हेत्वपह्नुतिद्वयभेदयोश्च परस्प[र]-नैरपेक्ष्यात् संसृष्टिः । हेत्वपह्नुतिभेदत्वोक्तिस्तु । तदेव युक्तिपूर्व[क]

तदन्यतः पश्य। परिक्रम्य। सहर्षं।

प्रथमजलधरधारासेकोच्छ्वसित सुरभिकटकस्थला-लङ्कारस्य तमालतरोः।

मदमुकुलितापाङ्गे विभ्रद्दृशौ मधु पिङ्गले
परिसर झरीझात्कारेषु स्वयं निभृत स्रुतिः।
धवल पृथुले दन्ते युग्मा लतां विनिवेशयन्
गिरिरिव गिरिं रुन्धन् गन्धद्विपोऽयमुदीक्षते ॥

यावदेनं पृच्छामि। उपसृत्य।

करिपते! कथय क्व मम प्रिया
यदि दृशो स्तव मार्गमुपागता।
गिरितटीषु झरीषु वनीषु वा
कुररिकेव वतार्त्त विलापिनी ॥

सहर्षं। एष सर्णं स्तम्भितः शृणोति सादरं मे वाचः। परित-स्ताण्डवित नीलकण्ठ षण्डेन स्तनितगम्भीरेण गर्जितेन प्रति वक्ति च। सस्मितं। गजराज! किमात्थ कानि तस्या लक्षणानीति। तर्हि श्रूयताम्।

त्वत् कुम्भोपम विभ्रमः कुचभरस्त्वद्दानखिलं गतं
त्वच्छुण्डासम मूरु काण्ड मपि तु स्पृष्टं न कार्कश्यतः।
घ्राणोसीढ़ सुवर्णदर्पणतलस्वच्छे कपोले सखे!
त्वद्दन्त प्रथम प्ररोह धवला जागर्त्ति काचिच्छविः ॥

निर्वर्ण्य। सविषादं। कथं मुकुलितनयनं उदास्ते ममा-

दिति वचनेन युक्तिपूर्विका युक्तापह्नुतिः छेकापह्नुतिरिति मन्यमान-त्वात्। प्रकृते भ्रान्त्यापह्नुत्योर्युक्तिपूर्वकत्वान्न दूषणमन्तव्यम्।

भ्यर्थितम्। हन्त तदेतद्गज विमीलितं नाम। सनिर्वेदं।
अहो दुर्ललितः खलजनः।

प्रणयवचनमर्थिभिः प्रयुक्तं
यदयमहो न शृणोति दुर्मदान्धः।
अथ कथमपि चेत् करोति कर्णौ
नयननिमीलितमुत्तरं विधत्ते॥

तदन्य मभ्यर्थये। पदान्तरे स्थित्वा। एष प्रकट दृष्टापराधः
प्रणय कोपदुरुपसर्पां प्रेयसी मनुवर्त्तते मतङ्गज तरुणः।
सविस्मितं। इयं खलु।

मानस्ते प्रणयार्पितामपि मुहुर्मां सक्ती पल्लवान्
कुम्भस्पर्शं परं निरस्यति करं भूत् कुर्वती शङ्कया।
प्रत्याख्याति पराङ्मुखी नयनयो र्हस्ताग्र कण्डूयनं
पत्युर्नानुनयं प्रतीच्छति वशा मानस्य याता वशम्॥(२९)

अतो नोचितमत्र प्रार्थन कदर्थनं। अन्यतो दृष्ट्वा। एतत्
पारिप्लव नयन प्रभेन्दीवरित हरिमुखं हरिणी वृन्दं इतः
प्रतिष्ठते। तदस्मिन्नन्यतमां हरिणीं प्रक्ष्यामि। स्त्रियः खलु
स्त्रीवृत्तान्त परिज्ञाने सविशेष माग्रहिण्यः।

विलोक्य। कथं प्रचलत्यपि यूथे मत्प्रार्थित श्रवणाय
एका विलम्बते।

---

(२९) मानः कोपविशेषः। उक्तञ्च स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपः
मानोऽन्यासङ्गिनि प्रिये इति हेमचन्द्रेण तु ईर्ष्या मानः स्त्रीणामेव
इति। तस्य वशं याता वशा करिणी पत्युः करिणः अनुनयं न प्रती-
च्छतीत्यन्वयः। तथाच सर्वं मृगजातिरपि मानवशमा मानिनीव
मानचेष्टाः करोतीति भावः।

एषा पुरः प्रणयिना परिभुज्य कच्छं
प्रेम प्रसारितदृशा परिपाल्यमाना ।
आस्ते स्तनन्धय विवल्गितदत्तदृष्टि-
राक्रान्तमर्करितशैलतटा कुरङ्गी ॥ (२०) ॥

निर्वर्ण्य । अति हि नाम लोभनीयमेतासां कातरस्निग्ध प्रेक्षितं । मन्ये अत्र क्वचिद्गिरि कन्दर लता मन्दिरेषु सन्निहिता पाठयति पक्ष्मलाक्षी । सनिश्वयं ।

एणीनां चकित विलोकितोपदेशे
वामाक्षी प्रभवति सैव मल्लिका मे ।
शिष्यस्थं गुणमवलोक्य लोक कान्तं
विद्वद्भिर्गुरुरपि तद्गुणो हि कल्प्यः ॥

पृच्छामि तावत् ।

सारङ्गि ! हंस गमनोन्मुखि ! जीवनाथा
सा मे विभूषयति सम्प्रति कं प्रदेशम् ।
यो पादिशत्स्म तव कातरकातरेक्षा
माचार्यकीं नयन चंक्रमचातुरीणाम् ॥

कथमदत्तोत्तरा सह तर्णकैः (२१) प्रस्थितैव । किमनादर-कारणमस्याः किं प्रियया सह सङ्घर्षः । सवितर्कं ।

---

(२०) स्तनन्धयस्य शिशोः विवल्गिते गमनाऽभ्यासवप्रयुक्ते किञ्चिदुपप्लवनरूपे गमनविशेषे दत्ता दृष्टि र्यया सा तथोक्ता इति कुरङ्गी विशेषणम् ।

(२१) तर्णकैः सह वत्सतरैः शावकमित्यर्थः । सद्योजातस्तु तर्णक इत्यमरः ।

लब्ध्वा कियन्तमपि नेत्र गुणं प्रियायाः
स्पर्द्धां तथैव हरिणाः कथमादधीरन् ।

विमृश्य । सनिश्चयं ।

स्पष्टं तदेतदथवा भजते यदस्याः
वक्त्रद्विषं हिमकरं कुलमौलिरेषां ॥ (२२) ॥
उपालभे तावत् । भोः भोः !

हरिणवंश्याः ! मा गर्वन्तु (२३) भवन्तो मल्लिकायाः लोचन सौभाग्य सर्वस्व हारिणो वयमिति ।

कातर्थ्यं पक्ष्मलता वैपुल्यं स्निग्धतेति तन्वङ्ग्याः ।
ग्रामाः केऽपि विशेषा दुष्प्रापा विभ्रमास्तु नाभ्यस्ताः ॥

कल । सकरुणम् । हन्त परां काष्ठा (२४) मधितिष्ठति वयस्यः उन्मादस्य । यत् तिरश्चोऽपि प्रार्थयते अचेतनानप्या·

---

(२२) अथवा तदेतत् स्पर्द्धाचरणमित्यर्थः। स्पष्टं शङ्काऽनास्पदम् । यत् यस्मात् एषां हरिणानां कुलमौलिः कुलप्रधानो हरिणः कर्त्ता अस्याः प्रियायाः वक्त्रद्विषं हिमकरं चन्द्रं भजते । स्वकुलगुरुपरिग्रह· द्वेषि वक्त्रशालित्वेन प्रियया सह हरिणानां स्पर्द्धाविधानं निःशङ्कमेव इति भावः ।

(२३) मा गर्व्वन्तु मा दृप्यन्तु इत्यर्थः । कर्व्व खर्व्व गर्व्व दर्पे इति धातोः कर्त्तरि परस्मैपदाल्लोट् । भवन्त इति कर्त्तृपादानात् प्रथमपुरुष बहुवचनम् । स्वतम् । शेषे प्रथमः इत्यनेन मध्यमोत्तमयो· रविषये प्रथमपुरुषत्वविधानात् ।

(२४) परां काष्ठामिति । परां दूरां श्रेष्ठान्यदूरस्थेष्वेताह परः स्याद्दाच्यलिङ्गक इति नानार्थरत्नमाला । उन्मादस्य चित्तविभ्रमस्य काष्ठां दिशम् । अतिदीर्घमुन्मादप्रकारमित्यर्थः । अथवा परां काष्ठां अत्युत्तमप्रकर्षमित्यर्थः । काष्ठा द्रव्यां कालभेदे प्रकर्षे दिशि सान्नि चेति नानार्थरत्नमाला ।

भाषते। हा कष्टमेतावती मम मारुतप्रत्याशा। धिङ् नाम मम जीवितं यदेवं गते प्रियसुहृदि स्वयमेव न भिद्यते।

सोपालम्भम्।

यस्य त्वमेव परमाप्तमभूरमुष्य:
स्वेभ्योऽपि यस्य तव सम्मत आत्मनोऽपि।
उन्मादलङ्घितमताविति नाम तस्मिन्
हा मूढजीवित! कियच्चिरमासितव्यम्॥

मारुतं विलोक्य। हन्त दयनीयमेतत्।

मत्वा मृगान् प्रणयतो विमुखान् समन्यु
निःश्वस्य दीर्घमपसन्नशरीर (२५) मास्ते।
निर्वेदशोकपरितापपरिप्लुतेन (२६)
वक्त्रेण बाष्पकलदीनविलोचनेन॥

आकाशे (२७) साक्रन्दम्।

कथमसि मल्लिके! करुणाशा विधुरा किमपि
प्रियसखि। पश्य पश्य घनबाष्पमिदं वदनं।
कमल इवालिपङ्क्तिरपतद्दत यत्र पुरा

---

(२५) समन्युः। सशोकः। अपसन्नं स्रस्तीभूतं शरीरं यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा भवति तथा।

(२६) निर्वेदः स्वात्मावमाननम्। शोकः दुःखातिभूमिः। परितापः पश्चात्तापश्च एभिः परिप्लुतेन युक्तेनेत्यर्थः।

(२७) आकाशे इति। पात्रं विना वक्ष्यमाणत्वात् आकाशे इत्युक्तिः। तल्लक्षणन्तु। किं ब्रवीष्येवमित्यादि विना पात्रं ब्रवीति यत्। श्रुत्वेवानुक्तमप्येकस्तत् स्यादाकाशभाषितं इति।

विकसित मन्दमुग्धमधुरा त्वदपाङ्गततिः ॥ (३८)

मारु । हा किं करोमि न दृश्यते प्रियतमा । यथैवं भवतु पुनरित्यन्विच्छामि । श्रूयते हि अनिर्वेदः परमो हेतुः श्रेयसे इति । पदान्तरं गत्वा सकौतुकम् ।

इदं जम्बूकुञ्जस्खलितजलझात्कारलहरी
गभीरायाः सिन्धोर्मुदितस्य विहगध्वानिनि तटे ।
क्रमोद्गाढानङ्गज्वरविधुरकर्णाटयुवती
कपोलापाण्डु (३९) द्रागदलति रुचिरं केतकदलम् ॥

प्राकृतम् ।

इदमभिनवोद्भेदस्वच्छामलद्युति केतकी-
दलमविमिलाद्रोणिक्रोडस्पन्दान्धमधुव्रतम् ।
स्मरयति पुरा पश्यन्त्या मां त्रिनीलकनीनिका
लुलितलुलितप्रान्तां वामभ्रुवो विमलां दृशम् ॥

तदेनं विशिष्ट गन्धप्रियं (४०) भृङ्गराजं पृच्छामि । अभिमुखं स्थित्वा ।

---

(३८) विकसित मन्द मुग्ध मधुरा । विकसिता विषयविशेष-व्याहिणी विकासितं यद्विषये विशेषमवगाहते इति वचनात् । मन्दा मन्थरा मुग्धा सव्याजगर्भस्वभावा मधुरा सन्तापहरा चेत्यर्थः । कटाक्षैः-क्षेपगर्भैस्तु सम्भोगौत्सुक्यभावना शीतली क्रियते तापो येन तन्मधुरं स्मृतं इति वचनात् । अपाङ्गततिः कटाक्षपङ्क्तिरित्यर्थः ।

(३९) क्रमेणोद्गाढ दृढीभूतः अनङ्गज्वरः यस्याः सा च सा विधुरकर्णाटयुवती च तस्याः कपोलवत् आपाण्डु धवलमित्यर्थः ।

(४०) विशिष्ट गन्धप्रियं उत्कृष्टगन्धाभिलाषमित्यर्थः । अत एव सर्वोत्कृष्टगन्धमल्लिकावदनमवश्यमासादितमेव स्यादितिभावगर्भितं विशेषणम् ।

मधुकर ! मदिराक्षी मे दृष्टा विपिने त्वया भ्रमता
अपि परिजातसौरभमवनिजुषाप्राप्तमाननस्याति।
(४१) कर्णं दत्त्वा। कथमनाद्रियमाणः सगर्वं गायति। भवतु
तथा प्रिया पाक्षारणमेन मनुयामि। पदान्तरे स्थित्वा।
कथमत्र रक्तकदम्बे प्रफुल्लेष्वपि पुष्पस्तवकेषु पल्लवमधिशेते-
ऽन्यो भृङ्गयुवा। निर्वर्ण्य सानुकम्पम्।

न पिबति सविधेऽपि स्यन्दमानं मधूलिं
न मिलति सह यूथ्यैर्नो कलं झङ्करोति।
न च मरुदुपनीते मोदिते पुष्पगन्धैः
तदयमपि तपस्वी कान्तया विप्रयुक्तः॥ (४२)॥

नैतं प्रवक्ष्यामि। निर्वर्ण्य। सहर्षम्।
इयमनतिदूरवर्त्तिनः कदल्यो कुसुमादागतैव विरह-
पीड़िताङ्गी भृङ्गी।

---

(४१) मधुकरेति। हे मधुकर ! विपिने भ्रमता त्वया मे मदिराक्षी दृष्टा इति स्वरविकारः। अवलोकितावेति प्रश्नः। कदाचिद् यां काञ्चिदवलोक्य तस्यां एतद्भ्रमेण दृष्टेति न प्रतिवक्तव्यमित्याशयेन तदीयमनितरसाधारणं लक्षणमपि पृच्छति। अपीति। अवनिजुषा भूलोकस्थेन त्वया आननस्यात् तन्मुखसंसर्गाद्धेतोः पारिजातसौरभं स्वर्लोकीयनन्दनवनस्य कल्पद्रुमसार्वभौमकुसुमसौगन्ध्यं कच्चित् अपि प्राप्तं आसादितं वा इति प्रश्नः।

(४२) तत् तस्मात् उक्तप्रकारेण विषयेषु अरतिमत्त्वादिति भावः। तपस्वी शोच्यः अयञ्च भ्रमरोऽपि कान्तया विप्रयुक्तः विरहितः। विषयनिवृत्तिस्तपसानाय इत्यादिना विषयेष्वरतेः अवस्थाविशेषत्वेन विरहिष्वपि संवलयत्वादिति भावः।

स्निह्यति हृष्यति प्रसभं चुम्बति गायत्यनङ्गपरिमा ।
प्रत्यागतां चिरेण प्राप्य प्रणयाकुलां दयिताम् ॥

दृष्ट्वा चैतत् पूर्वेद्युर्निशावृत्तान्तः स्मर्यते । तथाहि तस्मिन् समये ।

पाल्लवं तल्पम (४३) मास्थिते मयि प्रापदिन्दुवदना मदन्तिकम्

पुनः करुणमभिनीय । साक्रन्दम् ।

हा हतोऽस्मि ननु तत्र पश्यन्ती नीलनीरजदृशी न्यमीलयत् ॥

कल । हा धिगियन्तं

समयं उन्मादतिरोहितः संस्कारः सदृशदर्शनादुद्बुद्धः ।

मारु । धिङ् मां प्रमादिनं यदुन्मत्त इव विस्मृत्य तादृशं कृतान्तनैष्ठुर्यं (४४) काननभ्रमणेन कालं क्षिपामि।

आकाशे । हा प्रिये मल्लिके ! कथं मया विना स्वर्गं मारूढासि ।

विपुल जघने मन्दं याहि क्षणं त्रिदशालये
त्रिदशसरितः कूले यावन् मयाप्यनुधाव्यते ।
पदनलिनयोः केलीयान प्रकार मधीयतां
विमललहरी लोला वेधी रथा द्विजजातयः ॥ (४५)

---

(४३) पाल्लवं तल्पं किसलय तल्पमित्यर्थः । तल्पं कुट्टिमे तल्पं चन्द्रशालेऽप्येति नानार्थ रत्नमाला ।

(४४) तादृशं कृतान्तस्य दैवस्य नैष्ठुर्यं क्रौर्यं मरण रूप मित्यर्थः । कृतान्तो यमसिद्धान्त दैवा कुशल कर्मसु इत्यमरः ।

(४५) विपुलजघने इति । हे विपुलजघने ! इति सम्बुद्धिः । वक्ष्यमाण व्यापारान्यथाकरणे तव जघनखेदः सम्भावित इत्यत्र गर्भा ।

तत्र च ।

तरन्तो माध्व्याः कनककमलक्षोदभिदि जले
मरन्दे मन्दारद्रुम सुमनसां मन्नवपुषः ।
सलीलं पौलोमी कुटिल चिकुरान्दोलनपराः
शनैः सेविष्यन्ते सुमुखि ! भवतीं स्वर्गपवनाः ॥ (४६)

सवितर्कम् । इदन्तु विशिष्टगुणवत्त्वमपि कथितमिष्टाय ।
तदुपदिशामि । आकाशे । अथ मल्लिके सखावितनन्दन-
वनोपकण्ठ सञ्चारां भवतीं किञ्चिद्वदामि ।

कल्पद्रुमावलि विलोकनकौतुकेन
मुग्धे ! तदुत्तमय मा मधुरं मुखाब्जम् ।
जिघ्रासवः सुरभिनिश्वसितं सहेलं
निधूतपुष्पमलयो द्रुतमापतेयुः ॥

सिद्धाश्रये सिद्धचरितः कुञ्जे विनोद सम्पत्तिवृत्तकमेतत् । अथ मन्दं
याहि । अतिमनोहरायां देवचरिति दत्तदृष्टिः स्खलन भार सौख्या
विशेषेण मन्दं व्रजेति भावः । एवं करणे तव महत् सेवाच सङ्कटम
इत्याह । यावत् मयापि अनुधाव्यते तावत् वेधसः प्रधानः रथाः वा-
हनभूताः विमलजलदरीषु लोलाः आकल्पाः विहरन्त्यः हिमजातयः
हंसाः इत्यर्थः । पदनालिकयोः स्पर्द्धाकु करोरुकयोः चकासात्
केलीयान प्रकारं कर्म्म अधीयताम् । स्ववाहनानां केलीयान प्रकार-
शिक्षणेन वेधावरुध्येदिति भावः ।

(४६) तरन्त इति । अत्र तरन्तः मन्नवपुषः आन्दोलन पराः इति
विशेषण त्रयेण क्रमात् शैत्य सौरभ्य मान्द्यात्मयोगुणाः । प्रति
पादिताः इति बोध्यम् ।

कल । अयमन्यः प्रकार उन्मादस्य ।

मारु । प्रिये ! अदृष्ट वरे देवि कथमेकाकिनी प्रति-पालयेयमिति मा मनसि खेदः कार्य्यः ।

वलितवदनं भूयो भूयो महागमनोचिते
प्रहितनयनां मार्गे साधादमामिव तस्थुषीम् ।
तत इत उपेत्यारात् प्रीत्यन्न ताकुलचेतसः
सुरयुवतयो द्रक्ष्यन्ति त्वां निमेष मुषा दृशा ॥

वक्ष्यन्ति च ।

सखि ! कथय कुतस्त्वं कस्य कान्तासि मा मा
बिभिहि ननु वयन्ते केलिसख्यः स्म सर्व्वाः ।
अथ सहभुव एतान् कल्पवृक्षान् दिदृक्षुः
स्वयमिह चरसि श्रीः सोदरी स्तकयास्मान् ॥

किम्बहुना एवमादि भूयो भूयः कौतुकेन पृच्छन्तीषु तासु लज्जा गृहीतकण्ठा यावत् किञ्चिदारभसे वक्तु तावदहं झटित्यागत्य तासां सम्यगुत्तरयामि । परितो विलोक्य । सकम्पम् । कथमिदं भूपृष्ठमात्रगोचरं वपुर्विहाय प्रियतमा समीपं गमिष्यामि ।

कल । सावेगम् । हन्त किमिदमारभ्यते । ननु भो हतविधे ! किं मन्यसे । कीदृशमिदमुन्मादं परिणमयसि । साञ्जलिबन्धं । भगवन् कुसुमायुध ! भूयोऽपि प्राक्तनमुन्मादं आवर्त्तयस्व । यत्र वने वने अन्वेषमाणेन प्रियवयस्येन नैतादृश मारब्धम् ।

मारु । कर्णं दत्त्वा । सहर्षं । दृयन्तं समयं प्रियतमां

विहाय प्रयाते (४७) मय्य प्रकुप्यन् देवो मकरकेतन एव मदनुकूले प्रवर्त्तते । अयं हि ।

आस्फालयति मुहुर्मुहुरारोपित चण्ड मौर्वि कोदण्डम् ।
आकर्ण्यते हि तात्क ष्टङ्कारो मुखरयन् ककुभः ॥ (४८)

कल । हन्त मधुकर झङ्कारं मौर्वि टङ्कारयति ।

भाव । । यावदेनं त्वरयामि । सप्रार्थनं ।

तं बाण मुदर निषङ्ग मुखादनङ्ग
पश्चाऽपि वीक्ष्य यमवैष्यऽविकुण्ठ धारम् ।
तेनैव सत्वर मसून् जहि मे दयालो
न द्विःशरं धनुषि सन्दधते हि शूराः ॥ (४९)

स्मरणमभिनीय । हन्त लोकान्तरं यियासता मया मया पृष्टः प्रियमित्रं कलकण्ठः । हा सखे कलकण्ठ ! क्व मां विहाय गतोऽसि ।

कल । सबाष्पं । सखे !

---

(४७) प्रयाते जीवमानायेत्यर्थः ।

(४८) अयं हीति । अयं हि मन्मोहि आरोपितचण्ड मौर्वि कोदण्डं आस्फालयति । अत्र युक्तिमाह । हि यस्मात् ककुभः मुखरयन् तात्कः कोदण्डः टङ्कारः आकर्ण्यते इति योजना ।

(४९) तमिति । हे अनङ्ग ! तं बाणं निषङ्ग मुखात् उद्धर पश्चापि बाणानितिशेषः । वीक्ष्य परिशोध्य यं बाणं कर्म्म अविकुण्ठा क्रियानिपुणा धारा निशितप्रान्तः यस्य तं तथाभूतं अवैषि जानासि तेनैव तथोद्धृत बाणेनैव हे दयालो ! मे असून् सत्वरं जहि । तथाहि शूराः द्विःशरं न सन्दधतेहि इत्यन्वयः । सामान्येन विशेष समर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्य विशेषयोरिति लक्षणात् ।

नाहं गतोऽस्मि भवत चरणाज पार्श्वात् ।

मारु । अनाकर्णितेन । शृणु ममेदं पश्चिमं वचनम्

इति वदन्नेव मूर्च्छां नाटयति ।

माल । सत्वरमुपसृत्य ।

शेषं वचः कथय मा विरमार्द्र मुक्ता ।

निर्वर्ण्य । सावेगम् ।

भक्तां कथं नु खलु मामवधूय दीनां

निःसङ्ग लोकमपरं प्रति यास्यकाण्डे ॥ (५०) ॥

इति धारयन् ।

हा प्रिय वयस्य मारुत ! पश्य मामनाथं हा कृशस मकरलाञ्छन ! कथं प्रार्थितोऽहमिति प्राणान् हरसि वयस्यस्य । घोर किं त्वमिव त्वत् सायका अप्यदृश्या एव ये अलक्षित पतना एव व्यापादयन्ति शरीरिणः । शीतलोपचारं नाटयन् । निर्वर्ण्य । हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । अद्यापि निर्विकारं वदनम् । सवाष्पम् ।

एतदेव तदराल कुन्तलं पेशल स्मितमुदार भाषितम् ।
पुण्डरीकदल दीर्घलोचनं पूर्णचन्द्र रमणीय माननम् ॥

परितो विलोक्य । हा भूधर नितम्ब वासिन्यो वनदेवताः ! परित्रायध्वं परित्रायध्वम् ।

(५१) विरमत्यसावहह विश्वमङ्गलं

कलकण्ठ जीवित निबन्धनं जनः ।

---

(५०) अकाण्डे । अनवसरे इत्यर्थः ।

(५१) कलकण्ठ जीवितस्य निबन्धनं बन्धक इत्यर्थः । जनः शि-

य मलालयन् ललितमुग्धमल्लिका
किलकिञ्चित स्मित विलोकितादयः ॥

सखे! मारुत! दिवं गतेन त्वया न चिरं प्रतिपाल्योऽस्मि।

माहं विलम्ब कणिकामपि नाथ कुर्य्यां
जानामि ते पृथगवस्थिति कातरत्वम् ।
स्वर्गं गतोऽपि बहु मल्लिकया समेतो-
ऽप्युत्कण्ठसे नु कलकण्ठ विनाकृतः किम् ॥ (५२)

अमर लोक ललाम भूतयो युवयो रस्ति च मयाप्युपयोगः ।

ग्रथ्नीया मलकार्पणोचित गुणां कल्पद्रु सूनैः स्रजं
लीला साधन(५३)मास्तृणीय तलिमं बालैश्च तत्पल्लवैः ।

रमति । निबन्धन नाम्नो बहु नामः स्फुट इति भावः । ललित मुग्ध मल्लिका किलकिञ्चित स्मित विलोकितादयः । रोषाश्रु हर्षभीत्यादेः सङ्करः किलकिञ्चितं तच्च । स्मितं मन्दहसितञ्च विलोकितञ्च इति द्वन्द्वः । ललितानि चारूणि (ललितं चारुणि त्रिषु इति नानार्थ रत्नमाला) मुग्धानि नूतनानि (मुग्धः सौम्ये नवे मूढ़े इति नानार्थ रत्नमाला)। यानि मल्लिकायाः किलकिञ्चित स्मित विलोकितानि तानि आदीनि येषां ते तथोक्ताः आदिपदेन भ्रूभङ्गादयो गृह्यन्ते । मल्लिकायाः हाव-विशेषाः इत्यर्थः ।

(५२) कलकण्ठेन विनाकृतः विरहितः सन् किंनु वस्तु इत्यर्थः कर्म्म । उत्कण्ठसे अभिलषसि सर्ववस्तुनि च विमुखोऽसीतिभावः ।

(५३) आः इति सन्तापे । आस्तु सन्तापकोपयोरिति नानार्थ रत्नमाला । बालैः नतपल्लवैः कल्प किसलयैः लीलासाधनं युवयोः क्रीड़ोपयोगि हणीय तलिमञ्च । गृह्णीयामित्यनुषङ्गः ।

प्रत्यग्रोपहृतेन मन्दपवनं मन्दाकिनी जन्मना
स्वर्णाम्भो रुहिणी दलेन मृदुना सञ्चारयेयं सखे ! ॥

सस्नेहं परिरभ्य ।

विकटमणिकवाट श्रीमदेतन्मदङ्गै
र्मुहुरपि परिरब्धं साम्प्रु संहत्य नीतम् ।
विरहयति न वक्षो मल्लिकाप्रेमदत्त
स्तनसुरतरुदाम्नः (५४) सान्द्रमद्यापि गन्धम् ॥

हा जननयनचन्द्र ! हा गौरीप्रसादलब्ध ! हा कुलतन्तो ! हा कालकण्ठजीवित ! हा मल्लिकाविलासप्रबन्धलालित !(५५)

इत्यविषादवर्णं विलपन् मूर्च्छति ।

ततः प्रविशति वाष्पायमाणवदना नवमालिका
रमयन्तिका कालिन्दी च ।

सर्व्वाः । हा वलह सही भणि (५६) मल्लिए देहि णो

---

(५४) विकटेति । विकटं मणिकवाटवत् विशाल रत्नकवाटवत् श्रीमत् शोभाशालि । विकटः पृथुले रम्ये विशाल विकरालयोरिति नानार्थ रत्नमाला । साम्प्रु यथा तथा मदङ्गैः संहत्य परस्परं संबध्य मुहुः परिरब्धं नीतं प्रापितं वक्षः मारुतोरः कर्त्तृ । मल्लिकया प्रेम्णा दत्तं यत्स्तन सुरतरुदाम कुचवर्त्ति कल्पद्रुममाल्यं तस्य सान्द्रं गन्धं अद्यापि न विरहयति न त्यजति इत्यन्वयः ।

(५५) मल्लिकायाः विलासानां लीलादीनां प्रबन्धेन कल्पनेन लालितविनोदित इति सम्बुद्धिः ।

(५६) वल्लहसही भणे । वल्लभः सखीजनो यस्याः तथा भूते इति सम्बुद्धिः ।

वअणं सुन्दरि विहडन्त चम्पअदलसुरहिरमणिज्जा विल-
साणं वि हिअअं मअविआरा (५७) तारिसी तुह तणु-
लच्छोकीरिसस्स हिअदुव्वि वा अस्स भाअणं णासि । हा
महाभाअ माहअ ! कहं णु सहेसि तुमं वि मअविआए विओ
अम । जाए किदे कण्ठु च्छेद साहसे उच्छाहो किदो ।

नवमा । हा असोअ णवमालिआ सुअविरहे कीस मं
उवेक्खसि । चिट्ठउ दाव णोमालिआ तुह जीविअ णिव-
न्धण्स्स सविह सुक्क कारणाअन्दस्स माहअस्स वा दंसणं
देहि । संस्कृतमाश्रित्य ।

---

(५७) विलआणंवि हिअअ वम्महविआरा । (वनितानामपि हृदयमन्मथ विकारा) हृदः मन्मथविकारः रिरिंसा यया इति विग्रहः । लोकेहि प्रायशः स्त्रीभिः पुरुषाणामेव मन्मथविकारोत्पादनं दृश्यरम् । अत्र स्त्रीणां तयेदमप्रसिद्धं स्त्रीणामपि मन्मथ विकारोत्-पादकत्वमस्यां प्रतिपादित मित्यतोऽवाङ्मनसगोचरोऽस्याः शोभाविशेष इति फलति । (न च) पुरुषेण पुरुषाणामिव स्त्रिया स्त्रीणां मन्मथ विकारोत्पत्तेः । यकारादि धात्वर्थप्रयोजकत्वा भावेन विफलत्वात् अनानुभविकत्वाच्च असमञ्जसोऽयमुपन्यास इति शङ्क्यम् । स्त्रिया स्त्रीणां मन्मथविकारोत्पत्तेः तदुत्पन्नया कार्य विशेषसम्भवस्य च मानिनी जनरहस्यत्वेन नपुंसामनुभव पथ मवगाहते । वस्तुतस्तु पश्यतैव साक्षादवगम्यते यदाङ्कुरायुर्वेदिनः । यदा नार्य्यावुपेयातां वृषस्यन्त्यौ कथञ्चन । मुञ्चतः शुक्र मन्योन्यं मनस्थिस्तत्र जायते इति । अत प्रति पादितयोः कारण कार्य्ययोर्द्वयन्तौ परस्परस्त्रकृताऽनस्थि प्रसवयो रन्यतरस्य कार्य्यभूतामस्थि प्रसवस्य प्रसिद्धत्वेन कार्य्य विषया कारण समर्थनमपि अन्वयव्यतिरेकाभ्यां सुशक्यम् । अत्रापि सन्दिग्धतान्तु स पृच्छया कतम प्रतिपन्नमेव जीवातुरित्यवसुपर्य्युपरि वक्तव्योबमेन ।

दहति तदिह मद्य स्वर्थमात्मा मनो मे
सकलकलमृगाङ्कच्छायमच्छस्मिताङ्कम्।
अरमुकुरकपोलख्येतिमौलौ तराग
व्यतिकर सुभगन्ते कोमलापाङ्गवल्काम्॥

आकाशे। सहि! मामसेहि णोमालिआ तुमं विहार
भूलो ण खणं वि वहिस्सदित्ति। मज्ज एव्व खणे पेक्ख
तुम पस्स परि वहिणिं। कहं णु जलहराण मज्झे पवि
अण रहिआ चिट्ठिस्ससि।

कालिन्दी। हा सहि! एक पदं चिम (५८) सुमरि
दव्वा जादासि। हा भअवदि! मए तुमं वि मल्लिआ एव्व
अणगद वदित्ति। हा महाभाअ मारअ! कलक्क मे
सहाओ तुमम्पि कहिं गदोसि।

रमयन्तिका। हा मन्द भाइणि रमअन्तिए! तुह सकम्म
एव्व सव्वस्स मम्ह अणत्थस्स मूलं भासि। सुणीअदि
खु जं जस्स पुढम भाविदं तं तस्स कारणंति। (५९)

कालिन्दी। सहिओ महाभाअं वा दूह कालणे अस्स
सामो।

सर्व्वाः। हा महाभाअ! तुमं वा दंसणं देहि।

---

(५८) एक्क पदं चिअ। एकपदेव तत्कालं एव इत्यर्थः। क
स्मादेव इति यावत्। सद्यः सपदि एकपदे इत्यभिधानम्।

(५९) आत्मनिन्दा मनुतिष्ठति हा मन्दभाइणि इति। अन्ययःखु
एव। तथाच घटस्य मृदिव प्रथम भावितत्वात् मदुपक्रम एव सर्वा
नर्थस्य कारणं आसीदिति भावः।

उपसर्पन्ति मारुतकलहंसौ दृष्ट्वा । सकरुणाक्रन्दम् । एदे दव्वोलिखुमणाविअ कप्पतरुआ वेरहि महाभाआ । उरोऽवघो ताड्य पतन्ति ।

नवमालिका कालिन्द्यौ । मारुतकलहंसौ दृष्ट्वा । सहि रमयन्तिए ! मुच्छिदा एव्व एदे ता जलधर वारिकण सारद्दसिच ह्निका लदा पल्लवपिच्छेण वीजेहि ।

रम । सवाष्पं तथा करोति

कल । प्रबुध्य सविषादम् । हा धिक् ! वयस्य मनासाद्य प्रतिनिवृत्तोऽस्मि विलोक्य । सभयम् । हन्त एता अप्यागताः । प्रकाशम् । हा सखि ! नवमालिके ! हा सखि ! कालिन्दि ! पश्यत मारुतस्यावस्थाम् । एष हि ।

अन्वेषमाणो विपिने पृच्छन् खगमृगद्रुमान् ।
अलब्ध्वा मल्लिकां कान्तां श्रान्तः शेते सुहृन्मम ॥

रमयन्तिकां विलोक्य । एषा तु मुग्धा लज्जा शोकपरवशा निःशब्दं रोदिति । सनिर्वेदम् ।

इयं हि दुर्दान्त कृतान्तलीढं
रसोपमाना रमयन्तिका माम् ।
लतेव दावानल दह्यमान
मुपघ्नमाश्रित्य विशोषमेति ॥

मारुतं विलोक्य । हन्त निर्व्विकारमेव वयस्यस्य वदनम् । सत्वरमुत्थाय । वयस्य ! अयमहमागच्छामि । परिक्रम्य अधोविलोक्य ।

अयमनयमग्राह्यतलो गिरिनितम्ब प्रपातः ।

अस्मिन् गजवर्म धरेगण्डोपलमण्डलेख्य पुटे ॥
मत्युगतिमनुगच्छन् निर्झरपातं पतामि भृगुदेशे (६०)

सर्व्वाः। सकम्प्रमनुपसृत्य कण्ठकं पृष्ठतः कृत्वा। अच्चो पुढमं पड़िसुमामो।

नव। सहि मल्लिए! मन्दभाग्ग माहम्म अण्णर्ण्णा तरेवि तुह्माणं परिप्परिन्मा भविस्सामि। इति वहितुमिच्छति।

काल। सर्वतो विलोक्य। सकम्प्रमाक्रन्द्य। नवमालिके!
मा मा पत सर्वतः प्रागनुभूतचरः संक्षोभ इव।
प्रकाशं कल्याणं घन पिहित शेषं दिनपतेः। इति (६१) सार्द्धं व्यत्यस्य प्रतिक्षमणूं भीत्यादि प्राग्वुक्तमेव पठति।

ततः प्रविशति नवमालिका करावलम्बिनी मिथ्याचकिता भूमिता मल्लिका

मल्लिका। सहि! मा मा पड़ेहि। इति नवमालिकां निवारयति।

---

(६०) निर्झरपातं पतामि। निर्झरो यथा पते तद्वत् पतामीत्यर्थः।

(६१) इति प्रकाशं कल्याणं घनपिहित शेषं दिनपते रित्युक्त प्रकारेण पादं निदर्शितिभिस्तु किरण मण्डिमानं छिमदच इत्याकारकम्। व्यत्यस्य व्यत्यासं विधाय। तथाच। निदर्शितिभिस्तु मित्याकारकादष्माङ्कोक्त पद्य प्रथम पाद स्थाने प्रकाशं कल्याणं घनपिहित शेषं दिनपते रित्येतं पादं संयोज्य इत्यर्थः। तथा पाठो यथा।

> प्रकाशं कल्याणं घनपिहितशेषं दिनपतेः
> प्रतिक्षमणूं बि प्रकटित भयाश्चर्य्य मभितः।
> तमोवा तेजो वा तदुभय परिम्लक्तिरथवा-
> किमप्येतत्तत्त्वं तिरयति जगद्दीपयति च ॥

इति। व्याख्यातमेतत् पद्यमष्टमाङ्कएव।

सर्व्वाः। सहर्षं विस्मयं। मल्लिकां प्रत्यक्षं परिरभ्य। सगद्गदं।
सहि! अवि सच्चं पच्चाअदासि। सहर्षं। दिट्ठिआ अणुकम्पिता म्हो देवेण। तदिदं प्रमुग्धस्य संज्ञालाभः, अन्धकारपतितस्यार्कदर्शनं, अङ्गारकवलितस्यामृतासारः।

मल्लि। सवाष्पं। सहिओ कहिं अज्जउत्तो।

इतराः। सहि! एसो तुह तारिसेण मलहव्भमेण अविस्साइ तत्तेण पदंसणेण तक्खण सञ्जाअ मोहुम्माद-परवसो इदो तदो काणणेसु परिहिण्डिअ एत्थ एव्व सम्मा-मूले मुच्छिओ ण उण पडि बुज्झइ।

मल्लिका। सवाष्पं। हा अज्जउत्त! इति बहु र्व्वं रुपसर्पति।
इतरा दर्शयन्ति।

मल्लि। तथाभूतं मारुतं दृष्ट्वा। हा हदम्हि मन्दभाआ।
हा णाह पेच्छ मं पेच्छ आगअं। इति छिन्नपातं पतति।

इतराः। अप्राप्त भूतलामेव करतलैर्गृहत्वा। सहि! मा मा अआहि मूच्छिओ एव्व एसो। ता अमुअसीएण तुह फस्सेण झत्ति पडि बोहेहि।

मल्लि। सगद्गदम्। सहीओ तुरिअं मूच्छाहरं मणिं मह छिन्ना वन्धादो उम्मोइअ अज्जउत्तस्स गव्भे णिक्खिवेह।

इतराः। अनान्तिकम्। मा दाव मणिं णिक्खिवामो पिअसहीए फस्सेण पडि बुज्झउ महाभाओ। प्रकाशं। सहि! एव्वं विहेण मणि सहस्सेण वि ण सम्मइ एदस्स मुच्छा तुमं दाव रत्तुप्पल कोमलेण करअलेण जइ परा मरिस्-सति अङ्ग मङ्गं तक्खणं एव्व पडि बुज्झिस्सदि।

कल। सखीनां वचनमनुमोदमानः।

सखि! धारय पत्युरङ्ग मङ्गैः
कठिनं मास्य मणिं निधेहि गात्रे।
त्वद्दर्शन शोक मूढबुद्धे
ननु मूर्च्छाहर मौषधं त्वमेव।

सवाष्पं सपुलकञ्चोत् सङ्गेन धारयति।

इतराः। सखीकरैः पल्लवैर्वीजयन्ति।

मल्लिका। मारुतं विलोक्य। णत्थि अज्जवि ण पड़िबुज्झइ अज्जउत्तो। कलकण्ठं मति। भद्दाभाग! तुह वअणेण पड़िबोहेहि वअस्सं। णहि तुए आइदो सिविणए वि तुह्मिं को (६२) होइ एसो

कलः। अयि मारुत!

निशमय गिरमस्या चक्षुषी स्निग्धतारे
तरलय धृत वाष्पां प्रेयसीं पश्य दीनां।
ननु कथयसि शश्वद्दर्शने मल्लिकाया
मम नयन निमेषो नाम क्वापि व्यथेति॥

नव। सहि! सहि! दिट्ठं खु मुच्छिदो महाभाओ मज्झे तुह परिरम्भेण पड़िबुज्झदित्ति ता क्खणं आलिङ्गेहि।

मल्लिका। सलज्जं स्वगतम्। अज्जउत्त! कीस उण एदाणं पुरदो लज्जावेसि। सवामि तुह चरणेहिं एक्कंदे देमि परिरम्भं ता उट्ठेहि।

---

(६२) तुम्हिं को (तुष्णीकः) तूष्णीं शील इत्यर्थः। तूष्णींशीलस्तु तूष्णीक इत्यमरः।

सख्यौ । सहि ! अहं पि अदूमि पञ्चालिङ्गिस्ससि । अज्ज उण एक्कं परिरम्भं देहि ।

मल्लिका । सभयं अञ्जलिं कुर्वती स्वगतम् । अज्ज उत्त ! पूर्वं क्खु सारसिआमुहेण पत्थिदो अज्ज दिज्जइ एसो परिरम्भो । इति सभयं सकम्पं पुलकसम्भिन्नमालिङ्गति ।

मारुतः । अनुभूय स्वगतम् ।

सोऽयं सर्व्वाङ्गीणः कर्पूरविलेपशीतलस्पर्शः ।
मन्ये स्वर्गमितोऽहं प्रियतमया चास्मि परिरब्धः ॥

नयने उन्मील्य मल्लिकां विलोकयन् आलिङ्गनं वीत्याय सहर्ष-गद्गदम् । अयि प्रेयसि मल्लिके !
दिष्ट्या परलोकगतामपि त्वामासादितवानस्मि ।

किन्नाक मेत्य चकितासि विदेशभीका
किन्तेऽभवन् सवयसः सुरराजवध्वः ।
किं नन्दनद्रुमतले रमते मतिर्वा
किं मे विलम्बकलया कुपितासि किञ्चित् ॥

कल । अद्यापि सोन्मादशेषमेव हृदयम् ।

मल्लि । स्वगतम् । हत्थि मं सम्गठ्ठिअं मण्णेदि अज्जउत्तो । हर्षशोकविवशा वचस्येव विलीयते ।

मारुतः । सख्यौ विलोक्य सहर्षम् ।

सखि नवमालिके ! सखि कालिन्दि ! किं युवा-मप्यागते स्थः । अथ जन्मनः प्रभृति अविरहितचणे युवां कथं मल्लिकां विहाय स्थास्यथः । पुनः सहर्षम् । हन्त रमयन्तिका सखः कलकण्ठोऽप्यत्रैव । सखि रमयन्तिके ! स्वागतं ते । सानन्दम् ।

अद्यापि पूर्णकामो यत् संगच्छे सह बान्धवैः ।
नाकोऽपि नरकस्तस्य यस्य मित्रं न सन्निधौ ॥

कल । सखे ! ननु मणिकूटशिखरमेतत् न पुनर्नाकः ।

मारु । सहर्षोत्कम्पं परितो विलोक्य ।

सखे ! सत्यमेव मेव ।

तदिदमपरमग्रं पत्तनं नामराणाम्
अयमपि शुभतोयो निर्झरो नाभ्रगङ्गा ।
विपिनतरव एते न द्रुमा नन्दनोत्था
वयमपि मनुजाः क्वो न श्रिता देवभूयम् ॥ (६२)

मल्लिकामालिङ्गन् । प्रिये ! किमेतत् ।

मल्लि । अज्जउत्त ! अहं क्खु तस्सिं पल्लव तप्पे पत-क्किआ अदमोहा ! पुणो परिवुत्ता पेक्खामि भअवदीए उवक्क वहिणं सिहा मणिणा भूसिअं विदेसट्ठिअं अत्ताणं । कहिअं भअवदीए सो किल देसो दमिलेसु कञ्चीउरं णाम सिरि कामक्खीए ठाणं ति । सर्वे विस्मयं नाटयन्ति ।

मारु । क्वाद्य भगवती ।

मल्लि । तदो कञ्चीउरादो भअवदिं आलम्बिअ झत्ति एत्थ एव्व आअदह्मि णोमालिआ हत्थे समप्पिदाअ व पेक्खामि पुणो भअवदिं ।

---

(६२) देवभूयं देवत्वं इत्यर्थः । स्याद्ब्रह्म भूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्य मित्यपि । देवभूयादिकं तद्वत् इत्यमरः ।

इति श्रीमल्लिका मारुत व्याख्याने परिमलाख्याने नवमोऽङ्कः ।

प्रविश्य मन्दाकिनी। सस्मितं। वत्स! दिष्ट्या सविपन्न मनोरथोऽसि। सर्वे सहर्षं विनयनम्रतया प्रणमन्ति।

माध। भगवति अवाङ्मनस गोचरप्रभावे! श्रोतुमिच्छामि विस्तरतोऽमुं वृत्तान्तं।

मन्दाकिनी। वत्स! महती खल्वियं कथा तदनवसरोऽयं। दूयन्ते खलु विश्वावसु प्रभृतयः स्कन्धावारजनाश्च। तत् झटिति गत्वा आश्वासयामः।

कल। युज्यत एतत्।

माध। यद्भगवत्यै रोचते। कलकण्ठ! दर्शय पन्थानम्।

कल। इतः इतः। इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति नवमोऽङ्कः समाप्तः।

अथ दशमोऽङ्कः।

नेपथ्ये।

नेपालीनां मराले विरचयति कचे केतकीपत्रकल्पं
कण्ठे मुक्ताकलापान् द्विगुणयति सितान् पाण्ड्यसीमन्तिनीनाम्
कर्णे कर्णाटिकानां प्रकटयतितमां दन्तताटङ्कलक्ष्मीं
कार्पूरी पत्रवल्ली भवति तव यशो गण्डयोः केरलीनाम्॥ (१)

---

(१) नेपालीनामिति। कार्पूरी पत्रवल्ली कर्पूरकल्पित मकरिका इति विधेय विशेषणम्। उल्लेखालङ्कारः। एकेन बहुधोल्लेखादसौ विषयभेदत इति लक्षणात्।

पुनर्नेपथ्ये।

मिथ्याव्योमगिरौ निगूढ़घटनादुन्मादनाद्दन्तिनो
यस्ते भ्रामरकः क्रिया समभि हाराराब्धवैरोऽभवत्। (२)
प्रत्याहृत्य फलङ्गिरामशपटैराहन्यमानः स्वयं
व्रीड़ात् सोऽद्य पलायते स्वविषया व्याहन्यमानो जनैः॥

वैतालिकः। (३) साभ्यर्थ्यं सापह्नवम्। पलायते इति किमुच्यते।

स खलु कतिपयपदारोपित भामाढ्ययष्टः तमाल-विटपावलम्बो कात्यायनी हेलनाद्विभ्यता स्वपरिजनेनापि दूयन्तं समयं नो मोचितः। अथ पुनः प्रतिनिवृत्तायाः मन्दाकिन्याः वचसा त्रोटितबन्धनः तत्क्षण एव महाराज-मपत्रपापृच्छ्य अपलायिष्ट मगधेश्वरम्।

पुनर्विमृश्य। विदित सकलदुर्नय प्रपञ्चो भ्रमरकः चरणताडनं कलपिङ्गकस्य साम्प्रतं (४) प्रमेत्स्त।

विलोक्य साश्चर्यम्। कथमसौ करतलान्दोलित कनकवेत्रलतः कञ्चुकी किमपि वन्हिमार्गमादिशति। कर्णं ददाति।

---

(२) क्रियासमभिहाराराब्धवैरः। पौनः पुन्यं अतिशयो वा क्रिया समाभिहारस्तेन आरब्धं वैरं येन स तथाभूतः। अतिमात्र अततेन इत्यर्थः।

(३) वैतालिकः। बोधकार इत्यर्थः। वैतालिको बोधकार-इत्यमरः।

(४) साम्प्रतम्। युक्तमित्यर्थः। ध्ययसाम्प्रतं युक्तार्थे साधु-नार्थे च नानार्थ रत्नमाला।

नेपथ्ये। भो भो वन्दिनो मन्दरक्षुभितमहोदधि कलकलगम्भीरेण कोलाहलेन मा मा बधिरयत प्रपञ्चम्। शृणुत ते मल्लिकासखो मारुतः कुमारो भगवत्या मन्दाकिन्या मुखात् कामपि विचित्रां कथाम्। तद्विरमतु चचमुद्गर्जितम्।

वैतालिकः। आकर्ण्य सकौतुकम्।

कीदृशी सा कथेति कुतूहलेन स्फुटतीव मे हृदयम्। भवतु स्वयमेव सर्वं प्रकटी भविष्यति। ननु उच्यते अन्तःपुरगतमापणे शृणुत इति तद्यथेच्छं गच्छामि।

इति निष्क्रान्तः। शुद्धविष्कम्भकः।

ततः प्रविशति पटमण्डपोपविष्टः कलकण्ठ सखो मारुतः समीपतश्च सह रमयन्तिकया मल्लिका।

उचितेष्वा मन्दाकिनी विभवतश्च परिवारः।

मारुतः। भगवति! अवहिता स्मः। प्रस्तूयतां कथा।

मन्दाकिनी। वत्स मारुत! श्रूयताम्।

अस्ति सेतुबन्ध सीमन्तित महार्णव परिवल्गमान रघुनाथ पराक्रमायामायायाम्। (५)

मन्दानिल प्रसवगीत गुहाविहारि

नागङ्गनामणि विभूषणकान्ति चित्रः।

कुम्भोद्भव प्रणयिनीकरवर्द्धमान

पाटीरवल्लि वलयो मलयो गिरीन्द्रः॥

(५) सेतुबन्धेन सीमन्तितः सञ्जातसीमन्तः। (तारकादित्वात् सदस्य संजातमितीतच्। यो महार्णवः तेन परिवल्गमानः उपाश्रमानः रघुनाथपराक्रमो यस्यां सा तथोक्ता तस्यां आयायां दक्षिणदिशीत्यर्थः। परिवल्गते परिवल्गितरूपावितस्तोपचरितस्तु ल्लभिधानम्।

कल्प । स्वगतम् । सावष्टम्भोऽयमारम्भः ।

मारुतः । भगवति ! श्रूयते खल्वमी वक्तव्यम् ।

प्रतीयन्तां विश्वे परमगरिमाणः क्षितिभृतो
महीयान् कोऽप्यन्यः खलु मलयशैलस्य महिमा ।
गुणस्निग्धास्तत्तत् कुलगिरियशोहारिणि कुचे
विशुद्धां यत् कीर्त्तिं दधति वनिताश्चन्दनमिषात् ॥ (६)

नवमालिका । जनान्तिकम् । सखि ! मल्लिए मलआ-अलमिषेण विलम्भात्थणो वखिदो ।

मल्लिका । स्मयते ।

---

(६) प्रतीयन्तामिति । विश्वे लोके यद्वा विश्वे सर्वे परमगरिमाणः उत्कृष्टमहिमशालिनः क्षितिभृतः अष्टकुलाचला इत्यर्थः । प्रतीयन्तां प्रतीतिविषयाः क्रियन्ताम् । तेष्विति शेषः । तेषु हिमविन्ध्याद्यष्टकुलाचलेषु मलयशैलस्य मलयनामककुलाचलस्य महिमा महीयान् । तथा कोऽपि अनिर्वचनीयः तथा अन्यः अन्यादृशः खलु इतरकुलाचलमहिमतो विजातीयः किल इत्यर्थः । उपपादयति वनिताः तत्तत्कुलगिरीणां हिमविन्ध्यादिकुलाचलानां यशोहारिणि । महत्त्वकठिनत्वादिना कीर्त्त्यपहारकारिणि कुचे अधिकरणे चन्दनमिषात् पाटीरलेपव्याजात् विशुद्धां निर्मलां यत्कीर्त्तिं यस्य मलयस्य कीर्त्तिं कर्म गुणेषु स्निग्धाः स्नेहयुक्ताः सत्यः दधति बिभ्रति । तस्य मलयशैलस्येति पूर्वार्द्धेऽन्वयः । तथा च वनिताभिः हिमविन्ध्यादिकुलाचलयशोऽपहारिणि स्वकुचे मलयशैलयशसः केवलं गुणोत्तमत्वश्लाघापूर्वकधारणदर्शनात् मलयमहिमा अन्य एवेति भावः । अत्र चन्दनमिषादित्यनेन चन्दनत्वापह्नवव्यक्त्या कैतवापह्नुतिरलङ्कारः कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निह्नुतेः पदैरिति लक्षणात् ।

मन्दाकिनी। तस्मिन् कदापि सहकारनवप्ररोह

मुष्णन् कुहमुखमुखोद्गतमुग्धनादैः।

जाते वसन्तसमये सचिवः स्मरस्य।

देवश्चचार किल दक्षिणगन्धवाहः॥ ३॥

माल। ततस्ततः।

मन्दाकिनी। अहो स्वच्छन्द रुह्यानि महतां चरितानि यतः।

सोऽयं चरन् गिरितटीषु यदृच्छया स्वं

रूपं दधौ मरकतद्युति मातरिश्वा।

यद्वीक्ष्य हर्षजलशीकरिभिर्बभूवे

नेत्रैर्विलासवलितैर्वनदेवतानाम्॥

माल। सकौतुकम्। ततस्ततः।

मन्दा। अथ मणिधरनाम्नो मन्त्रिणो नागभर्तु-

र्मदनजयपताका मञ्जुला नाम कन्या।

वदनकमलगन्धाकृष्टलोलम्बमाला

विपिनभुवि सखीभिस्तत्र चिक्रीड बाला॥

माल। ततस्ततः।

मन्दा। ततश्च।

सा श्रोणिमन्थरगतिस्तनतान्तमध्या

वासन्तिकाः सुमनसः सदयं हरन्ती।

तापिञ्छ पिञ्छ (७) रुचिरं सविधे चरन्तम्

देवं ददर्श मरुतं लतिका निकुञ्जे॥

---

(७) तापिञ्छपिञ्छवत्। तमालकुसुममयूरबर्हवत् रुचिरं मनोहरं मेचकश्यामिलमित्यर्थः।

मारु । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च ।

सेयं कन्या किमपि विशिखैर्मारुथैः पीड्यमाना
सीदद्गात्री दर मुकुलितापाङ्गमालोकयन्ती
प्रापद्गर्भं हृदय समनुध्यात तत्सङ्ग सौख्या
प्रासोष्टाव प्रचकित मतिः पत्रजाले कुमारम् ॥

मारु । एक एवहि समयो देवता गर्भाणां धारण प्रसवयोः । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च । देवी गन्धवहस्तामदूषित कन्याभावामनुगृह्णन् अन्यासामपि हृदयक्षोभ माशङ्कमान स्तत्रैव तिरोऽभूत् । सापि पुनर्वातूलत्यचरितस्तनापि पितुर्बिभ्यती लतापल्लव तल्पे निधाय तं वालं तत्पालनार्थञ्च वनदेवतां याचमाना सवाष्पं स्वं धाम जगाम ।

मल्लिका । सदयम् । को उण रक्खओ अरस्सं मि माद् पिदुपरिच्चे स्स कुमारस्स ।

मन्दा । अथ पर्य्यन्तभाजो भगवतः कुम्भयोनेराश्रमात् समिदाहरणागतैर्मुनिदारकैः कृत्तो नीतः समर्पितश्च महर्षेः करे ।

मारु । सहर्षं । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च ।

लोपामुद्रास्वतनयमति प्रश्नुतस्तन्यपायी
काले काले कलश जनुषा कृतसंस्कारवर्गः ।
हस्ताहस्तं मुनिजन वधू मण्डलैर्नीयमान-
स्तत्र स्थाने स किल ववृधे चक्षुषां बालचन्द्रः ॥

माधव। अहो पुण्यवानयं बालः। यतो भगवतो दुर्लङ्घ्य शासन स्तम्भित विकट विन्ध्याचल विजृम्भणस्य कुम्भयोनेः पादोपकण्ठ मगमत्। कलावं। वयसां दूरे खलु स भगवान् मुनि चक्रवर्त्ती।

प्राक् पाणिपल्लव पुटी चुलकी कृतेन
सत्यं समुद्र सलिलेन समं निपीतः।
दृष्ट्वा ततोऽपि विपुलं हृदयं तदीय
मध्यास्त सुस्थिर मवन्य रुचिर्मुकुन्दः॥

कलिं। सकौतुकं। भगवति! तस्य बालस्य कोऽपि वृत्तान्तं श्रोतुं मभिलाषो मे।

मन्दा। स खलु वर्द्धमानः।

क्रमलोल मुग्ध करपल्लव चितो
ऽलिकान्त चञ्च दलिकान्त कुन्तलः।
मृदु जानु सञ्चलन मङ्गदङ्गणान्
मपि किङ्किणी मधमरिङ्कदङ्गणे॥ (८)

ततश्च क्रमात्।

मुहुरिभ कलभानां कर्णे मामोटयन्तं
मृगपति पृथुकानां पाटयन्तं सटान्तम्।
अविनय वत मा मा वत्स हिंसां कुरुष्वे-
रिति मुनिजन एनं स्नेह गर्भं व्यरीरमीत्॥ (९)

---

(८) अलिकान्ते ललाटप्रदेशे चञ्चन् अलिरिव कान्तः कुन्तलो यस्य स तथाभूतः।

(९) व्यरीरमीत् वरोधेत्यर्थः।

मारु । सक्रोधं । स्वगतं । कथमेतत् कथा श्रवणात् किमप्युन्मनायित मिव बिभर्मि । प्रकाशं । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च कालेन ।

शृङ्गार सागर विजृम्भणचन्द्रिकोत्थ
मुन्मादनौषध मनङ्ग मतङ्गजस्य ।
राग प्रवाल परिपोषवसन्त मासं
लेभे वयः स सुकृतं वनितेक्षणानाम् ॥ (१०)

नवमा । अपवार्य । कामन्दकि ! पेक्ख पेक्ख भट्टिदारिआए असुदिं कहासवणम्मि सविसेसो आअरो ।

मारु । ततस्ततः ।

मन्दाकिनी । आश्चर्यं । अति दुर्घटस्यापि घटने पाटवी खलु भगवान् परमेष्ठी । स हि कदाचित्कुटजाङ्कुर प्ररूढानां बालचन्दनलतानां पल्लवैः सवयो जनेन कल्पिते पर्य्यौचिते तल्पे शयानः ।

अङ्गैः कोमलजातरूप कदली गर्भप्रियं भावुकै
रम्भानैरपि विभ्रमैरनुचरान्विष्वक् सृजन्तीं स्मरान् ।
लज्जालोल कनीनिका कुलितया संभावयन्तीं दृशा
स्वप्ने कामपि कामनीयक निधिं कन्यां समालोकत ॥(११)

---

(१०) शृङ्गारेति । शृङ्गार एव सागरः तस्य विजृम्भणे चन्द्रिकेव उत्थं उद्भूतमित्यर्थः । सुकृतमिति पाठे । सुकृतं प्रियं कृत्यर्थः । अत्र सुकृतं प्रिये इत्यमर वचनात् । सुकृतमितीदं चिन्त्यम् । सुकृतमिति पाठे । वनितेक्षणानां सुकृतं [illegible] अनवरत् कर्म परिपाक भूतमित्यर्थः ।

(११) कमनीयकनिधिम् । सौन्दर्यैकस्थान मित्यर्थः ।

माध। श्रोतव्यं। ततस्ततः।

मन्दाकिनी। ततश्च।

तां मन्द मन्द हसितेन मुखाम्बुजेन

बालां समीपमभियातवतीं सलीलम्।

चेलाञ्चले करतलेन समालमम्बे

यावत् स तावदवधूय गतेव निद्रा॥

मल्लिका। वाद्गतापं। स्वगतम्। कामिश्मणप्पहेसिणी खु णिद्दा सिविणयलद्धे वलुह जणसमागमे असहणा विश्र तक्खणोच्चिश्र गच्छइ। प्रकाशम्। भश्रवदि! पडिबुद्धेण किं पडिवस्सम्।

मन्दा। अथ विगलितधैर्य्यो हा प्रिये! दर्शनं मे

पुनरपि वितरेति प्रस्तुतार्त्तप्रलापः।

अहमहमिकयाङ्के (१२) पातुकामा मजस्रम्

मनसिज विशिखानामेकमासीच्छरव्यम् (१३)

सर्व्वे। खेदं नाटयन्ति।

माध। ततस्ततः।

मन्दा। ततश्च। सह पांशुक्रीड़नादारभ्य हृदयनिर्विशेषाभ्यां जनयित्वा पवनेन समर्पि[illegible]भ्याम् [illegible]त्मानुरूपरूपशील विद्याशौर्य्यधैर्य्याभ्यां सवयोभ्यां मुपह्वरे (१४) पृष्टो न्यवेद[illegible] तस्या लक्षणानि।

---

(१२) अहमहमिकया अहं पूर्व्विकयेत्यर्थः। परस्परमहङ्कारेणेत्यर्थः। अहमहमिका तु वा स्यात् परस्परं यो भवत्यहङ्कार इत्यमरः।

(१३) शरव्यं लक्ष्यमित्यर्थः।

(१४) उपह्वरे रहसीत्यर्थः।

माधः । कथमिव ।

मन्दा ।

नवकुङ्कुमपङ्कवर्णमङ्गं नयने नीलसरोजपत्रदीर्घे ।
वदनं पुनरिन्दुरेव तस्माद्गलिता रोमलता कलङ्करेखा ॥ (१५)

अपि च ।

चूडापटे स्फुरति कोऽपि मणिर्यदंशुः
सौदामिनी भवति कैशिक नीरदस्य ।
हारावली च कुचयोरिभकुम्भभासो
र्लावण्यसिन्धु चलफेनततिद्युतिर्या ॥ (१६)

कलकण्ठः । अपवार्य्य ।

स्वप्नकान्तां कामयमानस्य तस्य सख्योरावेगमालोच्य सम्प्रति ममापि विषीदति हृदयम् ।

मन्दा । नो वाप्यः कलहंस पक्षलुलिता न स्मेरसूना लता
नो गुञ्जद्भ्रमराः सरोजपवना नोद्दामचन्द्रा निशाः ।
नो तल्पानि मृणालभङ्ग कलितान्यासन्ननङ्गज्वर-
क्रूरातङ्कधरस्य तस्य रतये तां सुभ्रुवं ध्यायतः ॥

मल्लि । सविषादम् । अस्माद्दे अविसादसवभावं सिवि-
णायकणणं अहिल संतस्स किं णु सरणम् ।

---

(१५) वदनं मुखं पुनः इन्दुरेव तस्मात् मुखात् गलिता कलङ्करेखा रोमलता इत्यन्वयः ।

(१६) इभकुम्भभासोः कुचयोश्च हारावली स्फुरतीत्यन्वयः । या हारावली लावण्यमेव सिन्धुः तस्मिन् चलायाः फनपतेः द्युतिरिव द्युतिः यस्याः सा तथा भूता । द्युतिरिव द्युतिरिति पदार्थवृत्तिनिदर्शना ।

मन्दा । यथायमपरपक्षचन्द्र इव दिने दिने परिक्षीयमाणशरीरः कदाचिद्यामसमावासेषु दिवसे गिरिनदीतटीभाजश्चन्दनतरोः प्रच्छाय शीतले तले किसलयतल्पमोपविष्टः कोमलकदलीव्यजनपाणिभ्यां चिन्ताशोकसमाकुलाभ्यां सवयोभ्यामुपास्यमानः करतलनिहितपरिपाण्डुदीनवदनो निःश्वसन् वाष्पमन्थरया दृशा गगनदर्शं * यदृच्छयाऽऽलोकत । तत्र च । मुक्तावदात नयनान् पाटलचञ्चून् गृहीतविसवलयान् शशधरवलक्षगतो ददर्श गगनाध्वजाङ्घिकान् हंसान् । (१७)

मालू । सकौतुकम् । ततस्ततः ।

मन्दा । तत्रैक केन विसकाण्डधिया खगेन
चञ्चा विदश्य कथमप्यपनीयमानः ।
वेगाच्युतोऽस्य तलिमे निपपात कोऽपि
हारः शरद्विशदचन्द्रमरीचि गौरः ॥

कल । विहस्य । उपकृतं दैवेन हंसस्य यो मृणालधिया केवल चञ्चूखेदाय तं बभार ।

मालू । सस्मितम् । ततस्ततः ।

---

* गगनदर्शम् । यद्यद्गगनं पश्यति तत् तत्सर्वं इत्यर्थः । तथाच निखिलं गगनमिति यावत् । कस्मिंश्चि डशिविदोः साकल्ये इति णमुल् । व्यलोकत ददर्शेत् ।

(१७) गगना ध्वनि आकाशमार्गे जाङ्घिकान् जङ्घाकरिकान् धावनचतुरानित्यर्थः जङ्घाकरिक जाङ्घिका वित्यमरः ।

मन्दा । ततश्च पतन्तमेव तं विश्रयत्वर्षात्फुल्लनयन

करतलेन गृहीत्वा सकाया वाचस्यौ ।

पुलकयति वपुर्मे स्पृष्टमात्रोऽपि हारो
ध्रुवमयमलसाक्ष्याः सम्प्रदृष्टो मया प्राक् ।
हरिमणिरयमग्रे प्रत्यभिज्ञायते य-
स्तनयुगमसितेन प्रावृणोदंशुकेन ॥ (१८)

कल । सवितर्कम् । एतेन मा क्वचिदस्तीति कल्पनीयं तैः ।

मल्लिका । आत्मन सनाये हारं विलोक्य । स्वगतम् । अस्मि

अज्ज उत्तोथा दिस्सइ हारस्स मज्झे हरिमणीअत्थि ।

मन्दा । अथ तां हारलतां अधिकन्धरमारोप

प्रियतमापरिरम्भमिव अनुभवं स्तदन्वेषणाय विधृतोत्साह

सञ्जात प्रत्याशाभ्यां सह सखिभ्याम् ब्रीडादिना पृच्छ्य

भगवन्तं कुम्भयोनिं अम्बरपथेन कौवेरीं दिशं प्रास्थित ।

माक । युज्यते यतो हंसानामागमः सैव दिगुपगन्या ।

मन्दा । प्रतिष्ठमानश्च ।

---

(१८) पुलकयतीति । स्पृष्टमात्रोऽपि हारः मे वपुः कर्म्म पुल-
कयति । अयं पुलकोद्भेदकरोहारः मया प्राक् अलसाक्ष्यां सम्प्रदृष्ट
ध्रुवं सत्यम् । अत्र युक्तिमाह यः हरिमणिः असितेन नीलेन अंशुकेन
अलपकिरणेन । अस्ये इति कनू । स्तनयुगं कर्म प्रावृणो-
आच्छादयतिस्म । अयं हरिमणिः इन्द्रनीलः । अग्रे पुरस्
प्रत्यभिज्ञायते प्रत्यभिज्ञेव आचरति । प्रमानार्थकात् प्रत्यभिज्ञा पद
कर्त्तुः क्यङित्यादिना । क्यङि क्यङ् मानिनेत्येति पुंवद्भावे
सार्वैति दीर्घं विज्ञम् ।

सोऽयं रराज रजनीकरसुन्दर श्री-
हारावहार किरणच्छुरिताम्ब गर्भः।
आश्चर्य निश्चलकनीनिक लोचनाभि-
रालोकितो मुहुरमर्त्य नितम्बिनीभिः॥

माल। ततस्ततः।

मन्दा। ततश्च। मज्जदभ्रमरवधूस्तनयातकुम्भ
कुम्भस्थलस्खलन जर्जरितोर्म्मिमालाम्।
सप्तर्षिमण्डलनिषेवित कूलदेशम्
पश्यन् जगाम स पुरन्दरलोकसिन्धुम्॥

माल। ततस्ततः।

मन्दा। तत्र च। कल्पतरूणां निकटे।
सकलसुमनः सौरभ्याणां प्रपञ्चयितुः सुतम्
मलयमरुतो दृष्ट्वा प्राप्तं मनोभवमोहनम्।
मुदितमतिरम्लानां मालां सवन्ध मधुच्युतम्
विनयनमिते मुग्धे कण्ठेऽस्य नन्दनदेवता॥ (१९)

माल। स्वयमसि मल्लिका हर्त्ता मालां वीक्षते।

मन्दा। ततश्च।

तत्सौरभानुचलितैः पटलैरलीनां
विष्वक् प्रवर्त्तित कलिन्दसुता प्रवाहः।

---

(१९) सकलेति। सकल सुमनः सौरभ्याणां प्रपञ्चयितुः विस्तार-
यितुः गन्धवहस्येत्यर्थः।

गन्धर्वगीतरव मूढ़ कुरङ्गयूथं

गौरीगुरुम् (२०) गगनचुम्बितटं प्रपेदे ॥

माध। ततस्ततः।

मन्दा। ततश्च। तदितस्ततश्चलितया सगणसिन्धोरुप-कूलं उन्मदविद्याधरीवदनाम्बुजगण्डूष सीधुसेकविकस्वर-केसरम् (२१) कोमलकङ्केलि ताड़नसफल किन्नरकामिनी पाटलचरणाम्बुजजल्पाकमणितुलाकोटिमधुरनिक्वाणझङ्कार-झरमनोहरं गर्वितगन्धर्वललनातुङ्गकुचकलशा लिङ्गन पुलकितकुरवकं उद्भ्रान्तभृङ्गपटलघटितकपटाम्बुद-दर्शनताण्डवितशिखण्डिमण्डल मण्डितकनककदली मण्डल-मण्डपं सर्व योजनविस्तृतमारामवगाह्य।

---

(२०) गौरीगुरुं हिमालयमित्यर्थः।

(२१) उन्माद विद्याधरी वदनाम्बुज इत्यादि मध्ये। उन्मदो यासां ताश्च ता विद्याधर्यश्च तासां वदनाम्बुजगण्डूषसीधूनां मुखगण्डूषमद्यानां सेकेन विकस्वरा विकाशिनः केसराः पुन्नाग तरवो यस्मिन् तं तथाभूतं कामिनीवदन मदिरायाः पुन्नागदोहदत्वादिति भावः। कोमलानि मृदुलानि कङ्केलिताड़ने अशोकताड़ने सफलानि यानि विद्याधर कामि-नीनां पाटल चरणाम्बुजानि तेषु जल्पाकानां वाचालानां मणितुलाको-टीनां रत्नमञ्जीराणां निक्वाण झङ्कारैः मनोहरः प्रचुर रसम्। कामिनी पादताड़नस्य अशोक दोहदत्वादिति भावः। गर्वित गन्धर्वललना तुङ्ग-कुच कलशालिङ्गनेन पुलकिताः कुसुमिताः कुरवकाः यस्मिन् तं तथा भूतम्। ललनालिङ्गनस्य कुरवक दोहदत्वादिति भावः। अत्र दोह-दत्वे प्रमाण वचनानि तु दोहद शास्त्रे द्रष्टव्यानि विस्तर भयान्न लिखामः।

उपचतुर कनकध्वजदण्डशृङ्ग-
शोणांशुकोल्लिखितकेसरि पुङ्गवाङ्कम् ।
कैलासकूटधवलोन्नत मातुलोके
कात्यायनीभवनसौधमुदात्तकीर्त्तिः ॥

माधवः । स्वगतम् । दृष्टचर इवायं प्रदेशः । प्रकाशम् ।
ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च तत्र प्रविश्य प्रणम्य चरणमम्बिकायाः
ते मण्डपैकदेशे स्फाटिकीं वितर्दिं मध्यासीनां कामपि ।
ा विघ्नोपसर्गाऽनपहतनियमस्थैर्यया मध्यनाडी
श्रेणीनिगूढां हृदयसरसिजे व्यक्तमुद्बुध्यमाने ।
मानं वीक्षमाणां स्फुटपुलकतनुं शान्तगम्भीरवेषां
मोहिस्मिताक्षीविनयमतगिरा वर्षिणीं सिद्धयोगाम् ॥(२२

---

(२२) बुध्येति । विघ्नोपसर्गैः अनुपहतं नियमस्थैर्यं यस्यास्तया
भूतया बुध्या मध्यनाड्याः सुषुम्णायाः पर्वग्रन्थीषु प्रासाद सोपान
देष क्रमादुपर्युपरि श्रेणी भूत पर्वग्रन्थिषु इत्यर्थः । निगूढां
दृश प्राणां सुषुम्णा मार्गे प्राणनिरोध पूर्वक मनःस्थिरी भावात्मिकां
ोन्मनीमपि मता स्थितिभावः । उक्तञ्च हठप्रदीपे । यावद्बद्धो
हे यावच्चित्तं निरञ्जनम् । यावच्चक्षुर्भ्रुवोर्मध्ये तावत्कालभयं
ः । विधिवत् प्राणसंयामै र्नाडीचक्रे विशोधिते सुषुम्णावदनं भित्वा
ाविशति जायते । यो मनः सुस्थिरीभावः सैवावस्था मनोन्मनीति
च । सुषुम्णावाहिनि प्राणे शून्यं विशति मानसे । तथा स सुक्तः
ाणि निर्मूलयति कर्मवित् । इति । अत्र शून्यपदं सुषुम्णा मार्ग-
पकम् । उक्तञ्च । सुषुम्णा शून्यपदवी ब्रह्मरन्ध्रं महापथः । इति ।
ारस्तु । भात्वा सुषुम्णा सम्भेदं कृत्वा वायुञ्च मध्यगम् । कृत्वा तु तां

वह्निस्थाने प्राणं रन्ध्रे निरोधयेदिति। अपिच। हिमप्रति सहस्राणि नाड़ी द्वाराणि पञ्जरे। सुषुम्णाशाम्भवी शक्तिः शेषास्त्वेव निरर्थकाः। वायुः परिचितो यः स्यात् अग्निना सह कुण्डली बोधयित्वा सुषुम्णायां प्रविशेदनिरोधतः। सुषुम्णा वाहिनि प्राणे सिद्ध्यत्येव मनोन्मनी। अन्यथा विविधाभ्यासाः प्रयासा येव योगिनाम्। पवनो बध्यते येन मनस्तेनैव बध्यते। इत्यादिना। मनोयत्र विलीयेत पवन स्तत्र लीयते। दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितौ सदैव तुल्यक्रियौ मानसमारुतौ च। यावन्मनस्तत्र मरुत्प्रवृत्तिः यावन्मरुत्तत्रमनः प्रवृत्तिः तत्रैक नाशादपरस्य नाशः एक प्रवृत्तेरपरप्रवृत्तिः। अधस्तयोश्चेन्द्रिय वर्ग वृद्धिः विध्वस्तयोर्मोक्षपदस्य सिद्धिरिति। अन्यच्च यावन्नैव प्रविशति चरो मारुतो मध्यमार्गे इत्यादि च। मध्यमाड़ी पदेन सुषुम्णैवोच्यते। तदुक्तम्। गङ्गायमुनयोर्मध्ये। बालरण्डा सरस्वती बलात्कारेण गृह्णीयात् तद्विष्णोः परमं पदम्। इडा भगवती गङ्गा पिङ्गला यमुना नदी। तयोर्मध्ये प्रयागन्तु यस्तं वेद स वेदवित् इत्यादि अनेन हठ योगानुष्ठिति र्वर्णिता। अतएव व्यक्तं रुद्ध्यमाने विकासं प्राप्नुवन्ति। तदुक्तम्। सुप्ता गुरुप्रसादेन यदा जागर्त्ति कुण्डली तदा सर्वाणि पद्मानि भिद्यन्ते ग्रन्थयोऽपि च। प्राणस्य शून्यपदवी यदा राज पथायते। तदा चित्तं निरालम्बं तदा कालस्य वञ्चनमिति। हृदयसरसिजे हृदयान्तर्वर्त्तिनि पुण्डरीके अष्टदलात्मके अधिकरणे स्थित मिति शेषः। आत्मानं परमात्मानम्। तदुक्तञ्च पद्मकोश प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधोनिष्ट्याविवतस्यान्तु नाभ्या मुपरि तिष्ठति। हृदयं तद्विजानीयात् विश्वस्या यतनं महत्। सन्ततं शिराभिस्तु लम्बत्याकोश सन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन् तिष्ठन् आहार मजरः कविः। सन्तापयति स्वन्देहं आपादतल मस्तकम्। तस्यमध्ये वह्निशिखा अणीयोर्द्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयद मध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। इति। स सुष्ठु योगस्याचां साक्षात् कुर्वती अनेन राजयो-

आह्व । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च । तया सह अङ्गमुत्थाय व्याहृतस्वामतया चिरपरिचितयेव सम्भाव्यमानः क्षणमुपविष्टो मातिदूरभाजि लतामण्डपे दत्तश्रुति (२१) रश्रौषीत् लयच्छिन्नानि द्रुतमध्यविलम्बितानि ।

रमयन्तिका । जनान्तिकम् । सहि मल्लिए ! किं णु रसायणं क्खु एसा कहा ।

गानुष्ठितिः वर्णिता । अतएव स्फुट पुलक तनु व्यक्तीभवत्तद्दर्शना नन्दानुभावभूतरोमोद्गमां शान्तगम्भीरवेशां सिद्धयोगां फलितयोगां मह फलिष्यमाणयोगां निर्मर्थः । वर्णिनीं ब्रह्मचारिणीमव्यूढां विस्मिताक्षः उत्फुल्लनयनः विनयनम्रशिराः अप्राक्षीत् ।

(२१) दत्तश्रुतिः सन् लयच्छिन्नानि लयैः तालान्तरालवर्त्ती यः कालोऽसौ लयनामा इत्युक्त लक्षणैः कालविशेषैः छिन्नानि परस्परस्पर्शरहितानि द्रुतमध्यविलम्बितानि क्रमात्तच्चोघ घनाख्यान् कालविशेषान् इत्यर्थः । अश्रौषीत् अशृणोत् । तथाच नृत्यध्वनिं शुश्राविति भावः ।

* लयः दशतालप्राणान्यतमः तालान्तरालवर्त्ती लयनात्मकः कालविशेषः । उक्तञ्च प्रस्तारे । कालो मार्गः क्रियाऽङ्गानि ग्रहजातिः कलालयः । यतिः प्रस्तारकश्चेति तालप्राणा दश स्मृताः । तत्र तालान्तरालवर्त्ती यः कालोऽसौ लयनामा इति च । तेन छिन्नानि पृथक् पृथक् त्वेन दर्शितानि द्रुतमध्यविलम्बितानि दक्षिणवार्त्तिक चित्रापरनामधेयाः क्रमाद्द्विचतुरष्टमात्राकाः तालप्राणान्यतमाः कलाः इत्यर्थः । तत्र ध्रुवाऽपरनाम्नी तुर्याख्या एकमात्रा च कला प्रसिद्धा सा पुनरत्राऽप्रस्तुता । उक्तञ्च । कलाः सुताल चत्वारो ध्रुवचित्रश्च वार्त्तिकः । दक्षिणश्चेति तत्र स्युर्ध्रुवके मात्रका कला । शेषेषु द्वे चतस्रोऽष्टौ क्रमान्मात्राः कला भवेत् । एवैव कथ्यते लोके विलम्बो मध्यमो द्रुतम् । तुर्यश्चेति तदा कालः संज्ञायां गायकोत्तमैः इति ।

मल्लि। सहि ! मह उण अस्सिं कहा सवणे किं वि किं वि उस्सुअं विअ हिअअम ।

मन्दा । अथ तया वर्णिन्या सादरं महाभाग ! दिष्ट्या भूषयस्यमुं प्रदेशम वयस्ये खलु मलयगिरिकटक प्रत्यागतैः सोत्कण्ठं गान्धर्वगोष्ठीवर्त्तैः । अस्ति चात्र विमलयशोराशिवितानित प्रपञ्चस्य विद्याधरामात्य चक्रवर्त्तिनो विश्वावसोर्विलास लावण्यमयी कन्या। किं बहुना । यस्याहं सोपहृतममुं हार मुरसा सम्भावयति महाभागः सैवेयं कन्यका पर्य्यन्तभाजिलता भवने देवीं भवानीं कन्दुक क्रीड़ितेन आराधयति । श्रूयते खलु भूषणध्वनि स्तत्रकामो । वयमपीति व्याहृते हर्षविस्मय स्तिमितमति स्तयैव दर्शितमार्गः सह सखिभ्यां तमेव प्रदेश मगमत् ।

मारु । सहर्षम् । दिष्ट्या गगनलताम् कामयमानस्य सत्यैव सा जाता ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च ।

> भृङ्गारचामरकलापदुकूलवीटी
> क्रीड़ा शुकव्यजन रत्नकलाचि हस्ताः ।
> आत्मावलोकनकुतूहलयापिताक्षीः
> गच्छन् ददर्श परितः परिवारकान्ताः ॥ (२४)

ततश्च ।

---

(२४) भृङ्गारेति । भृङ्गारः सौवर्ण पात्र विशेषः भृङ्गारः कनकालुकेत्यमरः । वीटी ताम्बूली रत्नकलाचिः रत्नमयः ताम्बूलस्थापनपात्र विशेषः धुन्धूर कुसुमाकृतिः ।

अथालोकय लोचनोत्सवमिति श्रुतेस्म सा वर्णिनी
यावत्तावदसौ विभूषणभरप्राग्भारानुयातेक्षणः ।
तामालोकत शोभनीय सुषमापीयूषधारोत्करै
र्वल्गौ सद्मनि वाम्मुचीव कनकस्निग्धां तडिल्लरीम् ॥ (२५)

माध । लोलकण्ठम् । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च । सा त्रिभुवनविजयसमये विरिञ्च दत्ता सर्गाभ्यास पाटवशंसिनी हस्तोपायन पुत्त्रिकेव देवस्य मकरकेतनस्य (२६) विविधविरचितशारी विशेषं आरब्ध विभ्रमसम्भ्रमोद्वेगशिथिलबन्ध धम्मिल्ला पातिमाल्य कुलं

---

(२५) अथेति । विभूषणभराग्भारानुयाते क्षणः सन् यन्नी सद्मनि शोभनीय सुषमापियूष धारोत्करैः उपलक्षितां तां कन्यां वाम्मुचि जलदे कनकस्निग्धां तडिल्लरीमिव इत्युपमा आलोकत अपश्यत् ।

(२६) सेति । देवस्य मकरकेतनस्य त्रिभुवन विजय समये । सर्गाभ्यासपाटव शंसिनी स्वसृष्टि सामर्थ्य प्रकाशिका विरिञ्चेन ब्रह्मणा दत्ता हस्तोपायनपुत्त्रिकेव अजस्रकरधारणोपयोग्युपायन भूतशाल भञ्जिकेव स्थितेत्युत्प्रेक्षा । सा कन्या कर्त्री विविधाः विरचिताः शारीर विशेषाः कन्दुकक्रीडाव्यवहारादितरव्यवहारविशेषाः इत्यर्थः शारिर्ना-क्षोपकरणे स्त्रियां शकुनिकान्तरे । युद्धार्थगज पर्य्याणे व्यवहारान्तरेऽपि-चेति मेदिनी । स्वैरालापादिति यावत् । यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा स्यात्तथा चञ्चल सखीभिर्म्मण्डलेन मण्डलाकारेण विहिताः कृताः विविधाः अनेक प्रकाराः वाटाः मार्गाः यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा स्यात्तथा वाटो मार्गे वृतिस्थाने इति मेदिनी । जनिता स्वेन स्वस्मिन्नुत्पादिता क्रीडा यस्मिन् कर्म्मणि तद् यथा स्यात् तथा किञ्चिद्व्रीडया साच निःशब्दः । एवमवशिष्टाना मपि क्रिया विशेषण तर्कैरन्वयः । अक्रीडत् चिक्रीड ।

आलोललोचनोत्पलविषयीकृत पतितोत्पतितकन्दुकताड़-नाकुलकरकमलपल्लवित कुटीभागं अवनमनोन्नमनवेपि-तस्तनकुम्भत्रुटितकञ्चुलीकं अनुक्षणाघट्टितभङ्गुरमध्यतलं अङ्कुरितघर्मकणसंहति मल्लीकोमल चपलदुकूलं निविरोध नितम्बवाचालकाञ्ची कलापं अरुणाङ्घ्रि पल्लवनिष्ठ्यूतयाव-कलवाञ्छितमणिकुट्टिमं अखिलसखीमण्डलविहितविविध-वाटं जनितब्रीड़मक्रीड़त् ।

मारु । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च । स तूर्णमुपसृत्य विस्मृतनिमेषाभ्यां लोचनाभ्यामापिबन्निव तां उपह्वरे सवयोभ्यां पृष्टोऽकथयत् ।

तद्वदनं ते नयने साभ्रूः सा कन्धरा स विम्बोष्ठः ।
तौ वक्षोरुहकुम्भौ सा श्रोणी ते पदे च सैवेयम् ॥ (२७)

अथ तदवस्थादर्शन द्विगुणितमन्मथः पुनरप्युपह्वरे ताविदमवादीत् ।

झलं झलितकङ्कणं चलित तुङ्गपीनस्तनं
चलत् कुटिल कुन्तलं चपलनीलनेत्रोत्पलम् ।
श्रमाम्बु लुलिताननं श्रवणपातितोत्तंसकं
निहन्ति मम मानसं नहि नहि ध्रुवं कन्दुकम् ॥

मारु । जनान्तिकम् । सखे कलकण्ठ ! मल्लिकापि द्वीपान्तरजुषा चित्रकारेण हिमगिरि लतागृहे (२८) कन्दुकक्रीड़ाखिन्ना लिखिता । प्रकाशं ततस्ततः ।

---

(२७) तद्वदनेति । वदनं तत् प्राक् स्वप्नदृष्टं एवमेव नयने ते भ्रूः सा इत्यादौ च तच्छब्दस्यार्थः ।

(२८) हिमगिरि लताग्रहे इति । शैलेन्द्रो हिमवानयं इत्यारभ्य

मन्दा । ततश्च सा ।

मूर्त्तं वसन्तमिव साङ्गमिवाङ्गयोनिं
तं वीक्ष्य विभ्रमविलासतरङ्गिताक्षी ।
तत्तद्भ्रमीवलनदत्त कटाक्षमाला
क्रीडाविशेषमभिपूर्य्य शनैर्व्यरंसीत् ॥ (२९)

माध । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च सा ।

कन्दुकगर्भेणैवाञ्जलिना प्रणम्य तां वर्णिनीम् ।
क्रीडावेगविलम्बिनः श्रमकणा कीर्णांतृकपोलस्थला
मुग्धे नाङ्गुलि पल्लवेन शनकैरुत्सारयन्ती कचान् ।
पश्यन्ती तमरालतारकरुचिस्निग्धैर्दृशोरश्चलै
र्वीला बालसमीरकम्पितलतालीला मधत्त क्षणे ॥ (३०)

ततश्च सः ।

मुक्ताहारैरिव हरिमणिस्यूतचित्रान्तरालैः
ज्योत्स्नाजालैरिव निपतितैः साकमङ्कप्रभाभिः ।
गङ्गापूरैरिव च यमुनावेणिसम्भेदहृद्यै
राकीर्णोऽभूदसितधवलैरायताक्ष्याः कटाक्षैः ॥ (३१)

लाना कन्दुक खेलनेन खिन्निता सञ्जीवितं मल्लिका इति प्रागुक्त प्रकारेणेति भावः ।

(२९) तत्तद्भ्रमी वलन इत्त कटाक्षमाला । तासां तासां भ्रमीणां कन्दुकखेलन भ्रमीणां वलनेषु परिवृत्तिषु दत्ता कुमाराय प्रेरिता कटाक्ष माला यया सा तथा भूता सतीत्यर्थः ।

(३०) बालसमीर कम्पित लतायाः लीलेव लीला तां इति पदार्थ इतिनिर्दर्शना ।

(३१) मुक्ताहारैरिति । हरिमणि रिन्द्रनीलः तेन स्यूत-

तस्मिन् हि समये ।

द्राघीयांसश्वसितमरुतो घर्मलेशा मुखेन्दौ
गात्रे सादो दृशि मुकुलता वेपथु स्चोरुकाण्डे ।
तत्तत्ता स्ता स्ता स्मरविकृतयः केलिखेदेऽपि तुल्याः
सर्वाङ्गीणस्तदपि सदृशो भेदको रोमभेदः ॥ (२२)

नवमा । जनान्तिकम् । सहि मल्लिए ! कीस उम्माणा-अंतो विअ दीससि ।

मल्लिका । वाष्पायते ।

मन्दा ।

सखेदरुङ्गालितसुन्दरेषु गात्रेषु तस्याः प्रतिविम्बमानः ।

चित्रान्तरालैः मुक्ताहारैरिव, तथा अङ्गप्रभाभिः श्यामरूपाभिः साकं निपतितैः ज्योत्स्ना जालैरिव, तथा यमुनावेण्याः सम्भेदः सम्पर्कस्तेन स्फुटैः गङ्गापूरैरिवच स्थितैरितिशेषः । आयतालाः अधितधवलैः कटाक्षै राकीर्णोऽभूत् । अत्र वर्णनीयानां अधितधवल कटाक्षाणां विशेषण विशिष्ट मुक्ताहारादि वहूपमानदानात् वहूपमालङ्कारः ।

(२२) द्राघीयांस इति । ऊरुकाण्डे वेपथुः कम्पश्च आसन् इत्यध्याहारेणान्वयः ऊरुकाण्डे वेपथुरित्यनेन वक्ष्यमाणस्मरविकृतेः साफल्यं सूच्यते तदुक्तं निमित्त निदाने ऊरोः स्पन्दादुरतिं विन्द्यात् ऊर्वोः स्पन्दात् सुवाससः इति । तत्ताः समस्ताः तास्ताः दीर्घश्वास घर्मलेशादयः केलिखेदेऽपि क्रीड़ाजन्य श्रमेऽपि । तुल्याः समानाः स्मरविकृतयः मन्मथविकाराः तदपि तथापि सदृशः सर्वाङ्गीणः सर्वाण्यङ्गानि व्याप्नुवन् रोमभेदः रोमाञ्चः कर्त्ता भेदकः केलिखेदाव्यत प्रकाशकः । दीर्घनिश्वसित स्वेदादीनां श्रमस्मर विकारोभयानुभावत्वेऽपि तयोः श्रमस्य पुलकोद्गमो नानुभाव इत्यतः केलिखेदभिन्नत्वेन स्मरविकारत्वं निश्चीयत इति भावः ।

लावण्यदुग्धाब्धितरङ्गमध्ये तरन्निवेन्दुः क्षणमीक्षतेऽस्य॥ (२२)

मारु। ततस्ततः।

मन्दा। अथ तां सा वर्णिनी वत्से! सोऽयम्।

वासन्तिकस्य मरुतो दयितः कुमारः
कुम्भोद्भवेन मुनिना स्वयमेधिताङ्गः।
त्वामालिलोकयिषु रागमदस्य हि त्वं
आकर्ण्य किन्नरमुतं गुणमुत्सुकाक्षीः॥
अथ स्वागतेन सम्भावयेत्य कथयत्।

मारुत कलकण्ठी। सश्लाघम्। भगवति! सापि भगवती युष्मत्तो गुणैरन्यूनेति मन्यामहे। कथ्यतां अपि स्वागतमप्राक्षीत् सा कन्या।

मन्दा। न तावदसौ वाचनिकी (२४)

अपि तु। प्रागेव सा श्रवणजातदृढानुरागा
तं प्राप्तवन्तमभिगम्य विमोहनाङ्गम्।
भूयोऽपि मन्मथविलासजुषः कटाक्षान्
माहोत्पलीः स्रजइवामुचदस्य गात्रे॥

मल्लि। जुज्जइ एदं। कहं णु णिसग्ग सालीण सहावो (२५)

---

(२२) लावण्य दुग्धाब्धितरङ्गमध्ये तरन् इन्दुरिवेत्युत्प्रेक्षा। क्षणं क्षणकालं प्रतिफलन समये इत्यर्थः।

(२४) न तावदसौ वाचनिकी। असौ स्वागत वार्त्ता वाचनिकी वचनसम्बन्धिनी न तावद्वाचा स्वागत मपृच्छ दितिभावः।

(२५) निसर्गेण स्वभावेन शालीनः अधृष्टः स्वभावोयस्य स तथोक्तः स्यादधृष्टे तु शालीन इत्यमरः।

कुसुमकलम्भाजणो मागम्मं वा हरदु । कहेहि देण महाभा-
एण तदो किं पडिवसम् ।

मन्दा । अथ सः ।

क्षोभयन् भ्रमरमण्डलमारात्
सौरभेण मधुरस्य मुखेन्दोः ।
व्याहरद्दशनदीधिति पुञ्जैः
व्याकिरन्निव घनं घनसारम् ॥ (२६)

मारु । सकौतुकम् । कथमिव ।

मन्दा । भगवति ! किं स्वागतसम्भावनेन पश्य ।
सौहार्दमालिङ्गहृदयं सन्तोषस्मेर मेदुरा दृष्टिः ।
सम्भावना सतामियमन्यस्त्वाचारडम्बरः कथितः ॥ इति

मारु । साधु विदग्ध मधुरं वचनम् । ततस्ततः ।

मन्दा ॥ ततश्च । तयोरन्यतरेण सख्या हारोऽयं अत्र
भवत्याः हंसमुखात् पतितो गृहीतोऽस्माभिः जरो क्रियतां
भूयोऽपीति व्याहृते सखी पुनस्तस्याः महाभाग ताराव-
लीव गगने हारावलीयं विराजतु महाभागस्यैव दोरन्तरे ।
दीयतां पुनरियं दिव्यपरिमला माला (२७) कुतूहलिनी
खलु नो भर्तृदारिकेति सस्मितमकथयत् ।

---

(२६) घनसारं कर्पूरं घनसारश्चन्द्रसंज्ञ इत्यभिधानम् ।

(२७) दीयतामिति । दिव्य परिमला इयं माला पुनः मारुत
कण्ठगता माला तावदित्यर्थः । दीयतामित्यन्वयः । अत्र हेतुमाह ।
कुतूहलिनीति । कुतूहलिनी खलु मारुतकण्ठगतमालापेक्षिणी
खिल इत्यर्थः ।

माल० । ततस्ततः ।

मन्दा० । ततश्च सा सखी ।

तेन प्रहृष्टमनसा स्वकरेण दत्ता

मादाय शृङ्खलगोतगुणां स्रजं ताम् ।

अग्राम्य काकुवचनत्रपमाण दृष्टे

रस्याः सखी त्वमवसञ्जयतिस्म कण्ठे ॥ (१८)

माल० । किं तवापि हारमाल्ययोर्व्यत्ययः ।

मन्दा ।

अत्रान्तरे झटिति कञ्चुकिभिः समेत्य

विद्याधरेन्द्र सचिवस्य पितुर्निदेशात् ।

दूता गृहानगमदङ्गजपीड़िताङ्गी

बालामुहुर्वलितकन्धरमीक्षमाणा ॥

माल० । ततस्ततः ।

मन्दाकिनी । गृहं गता च ।

तमहीनभुजङ्गभोमबाहुं सुकुमारे बत मानसे वहन्ती ।

विवशा शयनीविसीददङ्गं शयनीत्सङ्गमसेवत श्वसन्ती ॥१९

अचिन्तयच्च ।

अस्य खलु कस्याश्चिदतिशयालुपुण्यायामासक्तं हृदयम् ।

---

(१८) न विद्यते ग्राम्यं अश्लीलं यासां तास्तथाभूताः काकवः ध्वनि-विकाराः येषां तानि अग्राम्य काकूनि तानि च तानि वचनानि च तैस्त्रपमाणो हर्षितवंश्चासत्तस्यास्तथाभूतायाः इत्यर्थः ।

(१९) अहीनो अल्पौ यौ भुजङ्गौ तद्वोर्भीमवत् बाहू यस्य स तयोक्तस्तम् ।

तथाहि । वर्णान्तरेण बिसकाण्डमहोदरेण
स्पृष्टं शरीरमकठोरकरीरमुग्धम् ।
प्रम्लायतीव किमपि श्वसितानिलेन
बिम्बाधरोऽपि कुरुविन्ददलाभिरामः ॥

नवमालिका कालिन्द्यौ । जनान्तिकम् । सहि ! तुएवि उत्तरिज्जञ्चले महाभाअ पडिच्छन्दं दठ्ठूण एसो एव्व सुलोओ कहिओ ।

मन्दा । इति चिन्तयन्तीमेव तां विलम्बयाऽऽगता ताम्बूलकरङ्कवाहिनी तत् २ वयोभ्यामुपवर्णितं स्वप्नवृत्तान्तमखिलमकथयत् ।

मार । ततस्ततः ।

मन्दा ।

बुध्वा तस्य चिरोपगूढ़निविड़ं प्रेमाणमात्माश्रयं
सा प्रत्यागतजीविता द्विगुणितानङ्गापि निर्वृणतो ।(४०)
तद्रूपं (४१) विरहावपाण्डुमधुरं न्यस्तोत्तरीयाञ्चले
दोर्मूलेऽलिखताऽस्य चन्द्रधवलां तामेव हारावलिम् ॥

मल्लि । स्तनांशुकं दृष्ट्वा । स्वगतम् । एत्थ वि हार सहिदो अज्जउत्तस्स पडिच्छन्दो ।

मन्दा । सोऽपि पुनः ।

---

(४०) द्विगुणितानङ्गापि द्विगुणीभूतस्मर विकारापि निर्वृणती तथाभूतत्वमाच्छादयन्ती सतीत्यर्थः ।

(४१) तद्रूपं तस्य कुमारस्य रूपं आकृतिमित्यर्थः ।

तस्याः स्मरत्युदमनायत सद्म यान्त्या
सम्भ्रान्तभृङ्गगणवारणकैतवेन ।
मध्ये सखि ! त्रिकविवर्त्तिविलोकितैक-
वक्षोजमर्द्दनयनाञ्चलवीक्षितायाः ॥ (४२)

माद । ततस्ततः ।
मन्दा । ततश्च ।

उत्कण्ठा विनोदनाय चित्रफलके ।
तं शैलं तां सरितं तट वल्लीसद्म तां चकोराक्षीम ।
कान्दुकखेलनखिन्नां अलिखत् कण्ठे च तां मालाम ॥

नवमालिका कालिन्द्यौ ॥ जनान्तिकम् । सहि मल्लिए !
तस्सिं वसन्तवणुज्जाणो लदाणि जढ़ाहिं अम्होहिं दिट्ठं
तुमं वि चित्तफलए एव्वं लिहिदासि (४३)

---

(४२) तस्या इति । सद्म यान्त्याः मध्ये सखि सखीनां मध्ये सम्भ्रान्त भृङ्गगणवारणकैतवेन अर्द्धं नयनाम्बुजवीक्षितं कटाक्षवीक्षणं यस्यास्तस्या-स्तथाभूतायाः । वल्गित कन्धर मीक्षमाणाया इत्यर्थः । तस्याः कन्न्य-कायाः त्रिकविवर्त्ति यथा तथा विलोकितो । य एक वक्षोजः (वलित कन्धर वीक्षणकाले वीक्षणपार्श्वभिन्न वक्षोजवर्ज्जितैक पार्श्वपरावृत्तेः सम्भवात् त्रिकविवर्त्यैक वक्षोजस्य वीक्षितत्वोक्तिः) तं स्मरन् सन् उदमनायत उत्सुको बभूव । अभूत तद्भाव विषयात् भृशादिगणीयात् उन्मनः शब्दात् भवत्यर्थे क्यङ् सलोपश्च । छ । भृशादिभ्यो भुव्यच्वे-र्लोपश्च हल इति । ततोऽङित्वात् कर्त्तर्यात्मनेपदे लङि उपसर्गस-मानाकारं पूर्व्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक्क्रियत-मिति ज्ञापितत्वात् उत्पदस्य पृथक्करणेन मनः शब्दात् प्रागडागमः प्रथम-पुरुषैक वचनम् ।

(४३) शैलेन्द्रो हिमावानयं प्रतितटं विद्याधरै राजित इत्यन्न-प्रकारेणेति भावः ।

मन्दा । ततश्च । तत्सञ्चारसुभगे (४४) तस्मिन्नेवोद्याने कथञ्चित् अतिवाहितदिवसशेषो निरुद्धजनाऽऽसुकवलनकालभुजङ्गयां प्रवृत्तायां शर्वर्यां उदिते च पुरन्दरहरिदङ्गनाश्रवणमौक्तिकताटङ्के भगवति पियूषभानौ दुःसहविरहानलदह्यमानः सखिभ्यां कल्पिते मृणालतल्पे पतिताङ्गः तामेव विद्याधरकन्यामनुस्मरन् असञ्जातनिद्रः कथमपि क्षपार्द्धमक्षपयत् ॥

मारु । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च ।

अदूरवर्त्तिनश्चन्द्रकान्तघटितस्य क्रीड़ापर्वतस्य शिखरे दत्तकर्णः ।

निद्राविमूकसत्वे (४५) समये तस्मिन् छूताश्रुरश्रौषीत् ।
करुणं कमपि विलापं कर्णायुष्यञ्च धैर्य्यमथनञ्च ॥

मारु । कीदृशः स विलापः ।

मन्दा । हा चूत ! हा चम्पक ! हा लवङ्ग !
हा मल्लि ! हा मालति ! हा कुरङ्गि !
हा हंसि ! हा केकिनि ! हा चकोरि !
स्मर्त्तव्यतामस्मि गता सखी वः ॥ (४६)

---

(४४) तत्सञ्चारसुभगे तस्याः विद्यावसुनन्दमायाः सञ्चारेण सुभगे मनोहरे।

(४५) निद्रया विमूकाः वाग्व्यापारशून्याः सत्वाः जन्तवः यस्मिन् इति विग्रहः। सत्वं द्रव्ये पिशाचादौ व्यवसायस्वभावयोः गुणप्राणबलस्वात्मसत्ता स्वस्त्रीत जन्तुषु इति नानार्थरत्नमाला। कर्णायुष्यं स्वविषयत्वेन मधुरत्वेन वा श्रवणेन्द्रिय तर्पकमित्यर्थः। धैर्य्यमथनं धैर्य्यातिक्रमणत्वात् धार्घ्यलुम्पकमित्यर्थः।

(४६) यः सखी युष्मदुपमेय भूतलत्तद्दयवती सखा कविनेन

अपिच।

देवि ! प्रसूत भुवने ! भगवति ! भक्तानुकम्पिनि ! भवानि !।
अन्यस्मिन् जन्मनि मे भर्त्ता भूयात् स मारुतकुमारः॥ इति

मारु। सकम्पम्। ततस्ततः।

मन्दा। तत् श्रुत्वा च सा झटमुत्थाय सह सखिभ्यामारूढ़ क्रीड़ा पर्वतो ददर्श तामेव कन्याम्।

एकाकिनी सुरभि लम्बितदिव्यमालां
बाष्पायमाणवदनां मदनास्त्रभीताम्।
म्लायन् मृणालसुलितालसकोमलाङ्गीं
बालां लतावलयवेष्टितकण्ठनालाम्॥

अथ झटिति उपसृत्य।

सुन्दरि ! मा मा साहस माचर नन्वेव दासोऽहम्।
अन्यस्मिन् जन्मनि यं प्रार्थयसे भीरु कमितारम्॥

इति वदन्नेव लतावलयं च्छित्वा कण्ठमानयत्।

मारु। सहर्षम्। ततस्ततः।

मन्दा। ततश्च सा।

कन्याविरुद्धमभिसारमवेत्य मुग्धा
गौर्य्याः पुरो व्रत जिहासुरसूनवासम्।
तं वीक्ष्य वेपथु मती नमिताननेन्दुः
व्रीडात् लिलेख चरणाग्रनखेन भूमिम्॥

मारु। ततस्ततः।

वयस्या अहं इत्यर्थः। कर्त्तव्यतां कातु योग्यत्वं गता प्राप्ता कथि दुःसहदर्शनं प्राप्नुयत्यस्मि इति भावः।

मन्दा । सबाष्पं निश्वस्य । हन्त कोऽपि नाम दैवमतिवर्त्तेत । यतस्तस्मिन् सम्भ्रमे लतापाशच्छेदव्याघृतादस्य करात् च्युतं चित्रफलकं तत इतःस्खलनक्रमेण अधस्तात्तरुमूले काकतालन्यायेन४६* तत्कालागतस्य सुलभमन्युनाम्नो महर्षेः शिरसि न्यपतत् ।

सर्वे । विषादं नाटयन्ति ।

मारु । निश्वस्य । नष्टानन्तराया उत्सवाः । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च ।

आबद्धभ्रुकुटीकरालवदनः स मुनि राः दुरात्मन्! कन्याकामुक ! यत्तो रागवसत्त्व(४७)मनागसो मम शिरस्यपीपतत् दारुफलकम् । अतः पत मानुषीं योनिं इयमपि कुलटा प्राप्य मानुषीभावं उपेत्य जन्मान्तरेऽपि प्रथम एव त्वत्सङ्गमे मूर्च्छत्विति अशनिमिव जलदः शापमसृजत् ।

मल्लि । वेपते ।

सर्व्वे । वाष्पं नाटयन्ति ।

---

(४६) * चित्रफलकं कर्त्तृ तत इतःस्खलनक्रमेण अधस्तात् तरुमूले तत्कालागतस्य स्खलनकाले समागतस्य सुलभमन्युनाम्नो महर्षेः शिरसि काकतालन्यायेन काकागमनमिव तालपतनमिवेति समासे काकतालं तद्रूपोन्यायः काकतालन्याय स्तेन न्यपतत् पपातेत्यर्थः । यथा काकागमनसमये तालफलपतनं तथा महर्ष्यागमनसमये तच्छिरसि चित्रफलकपतनमित्यर्थः । तथाच काकागमनसदृशं महर्ष्यागमनं तालफलपतनसदृशं तच्छिरसि चित्रफलकपतनमिति भावः ।

(४७) रागवसत्त्वं अनुरागजन्यवशताभूतं दारुफलकं चित्रफलकमित्यर्थः ।

मार। हन्त मत्तान् प्रमादः। ततस्ततः।

मन्दा। सबाष्पगद्गदं। तत स्तच्छाप दहन दग्धाङ्गाभ्यां ताभ्यां तत्क्षण एव विलिल्ये। (४८)

मार। ततः। इत्यर्द्धोक्ते बाष्पस्तब्धकण्ठस्तूष्णीं भवति।

मन्दा। अथ तौ सखायौ शाप श्रवण भय निमीलिते लोचने कथञ्चित् उन्मीलय।

नाविक्षेतामग्रे प्रियमिव नापि तां कन्याम्।
अपितु स्रस्तं तस्याश्चूडारत्नं तदुत्तरीयञ्च॥

मार। ततस्ततः।

मन्दा। ततश्च। तयो रन्यतरः सुहृत् विरह जायमानं शोकं धारयितुं अपारयन् भगवति कात्यायनि प्रसीद जनान्तरे प्रियसुहृद एवानुचरो भूयासमिति प्रार्थयमानस्तस्यैव केलिपर्वतस्य भृगौ निपत्य सुहृद्गतामेव गतिं प्रयासीत्।

मार। सनिर्वेदं। हन्त सर्वनाशोऽयमुपस्थितः।

कल। सश्लाघं। सौहार्द्दं सदृश माचेष्टितं तेन।

मन्दा। इतरः पुनः सख्यु रार्त्ति दर्शनेनाप्यधिक सञ्जात शोक मन्युस्तं चूडामणिं तच्च सुहृत् प्रतिच्छन्द सुभगं दुकूलं तदपि चित्रफलकं सत्वरं गृहीत्वा धिक् त्वां मूर्ख नृशंस मुनिपाश कथं सर्वेषां नः सङ्घात मृत्युरसीति बाष्परुद्धनयनः पुनःपुन रनिन्दत्।

---

(४८) ताभ्यां कुमारकन्यकाभ्यां विलिल्ये अयनमभाजि इत्यर्थः। लीङ् श्लेषण इति दिवादिगणीयात् धातोर्विपूर्वात् आत्मनेपदिनो भावे लिट्।

मारु । सनिर्वेदं । सेयं अस्मतोऽग्ने धूर्त्तदृष्टिः । ततस्ततः ।

मन्दा । ततश्च । भूयः । प्रकुपितः स मुनिः यतः सुहृत् स्नेहेन राक्षस इव व्याहरसि तेन राक्षस एव भव । अयमेव ते मित्रं मनुर्भवत्विति उत्कीर्ण शापः स्वच्छन्द मगच्छत् ।

मारु । दुर्लङ्घ्यं खलु विधातुर्वैशसं । (४८)

मन्दा । ततश्च तस्मिन्नपि सख्यौ दुकूलादि हस्त एव प्राप्त मुनि शापोचित वपु स्त्रासित सकल भूते जाते यातुधाने । कात्यायनी भवनवर्त्तिनो ध्यायन्नयनं दृष्ट सकला नर्था ।

तत्र हाहेति सम्भ्रान्ता वर्णिनी सा समागमत् ।
गौर्थ्याश्च स्निग्ध मधुरा गगने गौ रजृम्भत ।

मारु । सोत्कण्ठं । कीदृशी सा गीः ।

मन्दा ।

पुत्रीयतो रपत्ये स्यातां मङ्गलयो रिमौ भूमौ
तावितरेतर दत्तौ माला हारौ च सहजौ स्तां ॥(५०)॥

अपिच ।

इतोऽपि सविशेष सौन्दर्य्यशालि विग्रह परिग्रहयो रनयो र्भविता परस्पर वर्द्धमानराग रमणीयः समागमः । सा पुन र्मुनि शाप प्रयुक्ता प्रथमसङ्गमे मूर्च्छा मूर्च्छाहरस्यास्य चूड़ामणेः स्पर्शमात्रेण शाम्यत्विति ।

---

(४८) विधातुः वैशसं दैववैषम्यमित्यर्थः ।
(५०) पुत्रीयतोः पुत्रकामयोरित्यर्थः ।

मारुतः। सहर्षं। हन्त भगवत्यनुग्रहेण स्वतोऽयमजनि विशापः। अथ तयोः सख्योः का प्रवृत्तिः।

मन्दा। पुनश्च सा गौ रुदचलत् योऽयं भृगौ निपतितः। सोऽपि एष इव सविशेष सुन्दर वपुर्विशिष्ट एव जातो भूयाद्देवमेवमेवास्य परमं मित्रं। अन्यः पुनर्यातुधानो भूतः मित्रेणैव शत्रुणा निहतस्ततृक्षण प्रत्यापन्न स्वरूपो भूयात्. भूयोऽपि स्निग्धः सखेति।

कल। दिष्ट्या तावप्यनुगृहीतौ।

मार। भगवति! क्व ते महापुरुषाः किं प्रेयस्या समगमत्तरुणः।

मन्दा। विलोक्य। सहर्षं।

या सा कन्या स्मरजय रमा।

सवाष्पं मल्लिकामालिङ्ग्य। सा पुनर्मल्लिकेयं।

सर्वे विस्मयं नाटयन्ति।

मन्दा। योऽस्याः प्रेम्णः परमसि पदं मारुतस्त्वं स एव॥

नवमालिका रमयन्तिका कालिन्द्यः। सहर्षं। एत्य णो संशयो।

मन्दा। एकं मित्रं कलय कलकण्ठाख्यं।

मार। कलकण्ठमालिङ्ग्य। सखे! दिष्ट्या त्वामस्मिन्नपि जन्मनि पश्यामि।

मन्दा।

अन्यत् पुनस्तं माकन्दं यो रजनिचरतां त्याजितोऽभूत्त्वयैव॥(५१)

(५१) अन्यत् पुनः इतरन्मित्रं तु तं शम्बरक वञ्चकं माकन्दं

मल्लिकामारुत मकरन्दाः मन्दाकिनी च हर्षातिशयेन मूर्च्छन्ति ।

इतराः । सविस्मयं ससम्भ्रमञ्च । हद्धि मुच्छिदा एदे । हन्त सोओ विअ हरिसो वि णिमित्तं एव्व मुच्छाए । ता सीअलेहिं आसासेह्म ।

मल्लिका । सत्वरं प्रबुध्यते ।

नवमा । सहर्षं । कालिन्दि ! सीमन्तमणिप्पहावेण तह णालं णिआ विअ सही मुच्छाए ।

मल्लि । सोत्कण्ठा स्मरणं । हन्त पसुत्तप्पडि बुद्धा विअ अज्ज सव्वं जाणामि तं तं वुत्तन्तं । सहर्षं । अम्महे भअवदि वि सा एव्व । मूर्च्छितान् तान् दृष्ट्वा सावेगं । हद्धि हद्धि किं मुच्छिदा एदे ।

कालिन्दी । मन्दाकिनीं धारयति ।

मल्लि । सहि रमअन्तिए ! तुमंअ कलअण्ठं धारेहि ।

नव । सस्मितं । मल्लिए तुमं वि मारुअं ।

मल्लि । सहर्षं लज्जं । उत्सङ्गेन धारयन्ती मारुतं विलोक्य सवाष्पं स्वगतं । हन्त सिविणआदो आरब्भिअ एत्तिअं समअं महकिदे तह दुव्विसहं मअणसन्दावं अणुभूद वन्तो अज्जउत्तो । सगद्गदं । अज्जउत्त ! उट्ठेहि । तयोऽपि प्रबुध्यन्ते ।

मारु । मल्लिकामालिङ्ग्य । सोच्छ्वासं । अयि मल्लिके !
तथागतं परां काष्ठां प्रेम त्वद्गोचरं प्रिये !

कर्ण्ण कलयेत्यनुषङ्गः । यो माकन्दः रजनीचरतां राक्षसत्वं तवैव स्माजितः इति योजना ।

साक्षादनुभूतमिवा भाति प्राग्जन्म स्मरतोऽद्य मे॥

मन्दाकिनीं प्रति। भगवति! अवगीत प्रभावे! (५२) भवतीमपि जानामि तामप्येतामिव व्यवहरन्तीम्।

अपि च।

अवगच्छामि साक्षात् सम्प्रति युष्माभिर्निवेदितं जन्मान्तरीं दृत्तम्।

एतानि पुनर्विशेषतो न मुञ्चन्ति हृदयं॥ (५३)॥

मल्लिकां विलोक्य।

यत् तत् कन्दुक खेलनं भ्रमिचलन्नेत्रांशुनीलाम्बरं
यत्तत्तात नियोगतो मयि मुहुर्दत्तेक्षणं प्रस्थितं।
किञ्चोद्बन्धन साहसे निशि मया छिन्ने लताबन्धने
व्रीड़ा साध्वस हर्ष शंसि वदनं यत्तच्च तन्व्या स्थितं॥(५४)

---

(५२) अवगीत प्रभावे। अवगीतः प्रभावो यस्या इति विग्रहः। पुनः पुनर्दृष्ट प्रभावे इत्यर्थः। मुहुर्दृष्टेऽवगीतं स्यादिति नानार्थरत्नमाला।

(५३) एतानि पुनः अनुपदं वक्ष्यमाणानि तु इत्यर्थः। हृदयं न मुञ्चति।

(५४) अद्यापि हृदयाऽपरित्यागीनि कानि तानीत्यत आह। यत्तदिति भ्रमिषु कन्दुकभ्रमणेषु चलतोः नेत्रयोः अंशुभिः नीलं नीलवर्णं अम्बरं गगनं यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा भवति तथा कन्दुकखेलनमिति यत् तत्। तथा मयि दत्तेक्षणं यथा तथा तात-नियोगतः प्रस्थितं इति यत् तत्। किञ्च निशि रात्रौ उद्बन्धनसाहसे लताबन्धने छिन्ने सति व्रीड़ा साध्वस हर्षशंसि वदनं यस्मिन् कर्म्मणि तद्यथा भवति तथा तन्व्या कत्र्या स्थितमिति यत् तच्च। एतानि पुनर्न मुञ्चति हृदयमिति पूर्व्वेण सम्बन्धः। अथवा भ्रमिचलन्नेत्रांशु-नीलाम्बरं इतीदं कन्दुकखेलनमित्यस्य विशेषणं एवमेव शेषमपि।

मन्दा । वत्स मारुत ! एवं खलु देव्याः कात्यायन्याः गोः । एतदवधिरेव शापजन्मा दोषः । यो हि विस्मृत बीज संस्कारं तिरोधात् ।

सारसिका । स्वगतं । पुढ़म एव्व एसो सव्वो वुत्तन्तो कहिओ मह कस्से भअवदीए ।

कलकण्ठः । ऊर्द्ध्वमवलोक्य सविस्मयं । पश्याश्चर्य्यं ।

किं चन्द्रमा भुव मुपैति विसर्प दंशुः निर्वर्ण्य ।

किं रूढ़पक्ष पटलो रजताद्रि रुच्चैः । पुनर्निर्वर्ण्य ।

ज्ञातं चलध्वज शिखोल्लिखिताम्बुवाहं

श्वेतं विमान मधि सिन्धु सितेव नौका ॥

सर्वे सविस्मयं पश्यन्ति ।

मन्दा । विलोक्य । वत्स कलकण्ठ ! सत्यं विमान मेतत् । पुनर्निर्वर्ण्य । अत्र च अपरिमित परिवारः कोऽपि दिव्यपुरुषः ।

सितातपत्री चलरत्नकुण्डलः

सचापपाणिश्च सुवर्णविग्रहः । स प्रत्यभिज्ञं (५५)

निर्वर्ण्य सानन्दम् । प्रियं नः प्रियं नः ।

सुतां वरं चेच्चितुमुत्सुकः स्वयं

समेति विश्वावसुरेष मे सखा ॥

मल्लि । विलोक्य सहर्षं सवाष्पञ्च । अंमहे तादो आअदो ।

मारु । भगवति ! पश्य माकन्दोऽपि दक्षिणे भागे । सम्भ्रममुत्तिष्ठन्ति ॥

---

(५५) स प्रत्यभिज्ञं साभिज्ञानमित्यर्थः ।

ततः प्रविशति अम्बरयानेन विमानस्थः सह माकन्देन यथोद्दिष्टो विश्वावसुः ।

अवस्ताद्विलोक्य । अप्येतदेव जामातुर्मे मारुतस्य कुसुमपुरस्कन्दनिविष्टं स्कन्धावारपदम् । (५६)

माकन्दः । हस्तेन दर्शयन् । ननु वदामि सख्युर्मे निवासभवनमपेत्तदेवेति निर्वर्ण्य सहर्षम् । एष खलु सह भगवत्या मन्दाकिन्या मल्लिका सखो मारुतः सम्भ्रमविमुक्तासनः सम्भावयत्यत्र भवतः समागममहोत्सवम् ।

विश्वावसुः । तथा ससम्भ्रमं मारुतं विलोक्य सहर्षम् । स्वगतम् । अद्यैव मे प्रसीदति हृदयम् ।

तथाहि । जायते सह कन्याभिः शोकशङ्कुः कुटुम्बिनाम् ।
भज्यते च स्वयं तासां लब्धे सुसदृशे वरे ॥

निर्वर्ण्य सप्रत्यभिज्ञम् ।

स एष दोरन्तरे मुक्ताहारः योहि मया वत्साया मल्लिकायाः कण्ठे स्वयमामुक्तः ।

स्मृत्वा ।

अयं हि । प्रेषितः पुरुहूताय पुरुहूतेन सादरम् ।
विद्याधराधिराजाय तेन मह्यं समर्पितः ॥

---

(५६) स्कन्धावारपदम् । स्कन्धावारस्य सेनायाः पदं स्थानमित्यर्थः । शिविरमिति यावत् । केचित्तु कटकस्कन्धाधारशब्दौ नगरार्थकौ तथैव दृष्टचरौ न पुनः सेनार्थकत्वेनेति । तच्च अत्र कुसुमपुरस्कन्धनिविष्टं स्कन्धावार पदं इत्युक्त्या नगरप्रान्तनिविष्टं नगरमित्यर्थे अस्ताङ्गत्वापातात् किञ्च सेनार्थकत्व मनुमतं पुरुषोत्तमेन । स्कन्धावारः स्यात् कटकः शिविरं बलसंस्थितिरिति ।

माकन्दः । विलोक्य ।

सम्प्रति विमानं संस्पृष्टुं भुवम् । तदवतरतु तत्र भवान् ।

विश्वावसुः । माकन्दं हस्तावलम्ब्य विमानावतारणं नाटयति ।

मन्दा । सहर्षमुपसृत्य । सगद्गदम् । स्वागतं विद्याधरामात्यस्य ।

विश्वावसुः । अये भगवति मन्दाकिनि ! नमोऽस्तु नियमव्याजोपकारनिरतायै भवत्यै ।

मारु । सविनयं प्रणमति ।

विश्वावसुः । सपुलकाभ्यां दोर्भ्यां प्रणमन्तमेव परीरभ्यते ।

परिजनः । काञ्चनासनमुपक्षेपयति ।

विश्ववसुः । उपविशति । मारुतपालकौ माकन्दमालिङ्ग्य ।

सखे ! दिष्ट्या सर्वे वयं सङ्गताः स्मः ।

सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ।

मल्लि । सवाष्पमुपसृत्य । हा तात !

विश्वावसुः । वाष्परुद्धनयनः करतलेनालम्ब्य परिरभ्योत्सङ्गेन धारयन् स्तिमितहृदयः क्षणं तूष्णीं भवति ।

मल्लि । पितुः कण्ठलग्ना भवति ।

विश्वावसुः । मल्लिकां निर्वर्ण्य स्वगतम् । अहो ! भगवत्याः कात्यायन्याः प्रसादेन प्रागवस्थातो न हीयते अङ्गानां संस्थानविशेषः । सवात्सल्यातिशयम् ।

(५७) गात्रं शिरीषदलकोमलतास्पदं तद्
वर्णस्तु हेमकदली नवकन्दलश्रीः ।

---

(५७) गात्रमिति । हेमकदल्याः नवकन्दलस्य नूतनाङ्कुरस्य

संरम्भ-कोमल कुहूमधुरःस्वरःस्तः

निर्वर्ण्य। सौगन्ध्यमाक्रमवधीरित पुण्डरीकम्॥

सौमित्र्यं नाटयति।

मल्लिका। पत्रविलज्जमाना चतुष्कादुत्थाय पार्श्वे तिष्ठति।

माध। सानन्दं सानुरागञ्च।

हर्षनिश्चलविलोचनोन्मिषत्

पक्ष्मपालिगलदश्रुमन्थरम्।

मल्लिकां नमयति त्रपावती

फुल्लकोकनदतुल्यमाननम्॥

मल्लि। विश्वावसुं पश्यन्ती सप्रेमम्। स्वगतम्। दुवे सु वि-

तातेस् सरिसो एव्व मह हिअ आवत्ता।

विश्वावसुः। विहस्य। भगवति मन्दाकिनि! अनुग्रहा-

यैव परं तव भवतो महर्षेः सुलभमन्योः शापः। येन पावनो-

ज्ज्वलचरितौ ब्रह्मदत्त विश्वावसू अपि वयमिव अपत्यवतां

धुरमारोपितौ। (५८)

मन्दाकिनी। सश्लाघम्। अति मनोहरमभिहितम्। चतु-

र्णामपि वां परस्पर तुल्यानां सदृशावेव वत्सौ।

विहस्य। देवस्य मारुतस्यैव ब्रह्मदत्तस्य नन्वयम्।

विश्वावसो यथेयं ते तथा विश्वावसोरपि॥

विश्वाव। मल्लिका मारुतौ दृष्ट्वा। सत्यं मन्यते।

श्रीरिव श्रीः शोभेव शोभा यस्य इति विग्रहः कन्दवन्तु नवाङ्कुरे इति नानार्थरत्नमाला।

(५८) येन शापेन अपत्यवतां प्रमुखापत्यशालिनामित्यर्थः। प्रशंसायां सप्तमी।

रमयन्तिका नवमालिका कालिन्द्यः । परस्परं अमात्तिकम् । अम्हे भअवदीए मन्दाइणीए पहावो । पुढमं संवरअस्स वअणम् तह तह कुणन्तीए वि महाणंदजणणं एक्कं णिव्वूढं पअरणम् । अह उण कहा कहणिए पंसी पवन्नो दंसिओ ।

विश्वावसुः । परिक्रम्य रमयन्तिकादीन्विलोक्य । भगवति ! का पुनरेताः ।

मल्लि । शनैः पितुः साध्वावलम्बिनी कर्णे । एदाओ सव्वाओ मह पिअसहीओ । पृथक् पृथक् निर्दिश्य । एसा मह सव्वंसु कोसलणादो आरहिअ अप्प णिव्विसेसा पिअसही णोमालिआ णाम ।

विश्वावसुः । स्वयमपि शनैरेव । अपरे पुनः के ।

मल्लि । एदाओ भअवदीए मन्दाइणीए सारसिआ कालिन्दीओ णाम महाभाआओ अन्ते वासिणीओ ।

विश्वावसुः । वत्से ! अन्यामपि कथय ।

मल्लि । एसा अमच्च विहुराअ उत्तिया रमअन्तिआ णाम पिय सहस्स कलअण्ठस्स वल्लहा ।

विश्वावसुः । सबहुमानम् । स्वगतम् । कथितं तत्प्रणीतआकन्देन युज्यत एसा विशुद्धोदाररूपा अव्याकृतपरपाभिजात्या कलकण्ठस्य ।

प्रकाशम् । सबहुमानः वत्से ! कस्य प्रियसखः कलकण्ठः ।

मल्लि । सलज्जमपवारयति ।

विश्वावसुः । सानन्दम् ।

...ढो मनोरथो मेऽद्य सम्पूर्ण
...व्यसंभ्र... (स... वार्त्ताग्रहणव्रीड़ा गुरु यदि म
...
...न्द्रा । विदितलज्जाहेतुः सस्मितम् । किमिति लज्जते वत्सा ।
विश्वावसुः । न मया ज्ञायते । केवलं रमयन्तिकां
...स्य वत्सेति निवेदयन्ती कस्य प्रियसख इति पृष्टा
...ज्जते । सर्वे स्तिमितगर्भा भवन्ति ।
रमयन्तिका मल्लिकया सह अपवमते ।
माध । तथाभूतां प्रियां दृष्ट्वा साभिलाषम् । स्वगतम् । हन्त
...कन्दन...मिति न पारयामि । वाञ्छामि परिरब्धुम् ।
प्रविश्य पटाक्षेपेण भ्रमरकः । प्रणम्य । भअवदि ! अमच्च वीस-
वसु विण्हुराअ सहिएण महाराएण पेसिदा एसा पत्तिआ ।
मन्दाकिनी । गृहीत्वा वाचयति ।
विश्वावसु...न्द मृगाङ्क वत्स ! भवता व्यूढा भवन्मल्लिका !
यत् तं भ्रमरकं निबध्य विटपे तत् केन न क्षम्यते ।
यच्चोवाह सविष्णुराततनयां मन्दाकिनी वेषवान्
मित्रं ते कलकण्ठ ऊर्जितमतिस्तत्रानुमोदामहे । इति ॥
सर्वे हर्षं नाटयन्ति ।
विद्या ! सश्लाघम् । अहो ! महानयं भगवत्याः नूय
प्रभावः । ज्ञातं मे सर्वमेतन्माकन्दस्य मुखात् ।
नवमालिका । सहि रमअन्तिए ! पेच्छ महुअरिआ
पहिहार भूमिम्मि णच्चइ ।
मन्दा । वत्स माधव ! किन्ते भूयः प्रियमुपहरामि ।
माधवः ।

कल्याणीश्चिरकाङ्क्षितां समुलभां दृष्ट्वा। परस्परं सनाभि-
बन्धुर्श्चैव तथैव बान्धव इमे जम्मदयावाद्दिते सम्यग् संवर-
प्रियम् मे कलकण्ठ एष दयितासङ्गेन सम्पद्यते
नावन्द्यं पुनरप्यवैमि सुहृदं किं मेऽस्वतोऽपि प्रियम् ॥

तथापीदमस्तु भरतवाक्यम्।

भद्रं भजन्तु विश्वे भक्तिर्विष्णौ नृणां शिवे वास्तु।
धर्मे रमन्तु भूपाः श्रीमन्तः सन्तु विद्वांसः ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति श्रीमदुद्दण्डकवीन्द्रकृते मल्लिकामारुते प्रकरणरत्ने
दशमोऽङ्कः समाप्तः।

उद्दण्ड रङ्गनाथः सुत मलभत यं रङ्गदेवी तथाम्बा
त्वं विद्येशो महर्षिर्निरवधि महिमा वहति मासरूकः।
तस्य श्रीविक्रमाख्या वहुमतिरचिते मल्लिकामारुतेऽस्मिन्
मूर्धन्योऽगात् नवानां(५९)प्रकरणतिलके निष्कलङ्कोऽयमङ्कः॥

---

(५९) नवानां मूर्धन्यः दशम इत्यर्थः।

(६०) प्रकरण तिलके प्रकरण श्रेष्ठे इत्यर्थः।

पण्डितकुलतिलकस्य बि, ए, उपाधिधारिणः श्रीजीवानन्दविद्या-
सागरभट्टाचार्य्यस्य आज्ञया श्रीमद्रङ्गनाथ कविना विरचिते
श्रीमदुद्दण्डकवीन्द्रकृतमल्लिकामारुतव्याख्याने
परिमलाख्याने दशमोऽङ्कः
समाप्तः।

कलिकाता संस्कृत विद्यामन्दिरे—वि, ए, उपाधि...
श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्य ...